RÁCZ ENDRE

Az egyeztetés a magyar nyelvben

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

AZ EGYEZTETÉS

A MAGYAR NYELVBEN

RÁCZ ENDRE

AZ EGYEZTETÉS A MAGYAR NYELVBEN

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1991

507843

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 5631 6

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás: 1991

© Rácz Endre, 1991

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

MT TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtári szám 5023 /19 91

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés 7

1. Az egyeztetés főbb kérdései 11

1.1. Az egyeztetés mibenléte, kategóriái: a személybeli, számbeli, esetbeli és határozottságbeli egyeztetés 11
1.2. Az egyeztetés és a nyelvi szintek 20
1.3. Alaki és értelmi egyeztetés; közelségi kongruencia 23
1.4. Kongruencia és redundancia 40

2. Az alany és az állítmány egyeztetése a mondategységen belül 48

2.1. Az állítmány egyeztetése a gyűjtőnévi alannyal 48
2.2. Az állítmány egyeztetése a mennyiségjelzős alannyal 56
2.3. Az állítmány egyeztetése a mennyiségnévi alannyal 68
2.4. Az állítmány egyeztetése a társhatározós, illetőleg kölcsönösséget kifejező határozós alannyal 74
2.5. Az állítmány egyeztetése halmozott jelzőjű alanyokkal 91
2.6. Az állítmány egyeztetése két vagy több (halmozott) egyes számú alannyal ... 96
2.7. Az állítmány egyeztetése két vagy több különböző nyelvtani számú alannyal 138

3. Egyeztetés és szöveggrammatika 146

3.1. A gyűjtőnév mint irányító tag 150
3.2. A mennyiségjelzős főnév mint irányító tag 169
3.3. A mennyiségnév mint irányító tag 191
3.4. Az egyes számú főnév + más mondatrész mint irányító tag 201
3.5. A halmozott jelzőjű főnév mint irányító tag 207
3.6. Két vagy több egyes számú (halmozott) főnév mint irányító tag 210
3.7. Két vagy több különböző nyelvtani számú (halmozott) főnév mint irányító tag 232

4. Összegezés 234

A korpuszt alkotó források jegyzéke 245

Az idézett szakirodalom jegyzéke 247

BEVEZETÉS

Az egyeztetés (congruentia, concordantia, convenientia) a régi grammatikákban — ahol egyáltalán szóba került — a szintaxis (szókötés) egyik fejezete volt. A XII—XIII. században alakult ki a nyelvtannak az a modellje, amely két fő részből áll: a szófajokkal foglalkozó e t i m o l ó g i á b ó l és a szavak összekapcsolását vizsgáló s z i n t a x i s b ó l. A szintaxisba az egyeztetésen kívül a vonzat (rectio) s helyenként a szórend (ordo) problémája tartozott. (L. mindezt: BALÁZS 1956, különösen: 324—5; KÁROLY 1958b, 440—1.)

Az első magyar grammatika, amelyben a szintaxisnak az említett felfogása tükröződik, MOLNÁR ALBERT nyelvtana (Novae Grammaticae Ungaricae Libri duo, 1610); egyébként ez az első olyan grammatikánk, amely szintaxist is tartalmaz (253—87). Szintaxisának első négy fejezete a *convenientiá*-val, 5—13. fejezete pedig a *rectió*-val foglalkozik. A convenientia fogalmán azonban nem csupán a szorosan vett congruentiát érti. — PERESZLÉNYI PÁL nyelvtanának szintaxisa is (510—32) — implicit módon — efféle felfogást mutat; nála a *convenientia* helyén a *constructio* szerepel; a *rectio* megnevezés azonban nem jön elő az ide tartozó fejezetek címében. KÖVESDI PÁL művében (576—84) viszont a *rectio* van világosan elkülönítve.

FŐLDI JÁNOS „Magyar Grammatiká"-jában (237 kk.), amely a Debreceni Grammatika egyik fő forrása volt, a *szórakosgatás*-nak nevezett szintaxis két részből áll: a *megegyezés*-ből (*convenientiá*-ból) és a *vezérlés*-ből (*regimen*-ből). — A későbbiek közül például SZALAY IMRE nyelvtanában (120 kk.) a szintaxis (*szókötés*) ugyancsak két részre oszlik: *a szók összeillesztésé*-re és *a szók összeigazításá*-ra. Ez utóbbi rész a rekciót foglalja magába, az első résznek (*a szók összeillesztésé*-nek) további két nagy fejezete pedig *a szók megegyeztetésé*-t (tehát a kongruenciát), illetőleg *a szók rendeztetésé*-t (vagyis a szórendet) tárgyalja.

Az említett középkori eredetű modell legtisztábban „A' magyar nyelv' rendszeré"-ben (MNyR. 1846, 1847) rajzolódik ki. E nyelvtanunk első része a „Betűtan", második része a „Szótan", a harmadik rész pedig a „Mondattan" címet viseli, „Szókötés" alcímmel. Ez utóbbi fejezet „A' magyar szókötés' főbb szabályai" (1843) című előzetes összefoglaláson alapul (l. Szóköt). A

mondattan (szókötés) első szakasza „Szóegyeztetés", második szakasza „Szóvonzat", harmadik szakasza pedig „Szórend" címmel jelenik meg. A nyelvtannak függelékszerű negyedik része — szintén a középkori, illetőleg a humanista hagyományokat követve (BALÁZS 1956, 309) — a „Szómértan", vagyis a prozódiával foglalkozó fejezet. — A MNyR. felfogását viszik tovább SZVORÉNYI munkái (1846, 1864).

A mondattannak a mondatrészek tanává való átalakulásával (vö. KLEMM 1928b; KÁROLY 1958b, 442—3) megszűnik az egyeztetésnek külön tömbben végbemenő, önálló tárgyalása, s az ide tartozó jelenségek vizsgálata felparcellázódik az egyes mondatrészek fejezetei között. Jellemző, hogy míg SZVORÉNYI nyelvtanának 1864-i második kiadása még elkülönítve tárgyalja a szóegyeztetést, azután a szóvonzatot és a szórendet „A szók viszonya a mondatban" cím alatt, addig RIEDL SZENDÉNek ugyanebben az évben megjelent „Magyar nyelvtan"-a a „csupasz", vagyis az egyszerű mondat vizsgálatában már a mondatrészek szerint építkezik. (Kissé másképp: KÁROLY i. h.)

Ettől kezdve az egyeztetés kérdéseinek összevont, együttes tárgyalása a nyelvművelő kiadványokba szorul (vö. pl. KELEMEN B. 1910, 100—4; FÁBIÁN—KÖVES 10—1; W. BÍRÓ—GRÉTSY—KEMÉNY 68—71). A Nyelvművelő kézikönyv (l. NyKk.) azonban — bár külön címszóként veszi fel az egyeztetést — 12 különböző szócikkre utal, ahol megtalálhatjuk a kérdéskör egyes részeinek a tárgyalását.

Mindamellett az egyeztetés — bár számos nyelvhelyességi vetülete van — elsősorban igen fontos és jellegzetes grammatikai (mondat- és szöveggrammatikai) nyelvi eszköznek tekintendő. Így a magyar nyelvbeli egyeztetésnek összefoglaló tárgyalása föltétlenül időszerű; vizsgálatának jelentőségét nyelvművelő vonatkozásai csak tovább növelhetik.

Minthogy azonban az egyeztetés problémaköre számos általános nyelvészeti mozzanatot is tartalmaz, nem véletlen, hogy több általános nyelvészeti kézikönyv is külön fejezetben tárgyalja. A régebbiek közül nagy haszonnal forgathattam H. PAUL művét (304—12), az újabbak közül pedig E. ITKONEN (317—21) és főleg J. LYONS (239 kk.) munkáját. — Modern összefoglaló tanulmány is rendelkezésünkre áll az egyeztetésről, E. A. MORAVCSIK tollából (1971, 1978), ez gazdag magyar anyagot is tartalmaz. Az sem érdektelen, hogy míg a legújabb magyar grammatikákban is (MAJTYINSZKAJA; MMNyR.; MMNy.) széttagolódik az egyeztetés problémaköre, addig néhány más nyelv — részben gyakorlati célú — grammatikáiban kitűnő összefoglalások találhatók az egyeztetésről (vö. QUIRK 1972, 1980; GREBE; GREVISSE; stb.).

Fontos résztanulmányok is jelentek meg a kongruencia egyes kérdéseiről (l. pl. a finnre vonatkozólag: ERDÉLYI 1906; RAVILA 1960; PAPP I. 1962; KARLSSON; a vogulra: KÁLMÁN 1973a, 1973b; a zürjénre: SZENDREY 1927; a cseremiszre: ERDŐDI 1954; ALHONIEMI 281; a lappra: BARTENS; — a franciára: BLINKENBERG; a németre nézve l. FINDRENG hatalmas monográfiáját; stb.).

A magyar nyelvbeli egyeztetéssel foglalkozó résztanulmányok közül ki kell emelni JOANNOVICSnak (1874) a számnevekkel kapcsolatos egyeztetésről szóló cikksorozatát, mely részint már csupán tudománytörténeti érdekességű, valamint SIMONYInak számos írását (pl. 1880, 1907), főleg az állapothatározói egyeztetéssel foglalkozót (1884), amelyek számunkra is tanulságosak, továbbá ERDÉLYInek (1906) az értelmi egyeztetésről szóló cikkét s különösen VARGA KÁROLYnak (1900) Arany János szóegyeztetését vizsgáló alapos tanulmányát, amely — bár nem tudatosan — az egyeztetésnek szövegszervező, szöveggrammatikai sajátságait is felvillantja. Igen hasznosak KLANICZAY SÁNDORnak az alany és az állítmány egyeztetését taglaló írásai (1909, 1917), itt — bizonyos mértékig — az egyeztetésnek a szórenddel kapcsolatos problémái is szóba kerülnek. — Az újabb dolgozatok közül kiemelkedik KLEMM IMRÉnek (1954) számbeli egyeztetésünk főbb kérdéseivel, TOMPA JÓZSEFnek a vonatkozó névmások (1954a, 1956, 1959), továbbá a birtokjeles szók (1961a) számbeli kongruenciájával, s különösen határozói egyeztetésünk nyelvtani vonatkozásaival (1965b), HÁMORI ANTÓNIAnak (1956) az alany és az állítmány régi nyelvi egyeztetésével, FÜLÖP LAJOSnak (1959) nyelvünk, s közelebbről a palóc nyelvjárás inkongruencia-jelenségeivel, SZÉPE GYÖRGYnek (1963) a magyar számbeli egyeztetés általánosabb érdekű tanulságaival, KÁLMÁN BÉLÁnak (1974) az alaki és az értelmi egyeztetéssel foglalkozó tanulmánya. A magyar nyelv határozottságbeli egyeztetését két dolgozat is tárgyalja: MICHAEL SZAMOSI (1974) cikke, valamint SZŐKE-MOLNÁR ILONAnak (1984) impozáns méretű bölcsészdoktori disszertációja. Ide is csatlakozik GÁLFFY MÓZESnek (1979) egyik nyelvjárásunk egyeztetési eljárásait tüzetesen elemző tanulmánya. Magam is több egyeztetési problémával foglalkoztam az utóbbi években (l. a bibliográfiát).

Ilyen előzmények után vállalkoztam könyvem megírására, melynek 1. részében szintézist igyekszem nyújtani a magyar egyeztetés főbb kérdéseiről (ide értve az egyeztetés mibenlétének, fajainak, kommunikációbeli szerepének a tárgyalását is). A fölvázolt egyeztetési problémák közül részletesebben megvizsgálom az alany és az állítmány egyeztetését a mondategységen belül (l. a 2. részt), ahol számos módosítást, illetőleg finomítást végzek az eddigi felfogásokon, kitérve néhány más egyeztetési problémára (pl. a mennyiségjelzős szerkezetbeliekre). Már ennek a résznek az anyagát is úgy állítottam össze, hogy szervesen kapcsolódjék munkám 3. részéhez, ahol az egyeztetésnek a mondategység, illetőleg a mondategész határán túlnyúló, vagyis szöveggrammatikai jellegű vonatkozásait dolgoztam ki; ezekre korábban alig-alig figyeltek föl. (A *mondategység* és a *mondategész* műszókat DEME LÁSZLÓtól [1971] kölcsönzöm.) — A könyv befejezéseként összefoglalom kutatásaim főbb eredményeit.

A részletes elemzésben (l. a 2. és 3. részt) egy körülbelül 6 millió n terjedelmű korpuszt dolgozok fel (a feldolgozott források jegyzékét — rövidítésükkel együtt — l. a függelékben). A korpusz egyenletesen oszlik meg három stílus-

réteg — a szépirodalmi (szépprózai), a tudományos ismeretterjesztő és a publicisztikai (elsősorban újságnyelvi) — között. A korpuszt — a stiláris jellemzőket is bevonva — statisztikailag is elemzem; ezzel kapcsolatban elégségesnek érzem az egyszerű százalékszámítást, ahol az adatok mennyisége erre egyáltalán feljogosít. Számításaim eredményeit táblázatokban tüntetem fel. Ahol szükséges, más módszereket is alkalmazok, például a transzformációt (l. a 2.4. és a 2.5. fejezetet); a közvetlen összetevők szerinti elemzést (l. a 2.6.2.7.2. pontot); a dedukciót (l. a 2.7. fejezetet); stb.

A korpuszbeli adatokat a tallózó anyaggyűjtés során fölleltekkel egészítem ki (ezeket persze nem veszem be számításaimba, s forrásjelölésüket sem rövidítem). Természetesen saját nyelvi kompetenciámra is támaszkodom az elemzésekben.

Mint a korpuszból is kitűnik, elsősorban a mai írott köz- és irodalmi nyelv egyeztetési eljárásait vizsgálom (de a szépirodalmi stílusrétegen belül több korábbi forrást is fölveszek, pl. Babits, Kosztolányi, Móricz, Nagy Lajos regényeit).

Munkámból kihagytam a mai beszélt nyelv egyeztetési formáinak a vizsgálatát, ezek ugyanis más jellegű feldolgozást kívánnak. Ismeretes dolog — többen is megerősítik (Fülöp 1959, 12; Ruzsiczky 1961a, 173; Huszár 1983, 128; 1985, 101) —, hogy a beszélt nyelvnek legtöbb grammatikai lazasága éppen az egyeztetés területén mutatkozik meg. Dezséry Judit és Terestyéni Tamás (63) is azt állapítja meg, hogy naiv szereplőik a spontán beszélgetés során éppen az egyeztetés tekintetében követték el a legtöbb szintaktikai hibát, mégpedig a predikatív szerkezetek 25,8%-ában. (Ez a feltűnően magas szám stúdióbeszélgetésekben 9,6%-ra csökken, de még így is jelentős.)

Eljárásomnak, vagyis csupán a mai írott köz- és irodalmi nyelv tekintetbevételének ellentmondani látszik az a körülmény, hogy a magyar nyelvjárások egyeztetési eljárásaival is foglalkozom, továbbá hogy a régi nyelv adatait is bevonom a vizsgálatba. Mindezt azért teszem, mert mondatszerkesztésünk leglátványosabb változásai éppen az egyeztetés területén mennek végbe, főleg a korábbi — a régi nyelvben meglévő és a nyelvjárásokban megőrzött, s ez utóbbiakból köznyelvünkbe ma is beszivárgó — szokatlanabb (elsősorban értelmi) kongruenciatípusok visszaszorulásával; így a régi nyelvi és nyelvjárási egyeztetéstípusok bemutatása révén érzékletesebben kitapinthatók bizonyos tendenciák a mai szinkrónián belül is (l. különösen az 1.3. és az 1.4. fejezetet, továbbá a 2.1.—2.6. fejezetet).

Részben hasonló indokból szembesítem a magyar nyelv egyeztetési formáit a rokon nyelvekben tapasztaltakkal, de összevetem őket a nem rokon nyelveknek (a régi nyelvre vonatkozólag a latinnak, a mait illetően elsősorban a németnek és az orosznak, továbbá az angolnak, franciának stb.) az egyeztetési sajátságaival. Ezeknek a szembesítéseknek, összevetéseknek eredményei részben elméleti (főleg tipológiai és areális nyelvészeti), részben gyakorlati (nyelvhelyességi) szempontból egyaránt hasznosíthatók.

1. AZ EGYEZTETÉS FŐBB KÉRDÉSEI

1.1. AZ EGYEZTETÉS MIBENLÉTE, KATEGÓRIÁI: A SZEMÉLYBELI, SZÁMBELI, ESETBELI ÉS HATÁROZOTTSÁGBELI EGYEZTETÉS

1.1.1. Az egyeztetés a mondatnak (olykor a szövegnek) két tagja közt fennálló (s rendszerint a két tag koreferenciáján alapuló) szerkezeti vagy legalábbis szemantikai összefüggést mindkét tagon megjelöli, mégpedig azonos vagy rokon jelentésű morfémákkal; ezek nemegyszer alakilag is egybevágnak, illetőleg hasonlítanak egymáshoz. A kommunikáció folyamán megteremtett alaki egyöntetűség, illetőleg összhang felhívja a hallgató (olvasó) figyelmét az említett összefüggésre, s ezáltal megkönnyíti a mondatszerkezetnek, illetőleg a mondatok közötti kapcsolatnak az áttekintését, tehát a mondat, illetőleg a szöveg megértését. Így az egyeztetés a mondat- és szövegszerkesztésnek egyik igen fontos tényezője.

1.1.2. Az egyeztetés klasszikus kategóriái a személybeli, a számbeli, a nembeli és az esetbeli kongruencia (vö. PAUL 304; E. ITKONEN 317; LYONS 239; MORAVCSIK 1978; stb.). Emellett az egyeztetésnek még egyéb kategóriái is vannak; pl. a határozottságbeli egyeztetés, valamint az osztálybeli egyeztetés bizonyos — így a bantu — nyelvekben (vö. pl. KAINZ 1960, 188, 228, 435; KÁROLY 1970, 21), továbbá az ergatív egyeztetés (pl. az eszkimóban: LYONS 239, 341; ergativusra nézve vö. még: DEZSŐ 1969, 30—1; KOMLÓSY 155—75). — A határozottságbeli egyeztetést a fő kategóriákkal egyenrangúnak tekinti MORAVCSIK (1971, A20—A32). Az osztálybeli egyeztetés pedig úgy is felfogható, hogy beletartozik a nembeli egyeztetésbe, kiszélesítvén annak kategóriáit (JESPERSEN 1958, 226—43; FODOR 1958, 343—4, 363—6; 1959, 41; 1962, 262; LYONS 283 kk.; MORAVCSIK 1971, A14—A15; 1978, 338—9).

Tágabb értelemben egyeztetési jelenségnek szokták tekinteni az úgynevezett consecutio temporumot is, eszerint idő- és módbeli egyeztetéssel is számolni lehetne (PAUL 312, LYONS 240; stb.).

Az egyeztetés szabályai másképp és másképp alakulnak nyelvcsaládonként, s ugyanabban a nyelvben is koronként, illetőleg belső nyelvtípusonként. Az egyeztető és nem egyeztető szerkezetek aránya tipológiai mutatóként is felhasználható (GREENBERG 178—94).

A fő kategóriák közül a magyarban a személybeli, a számbeli és az esetbeli egyeztetés fordul elő. Nyelvtani nem hiányában nem beszélhetünk nyelvünkben nembeli egyeztetésről, bár a természetes nem jelölésének — amely a *nő* összetételi utótaggal, illetőleg a *-né* képzővel történik — lehetnek sporadikus egyeztetési következményei; pl. *Kissné kartársnő*. FÁBIÁN (1969, 141) szerint az ilyen megnevezés „nem hibás, csak terjengős", a redundancia pedig — mint az 1.4. fejezetben látni fogjuk — az egyeztetés velejárója (vö. még: TEMESI 217; FERENCZY 1972b, 252; GUSZKOVA 71). Folnesics hírhedt kísérletének, a „nyőstényesítés"-nek (TOLNAI 1929, 100; ZSIRAI 1934, 42—3; stb.) szintén lehettek volna egyeztetési következményei *(az angyalné szépné; az angyalné, akiné; az angyalné . . . , őné;* stb.), ez azonban eleve kudarcra volt ítélve, csakúgy, mint az efféle „latinos" egyeztetések: *katolika egyház, katolika leány, reformáta vallás, reformátum templom* stb. (vö. pl. SIMONYI 1914, 72). — Ma is élő latinos egyeztetés a *klasszika filológia* (vö. SIMONYI uo.).

A nembeli egyeztetésre emlékeztet a vonatkozó névmás sajátos egyeztetése az előtte (ritkábban mögötte) álló koreferens főnévvel: ha ez személyt jelöl, akkor az *aki* használatos; ha nem személyt jelöl, akkor szabályosan az *amely*, illetőleg az *ami* utal a főnévre (összefoglalóan l. ELEKFI—RÁCZ 1980, 132—3). Egyeztetésnek nevezi e szabály alkalmazását KENESEI (1980, 469—74; vö. még FODOR 1958, 340). Érdekes, hogy QUIRK nyelvtana (1972, 861) a *who*, illetőleg a *which* megfelelő használatát szintén egyeztetésnek tekinti, mégpedig olyannak, ami a nembeliségen alapul. A személy—nem személy kettőssége nyomot hagy az állítmánynak az alannyal való számbeli egyeztetésén is (l. a 2.6.1.1., 2.6.1.1.1., 2.6.2.1.2.1., 2.6.2.1.4.1., 2.6.2.6.2. és 2.6.2.8.4. pontot).

Az egyéb egyeztetési kategóriák közül a magyarra is jellemző a határozottságbeli egyeztetés (l. az 1.1.2.4. pontban). — Az úgynevezett mód- és időbeli kongruenciát nem vonnám az egyeztetés körébe; még azokat a nyelveket illetően sem, ahol ténylegesen találkozni a consecutio temporummal, hiszen ebben nincs szó koreferenciáról (hasonlóképpen jár el MORAVCSIK: 1971, A49—A50). A magyarban egyébként is legföljebb csak halvány nyomai vannak az ilyesféle jelenségnek (vö. KLEMM 1942, 580—1; a magyar módbeli „egyeztetés" lehetőségére nézve vö. uo. 581—8; továbbá SAUVAGEOT 1971, 394—5).

Az egyeztetésen belül megkülönböztetünk irányító és egyeztetett tagot. Az említett egyeztetési kategóriákat elsősorban azzal lehet jellemezni, hogy milyen morféma fejezi ki a kongruenciát az egyeztetett tagon.

1.1.2.1. A s z e m é l y b e l i egyeztetés kifejezői a személyragok (személyjelek), mégpedig az igei személyragok (illetőleg a személyt jelölő segédigék), az igenévi személyragok, az igenév-igei személyragok, a birtokos személyjelek, a névmási és határozószói személyragok. Az egyeztetés irányító tagja lehet a cselekvéshordozót kifejező mondatrész, a birtokost jelölő mondatrész, továbbá a mondatnak egyéb — pontosabban meg nem határozható — részei.

A cselekvés (történés, állapot) hordozóját jelölő mondatrész az irányító tag az igei személyraggal *(én megyek)*, az igenév-igei személyraggal *(az én említettem eset)*, valamint az igenévi személyraggal *(nekem mennem kell)* jelölt egyeztetésekben.[1]

Az igei személyragok (*θ* fokon is) az igei állítmánynak az alannyal (mint a cselekvés stb. hordozójával) való egyeztetését fejezik ki. Hasonló szerepük van a névszói-igei állítmány igei részét alkotó, személyjelölő segédigéknek — ide értve zéró fokon való szereplésüket — névszói állítmány esetén *(én tanár vagyok, ő tanár)*. — Az igenév-igei személyrag rendszerint az alanyos szerkezet alaptagján fejezi ki az alárendelt alannyal való egyeztetést, de olykor más mondatrész is lehet az irányító tagja *(idejét múlta divat;* itt az igenév-igei szófajú jelzőnek a jelzett szava szabja meg az egyeztetést). — Az igenévi személyragok közül mai nyelvünkben a főnévi igenév személyragjai játszanak szerepet, ezek többnyire a részeshatározói esettel jelölt, illetőleg ilyen formában odaérthető cselekvéshordozó nyelvtani személyéhez igazodnak. A régi magyar nyelvben — s szórványosan még ma is — egyéb irányító tag esetén is szokták személyragozni a főnévi igenevet (pl. *engedj elmennem* [ti. *engem*]; *szabad-e megvárnalak* [ti. *téged*]; vö. TOMPA 1976a, 125—6). Sőt régebben a *-va/-ve* képzős határozói igenév is kaphatott személyragot, s személyragozták az *-atta/-ette* képzős igenevet is; az egyeztetés irányító tagja ezekkel kapcsolatban is a cselekvéshordozó mondatrész, amely lehet az igenévi alaptag alárendelt alanya, de egyéb mondatbeli szerepet is betölthet — KÁROLY SÁNDOR (1956, 64, 208, 214) műszavával élve — független cselekvéshordozóként. A *-va*, *-ve* és az *-atta*, *-ette* képzős igenevek közül a mai magyar nyelvben ez utóbbi már nem fordul elő, az előbbi pedig már nem személyragozható. Ma is számba kell vennünk ellenben a *létemre*, *létedre* stb. igenevet a személybeli egyeztetéssel kapcsolatban (vö. TOMPA 1965b, 96 j.).

A birtokost jelölő mondatrész az irányító tagja a birtokszóhoz járuló személyjellel, vagyis a birtokos személyjellel kifejezett egyeztetésnek; az irányító tag mondatrészi szerepe nincs szorosan megkötve *(az én könyvem; nekem van könyvem; én elvesztettem a könyvemet;* stb.), bár birtokos jelzőként másképp alakíthatja az egyeztetést, mint egyéb szerepben.

A határozószói személyraggal és a névmási személyraggal kifejezett egyeztetésnek az irányító tagja szintén többféle mondatrész lehet *(én látom a mellettem levőket; Péternek segítenek a mellette levők;* ill. *én látom az enyéimet; Péternek segítenek az övéi)*. Megjegyezzük azonban, hogy különösen ebben a típusban a személyragok használata nem feltétlenül az egyeztetésnek a következménye, hanem csupán deiktikus jelenség; ilyenkor

[1] Itt és az 1. rész többi példájában az egyeztetést irányító személyes névmás — a világosabb szemléltetés kedvéért — explicit alakban szerepel, bár — ha nem hangsúlyos — többnyire csak implicit módon van jelen.

természetesen nincs szó kongruenciáról, s így nem lehet beszélni irányító vagy egyeztetett tagról sem. A visszaható névmás személyjele azonban sokszor valóban egyeztetést fejez ki: az értelmezőnek az értelmezettel való személybeli egyezését *(én magam, neked magadnak* stb.). Hogy az egyeztetés problémakörébe a határozószói és a névmási személyragozás (ill. személyjelzés) is belevághat, azt az efféle — olykor ingadozó — jelenségek is mutatják: *én köztem és te közted*, ill. **én és te köztünk; te vagy az, akinek magával kell ragadnia az övét*, ill. *te vagy az, akinek magaddal kell ragadnod a tiéidet.*

A személybeli egyeztetés rendszerint együtt jár a számbeli egyeztetéssel, minthogy a személy kategóriája nem fordulhat elő a szám kategóriája nélkül (Lotz 1967, 251; 1974, 347; 1976, 125, 129). Mindamellett a tárgyas személyrag — a tárgy nyelvtani számától függetlenül — csupán a tárgynak a személyével (a 3., ill. a 2. személyével) való egyeztetését fejezi ki *(látom őt* vagy *őket; látlak téged* vagy *titeket)*.[2] A tárgyas személyragban tehát többféle egyeztetés is tükröződik: az igének az alannyal való személybeli és számbeli egyezése, továbbá a tárggyal való személybeli és határozottságbeli egyezése. — Ugyancsak találkozni pusztán személybeli egyezéssel a birtokos személyjelezésen belül is, akkor, ha az irányító tag a birtokos jelző szerepét tölti be, s többes 3. személyű *(az ő könyvük;* ill. *a diákok könyve)*.

1.1.2.2. A s z á m b e l i egyeztetés — mint mondottam — általában elválaszthatatlan a személybelitől: a személyragok többnyire a számbeli egyeztetést is megjelölik. A számbeli egyeztetés önálló eseteit a névszóhoz járuló *-k* vagy *-i (-ai/-ei; -jai/-jei)* többesjel (illetőleg a *θ* egyesjel) fejezi ki.

Csak számbelileg egyezik, illetőleg egyezhet a névszói-igei állítmány névszói része az alannyal *(ők tanárok voltak;* a névszói állítmány — *ők tanárok* — a zéró fokon álló igei rész révén voltaképpen személybeli egyezést is mutat); a névszói-igenévi tárgynak, illetőleg a névszói-igenévi határozónak a névszói része, ugyancsak rendszerint az alannyal *(ők szeretnének tanárok lenni; ők tanárok lévén)*; az állapotféle határozó (főleg az essivus, a praedicativus és a translativus) az alannyal vagy a tárggyal, ritkábban más mondatrésszel *(ők tanároknak készülnek; őket tanárokká nevezték ki; nekik tanároknak kell lenniük;* stb.); az értelmező az értelmezettel, ha az értelmező nem a *magam* stb. névmás *(ők, a tanárok;* ehhez hasonló a *mint*-tel kapcsolt mondatrész egyezése: *ők mint tanárok)*; a főnévi mutató névmási jelző a jelzett szóval *(ezek a tanárok)*; a jelzett szó bizonyos — számnévi, illetőleg halmozott — jelzőkkel *(az összes tanárok; Kiss és Kovács tanárok)*; az anaforikus használatú személyes, mutató, vonatkozó és birtokos (olykor egyéb) névmás, hasonló-

[2] Arra a kérdésre, hogy a tárgy és az állítmány kapcsolatában szokásos-e, illetőleg helyes-e egyeztetésről beszélni, az 1.1.2.4. pontban — a határozottságbeli egyeztetésről szólva — térek ki részletesen. — A tárgyas ragozás másutt — például az obi-ugor nyelvekben — a tárgy nyelvtani számához is igazodhat.

képpen a névmási természetű *-é* jeles főnév a mondatnak, illetőleg az előző mondatoknak bármely antecedens névszói részével *(a tanárok, a tanárokat, a tanároknak* stb., . . . *ők, ezek, akik, az enyéim, az iskoláéi)*. A birtokos névmás egyeztetése nemcsak a birtok számához (vö. *a tanárok . . . az enyéim)*, hanem a birtokos számához is igazodhat *(a tanárok dolga . . . az övék)*. — Az említett névmások és *-é* jeles szók számbeli egyezésében világosan a koreferencia körébe vágó jelenséggel van dolgunk, sőt tulajdonképpen — mint már említettem — az egyeztetés teljes egészében a koreferenciához tartozik. (MORAVCSIK 1971, A1, A11; vö. mégis: ANTAL 1976b, 199).

Csak lazán kapcsolódik a számbeli egyeztetés témaköréhez az a probléma, hogyan fejezzük ki a birtokszón a több birtokos egy-egy birtokának a kategóriáját *(a tanárok felesége* vagy *feleségei)*. Itt ugyanis nem találunk irányító tagot. A továbbiakban ezzel a kérdéssel nem is foglalkozom. (L. részletesebben: GAÁL E. 55—69).[3]

1.1.2.3. Az e s e t b e l i egyeztetés együtt jár a számbeli egyeztetés említett megnyilvánulásainak néhány típusával, s akkor érdemel különös figyelmet, ha túlterjed az alanyesetek egyezésén.

1.1.2.3.1. Az esetbeli egyeztetést a n é v s z ó i v i s z o n y r a g o k (és a névutók) fejezik ki, mégpedig a mutató névmási jelzőn, a jelzett szó alakjához igazodva *(ezt a tanárt, ez előtt a ház előtt)*, az értelmezőn, az értelmezett szó alakjához igazodva *(őt, a tanárt)*, továbbá a *mint*-tel kapcsolt mondatrészen, a névszói előzmény alakjához igazodva *(őt mint tanárt)*.

1.1.2.3.2. Nem beszélhetünk eset- és számbeli egyeztetésről a mellérendelő szerkezetben a halmozott mondatrészek azonos toldalékaival kapcsolatban *(őt és a tanárt láttam)*. A számbeli egyeztetés itt szóba sem jöhet. Teljes egyetértéssel idézhetjük TOMPÁT (1965b, 95—6 j.): „Én a mi m e l l é r e n d e l ő s z ó s z e r k e z e t e i n k számában nem keresnék egyeztetést, mert hogy egy mondatban »kakas meg tyúkok« vagy »kakasok meg tyúk« fordul-e elő, az először is az ábrázolt valóságtól, a kifejező szándékától stb. függ."

Ami a mellérendelő szerkezet tagjainak állítólagos esetbeli egyezését illeti, megjegyezhetjük, hogy még teljes ragozásbeli összhangjuk sem kötelező, pl. a határozókon: *a mezőn és a kertekben; Pápán és Veszprémben; hidegen és kegyetlenül;* sőt: *a ház mellett és a kertekben;* stb.

A mellérendelő szószerkezet tagjainak, a halmozott mondatrészeknek ragozásbeli összhangját nem az egyeztetés idézi elő, hiszen közöttük nem különböztethetünk meg irányító tagot és egyeztetett tagot. A *Láttam őt és a tanárt*-féle mondatokban például nem az egyik tárgy igazodik a másik tárgyhoz. A ragok azonossága abból fakad, hogy mindkét mondatrész azonos vonzat, mégpedig a föléje rendelt *lát* igének (állítmánynak) a vonzata. Mondatunk

[3] Érdekes, hogy KÁROLY (1960, 334—5) a birtokos szerkezetek területéről éppen csak ezt a problémát tekinti az egyeztetés körébe tartozónak.

ebből az előzményből vezethető le: *Láttam őt* és *Láttam a tanárt*. Így jár el CHOMSKY (1957, 35–6) nyomán ma a legtöbb grammatikus, a magyarok közül, magyar nyelvi anyagot vizsgálva elsősorban PAP MÁRIA (1971, 113–28); de már előbb is — CHOMSKYTÓL függetlenül — KÁROLY SÁNDOR (1958a, 22).

Megjegyzem még, hogy olyan nézetek is felbukkannak, amelyek szerint az értelmezős szerkezet is a mellérendelő szerkezetek közé tartozik (SZABÓ D. 284; ANTAL 1964, 65–8; 1977, 16–21, 145–53; JAKAB I. 1977, 9–19; 1978, 293–8). Ez a vélekedés azonban nagyon ingatag alapon áll. A mellérendelő szerkezet tagjainak azonos esetbe kerülése — mint láttuk — annak az eredménye, hogy külön-külön azonos módon függenek a föléjük rendelt tagtól, nem pedig azé, hogy a második tag esetragja igazodik az elsőéhez. A nyelvtani szám tekintetében pedig csak esetleges az összhangjuk, márpedig — mint tudjuk — az esetbeli egyeztetésnek együtt kell járnia a számbeli egyeztetéssel. Az értelmezős szerkezetben ez az utóbbi követelmény is teljesül *(csizmát, pirosat; csizmákat, pirosakat)*, s ha mégis eltérés mutatkozik, ez nyilvánvalóan az értelmi egyeztetés következménye *(sok csizmát, pirosakat)*. Továbbá: a mellérendelő szerkezet tagjai — mint láttuk — külön-külön mondatoknak azonos (de lexikailag eltérő) mondatrészeiből vezethetők le, az értelmező viszont az állítmányból, illetőleg az értelmezős szerkezet a predikatívból *(a csizma piros → a csizma, a piros)*. (Vö. mindezzel: TOMPA 1964b, 428–32; KÁROLY 1958a, 20–2; 1978, 48–64; l. még: ANTAL 1977, 152). — TOMPA másféle levezetésekkel is bizonyítja, hogy a mellérendelő szerkezet és az értelmezős szerkezet nem vehető egy kalap alá. Egyrészt a határozó egyeztetésében a mellérendelő szerkezet mint irányító tag kiválthatja a többes számot, a megfelelő értelmezős szerkezet azonban nem: „*Pistát és a fiamat ellenfeleknek* tekintették"; de: *„*Pistát, a fiamat ellenfeleknek* tekintették" (TOMPA 1964b, 431). Másrészt a mellérendelő szerkezet mint irányító tag kiválthatja az állítmány, illetőleg a vonatkozó névmás többes számát, de az értelmezős nem: *Ady, Babits költők voltak, meghaltak;* de: **Ady, a költő meghaltak;* — ill.: *Ady, Babits, akik;* de **Ady, a költő, akik* (TOMPA 1977, 17). — Hozzátenném mindehhez, hogy az értelmezős szerkezet tagjai törvényszerűen koreferensek, a mellérendelő szerkezetekéi csak kivételesen (l. a 2.6.2.1.1.5., 2.6.2.1.5.1., 2.6.2.7.1.1.2. pontot), illetőleg szabályszerűen csak egyetlen kategóriában ilyenek, mégpedig a kifejtő-magyarázó mellérendelésben. Ez utóbbi mellérendelő viszony valóban közel áll az értelmezős szerkezet egyik fajtájához, az azonosító értelmező szerkezethez (vö. pl. KÁROLY 1958a, 20–2; PAPP I. 1959, 462; PAPP F. 1964, 134).

1.1.2.3.3. Szélsőségesebb az a vélemény, amely az *ezt a házat* típusú kijelölő jelzős szerkezeteket is értelmezős, s e réven mellérendelő szerkezetnek ítéli (SZABÓ D. 284; vö. ANTAL 1964, 65–8; 1977, 145–53; 1980, 188). Az *ezt a házat*-féle szerkezet ugyanis a kétségtelenül kijelölő jelzős *e házat, ezen házat*-féle szerkezetnek egyik, de ezeknél sokkal elterjedtebb változata. A legálta-

lánosabban elfogadott vélemény szerint (BERRÁR 1957, 123; 1967, 453; PAPP I. 1959, 462) az efféle szintagma az *ezt, a házat* típusú értelmezős szerkezetből keletkezett, úgy, hogy az intonációs tényezők megváltozása révén az eredetileg szünettel tagolt, kéthangsúlyú értelmezős szerkezetből szünet nélküli, egyhangsúlyú, tehát tipikusan jelzős szerkezet lett. Ezzel azonban formailag is elkülönült az értelmezős szerkezettől (IMRE 1964, 436). — Érdekes, hogy a régi nyelvben (vö. KÁROLY 1958a, 67) és különösen bizonyos nyelvjárásokban megindult a jelzős szerkezetekhez való idomulása, tehát az *ez a házak* 'ezek a házak', sőt *ez a házat* 'ezt a házat', *ez a házakat* 'ezeket a házakat' típusú inkongruens formák kialakulása (ZOLNAI Gy. 1893, 46—7; SIMONYI 1913a, 124; 1916, 42; CSŰRY 1934, 152—3; HORGER 1934, 166—7; KLEMM 1940, 339—40; BEKE 1946, 31—2; 1962, 111; FÜLÖP 1957, 58, 61; 1959, 42—6; KÁROLY 1958a, 66—7; KÁLMÁN 1966, 57, 82; stb.), a mai köznyelvbe azonban jó okkal nem hatoltak be, ugyanis zavart okozhatnak a kommunikációban (vö. KÁROLY i. h.; l. még az 1.1.4.3. pontot).

Summa summarum: az értelmezős szerkezetben megvan az esetbeli (és számbeli) egyeztetés, a mellérendelő szerkezetben viszont nem találni ilyet (ez utóbbiban érvényesülő harmóniára nézve vö. RÁCZ 1964b, 106—10; 1977a, 40, ill. 8).

1.1.2.4. A h a t á r o z o t t s á g b e l i egyeztetés a tárgyas igei szerkezetben érvényesül: ha az irányító tag 3. személyű tárgy, ennek határozott vagy határozatlan volta szabja meg azt, hogy az igéhez tárgyas vagy alanyi személyragot kell-e kapcsolni.

Fölmerülhet a kérdés — már előbb, a személybeli egyeztetés tárgyalásakor is —, hogy az ige ragozásának a tárgyhoz való igazodását egyáltalán egyeztetésnek tekinthetjük-e. Az ige ragozásának a tárgy személyéhez való alkalmazkodását *(én látlak téged, én látom őt, én látom magamat, ő lát engem* stb.) a személybeli egyeztetés körébe sorolja KLEMM A. (1928a, 125—6), BÁRCZI (1956, 212) és PAPP ISTVÁN véleményére hivatkozva FÜLÖP (1959, 15, 27).

Az ige ragozásának a tárgy határozott vagy határozatlan voltához való igazodását már 1846-ban kongruenciának nevezi O. MORITZ BLOCH (azaz BALLAGI MÓR) „Ausführliche theoretisch-praktische Grammatik der ungarischen Sprache" című művében (id. HEGEDŰS R. 83—4). Ugyancsak egyeztetésnek mondja ezt a jelenséget GRÉTSY (1964, 253, 258), TÖRÖK (1969, 316), DEME (1960a, 432; 1969, 92; 1971, 47; 1976, 72). Mint említettük, a határozottságbeli kongruenciát fő egyeztetési kategóriaként tárgyalja — magyar példákra is hivatkozva — E. A. MORAVCSIK (1971, A26—A32), s később külön tüzetes tanulmányt szentel a tárgy és az ige egyeztetésének (MORAVCSIK 1974). Hasonló vizsgálatot végez el a magyar nyelvre vonatkozólag MICHAEL SZAMOSI (1974, 701—12). LYONS (240) is szól erről a kérdésről. Az ő nyomukon írok magam is a magyar nyelvben megmutatkozó határozottságbeli egyeztetésről (RÁCZ 1977a, 41—3, ill. 9—11). Szól még e kérdésről GÁLFFY (1979,

24—6), továbbá — rám hivatkozva — KISS J. (1982, 40) és FÜLÖP (1984, 667); legújabban pedig É. KISS (1987, 9, 123, 132, 139, 142—3, 145—7 stb.). — Érdekes, hogy a MMNyR. mutatója (2: 539) fölveszi az *egyeztetés* címszó alá ezt: „a tárgyas igealaké II, 160", de az idézett helyen nem szerepel az *egyeztetés* műszó.

Mások (PAPP I. 1959, 462; KÁROLY 1960, 335; PAPP F. 1964, 136) azonban *a fát vágja* típusú, tárgyas ragozású igei szerkezetekkel kapcsolatban az alárendelő viszony kettős, kölcsönös jelöléséről beszélnek, s hasonlóképpen ítélik meg a *Pistának a könyve* típusú birtokos szerkezetek kettős toldalékoltságát is.

Magam szigorúan megkülönböztetem az alárendelő szintagmán belül a viszonyítást (a tágabb értelemben vett rekciót), amely az alárendelt tagon (a bővítményen) van jelölve, és az egyeztetést (kongruenciát), amely a szintagmán belül rendszerint a fölérendelt tagon (az alaptagon) fejeződik ki alakilag, de nincs is mindig szintagmához kötve.

Így a birtokos jelzős szerkezetben a viszonyítás egyaránt lehet jelölt *(Pistának a könyve)* és — gyakrabban — jelöletlen, zéró morfémás *(Pista könyve)*. A *-nak/-nek*, illetőleg a θ viszonyrag az alárendelt taghoz (a bővítményhez) járul. A fölérendelt tag (az alaptag) birtokos személyjele nem a birtokos jelzői viszony jelölője, hiszen attól függetlenül is előfordul *(Pistának van könyve; Pista elvesztette a könyvét)*. A birtokos személyjel az egyeztetést fejezi ki, amelynek irányító tagja a birtokos szerkezeten belül történetesen a birtokos jelző, a birtokos szerkezeten kívül azonban más mondatrész is lehet. Ezért egyébként a *barátfüle* típusú összetételeket sem volna szabad jelölt birtokos összetételnek nevezni (vö. B. LŐRINCZY 1961, 452; VELCSOVNÉ 158—9).

Azokban az alárendelő alanyos szószerkezetekben, amelyekben az alaptag igenév-igei szófajú szó (pl. *az IBUSZ szervezte társasutazás)*, az alárendelő viszony a bővítményen mindig jelöletlen. Az alaptag személyragja azonban itt sem a viszonyítást fejezi ki, hanem az egyeztetést hordozza. Az egyeztetés irányító tagja a szószerkezetbeli bővítmény. Egyébként jellemző, s az eddigi gyakorlaton belül következetlen, de nézetünk szerint helyes dolog az, hogy a *madárlátta* típusú összetételeket jelöletlen összetételnek szokták felfogni (vö. B. LŐRINCZY 1961, 445—6; VELCSOVNÉ 155).

Ami mármost a szóban forgó, vagyis *a fát vágja* típusú tárgyas szerkezeteket illeti, a viszonyítás ezekben is csupán a bővítményen van jelölve. Az alaptag személyragját (ragozását) tehát itt is bízvást tekinthetjük az egyeztetés kifejezőjének. Eszerint pedig az egyeztetés kétségtelenül határozottságbeli: az ige tárgyas ragozása *(a fát vágja)* a tárgy határozottságához, alanyi ragozása *(fát vág)* pedig a tárgy határozatlanságához igazodik, annak a következménye.

Ezek a gondolatok csírájukban már benne foglaltatnak KÁROLY SÁNDORnak (1958a, 13) a szószerkezetek megszerkesztési formáiról szóló fejtegetéseiben. Idézem őket: „A közvetlen heterogén viszony (érintkezés) szerkezeteinek tipikusabb kifejezési formái: 1. az alany—állítmányi szerkezetben a személy-

kongruencia, azaz személyegyeztetés (és az azzal együtt járó számegyeztetés); 2. a jelzős (és többnyire az alanyos) szerkezetben: a sorrend; 3. a határozós (tárgyas) szerkezetben: a rekció, azaz esetvonzat vagy az egyszerű kapcsolat (minden külső jel hiánya, még a sorrend is szabad); 4. a laza nyitott szerkezetben a szünet, a külön hangsúly [a ritkítás az eredetiből való]. Speciálisabb kifejezési eszközök: az igével (és nem igenévvel) alkotott tárgyas szerkezetben az egymásra utalás (mindkét tagon egymásra utaló viszonyelemek); a birtokos jelzős szerkezetben ugyancsak az egymásra utalás, vagy sorrend + rámutatás; mindkettő személyegyeztetéses. (Rámutatás esetében csak a fölérendelt vagy kapcsoló tagon van viszonyító elem.) [A ritkítások tőlem valók. R. E.]"

Károly tehát itt — legalábbis ami a birtokos szerkezetet illeti — szintén hajlik az egyeztetés és a viszonyítás különválasztására, de megkülönböztetésük nála nem világos. Később (1960, 335) valami egészen sajátos szerkesztésmódot lát az idevágó tárgyas és birtokos jelzős szintagmákban. Mint írja: „a magyar egyes számú birtokos + birtok szerkezete és a tárgyas ige + tárgy szerkezete még formailag sem szorítható bele sem a vonzat, sem az egyeztetés fogalmába, a tagok kölcsönös, de nem egyeztetésszerű megjelöltsége miatt [az én ritkításommal]."

Magam úgy látom, hogy az alaptagon és a bővítményen való kölcsönös jelöltség világosan szétválasztható: az alaptagon az egyeztetés, a bővítményen a viszonyítás van jelölve. Így áll a dolog a birtokos szerkezetben — itt az egyeztetés elsősorban személybeli —, továbbá a tárgyas adverbális szerkezetekben: itt az egyeztetés egyrészt személybeli (a tárgy személyétől függ), de 3. személyű tárgy esetén határozottságbeli is (a 3. személyű tárgy határozott vagy határozatlan voltától függ). — A kongruencia és a rekció viszonyára nézve vö. még Hjelmslev 1928, 1959; Lehmann 1983, 353—72; Szerebrennyikov 1986, 154—7.

Nyelvtani hagyományunk szinte egyöntetű abban a tekintetben, hogy a birtokos személyjelezéssel kapcsolatban egyeztetési jelenségekről beszél. Ezek különösen akkor szembetűnők, mikor valamilyen szempontból inkongruens alakokkal van dolgunk (*az emberek háza, az ő házuk; az embereknek van házuk* vagy *háza; a magam háza; magamnak is van házam* vagy *háza;* stb.). Ám a tárgyas ragozás esetén is előállhatnak olyan dilemmák, amelyek az egyeztetésre jellemzők. Ilyenféle esetekkel állunk szemben akkor, amikor személybeli különbség van a halmozott tárgyak között, illetőleg a tárgy és az értelmezője között (*engem és őt vár* vagy *várja, téged és őt várlak* vagy *várom;* ill. *engem, az apádat megismersz-e* vagy *megismered-e;* stb.), továbbá ha egyetlen tárgyon belül van személybeli ellentmondás (*mindnyájunkat meghívják* vagy *meghívnak, mindnyájatokat meghívom* vagy *meghívlak; te vagy az, akit szeretek* vagy *szeretlek;* stb.). Hasonló következményekkel járhat a hatá-

rozottság tekintetében felmerülő különbség a halmozott tárgyak között, illetőleg a tárgy és az értelmezője között (*a műszaki dolgozókat és egy ügyintézőt megjutalmaztak* vagy *megjutalmazták;* ill. *társukat, egy ügyintézőt is megjutalmaztak* vagy *megjutalmazták;* stb.), továbbá ha egyetlen tárgyon belül van — esetleg nem is szinkrón jellegű — ellentmondás a determináltság tekintetében (*két könyvemet elvitt* vagy *elvitte; Petőfit olvasok* vagy *olvasom; az legyen az övé, amelyiket jobban kedvel* vagy *kedveli;* stb.). Ezek az ingadozások (l. részletesebben: Szőke-Molnár 1984, 28—202; Rácz 1985, 959—74) tipikusan olyanok, mint amilyenek az egyeztetés területén szoktak megmutatkozni. Így a tárgyas ragozással, a tárgy és az ige alkotta szerkezettel kapcsolatban is mindenképpen indokoltnak látszik egyeztetésről, mégpedig személybeli és határozottságbeli egyeztetésről beszélni.

1.2. AZ EGYEZTETÉS ÉS A NYELVI SZINTEK

Az egyeztetés — a fonémaszint kivételével — a nyelvnek valamennyi szintjét (ezekre nézve vö. Károly 1970, 20) áthatja.

1.2.1. Az egyeztetést — mint említettük — elsősorban a (nemegyszer összecsengő) morfémák hordozzák: többesjelek, birtokos személyjelek, igei, igenév-igei, igenévi, névmási (határozószói) személyragok, névszói viszonyragok. Harris (1951, 165—6) szerint az egyeztetésben megismételt morféma az alapmorféma alternánsának, tulajdonképpen ismétlődő (repetitive) morfémának számít (vö. Antal 1980, 154). Hasonlóképpen nyilatkozik Szépe (1963, 357), aki a következőket írja a számbeli egyeztetés morfémaszintjéről (rámutatva, hogy a morfematikus megközelítés — mint a nyelvtanban szinte mindenütt — az egyeztetés vizsgálatában sem elegendő): „Nyilvánvaló ugyanis, hogy az egyes mondatokban két vagy több pluralis morfémapéldány szerepel. Azonban az is világos, hogy ezek ugyanannak a szintaktikai kategóriának a megjelenési formái. Úgy is mondhatjuk, hogy egyetlen grammatikai szabály produktumai." Itt ő is hivatkozik Harrisre, majd így folytatja: „Ezek a visszatérő, két példányban előforduló morfémák — megfelelő feltételek között — bizonyos »kapcsoló« funkciót látnak el. Azért csupán »megfelelő feltételek között«, mivel más típusú nyelvekben más eszközök (például szoros sorrend) állhatnak ugyanebben a szerepben."

1.2.2. Állexémaként a számot és személyt kifejező segédszók lépnek az ismétlődő morféma helyébe; ide tartozik az igeragozás segédigéi közül a *fog*, ide számítanak továbbá a névszói-igei állítmányban szereplő segédigék.

1.2.3. Lexémaszinten már kimutatható maga az egyeztetés is, olyan összetett szavakban, amelyek a szintagmaszinten érvényesülő egyeztetést konzerválták; pl. *napsütötte, tanácsháza.* — Hasonlók az *énbennem, őbenne* típusú összetételek; ezek is a szintagmaszintbeli egyeztetést őrizték

meg, a lexéma szintjére lesüllyedve, még a szintagmán belüli inkongruenciát is átvéve: *őbennük*, de: **őkbennük*.

1.2.4. Álszintagma-szinten is végbemehet az egyeztetés, mégpedig azoknak a véleménye szerint, akik *A tanár én vagyok* típusú, ún. azonosító mondatokban az *én vagyok* szókapcsolatot tekintik állítmánynak. „Így azonban — jegyzi meg TOMPA (1962, 351) — azzal is számolnunk kellene, hogy ilyenkor az igei állítmányi rész ... nem az alannyal, hanem a névszói állítmányi résszel kongruálna" (vö. még TOMPA 1963, 322—3; 1977, 18; DEZSŐ 1969, 68, 76—7), vagyis az egyeztetés valóban az álszintagmán belül érvényesülne. Ezt a véleményt képviseli KÁROLY (1964a, 164—6; 1969, 194) és részben ELEKFI is (1966, 65—6). — Ha véleményüket elfogadnánk, az azonosító mondatok alanyának és állítmányának az elemzésében lemondanánk az egyik legbiztosabb iránymutatónkról: BÁRCZIval (1953, 62) szólva „aláaknáznánk a mégis csak legszilárdabb alaki alapot". (A vita részleteire nézve l. még RÁCZ 1968, 245—8; 1977a, 44—5, ill. 12—3).

1.2.5. A szintagma szintjén megy végbe mindenekelőtt az esetbeli (és a vele együtt járó számbeli) egyeztetés, így az értelmezős és az *ezt a házat*-féle kijelölő jelzős szerkezetekben fellépő kongruencia. Ugyancsak szintagmán belül történik a jelzett szónak bizonyos halmozott jelzőkkel (pl. *Farkas és Kovács szaktársak*, l. a 2.5. fejezetet), valamint az *összes*, *többi* jelzővel (l. a 2.2.2. pontot) való számbeli (értelmi) egyeztetése.

A személybeli (és számbeli) egyeztetésfajták közül nem lépi át a szintagma határát az igenév-ige egyeztetése az alárendelt alannyal *(az én említettem eset)*, ritkábban a föléje rendelt jelzett szóval *(idejét múlta divat)*. — Minimálisan a (predikatív) szintagmán belül megy végbe az állítmány egyeztetése az alannyal *(Pista ír)*, ez azonban túllépheti a mondategység, sőt a mondategész határát is (l. a 3.1.1., 3.2.1., 3.3.1., 3.4.1., 3.5.1., 3.6.1. és 3.7.1. pontot).

Általában (és minimálisan) a szintagmán belül történik a tárgyas szerkezetek igei alaptagjának személybeli, illetőleg határozottságbeli egyeztetése a tárggyal *(téged látlak, őt látom)*. Ám az efféle egyeztetés túlléphet a szintagma határán akkor, ha az igéhez közvetlenül főnévi igenévi tárgy csatlakozik; ilyenkor az egyeztetést a főnévi igenévnek saját tárgya irányítja. Így az egyeztetés a szintagmaláncon belül megy végbe *(téged akarlak látni, őt akarom látni;* vö. PAPP F. 1964, 138). — A kettős tárgy (és a kettős alany) egyeztetése viszont ismét a szintagmán belül megy végbe, ezt a főnévi tag irányítja, világosan megmutatva vezérszerepét az igenévi taggal szemben *(téged látlak jönni, őt látom jönni;* ill. *te látszol jönni, ő látszik jönni;* vö. TOMPA 1954c, 129—48; 1977, 18—19; 1984, 142—3; M. KORCHMÁROS 1980—1, 182—3; 1984, 374—8; stb.). Mindamellett a határozottságbeli egyeztetés is átlépheti a (tag)mondathatárt, vagyis a mondategység, illetőleg a mondategész határát, ilyenkor az előzménybeli irányító tag akkor is határozottá válik, ha az előzményben határozatlan volt; pl. „*Egy fiú* csatlakozott a társaságunkhoz. Már régóta *ismerem*" (vö.

Dienes 1978, 54—61; Pléh—Radics 264—5; Antal 1976a, 276—81; 1976b, 197—9; stb.).

Külön figyelmet érdemel a birtokszó szám- és személybeli egyeztetése a birtokossal. Ez az egyeztetés érvényesülhet — minimálisan — a szintagmán belül *(az én könyvem)*, de a szintagmán kívül is *(én vesztettem el a könyvemet)*. Szintagmán kívüli, de azért szorosabb viszonyra utaló egyeztetés áll be a birtoklást kifejező mondatokban *(nekem van könyvem)*. A három altípus különbsége akkor mutatkozik meg világosan, ha az irányító tag többes szám 3. személyű főnév, ilyenkor ugyanis a mai irodalmi és köznyelvben elkülöníti őket a kötelezően inkongruens *(a diákok asztala)* és a kötelezően kongruens *(a diákok otthagyták az asztalukat)* szerkesztésmód, illetőleg — a birtoklást kifejező mondatokban — az előző kettőnek az ingadozása *(a diákoknak is van asztala* vagy *asztaluk;* erre nézve l. még az 1.4.4.1. pontot). Ám a birtokszó egyeztetése is túllépheti a tagmondathatárt, vagyis a mondategység, illetőleg a mondategész határát (Dienes 1978, 59—61; l. továbbá a 3.1.3., 3.2.3., 3.3.3., 3.4.3., 3.5.3., 3.6.3. és a 3.7.3. pontot).

1.2.6. Szintagmán kívül, de rendszerint a mondategységen belül megy végbe a főnévi igenévi alany (ritkábban tárgy) személybeli (és számbeli) egyeztetése *(nekem el kell mennem, nekik el kell menniük; adj neki innia)*. Ez az egyeztetés is túlhaladhat a mondategység, illetőleg a mondategész határán (l. a 3.1.4., 3.2.4., 3.6.4., 3.3.3. és a 3.5.3. pontot). — Itt is beállhat a személyrag számbeli ingadozása: *a diákoknak el kell menniük* vagy (ritkán): *mennie*.

Minimálisan a szintagmán kívüli, de a mondaton belüli egyeztetés jellemző az állapotféle határozók számbeli kongruenciájára is (Tompa 1965b, 93—113; 1970, 24 j.; 1975, 310; Sauvageot 1971, 339—41); itt a szószerkezetcsoporton kívüli *(ők tanároknak készülnek)* és a szószerkezetcsoporton belüli kongruencia egyaránt előfordul, ez utóbbi rendszerint a szószerkezetbokor belső ügye *(őket tanároknak nevezték ki)*, de szószerkezetláncban is érvényesülhet *(a tanároknak látszó egyetemisták)*. Sőt ez utóbbival az is megeshet, hogy az igenévi jelző főnevesül, s ilyenkor az egyeztetés szintagmán belüli lesz *(a tanároknak látszók)*. — Mindamellett gyakoribb az említett szerkezetekben az egyes számú, inkongruens alak *(tanárnak)*.

A szintagmán kívüli határozói egyeztetéssel rokon az összetett (névszói-igenévi) tárgy, illetőleg határozó számbeli kongruenciája az alannyal *(ők szeretnének tanárok lenni; ők igyekeznek tanárok lenni; ők tanárok lévén)*; ritkábban más, de ugyancsak a szintagmán kívüli mondatrész is lehet az irányító tagjuk.

1.2.7. A mondategészen belül, de a mondategységen túl, a tagmondatok között lép fel a vonatkozó névmás számbeli egyeztetése a főmondat valamely mondatrészével *(a tanárok, akik;* l. a 3.1.2.2., 3.2.2.2., 3.3.2.2., 3.4.2.2., 3.6.2.2., továbbá a 3.5.2. és a 3.7.2. pontot), ezenkívül a fő-

mondatból a mellékmondatba a vonatkozó névmás által közvetített személybeli egyeztetés *(te, aki itt vagy; te vagy az, akit kereslek; te, akinek magaddal kell ragadnod a tiéidet;* stb.; vö. RÁCZ 1957, 87—103; 1964a, 36—7; TOMPA 1962, 144—5).

Rendszerint túlterjed a mondategység, sőt a mondategész szintjén az anaforikus (főleg a személyes és mutató, azután a visszaható, birtokos stb.) névmások (és a birtokos névmásokra emlékeztető *-é* jeles szók) számbeli egyeztetése az első mondategységbeli előzménnyel *(a tanárok . . . , az enyém;* stb.), bár némelyikük a mondategységen belül is kerülhet egyeztetett pozícióba *(a tanárok maguk; a tanárok, az enyéim;* stb.). (L. ehhez a 3.1.2.3., 3.2.2.3., 3.3.2.3. és a 3.6.2.3., 3.4.2.2., 3.5.2. és a 3.7.2. pontot.)

1.2.8. Mint a 3. részben tüzetesen tárgyalni fogom, az említett típusok közül — ahogy jeleztem is — több egyeztetésfajta a szövegszintre is kiterjed, s nemegyszer sajátosan viselkedik: a mondategységen belüli alaki egyeztetés átvált az értelmire; így egyezhet az előzménybeli irányító taggal az állítmány, az anaforikus névmás (kivéve a vonatkozót, amely ritkán lép fel a szöveg szintjére), a birtokos személyjeles birtokszó, a személyragos főnévi igenév. Átterjedhet a szöveg szintjére a határozottságbeli egyeztetés is (DIENES 1978, 59—61).

1.3. ALAKI ÉS ÉRTELMI EGYEZTETÉS; KÖZELSÉGI KONGRUENCIA

1.3.1. Az egyeztetésen elsősorban alaki összhangot értünk: az egyeztetett tag, illetőleg annak az egyeztetést hordozó morfémája az irányító tag alakját, illetőleg annak megfelelő morfémáját másolja (l. az 1.2.1. pontot). Az alaki egyeztetésen kívül azonban már régóta számon tartják az értelmi egyeztetés (constructio ad intellectum) jelenségét is. Az értelmi egyeztetés rendszerint az alaki egyezés rovására érvényesül; ilyenkor az egyeztetett tag az irányító tagnak nem az alakjához, hanem a jelentéséhez igazodik. Az értelmi egyeztetés tehát voltaképpen alaki inkongruencia, leszámítva néhány olyan formáját, amelyben egybeesik az alaki és az értelmi egyeztetés (ez különösen akkor fordul elő, ha az irányító tag olyan halmozott mondatrész, amelynek tagjai vegyesen egyes vagy többes számúak; l. az 1.3.4. pontot, továbbá a 2.7. fejezetben foglaltakat).

Meg kell azonban jegyeznem, hogy nem minden alaki inkongruencia alapul értelmi egyeztetésen (FÜLÖP 1959, 26—7). Előidézheti a nem egyezést a hibás, figyelmetlen, anakolút mondatszerkesztés is; pl. „A *könyvek* a Szovjetunió életének különböző vonásait *ismerteti*" (DEME 1960a, 430).

Alkalmasint meg kell különböztetni ettől azt a köznyelvünkbe is behatoló inkongruens szerkesztésmódot, amely a birtok többségét kifejező többes számú alany mellett egyes számú állítmányt használ; pl. „A tapasztalatok szerint a

fékrendszer műszaki *hibái* ... is balesetet *okozhat*" (a példára és a problémára nézve vö. RÁCZ 1983c, 416—20). Az efféle köznyelvi mondatokban a *Fáj a lábaim*-féle inkongruens nyelvjárási szerkesztésmód hatásával kell számolni. Ezeket néhány nyelvészünk kapcsolatba hozza az értelmi egyeztetéssel (SIMONYI 1880, 227; 1916, 42; KÉKI 317—8). Érdekes, hogy KLANICZAY (1917, 262) meg éppen a számbelileg kongruens *Fájnak a lábaim*-féle mondatokban keres értelmi egyeztetést, abból kiindulva, hogy az *-i* többesjeles alannyal nincsen alaki összhangban a többes számú állítmány (vö. még: KLEMM 1928a, 153—4). Magam a *Fáj a lábaim*-féle inkongruens szerkesztésmódot csak érintőleg csatolnám az értelmi egyeztetés köréhez (RÁCZ 1982, 146—61; vö. még: 1983c, 416—7). Mint elsősorban KLEMM IMRE (1954, 166), FÜLÖP LAJOS (1957, 53; 1959, 33), de főleg PAPP ISTVÁN (1956a, 54—5; vö. ezzel még: KLEMM 1954, 167; FÜLÖP 1959, 33, 27. j.) kutatásainak felhasználásával rávilágíthattam, itt igen ősi inkongruenciával van dolgunk, ahol is a számbeli ellentmondásban eredetileg az egység—többség dialektikája fejeződik ki, mégpedig kétféleképpen. — Az egyik ma is leggyakoribb altípusban, a birtoklást jelentő létigés mondatokban *(neki szép tehenei van)* az egységet a birtokos *(neki)* képviseli, mégpedig úgy, mint a mondatnak ún. logikai alanya, a többséget pedig a birtokszó, vagyis a grammatikai alany *(tehenei)*. Innen terjedhetett át az inkongruencia a több birtokost kifejező mondatokra is *(nekik szép teheneik van)*. — A másik, ugyancsak ma is gyakori altípusban az egység—többség dialektikája magában a grammatikai alanyban rejlik, amely a kiindulópontul vehető formában páros testrészt jelöl *(fáj a lábaim;* ez a szerkezet valóban közel áll az értelmi egyeztetéshez). Ez az altípus is tovább terjeszkedett, mégpedig az egyéb testrészt *(fáj a fogai)*, illetőleg más páros dolgot, jelenséget *(hull a könnyeid)* kifejező, sőt aztán másféle birtokszót *(elveszett a könyvei)* tartalmazó mondatokra is.

Ismét más indítékú, nem az értelmi egyeztetésből fakadó inkongruens formáknak számítom a régi nyelvi, illetőleg nyelvjárási *De szép ezek a malacok* (sőt: ... *ez a malacok;* erre nézve l. az 1.1.2.3.3. pontot), továbbá a *Hozzám már hűtlen lettek a szavak* típusú mondatokat (SIMONYI 1880, 227; KÉKI 318—9; KLEMM 1928a, 155; 1954, 167; HORGER 1934, 163; ZSIRAI 1934, 45; BERRÁR 1957, 83; 1967, 431; FÜLÖP 1957, 51; 1959, 25, 29; TOMPA 1962, 142; 1965b, 107—8; KÁLMÁN 1966, 56; stb.). L. ezekre vonatkozólag az 1.4.3. pontot. Ugyancsak nem értelmi egyeztetésen alapul, s hasonlít az előbbiekhez az állapotféle határozói melléknévnek gyakori, szinte tipikusnak tekinthető inkongruenciája *Az utak járhatatlanná váltak*-féle mondatokban (TOMPA 1965b, 93—113; 1970 24 j.; 1975, 310; SAUVAGEOT 1971, 339—41; l. még az 1.2.6. s főleg az 1.4.3. pontot). — Szintén nem sorolható az értelmi egyeztetés körébe a többes számú irányító tagtól függő *-é* birtokjeles alakoknak ma is sűrűn jelentkező inkongruenciája, bár a kongruens formák terjedőben vannak (TOMPA 1961a, 94—8; 1964a, 34—5).

Még kevésbé tarthatjuk számon értelmi egyeztetésként a mai köznyelvünkben kötelező inkongruenciának később tárgyalandó eseteit: *az emberek háza, az ő házuk, a magam dolga*-féléket. Alaki egyeztetéssel ezek így formálódnak: *az emberek házuk, az ők házuk, a magam dolgom.* Mindamellett olyan nézettel is találkozni, mely szerint éppen az alakilag egyeztető szerkezetek, tehát az *emberek házuk* típusúak tekintendők értelmi egyeztetésesnek (BARTA 34; TOMPA 1953a, 504; 1955, 392; HÁMORI 1961, 546; bár ő másutt [i. h. 539] helyesen jegyzi meg, hogy az egyeztetett személyrag a l a k i l a g is rámutat a többes számú birtokosra). KISS JENŐ (1979, 69) is értelmi egyeztetésesnek mondja a *szomszédék kertyek, Jánosék pajtájok*-féle birtokos szerkezeteket, mégpedig azért, mert az *-ék* képzős alakulatokat egyes számúnak tartja, noha ezek az általános vélekedés szerint plurale tantumok (vö. pl. MAJTYINSZKAJA 155; RUZSICZKY 1961c, 396—7; TOMPA 1964c, 447; LOTZ 1976, 192; SZABÓ G. 1983, 46—7; stb.)[4] Nem érthetünk egyet azzal a megállapítással sem, hogy az *ő házuk, ő házaik* alakilag inkongruens szerkezetekben értelmi egyeztetés volna (HÁMORI 1961, 546). — Némelyek értelmi egyeztetést látnak a több birtok kifejezésében is, s értelmi egyeztetésesnek mondják egyrészt a többes szám használatát akkor, ha az a több birtokosnak valóban több birtokára mutat rá (pl. „A *gyerekeknek* már megvannak a *tankönyveik*"), másrészt az egyes szám alkalmazását olyankor, ha több birtokosnak egy-egy birtokáról van szó (pl. „A *meghívottak feleségükkel* együtt jöttek el a fogadásra"). (Vö. VELCSOVNÉ 193; GÁLFFY 1971, 249). Mint említettük, ezt a kérdéskört nem vonjuk be az egyeztetés tárgyalásába.

1.3.2. A tulajdonképpeni értelmi egyeztetés elsősorban a számbeliséget érinti. Szórványosabban személybeli értelmi egyeztetéssel is találkozni, sőt fölmerülhet az esetbeli meg a határozottságbeli értelmi egyeztetés gondolata is. Az olyan nyelvekben, ahol ismeretes a nyelvtani nem, nembeli értelmi egyeztetés is lehetséges, elsősorban akkor, ha ellentmondás forog fenn az irányító tagon belül a természetes és a nyelvtani nem között (vö. PAUL 265; GARDINER 158; LYONS 286—7; MORAVCSIK 1971, Áll kk.; 1978, 336 kk.; stb.).

1.3.2.1. S z á m b e l i értelmi egyeztetés esetén az egyes számú irányító taghoz többes számú egyeztetett tag, a többes számú irányító taghoz egyes számú egyeztetett tag kapcsolódik.

1.3.2.1.1. Az e g y e s s z á m ú i r á n y í t ó t a g — jelentése révén — rendszerint akkor formálja t ö b b e s s z á m ú v á a z e g y e z t e t e t t t a g o t, ha a következő kategóriákba tartozik: gyűjtőnév, mennyiségnév, (azaz főnévi használatú számnév vagy mennyiséget jelentő főnévi névmás),

[4] Az úgynevezett egyeztető szerkezet is lehet valóban értelmi egyeztetéses akkor, ha a birtokos jelző formailag egyes számú; vö. „Tornyai S. és fia *irodájuk*" (SIMONYI 1881, 379—80); „Nagy Sándor és Kiss Károly vegyes *kereskedésök*" (SZARVAS 1893, 191). Régebbi s részben más típusú irányító tag melletti példákat l. SIMONYI 1913a, 180; KLEMM 1940, 356. — TOMPA (1955, 391, 392—3) is idéz ilyeneket.

Az egyeztetett tag	Az irányító	
	A) gyűjtőnév	B) mennyiségnév
1. igei állítmány	a) *A *tömeg énekelnek* b) A *tömeg* zajong, *énekelnek*	a) **Mindenki énekelnek* b) *Mindenki* zajong, *énekelnek*
2. névszói (-igei) állítmány	* A *tömeg vidámak (voltak)*	**Mindenki vidámak (voltak)*
3. a névszói-igenévi tárgy névszói része	*A *tömeg* szeretne (szeretnének) *vidámak* lenni	**Mindenki* szeretne (szeretnének) *vidámak* lenni
4. a névszói-igenévi határozó névszói része	*A *tömeg vidámak* lévén másokat is megörvendeztet(nek)	**Mindenki vidámak* lévén másokat is megörvendeztet(nek)
5. állapotféle határozó (praedicativus stb.)	*A *tömeget vidámaknak* látom	**Mindenkit vidámaknak* látok
6. értelmező	a) A *tömeg*, az *emberek* valamennyien énekelnek b) *A *tömeg maguk* is énekelnek	a) *Mindenki*, az *emberek* valamennyien énekelnek b) **Mindenki maguk* is énekelnek
7. jelzett szó		a) **Minden emberek* énekelnek b) Az *összes emberek* énekelnek
8. visszautaló névmás, illetőleg névmásszerű szó a) mutató vagy személyes névmás (határozószó) b) vonatkozó névmás c) a birtokra visszautaló *-é* jeles szó vagy birtokos névmás d) a birtokosra visszautaló birtokos névmás	a) Látom a *tömeget* s *ezekkel (velük)* együtt a barátaimat b) (*)Látom azt a *tömeget, akik* felvonulnak c) *Az egyik város *tömege* énekel, de a másik *városi* ['a másik város tömege'] nem *Az ő *tömegük* énekel, de a *mieink* ['a mi tömegünk'] nem d) A *tömeg* énekel, *övék* ez az ünnep	a) Látok *mindenkit* s *ezekkel (velük)* együtt a barátaimat b) (*)Látok *mindenkit, akik* felvonulnak c) — d) *Mindenki* énekel, *övék* ez az ünnep

C) mennyiségjelzős főnév	D) halmozott főnév (melléknév)	E) főnév + társhatározó
a) *A *sok ember énekelnek* b) A *sok ember* zajong, *énekelnek*	a) A *fiú* és a *lány énekelnek* b) A *fiú* és a *lány* zajong, *énekelnek*	a) (*)A *fiú* a *lánnyal* együtt *énekelnek* b) A *fiú* a *lánnyal* együtt zajong, *énekelnek*
*A *sok ember vidámak (voltak)*	A *fiú* és a *lány vidámak (voltak)*	(*)A *fiú* a *lánnyal* együtt *vidámak (voltak)*
*A *sok ember* szeretne (szeretnének) *vidámak* lenni	A *fiú* és a *lány* szeretnének *vidámak* lenni	(*)A *fiú* a *lánnyal* együtt szeretnének *vidámak* lenni
*A *sok ember vidámak* lévén másokat is megörvendeztet(nek)	A *fiú* és a *lány vidámak* lévén másokat is megörvendeztetnek	(*)A *fiú* a *lánnyal* együtt *vidámak* lévén másokat is megörvendeztetnek
*A *sok embert vidámaknak* látom	A *fiút* és a *lányt vidámaknak* látom	(*)A *fiút* a *lánnyal* együtt *vidámaknak* látom
a) A *sok ember*, a *résztvevők* valamennyien énekelnek b) *A *sok ember maguk* is énekelnek	a) A *fiú* és a *lány*, a *gyermekeim* énekelnek b) A *fiú* és a *lány maguk* is énekelnek	a) (*)A *fiú* a *lánnyal* együtt, a *gyermekeim* énekelnek b) (*)A *fiú* a *lánnyal* együtt *maguk* is énekelnek
	a) *Tóth* és *Horváth kartársak* is énekelnek b) (*)A *kék* és a *zöld színek* nem illenek össze	
a) Látom a *sok embert* s *ezekkel (velük)* együtt a barátaimat b) Látom a *sok embert, akik* felvonulnak c) *Az egyik város *sok embere* énekel, de a másik *városi* ['a másik város sok embere'] nem *Az *ő sok emberük* énekel, de a *mieink* ['a mi sok emberünk'] nem d) A *sok ember* énekel, *övék* ez az ünnep	a) Látom a *fiút* és a *lányt* s *ezekkel (velük)* együtt a barátaimat b) Látom a *fiút* és a *lányt, akik* felvonulnak c) Az egyik barátom *fia* és *lánya* énekel, de a másik *barátoméi* ['a másik barátom fia és lánya'] nem Az *ő fiuk* és *lányuk* énekel, de a *mieink* ['a mi fiunk és lányunk'] nem d) A *fiú* és a *lány* énekel, *övék* ez az ünnep	a) Látom a *fiút* a *lánnyal* s *ezekkel (velük)* együtt a barátaimat b) (*)Látom a *fiút* a *lánnyal, akik* felvonulnak c) Az egyik barátom *fia* a *lányával* együtt énekel, de a másik *barátoméi* ['a másik barátom fia és lánya'] nem Az *ő fiuk* a *lányukkal* együtt énekel, de a *mieink* ['a mi fiunk és lányunk'] nem d) A *fiú* a *lánnyal* együtt énekel, *övék* ez az ünnep

1. táblázat (folytatás)

Az egyeztetett tag	Az irányító	
	A) gyűjtőnév	B) mennyiségnév
9. birtokszó	a) *A *tömegnek* az *énekük* messze hangzik b) *A *tömegnek* van egy szép *énekük* c) *A *tömeg* csak úgy harsogja (harsogják) az *éneküket*	a) **Mindenkinek* az *énekük* messze hangzik b) **Mindenkinek* van egy szép *énekük* c) **Mindenki* csak úgy harsogja (harsogják) az *éneküket*
10. személyragos főnévi igenév	*A *tömegnek énekelniük* kell	**Mindenkinek énekelniük* kell
11. személyragos határozói igenév	*A *tömeg* vidám *létükre* sem énekel(nek)	**Mindenki* vidám *létükre* sem énekel(nek)
12. személyragos igenév-ige	*A *tömeg énekelték* dal messze hangzik	*A *mindenki énekelték* dal messze hangzik
13. személyragos (visszaható) névmás	*A *tömeg* saját *magukat* lelkesíti(k)	**Mindenki* saját *magukat* lelkesíti(k)

Jelmagyarázat: * — az értelmi egyeztetésnek a régi nyelvben, a tájnyelvben (és a pongyola
(*) — annak a jele, hogy az egyeztetés ugyan

mennyiségjelzős főnév, két vagy több (halmozott) egyes számú főnév, társhatározóval (ill. reciprok vonzatot kifejező határozóval) bővített főnév. (Mellékes kategóriaként ide számíthatók bizonyos halmozott jelzőjű főnevek *[a jó és a rossz fiú]*; ezek tulajdonképpen a jelzős halmozott főnevek redukált változatai.) Igaz, hogy az említett kategóriáknak az egyes száma különféle jellegű (vö. KÁLMÁN 1974, 45), abban mégis hasonlítanak egymáshoz, hogy — bár eltérő mértékben és eltérő időbeli, illetőleg térbeli (nyelvjárási) határok között — lehetséges velük kapcsolatban az értelmi egyeztetés.

Az 1. táblázat azt mutatja be, hogy a felsorolt irányító tagok mellett miképpen érvényesül az értelmi kongruencia. A táblázat a fő típusokat szemlélteti, s példamondatai jobbára szimbólum értékűek. A táblázatba nem vettem föl az értelmi egyeztetésnek egészen ritka típusait. Ilyen lenne a névszói-igenévi alany névszói részének az egyeztetése; pl. — a C) kategóriában —: *„A *két fiúnak* nem szabad *vidámak* lenniük"; ám az efféle összetett alany névszói részének helyébe rendszerint a *-nak/-nek* ragos határozó *(vidámaknak)* lép (vö. GINTER 80). Ugyancsak rendkívül ritka a személyragozott igenév-igének

tag		
C) mennyiségjelzős főnév	D) halmozott főnév (melléknév)	E) főnév + társhatározó
a) *A *sok embernek* az *énekük* messze hangzik	a) *A *fiúnak* és a *lánynak* az *énekük* messze hangzik	a) —
b) *A *sok embernek* van egy szép *énekük*	b) A *fiúnak* és a *lánynak* van egy szép *énekük*	b) (*)A *fiúnak* a *lánnyal* együtt van egy szép *énekük*
c) *A *sok ember* csak úgy harsogja (harsogják) az *éneküket*	c) A *fiú* és a *lány* csak úgy harsogják az *éneküket*	c) (*)A *fiú* a *lánnyal* együtt csak úgy harsogják az *éneküket*
*A *sok embernek énekelniük* kell	A *fiúnak* és a *lánynak énekelniük* kell	(*)A *fiúnak* a *lánnyal* együtt *énekelniük* kell
*A *sok ember* vidám *létükre* sem énekel(nek)	A *fiú* és a *lány* vidám *létükre* sem *énekel(nek)*	(*)A *fiú* a *lánnyal* együtt vidám *létükre* sem énekelnek
*A *sok ember énekelték* dal messze hangzik	*A *fiú* és a *lány énekelték* dal messze hangzik	
*A *sok ember* saját *magukat* lelkesíti(k)	A *fiú* és a *lány* saját *magukat* lelkesítik	(*)A *fiú* a *lánnyal* együtt saját *magukat* lelkesítik

élőnyelvben) előforduló, de a mai köz- és irodalmi nyelvi normát sértő alkalmazását jelöli; kevésbé választékos, de még nem pongyola.

„pontoskodó" értelmi egyeztetése a jelzett szóval; pl. „A lelkesedés *vezérelték két fiú* énekel" (vö. SIMONYI 1907, 39—40) stb.

1.3.2.1.1.1. A vizsgált irányító tagoknak saját mondategységükön belül érvényesülő egyeztetési hatását — amelynek tekintetében eltér egymástól az A)—C) és a D), valamint némileg az E) kategória — elsősorban az állítmány egyezésében tapinthatjuk ki. Ezért a könyv 2. részében tüzetesen megvizsgálom az állítmány egyeztetését az említett irányító tagok mint alanyok mellett, megtoldva őket *a jó és a rossz fiú* típusú irányító taggal. Kimutatom itt a régi nyelvi és a nyelvjárási egyeztetéstípusokat is, és megvilágítom az értelmi egyeztetésnek mai köznyelvi lehetőségeit és korlátait (l. az A)—E) kategóriák 1. a) és 2. pontjait). A kutatás idevágó eredményeit a 2.1.—2.6. fejezetek tartalmazzák, s itt (főleg a 2.4.—2.6. fejezetben) azt is igyekszem feltárni, milyen arányban érvényesül az alaki kongruenciához viszonyítva az értelmi egyeztetés ott, ahol ez nem sérti a mai köznyelvi normát (tehát a D) és az E) kategória 1. a) és 2. típusában). — Mindamellett ezekben a fejezetekben a mondategységen belüli egyeztetésnek más típusai is szóba ke-

rülnek, pl. a B) 7. a) és b) típus a 2.2.2. pontban, valamint a D) 7. típus a 2.5.1. pontban.

1.3.2.1.1.2. Igen fontosnak tartom az irányító tagoknak saját mondategységük határán túlnyúló, tehát az új tagmondatban, illetőleg új mondatban érvényesülő egyeztetési hatását is. Mint a táblázat is mutatja, itt már valamennyi irányító tag után érvényesülhet az értelmi egyeztetés, s az nem csupán az 1. b) és a 8. típusban fordulhat elő, hanem — a táblázatba föl nem vett altípusként — számos más típuson belül, így a következőkben: 2., 3., 4., 5., 9. b) és c), 10., 11., 12. Íme néhány példa (csupán a C) kategóriából):

2. A *sok ember* énekel, nagyon *vidámak*
3. A *sok ember* szeretne elfeledkezni a bajokról, szeretnének *vidámak* lenni
4. A *sok ember* énekel, s *vidámak* lévén másokat is megörvendeztetnek
5. A *sok ember* énekel, *vidámaknak* látom őket

9.b) A *sok ember* örül, van egy szép *éneküк*
c) A *sok ember* örül, csak úgy harsogják az *éneküket*

10. A *sok ember* örül, boldogságukban *énekelniük* kell
11. A *sok ember* örül, de vidám *létükre* sem énekelnek
12. A *sok ember* örül, s az (ő) *énekelték* dal messze hangzik
13. A *sok ember* énekel, saját *magukat* lelkesítik

Példáink azt is megvilágítják, hogy a többes számba való átcsapás, tehát az értelmi egyeztetés — mint az egyeztetés általában — nem elszigetelten megy végbe, hanem egyben a mondat összefüggő részeit is érinti. S egyúttal szépen rámutatnak egy jellegzetes s eddig kellően figyelemre sem méltatott eltérésre a mondat grammatikája és a szöveg grammatikája között. Jakobson (201) az egyeztetést a mondaton belül működő szabálynak tekinti. Ugyanakkor a következőkre is felhívja a figyelmet: „Az anaforikus szabályok, amelyek pusztán hasonlósági összefüggéseken alapulnak, mégis átlépik a mondat határait." A mondathatáron túlnyúló értelmi egyeztetés így az anaforikus szabályokkal rokon.

Az effajta szöveggrammatikai jellegű értelmi egyeztetést veszem tüzetesen szemügyre könyvem 3. részében, ahol is erős szöveggrammatikai — tehát a mondatgrammatikaitól eltérő — szabályként fedezem fel, mutatom ki az értelmi egyeztetésnek az új mondatban való érvényesülését az említett irányító tagok után (elsősorban az 1., 2., 8., 9. és 10. típusban), rávilágítva arra, hogy ez a szabály — gyengébb fokon — már az összetett mondaton belül is működik, mégpedig nemcsak a mellérendelő, hanem — rendszerint kevésbé erőteljesen — az alárendelő viszony esetében is.

1.3.2.1.2. A többes számú irányító tag — jelentése révén — akkor vesz maga mellé egyes számú egyeztetett tagot, ha plurale tantum formájú tulajdonnév. Ilyenkor rendszerint egy olyan jelzős

szerkezet kap tulajdonnévi jelentést, amelynek többes számú köznév az alaptagja (pl. *Egyesült Államok)*.

A plurale tantum formájú tulajdonnév mellett — ha tulajdonnévi jellege teljesen megszilárdult — mai nyelvünkben szinte kötelező az értelmi egyeztetés. Vö. (az 1. táblázatban szereplő típusok rendjében):

1. Az *Egyesült Államok* tárgyalni *kényszerül*
2. Az *Egyesült Államok nagyhatalom*
3. Az *Egyesült Államok* szeretne *nagyhatalom* maradni
4. Az *Egyesült Államok nagyhatalom* lévén fontos szerepet játszik
5. Az *Egyesült Államokat nagyhatalomnak* nevezzük

6.a) Az *Egyesült Államok*, a világ egyik *nagyhatalma*, tárgyalni kényszerül
b) Az *Egyesült Államok maga* is tárgyalni kényszerül

8.a) Beutaztam az *Egyesült Államokat* s az *ezzel (vele)* szomszédos Kanadát
b) Beutaztam az *Egyesült Államokat, amely* szomszédos Kanadával
c) A múlt *Egyesült Államokja* más volt, mint a *jelené*
d) Az *Egyesült Államok* tárgyalni kényszerül, *övé* a felelősség

9.a) Az *Egyesült Államok elnöke* tárgyalni kényszerül
b) Az *Egyesült Államoknak* új *elnöke* van
c) Az *Egyesült Államok* megválasztotta új *elnökét*

10. Az *Egyesült Államoknak tárgyalnia* kell
11. Az *Egyesült Államok* nagyhatalom *létére* itt nem játszik fontos szerepet
12. Az *Egyesült Államok választotta* út kockázatos
13. Az *Egyesült Államok magára* maradt

A 9.a) és a 12. típusban az értelmi egyeztetés azért is kívánatos, mert alakilag egybevág az itt ma már kötelező számbeli inkongruenciával. Másutt is támogatja az értelmi egyeztetést az inkongruenciára való hajlandóság (elsősorban az 5. típusban).

Mindamellett az efféle plurale tantumokkal kapcsolatban is felbukkan az alaki (többes számú) egyeztetés akkor, ha a köznévi jelentés (még) fölébe kerekedhet a tulajdonnévinek *(Erdélyi levelek; Klinikák*, azaz egy metróállomás elnevezése), s általában vitás lehet az egyeztetés akkor, ha az irányító tag a tulajdonnév és a köznév határterületén mozog *(szegedi ünnepi játékok, művelődéspolitikai irányelvek)*. E kérdéskört — bemutatva a szakirodalmát és más nyelvek idevágó problematikáját — másutt fejtem ki részletesebben (Rácz 1981; vö. még Tompa 1982, 13). — A *kegyelmetek* típusú irányító tagok mellett előforduló számbeli értelmi egyeztetés problémájára a személybeli egyeztetést vizsgáló részben, az 1.3.2.2.2.2. pontban térek ki.

1.3.2.1.3. Az eddig tárgyalt értelmi egyeztetéseknek a fordítottja is bekövetkezhet. Ilyenkor nem az irányító, hanem az egyeztetett tag szerepében

fordul elő egyrészt a gyűjtőnév stb., másrészt a plurale tantum formájú főnév (tulajdonnév).

1.3.2.1.3.1. Az egyeztetett tag a jelentése, jellege következtében — értelmi egyeztetéssel — a többes számú irányító tag mellett egyes számban marad mindenekelőtt akkor, ha gyűjtőnév vagy hasonló jellegű főnév. Ez az egyeztetés az 1. táblázatban felsorolt típusok közül a 2—6.-ban lehetséges; vö.:

2. Ezek az *emberek* egységes *tömeg (voltak)*
3. Ezek az *emberek* szeretnének egységes *tömeg* maradni
4. Ezek az *emberek* egységes *tömeg* lévén nem félnek
5. Ezeket az *embereket* egységes *tömegnek* látom

6.a) Ezek az *emberek*, az egész *tömeg* énekel(nek)
b) **Maguk* a *tömeg* is énekel(nek)

A gyűjtőnévhez hasonlóan viselkedik ilyen szerepben az összefoglaló értelmű főnév (tulajdonnév), az elvont főnév és az anyagnév is, tehát általában az olyan főnevek, amelyek nem szoktak többes számba kerülni. Például az alany és az állítmány egyeztetésében: „Azok a kék *hegyek* ott már a *Bakony (voltak)*"; „Ezek az *emberek* együtt szinte elemi *csapás (voltak)*"; „*Kritikái* valóságos *marólúg (voltak)*"; stb. (L. még a 2.6.2.2.1. pontot s az ott idézett szakirodalmat.)

Mennyiségjelzős főnév esetén — az értelmezős szerkezettől eltekintve — már ritkább az efféle egyeztetés; vö. mégis:

2. (*)Az *előadók két tanár (voltak)*
4. Az *előadók* — *két tanár* lévén — sok kérdésre tudtak válaszolni
5. A *lányok három párkaként* irányították sorsát

6.a) Az *előadók*, a *két tanár* válaszolt(ak) a kérdésekre
b) **Maguk* a *két tanár* válaszolt(ak) a kérdésekre

A mennyiségjelzős főnév — mint említettem — csak szórványosan fordul elő névszói állítmányként, illetőleg az összetett állítmány, tárgy vagy határozó névszói részeként (vö. Tompa 1965a, 36—7; Dezső 1969, 147); állapotféle határozó is csak ritkán lehet, rendszerint — mint példánk is mutatja — frazeológiai egység számba menő kifejezés formájában *(három párkaként)*, így egyébként a 2—4. típusban is szerepelhet (Tompa 1962, 142; 1965b, 100—1).

A halmozott főnév — az értelmezős szerkezetet leszámítva — szintén csak kedvező szemantikai feltételek esetén szokott értelmileg egyeztetett tagként előfordulni (Tompa i. h.); vö.:

2. A *fiatalok vőlegény és menyasszony (voltak)*
3. A *fiatalok* szeretnének *vőlegény és menyasszony* lenni
4. A *fiatalok vőlegény és menyasszony* lévén együtt sétálnak

5. A *fiatalokat vőlegénynek és menyasszonynak* látom
6.a) A *fiatalok*, a *vőlegény és a menyasszony* együtt sétálnak
b) **Maguk* a *vőlegény és a menyasszony* együtt sétálnak

A mennyiségnév mint értelmileg egyeztetett tag az értelmezős szerkezeten belül fordul elő: „Az *emberek* valamennyien, *mindenki* énekel". Így az A)—D) kategória egészében csupán az értelmezős szerkezetbeli kongruencia bizonyul olyan típusnak, amelyben korlátozás nélkül érvényesül mindkét irányú értelmi egyeztetés, tehát az irányító és az egyeztetett tag fölcserélhető egymással.

Ha a mennyiséget kifejező egyeztetett tag melléknévi természetű számnév, számnévi névmás, akkor az értelmi egyeztetés ritkán bukkan fel, már csak azért is, mert ilyenkor az irányító tag is többnyire egyes számba kerül; pl. „*Sok* az *eszkimó*, *kevés* a *fóka*". MAJTYINSZKAJA (154) az alany és az állítmány egyezésével kapcsolatban úgy ítéli meg ezt a jelenséget, hogy itt számbelileg — a szokásossal ellentétben — nem az állítmány igazodik az alanyhoz, hanem az alany az állítmányhoz (hasonlóképpen már JOANNOVICS 1874, 296). Mindamellett — más típusban — az értelmi egyeztetés is beállhat: „Az *embereket soknak* látom"; „Látok *embereket*, *sokat*".

1.3.2.1.3.2. Egyes számú irányító tag mellett értelmi egyeztetéssel többes számban áll az egyeztetett tag akkor, ha ez *Egyesült Államok* típusú plurale tantum. Vö.:

2. Az egyik *nagyhatalom* az *Egyesült Államok (volt)*[5]
3. ?
4. Az egyik *nagyhatalom* az *Egyesült Államok* lévén, nehezen halad a tárgyalás
5. A szóban forgó *nagyhatalmat* az *Egyesült Államoknak* vélem
6.a) A világ egyik *nagyhatalma*, az *Egyesült Államok* tárgyalni kényszerül
b) *Maga* az *Egyesült Államok* is tárgyalni kényszerül

Az értelmi egyeztetés a legkönnyedebben ilyenkor is az értelmezős szerkezetben jöhet létre, amely — mint láttuk — kiváltképpen hajlamos a „tükrös" egyeztetésre, az irányító és az egyeztetett tag fölcserélhetőségére.

1.3.2.1.4. Az alaki és az értelmi egyeztetés használata, a kettőnek a megoszlása, arányai — mint az egyeztetés szabályai általában — nem egyformán érvényesülnek a nyelv egyes fejlődési szakaszaiban, illetőleg szinkrón rétegeiben. A számbeli értelmi egyeztetés — mint említettem — a gyűjtőnévi, mennyiségnévi, mennyiségjelzős vagy társhatározós főnévi irányító tag esetén a régi nyelvben és a tájnyelvben gyakoribb, mint a mai köznyelvben. A plurale tantum jellegű irányító taggal kapcsolatosan viszont terjedőben van, illetőleg

[5] Minthogy azonban a 2. típusban ilyenkor csak azonosító predikatív viszony fordulhat elő, vitás lehet az irányító és az egyeztetett tag megkülönböztetése.

általánossá vált az értelmi egyeztetés. Az idevágó problémákat részletesebben vizsgálom a könyv 2. részében.

1.3.2.2. Az értelmi egyeztetés a s z e m é l y b e l i s é g területén jóval ritkább jelenség, mint a számbeliségben. A személybeli egyeztetés kísérője lehet a számbeli értelmi egyeztetésnek, s azt rendszerint kötelezővé is teszi abban az esetben, ha a halmozott irányító tagok között személybeli eltérés van. Ilyenkor a személyegyeztetést az az irányító tag szabja meg, amelynek a nyelvtani személye kisebb sorszámú; pl. „*Én* és a *lány énekelünk*"; „*Te* és a *lány éneklek*"; stb. Egyébként az 1. vagy 2. személyű névmás + comitativus irányító tag esetén is megmutatkozhat ez a törvényszerűség (l. a 2.4.4. pontban). Ilyenkor azonban az egyeztetés csak a számbeliség aspektusában fogható fel értelminek, a személybeliség tekintetében nem, hiszen a többes számon belül más személy szóba sem jöhetne, minthogy a többes 1. személy éppen ezt fejezi ki: 'én és valaki', a többes 2. személy pedig: 'te és valaki (aki nem én)' (vö. Lotz 1967, 251; 1976, 123).

1.3.2.2.1. Személybeli értelmi egyeztetéssel állunk szemben mindenekelőtt akkor, ha a v o n a t k o z ó m e l l é k m o n d a t b a n az egyeztetett tag vagy tagok — jóllehet az irányító relativum tulajdonképpen 3. személyű — nem ehhez igazodnak, hanem azt a nyelvtani személyt veszik fel, amely a főmondatból belesugárzik a vonatkozó névmásba. Elsősorban az 1. vagy 2. személyű névmásra vonatkozó értelmezői mellékmondatokban áll be ez a jelenség, mégpedig a vonatkozó névmási alany és az állítmány egyeztetésében szinte kötelező erővel („Végre itt vagy *te, aki* oly rég *jártál* nálunk"), a vonatkozó névmási tárgy és az állítmány egyeztetésében kivételesebben („Végre itt vagy *te, akit* régen *várlak*"), a vonatkozó névmási irányító tag és az egyeztetett személyjeles (személyragos) főnév, névmás, igenév viszonylatában ismét csak igen gyakran („Végre itt vagy *te, akinek* csüggedt *létedre* is *magaddal* kell *ragadnod* a *tieidet*: a *családodat* és a *barátaidat*"). A személyátsugárzás (és így az értelmi egyeztetés kényszere) gyengébb akkor, ha áttételesen megy végbe, tehát ha a vonatkozó névmás nem közvetlenül kapcsolódik az 1. vagy a 2. személyű névmáshoz. Közvetítőként szerepelhet az értelmező: „Végre itt vagy *te*, a *barátom, aki segíthet(sz)*" az állítmányi névszó: „*Te* vagy az a *barátom, aki segíthet(sz)*"; az állítmányi mellékmondatos szerkesztés: „*Te* vagy *(az), aki segíthet(sz)*" az állapotféle határozó: „Nem nézlek *(téged) olyannak, aki segíthet(sz)*". (L. részletesebben: Rácz 1957, 87—103; 1964a, 36—7, Tompa 1962, 144).[6]

[6] A személyátsugárzásos értelmi egyeztetés esetei közé számítandók az — egyébként joggal hibáztatott — „Itt *Szabó János beszélek*"-féle mondatszerkezetek is (vö. Ferenczy G. 1960, 127—8; Szende 1965, 102—3). Ezekre csak távolról emlékeztetnek a költői nyelvnek „*Mennék* veled hű *hajadon*" típusú mondatai (vö. Klemm 1928a, 137; 1956, 230; Papp I. 1950, 23; Herczeg 1956, 55; Kardos L. 1965, 230, 296; J. Soltész 1965, 229—30, 270—1; stb.).

1.3.2.2.2. Sajátos csoportot alkotnak a személybeli értelmi egyeztetés tekintetében azok a birtokos személyjeles névmások, illetőleg névmásszerű szók, amelyek eredetileg egyes szám 3. személyű irányító tagként szerepeltek, de jelentésük megváltozása, morfológiai szerkezetük elhomályosulása következtében — voltaképpen értelmi egyeztetéssel — más személyű, illetőleg többes számú irányító tagként (is) viselkednek.

1.3.2.2.2.1. A *magam, magad, maga, magunk, magatok, maguk* névmás több egyeztetési típusban mindmáig megőrizte eredeti — tehát egyes szám 3. személyű — irányító szerepét. Ennek következménye a mai nyelvben persze úgy mutatkozik meg, mint személybeli inkongruencia, mégpedig a következő típusokban: a szoros birtokos szerkezetben *(a magam dolga)*, az igenévi-igei alaptagú alanyos szintagmában *(a magam említette)* és a tárgyas szintagmában *(magamat védem)*. Az inkongruencia a birtokos jelzős és az alanyos szintagmában a *magunk, magatok* mellett a számbeliségre is kiterjed *(a magunk, magatok dolga; a magunk, magatok említette)*, a *maguk* irányító tag mellett pedig csupán a számbeliségben jelentkezik (pl. *a maguk dolga, a maguk említette;* ellenben *a maguk dolguk, a maguk említették* a már korábban szóba került más irányú kötelező inkongruencia miatt sem kívánatos formák; vö. *az emberek dolga, az emberek említette* [példa]).

A többi egyeztetési típusban rendszerint érvényesül a személybeli kongruencia; így a predikatív szintagmában *(magam megyek;* ez az értelmezős szerkezetbeli személyegyeztetésnek — pl. *én magam* — folyománya); a birtokszó személyjelezésében akkor, ha az irányító tag nem birtokos jelző *(magamnak is sok a dolgom; magam is elvégeztem a dolgomat)*; a főnévi igenév személyragozásában *(magamnak is el kell mennem)*; a névmási személyjelezésben *(magam védem magamat)*; sőt a tárgyas szintagmában is akkor, ha a *magam* stb. névmás nem visszaható, hanem 'engem' stb. értelmű *(csak magamat hagytak otthon; csak magadat találtalak a szobában;* vö. Szőke-Molnár 1984, 230—4; Rácz 1985, 970). Ez a személybeli kongruencia eredetileg tulajdonképpen értelmi egyeztetés (vö. Klemm 1928a, 125; a *fejemet* tárggyal kapcsolatban is: Bárczi 1956, 212), míg az inkongruens szerkezetek történetileg alaki egyeztetésesek. A *magam* stb. névmás eredeti jelentésének (vö. TESz.) elhomályosulásával párhuzamosan az értelmi és az alaki egyezés szembenállása úgy módosult, hogy ma már csupán kongruens és inkongruens szerkezetek szembenállásának tekinthető.

1.3.2.2.2.2. A *magam* stb.-hez hasonlóan eredetileg egyes szám 3. személyű irányító tagként viselkedik a *kegyelmed (kelmed, kend), kegyelmetek (kelmetek, kendtek), méltóságod, méltóságtok, nagyságod, nagyságtok* stb. is. Az eredeti alaki egyezést az értelmi egyeztetés elsősorban a számbeliség tekintetében szorította háttérbe, mégpedig elég korán: a *hallja kegyelmetek* típusú alaki egyeztetést — bizonyos küzdelem után — körülbelül a XVIII. század közepére felváltotta a *hallják kegyelmetek* típusú értelmi egyeztetés (Kertész é. n.,

105; PUSZTAI F. 1967, 303). Az egyes szám használata ugyan az irodalmi nyelvben, elsősorban Aranynál (vö. VARGA K. 300) és a tájnyelvben később is felbukkan, de az irányító tag jelentésének — s részben alaki szerkezetének (vö. *kelmed, kend, kelmetek, kendtek)* — elhomályosulása következtében ezt már inkongruens szerkesztésmódnak fogjuk fel. Ám az értelmi egyeztetés korábban — elsősorban a XVI. és XVII. században — a személybeliséget is érintette, s ilyen típusú szerkezeteket hozott létre: *kegyelmed jössz, kegyelmetek jöttök; isten tartson kegyelmedet, kegyelmeteket* (s valószínűleg ez a típus is előfordult, bár adatolva nincs: *látlak kegyelmedet, kegyelmeteket); a kegyelmed dolgod, a kegyelmetek dolgotok; kegyelmednek el kell jönnöd, kegyelmeteknek el kell jönnötök; kegyelmed magad, kegyelmetek magatok;* stb. (SIMONYI 1889b, 9—10; 1911, 5; VASS B. 319; KERTÉSZ 1905, 29—30; é. n., 113; ERDÉLYI 1906, 254; GOMBOCZ 1951, 39; KLEMM 1928a, 153; PUSZTAI F. 303; GUSZKOVA 22—5). Ezek az értelmi egyeztetéses alakok azonban nem terjedtek el (később legföljebb csak nyelvjárási szinten fordulnak elő; vö. SIMONYI 1911, 5), s az idézett típusokban ma is az eredeti alaki kongruencia érvényesül, legalábbis a személybeliség tekintetében: *kegyelmed jön, kegyelmetek jönnek; isten tartsa kegyelmedet, kegyelmeteket; a kegyelmed, kegyelmetek dolga; kegyelmednek el kell jönnie, kegyelmeteknek el kell jönniük; kegyelmed maga, kegyelmetek maguk;* stb. Ráadásul ez az udvariassági formula már a népnyelvből is kezd kikopni, pedig legtovább ott tartotta magát. Jellemző, hogy a *kegyelmed, kegyelmetek*-félék melletti egyeztetést a MMNyR. már nem is tárgyalja.[7] Az eredeti alaki kongruencia persze ma inkongruenciának is értékelhető; legalábbis LOTZ (1939, 252) szerint a *kend jön, kendtek jönnek*-féle formák inkongruensnek tekintendők.[8]

[7] Ez az egyeztetési probléma azonban a nyelvművelő irodalomban — ahol erősebb hagyománya van, és az eredeti alaki egyeztetést még SZARVAS (1894, 34) is pártolja — manapság is felbukkan (vö. LŐRINCZE 1972, 315—7).

[8] A *kegyelmed, kegyelmetek*-féle udvariassági formulák olyanféle latin kifejezések tükörfordításai, amelyeknek továbbfejlődései ma is élnek egyes újlatin nyelvekben (vö. KERTÉSZ é. n., 115). Az eredeti alaki kongruenciának az inkongruenciába való átcsapása az újlatin nyelveknek a hasonló udvariassági formuláival kapcsolatban is végbement. Vö. „A spanyoloknál . . . a *Vuestra Merced* 'kegyelmed, kegyelmetek' formula alakult ki, mely végül az *Usted* alakká vonódott össze. A nyelvtani logika az ilyen esetekben egyes szám 3. személyű igealakot kívánt meg. Az *Usted* mellett is ilyen igealak áll. . . . Az olaszok a spanyoloknál tovább mentek. Előbb náluk is ilyen formulák keletkeztek: *Vostra Signoria* 'Uraságod', *Vostra Eccelenza* 'Kitűnőséged'. Később ezeket egy rövid névmás váltotta fel, a *lei* (ez nőnemű alak, mivel az előbbi két formula is nőnemű)." (PEI 86; vö. még: LYONS 280.) — A románban a személybeli értelmi egyeztetés is bekövetkezett: *dumneata ştí* 'uraságod tudod' (s ebből a mai *mata ştí* 'maga tudod'). Erre BAKOS FERENC hívta fel a figyelmemet.

Más természetű a finnben tapasztalható inkongruencia, ahol a többes 2. személyű udvarias megszólítás mellett az állítmány egyes 2. személyben maradhat (MEY 105 kk.; MORAVCSIK 1971, A45—A46).

1.3.2.2.2.3. Az a körülmény, hogy a birtokos személyjeles névmás mint irányító tag egyrészt egyes szám 3. személyűnek, másrészt a birtokos személyjel által képviselt személyűnek is felfogható, a mai nyelvben leginkább a *valamennyiünk, valamennyitek, valamennyiük; (mind)egyikünk, (mind)egyiktek, (mind)egyiük; (mind)kettőnk, (mind)kettőtök, (mind)kettejük;* stb. típusú névmásokkal kapcsolatban lehet tudatos, bár az elhomályosulás folyamata már itt is megindult (sőt a *mindnyájunk, mindnyájatok, mindnyájuk* esetében szinte teljesen végbement). Mindenesetre az egyeztetés ingadozása mellettük ma is sokkalta gyakoribb jelenség, mint a *magam* stb., illetőleg a *kegyelmed* stb. irányító tagok mellett (vö. Szőke-Molnár 137—54; Rácz 1985, 960—1). Elsősorban a tárgyas szerkezetben történhet kétféleképpen a személybeli egyeztetés: az alaki egyeztetés a többes szám 1. és 2. személyű személyjeles formák mellett is a 3. személyű határozott tárgyra utaló ragozást követeli meg, míg az értelmi egyeztetés az 1., illetőleg 2. személyű tárgyra utaló alanyi ragozást (hasonlóképpen már Simonyi 1889a, 554 kk.). Így jönnek létre az efféle kettősségek: *valamennyiünket, valamennyiteket meghívják* vagy *meghívnak; mindkettőnket, mindkettőtöket üdvözölte* vagy *üdvözölt.* Ha ilyenkor az alany egyes szám 1. személyű, a tárgy pedig olyan névmás, amelyhez többes szám 2. személyű birtokos személyjel kapcsolódik, akkor a 3. személyű határozott tárgyra utaló, alaki egyeztetéses igealakkal nem az alanyi ragozású, hanem a 2. személyű tárgyra utaló tárgyas igealak váltakozik: *valamennyiteket meghívom* vagy *meghívlak; mindkettőtöket üdvözlöm* vagy *üdvözöllek.*[9]

Az irányító tag kettős természetéből fakadó ingadozás a személybeli egyeztetésnek más területén is megfigyelhető, így a főnévi igenév személyragozásában: *valamennyiünknek el kell mennie* vagy *mennünk.* Az eredetibb alaki egyeztetés mindenekelőtt a szoros birtokviszonyon belül érvényesül: *valamennyiünk dolga* (ezen kívül azonban inkább a személybeli értelmi egyeztetés járja: *valamennyiünknek sok dolgunk van);* alaki egyeztetést találunk az igenévi-igei alaptagú alanyos szintagmában is: *a valamennyiünk említette eset.*

1.3.2.3. Esetbeli értelmi egyeztetésről nemigen beszélhetünk. Legföljebb az a jelenség jöhet itt szóba, amikor a határozó értelmezője csupán nagyjából igazodik az értelmezett szó alakjához, vele „csak az általános irányjelentés szempontjából egyezik meg" (Károly 1958a, 19; 1962a, 308—9); pl. „A puszta egyik távoli *részén,* az úgynevezett »büdös *sarokban«,* a Sió partján" (Illyés; id. MMNyR. II, 309); „Öccsétől levelet kapott a lány *szülőfalujából, Kismányokról*" (közny.; id. uo.); „Ők ezalatt mindnyájan kiléptek a *tornácra,* a nagy kerek s üvegezett *térbe*" (Móricz; id. uo.). A finnugor nyelvészeti irodalom hasonló jelenségeket fél-egyeztetésnek is nevez (vö. Bartens 31—40).

[9] Csakis tárgyas ragozásba kerülhet az ige akkor, ha a birtokos személyjeles névmási tárgy helyébe nem a személyes, hanem a visszaható névmás értendő: „Örömmel *látom* itt *valamennyiünket*"; „*Mindnyájatokat benevezhetitek* a versenyre".

Mindamellett az azonos irányú ragok eltérése összefügg a határozói bővítmény jellegével, jelentésével, illetőleg a fölérendelt taghoz való viszonyával, s a teljes egyezés ilyenkor többnyire meg sem valósulhatna; pl. „a puszta egyik *részén*, az úgynevezett büdös **sarkon*"; „szülőfalujából, **Kismányokból*"; „kiléptek a *tornácra*, a nagy kerek s üvegezett (*)*térre*" (vö. Szabó G. 1969, 161); úgyhogy a vizsgált jelenséget — a megfelelő alaki egyezés híján — csak fenntartással lehet értelmi egyeztetésnek tekinteni.

1.3.2.4. Határozottságbeli értelmi egyeztetés természetesen a tárgyas szintagmában fordulhat elő, mégpedig akkor, ha ellentmondás mutatkozik a tárgy alakja és jelentése, elsősorban alaki determináltsága és jelentésbeli határozatlansága között (vö. az 1.1.2.4. pontban foglaltakkal is). Ide tartozik a partitivusi jelentésű birtokos személyjeles tárgy, amely alakjánál fogva tárgyas, jelentésénél fogva pedig alanyi ragozású igét kíván maga mellé; pl. *két könyvemet is elvitte* vagy *elvitt*. Az utóbbi, tehát az értelmi egyeztetés ugyan egyre ritkább, de még a mai köznyelvben is vetekszik az alakival. — A metaforikus vagy metonimikus használatú — de köznévvé még nem vált — tulajdonnév mellett is az értelmi egyeztetés idézi elő az alanyi ragozást: „*Balatont varázsolt* a játszótérre"; „*Petőfit olvasok*".

Az előbbi eseteknek a fordítottja, az tudniillik, hogy az alakilag indeterminált tárgy jelentésénél fogva tárgyas ragozást idézzen elő, már jóval szórványosabban tűnik fel. Leginkább akkor lehet szó ilyesmiről, ha a vonatkozó névmási tárgy (de nem az *amelyik)* mellett azért kerül az ige tárgyas ragozásba, mert a névmásba határozottság sugárzik át abból a főmondatbeli szóból, amelyre vonatkozik: *a fa, amelyet látom*. Ez az értelmi egyeztetés azonban sérti a mai nyelvi normát.

Minderre nézve l. Szőke-Molnár 1984, 42—53; Rácz 1985, 960, 970—1, 974.

1.3.3. Az értelmi egyeztetésre csupán emlékeztet az a jelenség, amikor az egyeztetett tag többé nem az eredeti irányító tagjához igazodik. Az udvarias kifejezés funkciójában használt *tetszik, tessék* mellett az alany szerepét eredetileg a főnévi igenév tölti be, s az ebben kifejezett cselekvés hordozóját a kitett vagy odagondolt részeshatározó jelöli meg *(tessék magának leülni, tessék maguknak leülni, tessék neked leülni* stb.). Ám a jelentésbeli és szerkezeti elhomályosulás következtében megtörténhet, hogy az igei állítmány — főleg a kevésbé igényes beszédben — nem az alanyhoz, hanem a cselekvéshordozót jelölő részeshatározóhoz igazodik, s így többes számba is kerülhet: *tessenek leülni, el tetszettek jönni* (ez a jelenség némileg hasonlít a *sok disznói van*-félékhez; l. az 1.3.1. pontot). Sőt a teljes alanycsere is végbemehet: „*Te* mit *tetszel* enni?" (vö. Tompa 1964c, 144—5; 1961b, 484; 1962, 116; Kossa 1965, 236; stb.). Hasonló jelenség a *kell* igével (néha a *muszáj*-jal) kapcsolatban is megfigyelhető, elsősorban nyelvjárási szinten: *el kellettek menni, el kellek menni; muszájunk szeretni a munkát* (Tompa i. h.; Kálmán 1951, 22; 1966, 59; Pena-

VIN 1972, 41; KISS J. 1979, 68; 1982, 41—2; stb.).[10] — Itt említhető az úgynevezett kettős állítmány, ahol is a *kell* melletti felszólító módú ige egyezik az alannyal *(el kell menjek;* l. legújabban KOVÁCS É. 1983, 149—60).

1.3.4. Az értelmi és az alaki egyeztetés küzdelmét olykor az úgynevezett k ö z e l s é g i e g y e z t e t é s dönti el; ez utóbbit egy harmadikfajta egyeztetésként tárgyalja QUIRK (1972, 360; 1980, 176—7). Ilyenkor a több irányító taghoz kapcsolódó egyeztetett tag a közvetlen előtte állóhoz igazodik.

1.3.4.1. A közelségi egyeztetés többnyire a s z á m b e l i s é g b e n érvényesül, elsősorban akkor, ha az irányító tagok különböző nyelvtani számúak. Ilyenkor egybeeshet az értelmi egyeztetéssel *(a fiú és a lányok vizsgáznak)*, de ellent is mondhat neki *(a fiúk és a lány vizsgázik)*. Különösen akkor kap erőre, ha az eltérő nyelvtani számú irányító tagokat nem egyszerű kapcsolatos viszony fűzi össze *(a fiúk vagy a lány vizsgázik)*. Szinte kizárólagos az érvényesülése abban az esetben, amikor az egyeztetett tag az irányító tagok közé ékelődik *(a fiúk vizsgáznak és a lány; a fiú vizsgázik és a lányok)*. (Az eddigiek részletesebb kifejtését l. a 2.7. fejezetben.) De a közelségi egyeztetés tulajdonképpen az azonos nyelvtani számú irányító tagokra is kiterjed, mégpedig az egyes számúakra, s így megakadályozhatja az egyeztetett tag többesbe kerülését *(a fiú és a lány vizsgázik, a fiú vagy a lány vizsgázik, a fiú vizsgázik és a lány;* l. a 2.6.2.5.1., 2.6.2.7. és a 2.6.2.8.5. pontban).

1.3.4.2. A közelségi szabály a s z e m é l y b e l i egyeztetésre is kiterjed. Ha az irányító tagok eltérő személyűek, az egyeztetett tag a közvetlen előtte állóhoz igazodhat, különösen akkor, ha az irányító tagok között nem egyszerű kapcsolatos viszony van *(nem én, hanem te mégy el)*; sőt a különböző személyű tárgyak mellett egyszerű kapcsolatos viszony esetén is *(téged és őt ott látom, őt és téged ott látlak)*. (Vö. RÁCZ 1964a, 37—9; 1985, 973; SZŐKE-MOLNÁR 1984, 171—201; l. még az 1.1.2.4. pontban mondottakat.) — Szigorúan érvényesül a közbeékelődés esetén *(nem én megyek el, hanem te; téged látlak ott és őt; őt látom ott és téged)*.

1.3.4.3. Ha a halmozott tárgyak, illetőleg a tárgy és értelmezője a h a t á r o z o t t s á g b a n térnek el egymástól, akkor szintén fölléphet a közelségi egyeztetés; az 1.1.2.4. pontban bemutatott példák közül ide tartoznak: *a műszaki dolgozókat és egy ügyintézőt megjutalmaztak; társukat, egy ügyintézőt is megjutalmaztak*. Az egyeztetett tag közbeékelődése esetén itt is szigorúan érvényesül a közelségi szabály: *a műszaki dolgozókat megjutalmazták, és egy ügyintézőt is; egy ügyintézőt megjutalmaztak, és a műszaki dolgozókat is;* stb. (L. részletesebben SZŐKE-MOLNÁR 1984, 115—36; RÁCZ 1985, 962—3, 972—3.)

[10] Mindamellett analógiás hatások is támogathatták ezt a szerkezetváltozást; a *tetszik*-kel kapcsolatban a *szíveskedik, kegyeskedik*, illetőleg a *méltóztatik* (KERTÉSZ é. n., 133), a *kell*-lel (és a *muszáj*-jal) kapcsolatban pedig a német *müssen* (HORGER 1934, 165) disztribúciójának hatása jöhet szóba.

1.4.1. Az egyeztetés problémakörében rendkívül érdekesen fonódik össze a nyelvi jelekkel történő kommunikációnak két — egymással ellentétes — hatékony tényezője. A beszélő ugyanis egyrészt arra törekszik, hogy minél kevesebb jel felhasználásával, minél gazdaságosabban formálja meg közleményét, azaz kerülje a redundanciát, másrészt azonban igyekszik eleget tenni annak a követelménynek is, hogy a közlemény a hallgató által könnyen felfogható, világosan áttekinthető és félreérthetetlen legyen. (Vö. MARTINET 1961, 128 kk.; FODOR 1968, 311—3; KOVALOVSZKY 1977, 11.)

Az egyeztetés, tehát ugyanannak a nyelvtani kategóriának (személynek, számnak, esetnek stb.) az összetartozó tagok mindegyikén való megjelölése kétségtelenül a redundancia körébe vág (GRAUR 314), ugyanakkor azonban éppen az összefüggő tagok együvé tartozásnak a megjelölésével elősegíti a közlemény könnyebb felfogását és az egyértelműséget. Ezért mondja KAINZ (1965, 180) a klasszikus latinban eluralkodó „egyeztetés-orgiákkal" („Kongruenzorgien") kapcsolatban: „Aber das Minus an Ökonomik hat ein Plus an syntaktischer Durchsichtigkeit im Gefolge".

Különös jelentősége van az egyeztetésnek az ún. szabad szórendű nyelvekben (vö. KÁROLY 1970, 31—2; KÁLMÁN 1974, 34—6), ahol a szerkezetileg vagy értelmileg összefüggő tagok jórészt elszakadhatnak, sőt nagyon távolra kerülhetnek egymástól, mint például a magyarban az alany és az állítmány. A kötelező szórend viszont kevésbé kedvez az egyeztetésnek, illetőleg nem teszi azt szükségessé: a magyarban ezt illusztrálja a minőség- és mennyiségjelzős szerkezetek esetbeli inkongruenciája (l. bővebben az 1.4.4.3. pontban).

Éppen a magyar egyeztető szerkezetek néhány típusának vizsgálatával kapcsolatban írja SZÉPE (1963, 357—8) a következőket: „Információelméleti szempontból egyenes szórend és általában egyszerű szerkezetű mondatok esetében az ismétlődés »redundans«-nak tekinthető. Ez azonban a redundanciának hasznos típusa; úgynevezett szabad szórendű nyelvek esetében bonyolultabb szórendi változatok esetén gyakran csak az egyezés »tartja össze« a mondatot. Vannak a grammatikában »rejtett tartalékok«, vagyis nem mindig feltétlenül szükséges, de néha fontossá válható lehetőségek."

A nembeli egyeztetésnek a szórend viszonylagos szabadságát is biztosító, hasonlóképpen mondat-, sőt szövegszervező erejét emeli ki a németre vonatkozóan KAINZ (1965, 180): „Wenn auch der ursprüngliche Sinn der Generalunterscheidung fast verloren ist, so bleibt die auf dem grammatischen Geschlecht beruhende Übereinstimmung zwischen zusammengehörigen Haupt-, Bei- und Fürwörtern ein wichtiges Mittel für den Aufbau unserer Sätze, die Abwandlungsmöglichkeiten deutscher Wortstellung, die Fortführung eines Gedankengangs von einem Satz zum andern." — KAINZ másutt is (1969, 300, 567) a német mondatok bonyolult szerkezetének áttekintését elősegítő, hasz-

nos jelenségként említi a kongruenciát, az utóbbi helyen valóságos Ariadne fonalának nevezve.

MARTINET, aki beépítette a nyelv ökonómiájáról vallott felfogásába előbb a legkisebb erőkifejtésnek ZIPF-féle elvét, majd az információelmélet tételeit is (1960, 6—10; 1961, 120—1; vö. FODOR 1960, 199—200), kissé másképp ítéli meg az egyeztetésbeli redundanciát. Mégis rámutat két előnyére. Egyrészt bizonyos esetekben megjelölheti a szavak mondatrészi értékét. Például a latin *Venatores animal occidunt* mondatban az egyeztetés mutatja meg, hogy a két főnév közül melyik az alany *(venatores)*, és melyik a tárgy *(animal)*. Másrészt lehetővé teszi a költői inverziót, ahol is a metrika szükségletei szerint alakul a szavak sorrendisége, az egymástól elszakított mondatrészeket mégis jól összefogja a kongruencia (vö. még: RÁCZ 1987, 282—3).

PAUL (311) még nem ismeri fel az egyeztetésnek kommunikációbeli fontosságát, s — legalábbis az alany és az igei állítmány viszonylatában — csaknem teljesen értéktelen, fölösleges jelenségnek tekinti, illetőleg másban keresi a jelentőségét, de ott is erős megszorítással: „Die Kongruenz des verbalen Prädikates mit dem Subjekte hat übrigens an sich gar keinen Wert. Unsere Personalendungen würden daher ein ganz überflüssiger Ballast sein, wenn sie nicht einerseits dazu dienten das Verbum als solches erkennen zu lassen und anderseits in einigen Fallen den Unterschied des Modus auszudrücken, was aber beides sehr unvollkommen und in unnötig komplizierter Weise geleistet wird."

1.4.2. Az egyeztetés redundáns voltát ki lehet használni — s egyúttal a redundanciát világosan ki lehet mutatni — olyan esetben, mikor a gazdaságosságra való törekvés lesz az elsőrendű cél, így pl. a nyelvi jeleknek a gyorsírás jeleivé való átformálásakor (GRAUR 508). A beszédfokú gyorsírás egyik rövidítési eljárása az egyeztetésbeli redundancia kiküszöbölésén alapszik. Vö.: „Nyelvtani törvény például az, hogy bizonyos ragok ismétlődnek, és ha az egyik szóban jelzem a ragot, a másik szóban már nincs szükség feltüntetésére; a gyorsíró elhagyja az ismétlődő ragot. Az alany és az állítmány számban megegyezik, tehát az utóbb álló szó többesragja, illetőleg -jele elhagyható. Például: *Az emberek sétál. Már elmentek a munkás.* A személyes névmás után az állítmány személyragja elhagyható. Pl.: *Én sétál. Te sétál. Mi sétál. Ti sétál. Ők sétál.* A mutató névmás után a főnév azonos ragját ki lehet hagyni. Pl.: *Ezeket az ember. Ebben a fiú.*" (BIHARI 134.)

1.4.3. Az egyeztetésnek ezt az ellentmondásos — alapjában véve redundáns s a szabatosabb információközvetítésben mégis szükségessé váló — jellegét az a megfigyelés is igazolja, hogy számos nyelv történetében az uralkodó fejlődési irányzat az összetartozás jelöletlenségének, az inkongruenciának a kongruenciával való felváltása (vö. PAUL 304—12; RAVILA 1941, 68; FÜLÖP 1987, 161). Igaz ugyan, hogy KAINZ (1960, 188, 228) megfigyelése szerint az úgynevezett kezdetlegesebb nyelvek rendszerében jóval több kong-

ruenciatípus figyelhető meg, mint például a mai indoeurópai nyelvekében. A sok kongruenciajelenség azonban a grammatikai osztályok bonyolultságának a következménye, ez a bonyolultság viszont az elvonóképesség, az absztraháló gondolkodás alacsonyabb fejlődési fokával van összefüggésben (vö. még: KAINZ 1969, 295). A kongruencia a grammatikai osztályok kialakulásához képest itt is másodlagos jelenség lehet, bár nem tagadjuk, hogy maga a kongruencia is részt vehet grammatikai kategóriák, például a nyelvtani nemek, esetek, esetragok és képzők kialakításában (BALÁZS 1969, 160; 1973, passim).

A magyar nyelv története is azt mutatja, hogy az egyeztetés egyre több típusra terjed ki (vö. FÜLÖP 1957, 61—2; 1959, 23—5, 47). Bizonyos, hogy az igei állítmány sem egyezett az alannyal eleinte, a személyragok kialakulása előtt (BERRÁR 1957, 48—9). Magát az agglutinálódást megelőző folyamat, tudniillik a személyes névmások appozíciószerű használata egyébként szintén a kongruenciára való törekvés szülötte lehet (E. ITKONEN 319). A névszói állítmány ugyancsak később kapta meg maga mellé az egyeztetést is hordozó segédigét (KLEMM 1956, 224), de névszói részének — főleg a melléknévnek — számbeli kongruenciája sokáig nem vált általánossá (KLEMM 1954, 167), s ennek nyomai még mai nyelvünkben is föllelhetők (vö. TOMPA 1962, 142; RÁCZ 1968, 250). Ismeretes, hogy több más nyelvben — például a németben és az angolban — ma sem kongruál a melléknévi állítmány az alannyal.[11] Az állapotféle határozók számbeli egyeztetése is csak újabban terjed ki a melléknévre (vö. TOMPA 1965b, 93).

Az a gondolat is fölmerült, hogy a *Fáj a lábaim* típusú nyelvjárási mondatok inkongruenciája is az eredeti állapot megőrzője lehet (PAPP I. 1956a, 25). Ennek az inkongruenciának azonban más magyarázatai is lehetségesek (vö. RAVILA 1941, 68; KLEMM 1954, 165; FÜLÖP 1957, 52—4; 1959, 31—4; RÁCZ 1982, 141—61).

Ugyancsak az egyeztető tendencia erősödését mutatja a határozó számbeli egyezésének mai gyakorisága a régebbi nyelvállapottal szemben (TOMPA 1965b, 93), valamint az a tény is, hogy az értelmi egyeztetést több típusban az alaki kongruencia váltja fel (l. a 2.1.—2.4. fejezeteket).

Mindamellett — szórványosabban — az is megeshet, a magyarban is, másutt is, hogy a már kifejlődött kongruencia ismét inkongruenciába csap át (E. ITKONEN 319; FÜLÖP 1959, 24—5; stb.); ennek oka azonban éppen a szabályos

[11] A melléknév éppen a kongruencia révén kaphat olyan morfológiai jegyeket, amelyek eredetileg csak a főnéven voltak meg. Ezzel a történeti folyamattal párhuzamos az a generatív grammatikai szemlélet, mely szerint a francia melléknév morfológiai jegyei (a szám- és a nemjelölés) másodlagosak, a főnévnek hasonló — de lexikális-inherens — jegyeiből vezethetők le, éppen a kongruenciaszabály segítségével (KIEFER 1973, 10—3). — Érdekes, hogy GERSTNER (203) a vegyes lakosságú Leányváron följegyzett „*egyenes vótak a sorok*" szerkezet inkongruenciáját a német hatásának tulajdonítja, holott ez a magyar nyelvjárásokban sem szokatlan (KLEMM 1954, 167—8).

egyeztetésnek az elhomályosulása is lehet (vö. az 1.3.2.2.2.1. ponttal), bár ettől függetlenül is létrejöhet (például a magyarban az igenevek — a határozói, sőt részben a főnévi igenevek — személyragozásának a visszaszorulásával). Párhuzamos jelenségnek tekinthető az értelmi egyeztetésnek az alaki fölé való kerekedése némely típusban (pl. az *Egyesült Államok* típusú irányító tag mellett; vö. RÁCZ 1981, 232—3).

Megemlítem még, hogy a kongruencia kialakulásában, a vele kapcsolatos redundanciajelenségek elszaporodásában az egyértelmű, világos, könnyen felfogható mondatszerkesztésre való törekvésen kívül — véleményem szerint másodlagosan — egyéb tényezők is közrejátszhattak. PAUL (304) a kongruencia kialakítását az analógiának tulajdonítja, melynek hatása az azonos függőségű mondatrészek végződésének alaki összecsengéséből indul ki, s kiterjed az eredetileg ilyen összhangban nem levő mondatrészek kapcsolataira. E. ITKONEN (319) szerint a kongruencia keletkezésében a szókapcsolat alaki harmóniájára, az egyensúlyra való törekvés nyilvánul meg, s ez a jelenség az asszimilációval van rokonságban. CHOMSKY (1956, 165) is rámutatott a kongruencia és az asszimiláció közti hasonlóságra.

1.4.4. Mindamellett a kongruenciával kapcsolatosan is megmutatkozhat a redundancia elkerülésére való törekvés. A magyar nyelvben ebből a szempontból különös figyelmet érdemelnek egyrészt a birtokos jelzős, másrészt a mennyiség- és a minőségjelzős szerkezetek.

1.4.4.1. Ismeretes — s már több ízben szóba is került —, hogy a szoros birtokos jelzős szerkezetben, ahol a birtokos jelző megelőzi a birtokszót, s ez nem kap külön hangsúlyt, ma a számbeli inkongruencia érvényesül akkor, ha a birtokos jelző többes szám 3. személyű. Ha a birtokos jelző többes szám 3. személyű főnév, a birtokszón egyes szám 3. személyű személyjel utal rá: *az emberek háza* (nem pedig: *az emberek házuk;* ez az egyeztető szerkezet azonban nem ismeretlen a régi nyelvben és egyes nyelvjárásokban). Ha viszont a birtokost nem főnév, hanem személyes névmás jelöli, akkor fordítva áll be az inkongruencia; *az ő házuk* (nem pedig: *az ők házuk;* egyes nyelvjárásokban ez utóbbi egyeztető szerkezettel is találkozni). A bemutatott számbeli inkongruencia mindenekelőtt a redundancia elkerülésére való törekvésből fakad: a szoros birtokos szerkezetben fölösleges a birtokos többségét kétszeresen megjelölni. Még arra nézve is ésszerű magyarázatot kapunk, miért jelentkezik kétféle formában az inkongruencia. LOTZ JÁNOS (1968, 7) így nyilatkozik erről: „A névmási szerkezeteknél [tehát az *ő házuk*-féléknél] a személyragos alak az alapalak és a névmási jelző a hozzáadott, nem szükségszerű elem. Tehát a *k* elem a nem kötelező helyzetben nem ismétlődik meg. A főnévi szerkezeteknél [vagyis az *emberek háza*-féléknél] a birtokos száma mindenképpen megjelölendő, itt meg a birtokszón válik fölöslegessé a *k* morféma megismétlődése." (Vö. még LOTZ 1976, 154.) — Egyébként az *emberek háza*-féle szerkezet megvan a törökben is (SZABOLCSI 1986, 41—2).

Érdekes tanulságokkal szolgál ebben a kérdéskörben a magyar nyelvnek és a magyar nyelvtanírásnak a története. Bár nyelvtörténészeink egy része az egyeztető szerkezetet vélte ősibbnek (így BALOGH P. 497; SIMONYI 1913a, 178), de elsősorban MELICHnek (1918, 247) idevágó vizsgálatai meggyőzően bizonyítják a nem egyeztető szerkezet eredetibbségét (hasonlóképpen: KLEMM 1940, 354; 1954, 174; FÜLÖP 1957, 61; 1959, 46—8; BERRÁR 1957, 130; 1967, 455). A nem egyezés prioritása a több birtokot kifejező szerkezetekben (pl. *az emberek házai)* adatszerűen is bizonyítható. Kétségtelen azonban, hogy az egy birtok kifejezésében a nem egyeztető *emberek háza* és az egyeztető *emberek házuk*-féle szerkezetek már a legrégibb forrásoktól kezdve váltakozva használatosak; ez utóbbiak csak a múlt század közepére koptak ki az irodalmi nyelvből (vö. TOMPA 1955, 392; BÁRCZI 1963, 244, 334; 1967, 572); ma már — a nyelvjárási használaton kívül — csak archaizmusként fordulnak elő (TOMPA 1961b, 34; 1972a, 142 j., 164, 255, 259).

A két szerkezetfajta küzdelmét a XVII—XVIII. században végigkísérte az a vita, amelyet grammatikusaink folytattak a helyességükről, s amely azután leglátványosabban Révai és Verseghy véleményének szembenállásában csúcsosodott ki. Nincs terünk itt e vita ismertetésére (vázlatos összefoglalását l. KLEMM 1940, 353—61; vö. még újabban: SZATHMÁRI 1968, passim). Most csupán annyit jegyzünk meg, hogy néhány olyan érv, amelyet a nem egyeztető szerkezetek pártolói felhoztak, a mai leíró vizsgálatban, az említett inkongruencia rendszertani és kommunikációelméleti szempontú megvilágításában is hasznosítható, mindenekelőtt annak a felismerése és hangsúlyozása, hogy a szoros birtokviszonyban fölösleges kétszeresen jelölni a birtokos többségét (vö. DebrGramm. 55—6, 71; VERSEGHY 1818, 132 kk.; PÁPAY 1807, 51; 1808, 233; stb.). Természetesen egyéb tényezők is elősegíthették a nem egyeztető szerkezet végleges győzelmét; így az egyeztető szerkezet rossz hangzása és a predikatív szerkezettel való homonímiája (ez különösen gyakori volt addig, míg a birtokos személyjel *-k*-ja előtt középzárt magánhangzó állott; vö. *ördögök ördögök)*, sőt a több birtokot kifejező szerkezettel való hajdani homonímia is (ti. *az emberek házok* nemegyszer ezt jelentette: 'az emberek házai').

Hozzátenném még a vitában is szereplő említett tényezőkhöz, hogy az inkongruenciának van még egy előnye. Kötelező volta miatt a szoros birtokos szerkezetben egyes számú gyűjtőnévi stb. irányító tag esetén ma föl sem merülhet az alaki és az értelmi egyeztetés dilemmája (vö. az 1. táblázat 9.a) típusával), s nem kísért a kétféle egyeztetés az *Egyesült Államok* típusú többes számú irányító tag esetén sem (nem lehetséges ez: **az Egyesült Államok kormányuk)*. Ugyancsak könnyedebbé válik általa a szerkesztés akkor is, ha az irányító tagok számbelileg eltérnek egymástól (pl. *a fiú és a lányok iskolája)*.[12]

[12] Hasonló könnyedséget eredményez a *magam* stb. melletti kötelező inkongruencia a személyben eltérő irányító tagok mellett: *a magam és a lány iskolája*.

A vizsgált szerkezetfajtának és a körülötte dúló vitának a története egybevág azzal a megállapítással, hogy egyrészt a kongruencia igyekszik behatolni az eredetileg inkongruens szerkezetekbe, másrészt azonban valóban szükségtelennek mutatkozik abban az esetben, ha a világos információ követelményének a nyelv másképpen is eleget tesz (pl. a kötött szórenddel).

Ha azonban a birtokos és a birtok viszonya kilép a szoros szerkezetből (l. az 1.2.5. pontot), akkor egyeztetni kell a birtokszót a birtokossal (ami most már nem birtokos jelző): „Az *emberek* felépítették a *házukat* [nem pedig: *házát*]"; ill.: „*Ők* [nem pedig: *ő*] felépítették a *házukat*". Igaz, a többségnek a birtokoson, illetőleg a birtokon való kifejezése itt sem hordoz új hírértéket, mégsem fölösleges: megjelöli a szerkezetből kilépett, egymástól elszakadt — s ráadásul külön hangsúlyozási szakaszba kerülő — elemeknek az összetartozását, megkönnyíti a mondat áttekintését. Jellemző, hogy a szoros birtokos szerkezethez legközelebb álló formákban, ahol a birtokos birtoklást jelölő részeshatározóval, illetőleg a részeshatározó és a birtokos jelző között átmeneti állapotban levő mondatrésszel van kifejezve, a szerkezet átmeneti jellegének megfelelően a kongruencia és az inkongruencia váltakozhat egymással: „Az *embereknek* van *házuk* vagy *háza*"; „Az *embereknek* itt a *házuk* vagy *háza*" (vö. Tompa 1961b, 44—5). Mindamellett nyelvművelőink ilyen esetekben a kevésbé szoros szintagmatikus viszonyban levő birtokos és birtok kapcsolatának a pontosabb kifejezését, tehát az egyeztetést ajánlják (Berrár 1960, 401; Grétsy 1964, 264; Kossa 1968, 107; Imre 1969, 278; Ferenczy 1972a, 343; stb.). Még a valódi birtokos jelzős szerkezetben is fölléphet a kongruencia akkor, ha a szerkezet szokatlan, fordított szórendű, s így a birtok külön hangsúlyt kap: *házuk* (vagy *háza)* az *embereknek*. Sőt a birtokszónak a hangsúlyszakaszból való kilépése, önállósulása még az egyenes szórendű birtokos jelzős szerkezetben is előidézheti az egyeztetést: „Az *embereknek* a *házuk (*vagy *háza)* égett le, nem a *csűrjük* (vagy *csűrje*)". (Vö. mindezzel: Klemm 1954, 175; Hámori 1961, 539 kk.).

Az a körülmény, hogy az irányító és az egyeztetett tag más-más szintagmába tartozik, nemcsak a szerkezeten kívüli birtokviszony esetén kedvez az egyeztetés kialakulásának. Egyéb tényezőkön — így a predikatív szerkezetbeli egyeztetés analógiáján — kívül ugyancsak a szintagmatikus össze nem tartozás, a szoros szerkezeten való kívülállás (l. az 1.2.6. pontot), illetőleg az emiatt szükséges pontosabb információra való törekvés magyarázza „A *fiúk tanároknak* készülnek"; „*Őket megfelelőknek* tartom" típusú határozói egyeztetés gyakoribbá válását „A *fiúk tanárnak* készülnek"; „*Őket megfelelőnek* tartom"-féle hagyományos — s az obi-ugor nyelvekben ma is általános — inkongruens szerkezetekkel szemben (Tompa 1965b, 96, 102, 109 s különösen 112—3).

A birtokos jelzős szerkezetbeli inkongruenciával teljesen egybevág az alanyos szerkezetben fellépő inkongruencia: *az emberek említette, az ő említették (eset)*. Itt azonban a szoros szerkezet nem is lazulhat fel, s így az egyeztetésre csak

kivételesen kerülhet sor. SIMONYI (1907, 39—40) „pontoskodó szóegyeztetés"-nek nevezi az efféléket: *a jó urak álmodták jövő, az egyházatyák hangoztatták igazság;* ezek ugyanolyanok, mint *az emberek házuk* típusú egyeztető birtokos szerkezetek, tehát sértik a mai köznyelvi normát.

1.4.4.2. Nyelvünknek ősi sajátossága, hogy a többséget kifejező mennyiségjelző után egyes számban hagyja a jelzett szót *(három ember, sok ember)*. Ezáltal gazdaságosabban fejezi ki magát, mint azok a nyelvek, amelyekben ilyenkor többes számba kerül a jelzett szó. A magyar nyelvnek egyes-szám-kedvelő jellegén kívül ez az ökonomizmus játszhat szerepet abban, hogy *a három emberek, sok emberek* típusú szerkezetek, amelyek a régi nyelvben — akár az idegen hatás, akár az értelmi egyeztetés következtében — elég gyakoriak voltak, később fokozatosan visszaszorultak, s ma már csak egyes nyelvjárásainkban élnek (ott is inkább csak a határozatlan számnévvel kapcsolatban). Az említett tendencia erősödését mutatja az a körülmény is, hogy visszaszorulóban van a többes szám használata a *többi* és az *összes* jelző mellől, ahol egyébként nem volt hagyománytalan. (L. mindezt részletesebben: RÁCZ 1980, 258—61; vö. még a 2.2.2. ponttal.)

Arra, hogy a többséget kifejező jelző mellett voltaképpen fölösleges dolog a jelzettet többes számba tenni, már SYLVESTER JÁNOS (24) is rámutatott, összehasonlítva a magyar és a latin mennyiségjelzős szerkezeteket (vö. BALÁZS 1958, 221). Kiemeli a magyar szerkesztésmód gazdaságos voltát egyebek között VERSEGHY (1816, 184—5), FOGARASI (142), RIEDL SZENDE (1856, 138), PAUL (273), SIMONYI (1905, 209), ZSIRAI (1934, 43—4), JESPERSEN (1946, 117—8; 1958, 208; vö. FODOR 1962, 261);[13] újabban pedig LOTZ JÁNOS (1974, 347), aki így ír róla: „a magyar nem az indogermán nyelvekből ismert egyes és többes számot állítja szembe. A magyar gazdaságosabb, mert a számbeli kifejezésekben nincsen redundancia" (l. még LOTZ 1967, 251; 1973, 138 j.; 1976, 125, 130; vö. DEZSŐ 1969, 143; SZEREBRENNYIKOV 1970, 239—40; RÁCZ 1974, 480).

Azoknak, akik GELEJI KATONÁTÓL (314) kezdve a logika nevében a jelzett szó többes számba tétele mellett kardoskodnak, KÁROLY SÁNDOR (1970, 31—2) adja meg a legfrappánsabb választ: „A nyelv mint a nyelvtudomány vizsgálati tárgya és a logika viszonyának a megítélésében el szoktak felejtkezni arról, hogy a nyelvben nemcsak a tárgyi összefüggések logikáját kell keresni, hanem a »kommunikáció logikáját« is. A magyarban a számnév után a főnévi jelzett szó egyes számban áll, a németben többes számban. A német logika ez esetben a tárgyi összefüggések logikája . . . A magyarban a kommunikáció logikája

[13] JESPERSEN (1958, 208) úgy nyilatkozik, hogy ő Simonyival ellentétben tartja logikusnak a magyar számnévi jelző után az egyes szám használatát, de FODOR (1962, 261) találóan jegyzi meg, hogy Simonyi (UngSpr. 258) lényegében ugyanazt mondja, mint JESPERSEN.

érvényesül: ha már egyszer jelöltem a többes számot a számnévvel, felesleges mégegyszer jelölnöm."

A „kommunikáció logikáját" élesen megvilágítja az a körülmény is, hogy míg a mennyiségjelző melletti jelzett szó egyes számát a hagyományon kívül a gazdaságosság igénye is támogatja, addig a halmozott főnévi jelzők után a — szintén hagyományos — egyes szám helyett nemegyszer többes számba kerül a jelzett szó, mert a *Tóth és Horváth mérnök* típusú szerkezet félreérthető, a *Tóth és Horváth mérnökök* típusú viszont egyértelmű (l. a 2.5.1. pontot). A gazdaságosság tehát itt a megértés rovására menne.

1.4.4.3. Ismeretes, hogy a magyarban — akárcsak a többi finnugor nyelvben, a finnségi nyelvek és a lapp kivételével — az elöl álló minőségjelző (és mennyiségjelző) általában nem egyezik a jelzett szóval. Elsősorban azért nem szükséges itt az egyeztetés, mert a jelző és a jelzett szó viszonyát enélkül is szorosra fűzi a kötött szórend (vö. KÁLMÁN 1974, 34; GRAUR 314—5) s rendszerint a hangsúly is. Ellenben az értelmező — bár szintén a szintagmán belül marad — a fordított szórend és az önálló hangsúly következtében elveszti szoros kapcsolatát az értelmezett szóval, s ez a körülmény is indokolttá teszi szám- és esetbeli egyeztetését. Igaz, az elöl álló jelző is egyezhet a jelzett szóval, mégpedig az *ezek az emberek, ezt az embert* típusú kijelölő jelzős szerkezetben. Ez azonban minden valószínűség szerint értelmezős szerkezetből fejlődött át elöl álló jelzőjű szerkezetté (vö. BERRÁR 1957, 123; 1967, 453; PAPP I. 1959, 462). Egyeztetését már csak azért is megőrizte, mert a jelző és a jelzett kapcsolatát megszakítja a közéjük ékelődött névelő, s így — a régi nyelvben és egyes nyelvjárásokban egyébként föllelhető — *ez az embert látta, az a gyermeknek adott*-féle inkongruens szerkesztésmód félreérthető lenne (vö. KÁROLY 1958a, 67 [ő egyébként némileg másképp látja a szerkezettípus történetét]; l. még az 1.1.2.3.3. pontot).

Jelzős szerkezeteink egyeztetésének e futólagos áttekintése is azt mutatja, hogy nyelvünk elsősorban akkor él az egyeztetéssel, ha a benne rejlő hasznos redundancia elősegíti a kommunikáció egyértelműségét, világosságát (így az értelmezős, valamint az *ezt az embert* típusú kijelölő jelzős szerkezetben); ha azonban az egyeztetés merőben redundáns lenne, akkor mellőzi (a *jó embert, három embert* típusú jelzős szerkezetben).[14]

[14] A finnben a jelzős szerkezetbeli egyeztetés valószínűleg ugyanúgy jött létre, mint a magyarban az *ezt az embert* típusú, azaz a finn jelzős szerkezet az értelmezős szerkezetből fejlődhetett ki (vö. PAPP I. 1956b, 98; 1962, 399; RAVILA 1960, 28; erre és egyéb magyarázó lehetőségre nézve vö. E. ITKONEN 319—21). Megjegyzendő, hogy a jelzős szerkezetbeli kongruencia más típusú a finnségi (agglutináló), mint az indoeurópai (flektáló) nyelvekben (HAVAS 74).

2. AZ ALANY ÉS AZ ÁLLÍTMÁNY EGYEZTETÉSE A MONDATEGYSÉGEN BELÜL

Ebben a részben a mondategységen belüli kongruenciák közül az állítmánynak az alannyal való egyeztetését veszem tüzetesebben szemügyre, s ebből az önmagában is bonyolult körből azokat az egyeztetésfajtákat tárgyalom, amelyekben fölmerülhet az értelmi egyeztetés lehetősége, tehát a rájuk vonatkozó vizsgálatok eredményei a szöveggrammatikai tárgyú 3. részben is felhasználhatók lesznek.

Ezért — és terjedelmi okokból is — itt nem taglalom a többes számú alannyal való értelmi (egyes számú) egyeztetést, ugyanis nem jár szöveggrammatikai konzekvenciákkal. Ennek az egyeztetésfajtának lényeges kérdéseit az 1.3. fejezetben már megvilágítottam, s két legfontosabb kategóriáját, egyrészt „Az *Egyesült Államok* tárgyalni *kényszerül*", másrészt a „*Fáj a lábaim*"-féle szerkezeteket (ez utóbbiak nem is tisztán értelmi egyeztetések) külön dolgozatban is elemeztem (Rácz 1981, ill. 1982).

Így a következő alanyfajták után vizsgálom az állítmány egyeztetését: 1. gyűjtőnévi alany; 2. mennyiségjelzős alany; 3. mennyiségnévi alany; 4. társ-, ill. kölcsönösséget kifejező határozóval bővült alany; 5. halmozott jelzőjű alany; 6. két vagy több (halmozott) egyes számú alany; 7. két vagy több különböző nyelvtani számú alany.

A vizsgálódás elsősorban a számbeli egyeztetésre irányul, de szükség esetén kitér a személybeli kongruenciára is.

2.1. AZ ÁLLÍTMÁNY EGYEZTETÉSE A GYŰJTŐNÉVI ALANNYAL

2.1.1. Ha a mondategység alanya gyűjtőnév (pl. *nép)* vagy ehhez hasonló, összefoglaló jelentésű főnév (pl. *pár)*, mellette a mai köz- és irodalmi nyelv egyes számba teszi az állítmányt: „*Ítél a nép*, ítélni *fog*" (Ady E.: A Hadak útja); „A fiatal *pár megköszönte* a jókívánatokat". De a régi nyelvben, a nyelvjárásokban, sőt még a múlt század irodalmi nyelvében is találkozni ilyenkor többes számú állítmánnyal (vö. Simonyi 1880, 226; 1884, 450; 1916, 41;

MUNKÁCSI 199; VASS B. 319—20; BARTHA J. 554; BARCZA 356—7; HEGEDŰS 208; GOMBOCZ 1898, 435—6; 1951, 39; VARGA K. 300; KAUSCH 74; BERZE NAGY 34; KERTÉSZ 1905, 29; ERDÉLYI 1906, 253—4; 1907, 145—6; 1911, 208; VÉRTESY 1909, 137; RADVÁNYI 37; BOGNER 9—10; KOCSNER 9; KIS-ERŐS 479; KONSZA 25; MELICH 1918, 241 j.; KLEMM 1928a, 150; 1954, 165; LOSONCZI 1931, 19; 1933, 21; LOTZ 1939, 252; FAJCSEK 34; BRÜLL 436—7; HÁMORI 1956, 221; BERRÁR 1957, 83—4; 1967, 431; IMRE 1958, 231; FÜLÖP 1959, 17—8; RÁCZ 1968, 250; KÁLMÁN 1974, 36—8; GÁLFFY 1979, 11—2; TOMPA 1980a, 146; stb.).

2.1.2. A régi nyelvben gyakori, de nem általános a többes számú állítmány használata. Egyelőre csak az igei állítmányú mondatok köréből vesszük példáinkat.

A Jókai-kódexben KÁROLY (1947, 20) megállapítása szerint 8 esetben egyes számú az állítmány a gyűjtőnévi alany mellett, s csupán egy alkalommal kerül többesbe: „Es mykoron mend az *nep* alazatoſt es ayoytatoſt *hijwnak* bodog ferencznek erdelmett" (JókK. 160). — A Huszita Bibliát HÁMORI (1956, 220—4) vizsgálta meg az alany és az állítmány egyeztetése szempontjából (vö. még BOGNER 9), s úgy találta, hogy a gyűjtőnévi alany mellett a Bécsi és a Müncheni Kódexben néha többes számú az állítmány (a Bécsi Kódexben ötször), az Apor-kódexben viszont mindig egyes számban van. A HÁMORI-tól (i. h. 221) felhozott példák: „Es mert Iſrlnèc *nepe* a· caldeoſoknac fogſagabol iſtènnèc akaraſtabol *meghiuattattac* Ihrlmbè" (BécsiK. 232); „ȝ eſm̃g a· *gǫlèkezèt* egbè *gǫlèkezènèc*" (MünchK. 38rb).

Sem KÁROLY, sem HÁMORI nem közli a latin forrásszöveget. Ezt megvizsgálva kiderül, hogy nincs szó idegenszerűségről, a párhuzamos latin mondatokban egyes számú az állítmány, illetőleg az egyeztetett tag: „Cumque universus *populus* suppliciter et devote beati Francisci merita *invocaret* . . ."; „Et quia *populus* Israel de captivitate Chaldaeorum . . . nutu Dei *revocatus* in Ierusalem . . ."; „et *convenit* iterum *turba*". — Olykor persze a latin minta is szerepet játszhat az értelmi egyeztetés előidézésében: „valahanzer kedeeg ez *neep* az ő yſtenektől valo el teresről, es az ő tyztéléféről [!] valo el zakadaſrol penitenciat *tartanak* . . .: Quotiescumque autem *poenituerunt* se recessisse a cultura Dei sui . . ." (SzékK. 22).

Többes számú állítmányra idéz példát a *nép* alany mellett BERRÁR (1957, 84) a Weszprémi-kódexből, SIMONYI (1916, 41) a Virginia-kódexből, KAUSCH (74) a Tihanyi Kódexből, MELICH (1918, 241 j.) a Döbrentei-kódexből és a budai basák magyar nyelvű levelezéséből, SIMONYI (i. h.) és KLEMM (1928a, 150) egy 1555-i levélből; — a *község* alany mellett SIMONYI (i. h.) és KERTÉSZ (1905, 29) különféle XVI—XVII. századi forrásokból; — a *processió* alany mellett ZOLTVÁNY (1885, 50) a Nádor-kódexből; — a *rész* alany mellett FAJCSEK (34) Tinóditól, MUNKÁCSI (199) és VASS B. (320) Pázmánytól, SIMONYI (i. h.) Hallertől; — a *székelység* alany mellett KERTÉSZ (i. h.) és GOMBOCZ

(1951, 39) Csereitől; — a *tótság* alany mellett SIMONYI (i. h.) és KLEMM (i. h.) Gyöngyösitől; — a *Magyarország* alany mellett ERDÉLYI (1915, 210) Verancsicstól és SIMONYI (i. h.) Heltai Gáspártól; — az *Izrael* alany mellett SIMONYI (i. h.) és KLEMM (i. h.) Komáromi Csipkéstől; stb.

2.1.3. A nyelvjárásokból is számos példát idézhetni az efféle inkongruenciára. Így Kriza gyűjtéséből: „Ablakán kövekkel *hajigáltak* be az *község*" (id. SIMONYI 1916, 41); „A királyi *pár* szép magzatokat *nemzöttek*" (id. KLEMM 1928a, 150). Egyéb példák: „Lassan *bégyülnek* az egész halottas *nép*" (KONSZA 25, Nagybacon; vö. KLEMM i. h.); „Ennek utánna jól *éltek* a ház *népe*" (Nyr. 10: 47—8, Gyergyószentmiklós; vö. KERTÉSZ 1905, 29); „A *nép*, amiko *kijœttek* a temlambo, *féreállattak*, s utat *engettek* nekije" (GÁLFFY 1979, 12, Marosmagyaró); „*Mentek* oda *katunaság*" (RADVÁNYI 37, Ipolyszalka).

2.1.4. A bemutatott alaki inkongruenciának egyszerű a magyarázata: értelmi egyeztetéssel van dolgunk. A beszélő a gyűjtőnevet úgy fogja fel, hogy egyedeire bontja, s ezekhez igazítja az állítmány többes számát. Ez a magyarázat — amelyet nálunk PAUL (269) nyomán az újgrammatikus iskola legtöbb képviselője hangoztatott (vö. SIMONYI 1880, 226; HEGEDŰS 208; GOMBOCZ 1898, 435—6; ERDÉLYI 1906, 253; 1907, 146—7; stb.) — teljesen kielégítőnek látszik, s nincs szükség KERTÉSZ (1905, 29) bonyolultabb indokolására; ő tudniillik kontaminációból származtatja a tárgyalt mondatképletet, ilyenformán: „Jámbor népe a kis helynek, halkan lépve *gyűlnek, mennek*" (Arany) < „Jámbor népe . . . *gyűl, megy*" × „Jámbor lakói . . . *gyűlnek, mennek*" (i. h.).

Külön figyelmet érdemelnek azok — az eddig mellőzött — példák, amelyekben a névszói állítmány, pontosabban szólva az állítmányi névszó kerül többes számba. Ez a jelenség ugyanis az igei állítmány többesénél is markánsabban érzékelteti, hogy a beszélő (író) a gyűjtőnévi alanyt egyedekre bontva fogja fel, s ehhez igazítja az állítmány alakját; vö. „Benne lakozo *neep* kedeeg zamtalan *erőſſek hatalmaſok*" (ÉrdyK. 511; id. IMRE 1958, 231), „Ki magyar *nemzet* az üdőben *pogányok valának*" (SIMONYI [1916, 41] idézi — saját átírásával — az ÉrsK.-ből); „Harminc lovat külde, a *fele* szép *paripák voltak*, a *fele* közönséges *lovak*" (Mikestől id. SIMONYI uo.); „Az *barom* oly igen *betegek* minden háznál" (1561, LevT. 2: 30; id. KERTÉSZ 1905, 29); „Valóságos *rabszolgáji* a *magyar* [= 'magyarság'] a németnek" (Heves m., BERZE NAGY 34).

2.1.5. A gyűjtőnév melletti értelmi egyeztetés más nyelvekből is ismeretes. Ilyen egyeztetés érvényesül a rokon nyelvek közül elsősorban a vogulban és az osztjákban (SIMONYI 1880, 226; KÁLMÁN 1973a, 66; 1974, 37), a zürjénben (SZENDREY 1927, 341), a cseremiszben (ERDŐDI 1954; 1972, 77), s szórványosan — elsősorban nyelvjárási szinten — a finnben is (ERDÉLYI 1906, 254; PAPP I. 1956a, 24; E. ITKONEN 231).

Az ismertebb indoeurópai nyelvek közül számos példát nyújt a gyűjtőnév melletti értelmi egyeztetésre az ógörög és a latin; előfordulhat ilyen egyeztetés az olaszban (pl. a *la maggior parte* mellett), a franciában (pl. a *la plupart*, a *le*

rest és az *une infinité* mellett), többször az angolban is (pl. a *crowd* vagy a *police* mellett); stb. (Vö. mindezekkel: HEGEDŰS 206; SIMONYI 1916, 40; PAUL 269—70; ZSIRAI 1934, 45; GARDINER 158; GREVISSE 743—8; M. FOGARASI 277; HERCZEG 1970, 323—4; MORAVCSIK 1971, A21; 1978, 346; GRAUR 315; QUIRK 1972, 360—1; J. KELEMEN 51—2; AGOSTINIANI 59 kk.; stb.). — A németre vonatkozólag PAUL (i. h.) annak idején úgy nyilatkozott, hogy az irodalmi nyelvben, amelyet általában erősen befolyásol a grammatikai-logikai iskolázottság, ez a jelenség korlátozott, de az előző századokban még gyakori volt. GREBE (568) Goethétől, sőt A. Zweigtől is idéz rá példát, FINDRENG (258—9) pedig Hans Falladától és Franz Werfeltől. A régi orosz nyelvben és a mai orosz nyelvjárásokban is sűrűn előfordul, de sérti a jelenkori köz- és irodalmi nyelvi normát (ICKOVICS 26). — Ezektől az esetektől részben meg kell különböztetni azt az egyeztetési ingadozást, amikor az állítmány vagy a gyűjtőnévi alanynak egyes számához, vagy a hozzá kapcsolt partitivusnak többes számához igazodik. Ez utóbbit a francia a *de*, az olasz a *di*, az angol az *of* elöljáróval kapcsolja. A németben ilyenkor több szerkesztésmód is lehetséges: a részelő jelentésű többes számú főnév állhat genitivusban vagy *von* elöljáróval, valamint értelmezőként; s elvétve itt is előfordulhat a többes számú állítmány (vö. GREBE 570; JUNG 137; FINDRENG 260 kk.; GRAUR 315).

2.1.6. A sok régi nyelvi meg népnyelvi példa és más nyelvi analógia láttán fölmerülhet a kérdés, hogy nem ősi jelenség-e a magyarban a többes számú állítmány használata a gyűjtőnévi alany mellett, illetőleg nem ez volt-e az egyeztetésnek régebbi formája. BERRÁR (1957, 83—4) a következőképpen nyilatkozik erről a problémáról: „Ilyenkor szokásosabb (és talán eredetibb, mert egyszerűbb értelmi műveletet kívánó) használat az alaki egyeztetés, tehát az állítmány is egyes számban áll".

Valóban — mint láttuk — a Jókai-kódex és a Huszita Biblia adatai szerint is az alaki egyezés a gyakoribb. Nem talál példát az ilyen típusú értelmi egyeztetésre IMRE (1958, 231) a Szabács Viadalában, sem GÁCSER (36) Telegdi Miklós nyelvét vizsgálva. De még azok a feldolgozások is, amelyek statisztikai adatok nélkül említik meg a gyűjtőnév melletti állítmány értelmi egyeztetését valamely régebbi forrásban, közvetett módon nemegyszer szintén az efféle egyeztetés ritkább volta mellett tanúskodnak. KOCSNER (9) például — Pesti Gábor Újtestámentum-fordításának nyelvét vizsgálva — csak egyetlen adatot közöl az efféle egyeztetésre, viszont — az általános alanyról szólva — több olyan példát sorol fel, amelyekben a *sokaság*, *sereg*, *nép*, *község* alany mellett egyes számú állítmány szerepel.

2.1.7. Mielőtt megvizsgálnánk a mai állapotot, vessünk még egy pillantást a múlt század irodalmi nyelvére! VARGA K. (300) kimutatja, hogy Arany szívesen él a gyűjtőnévi alany mellett többes számú állítmánnyal (az idézeteket VARGA KÁROLY helyesírásával közlöm: 300, 305): „Most az egész vidék ügyefogyott *népe* egyszerre falunkint *tódulnak* elébe" (Toldi szerelme); „Holnap az

ifjú *had*, rendeli, *kövessék*" (Buda halála); „És mikor a haragos *pár*, *vesztök* híve bizonynyal, *szétnéztek*" (Az elveszett alkotmány); stb.

Arany eljárása természetesen művészi szándékú: archaizálásból, illetőleg a népies nyelvhasználatra való törekvésből fakad, s magyarázható azzal a stilisztikai indítékkal is, amelyre TOMPA (1965a, 37) hívja föl a figyelmet: „A felemás egyeztetésű mondatok stilisztikai szempontból általában színesebbek, mint a nyelvtani-alaki egyeztetésesek". — Hasonló indítékok lappanghatnak más példák mögött is, vö. „Az *inasság* bort *elegyítettek*" (Szabó I. Odüsszeia-fordításából id. SIMONYI 1880, 226).

Névszói állítmány esetén olykor szinte elkerülhetetlen a többes szám: „Látá hogy e *szórmány érdemcsillagok* és szalagos díszrendi *keresztek*" (Az elveszett alkotmányból id. VARGA K. 300); „Derék *fiúk* ez az én pesti *triászom*" (Kazinczytól id. SIMONYI 1916, 41). Ám már SIMONYI (1879, 46) is kerülendő egyenetlenségnek mondja az ilyeneket: „Az *ifjúság* hazánk *reményei*"; persze itt azért egészen különös a többes számú állítmány, mert ez elvont főnév, ami pedig ritkán kerülhet többesbe.

2.1.8. Ezután vegyük szemügyre századunk, illetőleg napjaink k ö z - és i r o d a l m i n y e l v é t.

2.1.8.1. A vizsgált korpuszból az derül ki, hogy a mai köz- és irodalmi nyelvből az efféle értelmi egyeztetés szinte teljesen kikopott. Arra, hogy a gyűjtőnévi alany mellett többes számban van az állítmány, az átnézett nagy terjedelmű anyagban mindössze két — s nem is teljesen tiszta — példa akad. Az elsőben az állítmánynak a többes számba való átcsapását — az alany birtokos jelzőjének többes számán kívül — az a körülmény is okozhatja, hogy a közbeékelt mellékmondatnak vonatkozó névmási alanya (s ennek következtében állítmánya is) pluralisba került, értelmi egyeztetéssel: „Bering *embereinek* egy kis *része, akik* a hajótörést és a skorbutot *megúszták*, idővel *h a z a k e v e r e d t e k*" (Széchenyi 9; l. még a 2.1.8.3. pontot). A második példában az elöl álló névszói állítmányt követő kettőspont topikalizációra utal, amikor is gyakori a többes számú állítmány (l. a 2.6.2.2.3.1. és a 2.6.2.2.3.2. pontot): „*Jók:* a *Kohász-csapat*, különösen Bikky, Marosi, Benkő tűnt ki" (ÉM. 7).

2.1.8.2. Persze, aki keres, talál. A szépirodalmi nyelvben, főleg a versekben is rábukkanhatunk néhány értelmi egyeztetéses formára; vö. „Apró *hadam*, a Kéjek és Percek *hada* kis talpaik alá *szegik* a vén Időt" (Babitstól id. J. SOLTÉSZ 1965, 211—2). A szépprózában már valósággal szemet szúr, oly szokatlan, főleg akkor, ha csak rövidebb közbevetés szakítja meg az alany és az állítmány kapcsolatát: „Az egész *társaság* — mindegyik fehér nadrágot, fehér szvettert viselt — *megszállták* az állami cukrászatot" (Goda G.: A planétás ember. 1960. 2: 33).

Még több példa akadhat horogra a nagyobb anyagban tallózó publicisztikai gyűjtés során. BRÜLL (437) az alábbiakat idézi: „Úgy a városok, mint a falvak *lakossága* több élelmiszert *fogyaszthatnak*"; „A fiatal írók egy *része* . . . az eddigi-

nél intenzívebben *fordultak* a falu felé". Az egyeztetési hibát mindkét mondatban talán az a körülmény okozhatta, hogy megfogalmazójuk — tévesen — az alany többes számú birtokos jelzőjéhez igazította az állítmány nyelvtani számát.

Saját tallózó újságnyelvi adatgyűjtésemből is idézhetek idevágó példákat: „A csalódott szurkolók egy *része* ezúttal a Volán—Alicante kézilabda-kupamérkőzést *választották* szombati programul" (Népsport 1984. nov. 25. 3); „A líbiai sajtó beszámolt róla, az egyiptomi vezetők utasítására a *rendőrség* Egyiptomban tanuló líbiai diákokat és az arab köztársaságok szövetségi szerveinél dolgozó hivatalnokokat *tartóztatnak* le" (Népszabadság 1976. márc. 18. 2; fölmerülhet a gyanú, hogy a hírt angolból fordították magyarra); „Egy úgynevezett »*százas bizottság*«, melyhez csatlakozott tizenkét délmagyarországi és Szabolcsból a Kállay család egyetlen jó ellenzéki tagja, Kállay Ákos is, tél végén különvonattal *elindultak* kikézbesíteni személyesen a »megbízó okmányt«" (Turista Magazin 1982. 12. sz. 41). Az utolsó példában az alany és az állítmány közé egy bonyolult tagmondat ékelődött be, ami miatt távolra került egymástól a mondat két fő része, s ez a körülmény okozhatta az egyeztetésbeli zavart.[1]

2.1.8.3. Az egyeztetésnek ez a felemás módja rejtettebbé válhat, ha az alanyt és az állítmányt olyan vonatkozó mellékmondat szakítja el egymástól, amelyben a gyűjtőnévi alanyra vonatkozó névmás — értelmi egyeztetéssel — többes számba kerül (l. a 3.1.2.2.1. és a 3.1.2.2.2. pontban mondottakat). Ha mármost az ilyen többes számú vonatkozó névmás a mellékmondatban az alany szerepét tölti be, akkor természetesen a mellékmondatnak az állítmánya is többes számú lesz. S minthogy közvetve — a vonatkozó névmás segítségével — a főmondat alanyához is kapcsolódik a mellékmondatbeli többes számú állítmány, a főmondatnak rá következő állítmánya szinte észrevétlenül siklik át a többes számba. Hasonló példával már találkoztunk a korpusz egyik adatában, de a tallózó adatgyűjtés szintén derített fel ilyesféle mondatszerkezeteket: „Az állásban levő dolgozó nők aránya kevesebb, tehát a *többség, akik nincsenek* alkalmazásban, kevesebb segéllyel *n e v e l h e t n é k* gyermeküket" (Népszabadság 1966. ápr. 14. 9); „A lélek tudat alatti előkészítő munkája volt ez, amely . . . arra irányult, hogy mindazok *többsége*, akik körülötte *élnek*, az előzményeket nem ismerve, *h i g g y e n e k* neki" (B. Lőrinczy É.: Meddig még? 1980. 18—9; e mondatban a vonatkozó névmás ugyan nem a gyűjtő-

[1] Hasonlóképpen áll a dolog az orvosi szaknyelvből való alábbi példában: „Ezen betegek jelentős *része*, mindaddig, amíg *szervezetüket* külső behatás, megterhelés nem éri, *képesek* csökkentebb hormontermeléssel is egy bizonyos egyensúlyt fenntartani" (id. Horváth M. 276; egyébként a *rész* alany birtokos jelzője itt is többes számú, akárcsak az egyik előzőleg idézett mondatunkban). A mellékmondatbeli birtokszó — *szervezetüket* — egyeztetésére nézve l. a 2.1.8.4. pontot.

névvel egyezik értelmileg, hanem annak birtokos jelzőjével — a *mindazokkal* — alakilag, az eredmény mégis ugyanaz, mint előbb). — Teljesen a viszszájára is fordulhat az egyeztetés; vö. „A világosbarna *szigetlakók*, akiknek *többsége* polinéziai *származásúak*, csaknem kizárólag a még meglehetősen primitíven megművelt mezőgazdaságból *él* meg" (a Népszavából id. ÉdAny. 1979. 2. sz. 13).

2.1.8.4. Hibás számbeli átcsapást okozhat az azonos mondategységbeli birtokos személyjeles főnévnek aligha helyeselhető értelmi egyeztetése (vö. a 3.1.3. pontban mondottakkal), olykor közbeékelt mondattal, illetőleg igenévi szerkezettel párosulva; pl. „A Kecskeméti Református Kollégium *Öregdiákok Baráti Köre* ez évi *találkozójukat* 1984. szeptember 29-én, szombaton *tartják*" (Magyar Nemzet 1984. szept. 22. 12); „A ferencvárosi eset felér egy gyilkossággal, hiszen az a *házaspár*, akivel erőszakoskodtak, biztos, *életükben* nem *felejtik el* azt az aljas cselekedetet" (Esti Hírlap 1961. jan. 17. 2); „A francia *labdarúgó-válogatott* a világbajnok NSZK csapata fölött aratott *győzelme* [!] után — feledtetve az írek elleni VB-selejtezőn elszenvedett váratlan *vereségüket* [!] — idegenben is biztosan *vertek* a svájciakat" (Népsport 1977. ápr. 25. 8). — A birtokos személyjeles szó megmerevedett egyes számú használata ellenkező előjelű inkongruenciát okozhat: „Hasonló véleményen volt az európai *szaksajtó*, mely a svédeket, a briteket és az NSZK-belieket jósolta dobogóra. Magyarország együttesét *többségében* sereghajtónak *vártak*" (Népsport 1976. márc. 10. 5).

2.1.8.5. Némileg hasonlít az előbbiekhez az a szerkesztésmód, amelyben a gyűjtőnévi alany és az állítmány közé az alanyra vonatkozó többes számú vagy halmozott értelmező kerül. Az értelmezős alannyal való egyeztetés problémakörét korábban már felvázoltam (Rácz 1961, 407—8), s tüzetesebben majd máskor veszem szemügyre. Itt csak egy-egy példát idézek rá: „A sportszerű *közönség* — a Bizományi Áruház *dolgozói* — szintén *nyertek*" (az újságnyelvből id. Nyr. 85: 408); „a csintalan *fehérnép*, az *Ágnes* meg a *Panni kiszaladtak* az edényelmosogatástól" (Mikszáth K.: Különös házasság. 1956. 1: 5; id. uo. 406).

2.1.8.6. Tulajdonképpen már a mondategységen kívüli egyeztetés irányába mutat, ezzel is összefügg az olyan közbevetésnek egyeztetésbeli hatása, amely implicit alanyú mellékmondat formájában ölt testet, s a mellékmondatbeli implicit alany azonos a főmondat explicit alanyával. Ilyenkor — mint a 3.1.1.6. pontban látni fogjuk — az implicit alanyú mellékmondat állítmánya értelmi egyeztetéssel többes számba is kerülhet. Ám az már nem természetes, hogy a közbevetett mellékmondatnak az efféle többes számú állítmánya a főmondatét is magával rántsa a többesbe, s a mondategységen (a főmondaton) belül felemás egyeztetéshez vezessen; pl. „A vietnamiak *többsége*, akár *kommunisták voltak*, akár nem, a Viet Kongot *pártolták*" (Népszabadság 1966. febr. 12. 3); „Nem volt könnyű éjszakai gond Moissacban, hogy mi lesz velem, ha

holnap itt fektetnek kórházba, s mi lesz az angoulème-i föllépésből, ha a kedves *művészházaspár* — ahogy barátian az imént *fogadkoztak* — nem *folytatják* nélkülünk az *útjukat*" (Illyés Gy.: Szíves kalauz. 1974. 743).

2.1.9. Mint láttuk, a gyűjtőnévi alany mellett ugyanabban a mondatban, illetőleg tagmondatban ma már valóban csak ritkán kerül többes számba az állítmány. Az efféle értelmi egyeztetés (pl. *A nép beszélik)* nyelvművelő és leíró nyelvtani irodalmunk szerint a mai köznyelvben pongyolaságnak, kerülendő hibának számít, a nyelvi norma ilyenkor alaki egyeztetést (pl. *A nép beszéli)* ír elő (Brüll 437; Benkő—Kálmán 168; Rácz 1968, 250; 1969, 245; Tompa 1980a, 146). Az akadémiai leíró nyelvtan — nyilvánvalóan a ritkasága miatt — már meg sem említi ezt az egyeztetési problémát.

Megjegyezhetjük még, hogy az értelmi egyeztetésnek az alakival való felváltása — elsősorban a régi nyelvben, a népnyelvben és a népies szépirodalmi stílusban — másképp is végbemehetett: nem az állítmány került egyes számba, hanem a gyűjtőnévi alany (elsősorban a *nép* szó) is többes számú lett (Simonyi 1916, 40; Gombocz 1898, 436); pl. „*A népek várták* vasárnap sokan a templomba" (id. Simonyi i. h.); „*Kaczagtak a népek*"; „Né, mennyi *népségek gyünnek* ki a hajóból" (id. Gombocz i. h.); „Mámma mán *okosok a népek*" (Kenéz 21, Mezőberény). Manapság is akad példa erre a jelenségre: „*A népek* áhítattal *hallgatnak*, a kövérkés kissé magyarázkodik: Nekem van például az idén nyolc hold kukoricám" (Nagy 39, egy vonaton való beszélgetésből).

A bemutatott szerkesztésmódot Gombocz (1898, 436) nem az alaki egyeztetés visszaállításának, hanem az értelmi egyeztetés továbbfejlesztésének tekinti; szerinte itt „a nyelvtani kategória a lélektanihoz alkalmazkodik".[2]

Mindezeket összevetve a gyűjtőnévi alany és az állítmány egyeztetésének három típusa lehet (vö. Rácz 1974, 479—80):

1. Egyes számú alany — egyes számú állítmány; pl. *A nép beszéli.*
2. Egyes számú alany — többes számú állítmány; pl. *A nép beszélik.*
3. Többes számú alany — többes számú állítmány; pl. *A népek beszélik.*

Az 1. (alaki egyeztetéses) változat a legökonomikusabb; nem véletlen hát, hogy ez vált egyeduralkodóvá mai nyelvünkben. A 2. változat — amely értelmi egyeztetéses — a többes számnak az állítmányon való megjelölése miatt redundánsabb, mint az első. A 3. változat — amely ismét alaki egyeztetéses — még ennél is redundánsabb, hiszen kétszer is megjelöli a többes számot (az alanyon is, az állítmányon is).

[2] Ez a jelenség szintén ismeretes más nyelvekből is (Paul 270); pl. német *Leute* (vö. ófelnémet *liute*, egyes számban: *liut* 'nép'), francia *gens* (vö. ófrancia *gent)*, olasz *genti*, késői latin *populi*, angol *folks* stb. (vö. még: Gombocz i. h.; Simonyi 1916, 40).

2.2. AZ ÁLLÍTMÁNY EGYEZTETÉSE A MENNYISÉGJELZŐS ALANNYAL

2.2.1. Az egyeztetésnek a gyűjtőnévi alany esetében jelentkező három típusa a mennyiségjelzős alannyal kapcsolatban is megmutatkozhat, bár itt némileg bonyolultabbak az összefüggések. A három típus ezúttal is a következő:

1. Egyes számú alany — egyes számú állítmány; pl. *Két ember jön.*
2. Egyes számú alany — többes számú állítmány; pl. *Két ember jönnek.*
3. Többes számú alany — többes számú állítmány; pl. *Két emberek jönnek.*[3]

Az 1. változat a jellemző például a mai magyar nyelvre, a 3. változat pedig például a latinra vagy a németre. Az 1. változat tisztán alaki egyeztetéses, a 2. és a 3. változatban félig az alaki, félig az értelmi egyeztetés érvényesül. A 2. változatban az alaki egyeztetés a jelzős szerkezetben, tehát az alanyon belül áll fenn, s az alany és az állítmány között értelmi egyeztetés van. A 3. változatban az alany és az állítmány alakilag egyezik, az értelmi egyeztetés a jelzős szerkezeten belül megy végbe.

Itt is kétségtelenül az első változat a leggazdaságosabb megoldású; a második változat már redundánsabb (a többes szám egyszeres megjelölésével), s még redundánsabb a harmadik (a többes szám kétszeres megjelölésével). Nyelvünk tehát ebben az esetben is takarékosan, hatékonyan bánik a rendelkezésére álló kifejezőeszközökkel. (Vö. Rácz 1974, 480.)

2.2.2. Ez a gazdaságosság elsősorban a mennyiségjelzős szerkezetek belső egyeztetésén alapul; ezeknek jelzett szava a mai köz- és irodalmi nyelvben rendszerint egyes számba kerül *(két ember, sok gyerek)*. Nyelvünknek ezt az ökonomikus szerkesztésmódját az 1.4. pontban részletesebben megvilágítottam. Kétségtelen, hogy a régi nyelvben és a nyelvjárásokban többes számú egyeztetéssel is találkozni *(két emberek, sok gyerekek)*; a mai köznyelvben azonban már csak az *összes* és a *többi* (s helyenként a *némely)* jelző mellett ingadozik az egyeztetés *(az összes ember* vagy *az összes emberek* stb.). E problémakört most nem tárgyalom, másutt már foglalkoztam vele (Rácz 1980, 258—61).

2.2.3. A mennyiségjelzős alany és az állítmány egyeztetésének a legredundánsabb változata, tehát a *két emberek jönnek*-féle szerkezet természetesen ott fordul elő legsűrűbben, ahol a jelzős szerkezetbeli egyeztetésben is leggyakoribb a *két emberek* változat, azaz a régi nyelvben és a nyelvjárásokban.

[3] Egyáltalán nem jellemző típusként s nem is a mennyiségjelzővel kapcsolatos indítékból egy negyedik változat is előfordulhat:

Többes számú alany — egyes számú állítmány; pl. *Két emberek jön.* — Erről az 5. jegyzetben szólok kissé részletesebben, amely a 2.2.3.3. ponthoz csatlakozik.

2.2.3.1. A régi nyelv idetartozó adatai részben idegenszerűségek, a latin mintát követik, így a Huszita Bibliából valók is (vö. HÁMORI 1956, 220); pl. „*mėǫlètèttėn*ᶜ Sufiſban *haʒō zaz feʒfiac : interfecti sunt* in Susis *trecenti viri*" (BécsiK. 69); „*ʒ kǫuètec* ǫtèt *ſoc gǫlèkezètec* : Et *secutae sunt* eum *turbae multae*" (MünchK. 10va); „Mert ǫ kezeben *vadnak* fǫldnek *menden vegi* : Quia in manu eius *sunt omnes fines* terrae" (AporK. 55). Más kódexekben is sűrűn előjön ez a latinosság; pl. „Es *ziletenek* neki *het fiai.* es *harom leańi*: *Natique sunt* ei *septem filii* et *tres filiae*" (DöbrK. 511; vö. PÁL 47); „*Yme keet angelok* fenes ruhaban. meg *allapanak* ev melletek : Ecce *duo angeli* fulgenti veste *steterunt* iuxta eas" (CornK. 54v); „meg *kernekezenek* engemeth *ſok borywk : Circumdederunt* me *vituli multi*" (KeszthK. 39; vö. KARDOS J. 55—7); „ez uilagon *han orzagok uonanak*" (TihK. 48; vö. KAUSCH 74); stb. Később is folytatódik ez a latinos szerkesztésmód; pl. „*Keet emberek menenek* fel a templomba, hogy imatkoʒnanak : *Duo homines ascenderunt* in templum, ut orarent" (Pesti: NTest. 161b; vö. SIMONYI 1913a, 64; KOCSNER 37). Mindamellett olyan régi adatok is feltűnnek ebben a típusban, amelyek kétségtelenül értelmi egyeztetésesek: „kit *menden madarac megferteztètnèc* : supra quam *omnis avis sedet*" (BécsiK. 116; vö. E. ABAFFY 161). Az értelmi egyeztetés persze voltaképpen az alanyon, a mennyiségjelzős szerkezeten belül érvényesül, s az állítmány már alaki egyeztetéssel kerül többes számba, a többes számú alany mellett.

Valószínű, hogy — főleg a nem fordítás jellegű művekben — a latin hatás mellett az értelmi egyeztetés ugyancsak közrejátszott későbbről adatolt efféle szerkezetek létrejöttében is, különösen határozatlan számnévi jelzős alanyok esetén (de olykor határozott számnévvel kapcsolatban is); pl. „*Sok zwkſegÿm wannak*, es *Sok fÿzeteſÿm wannak*" (1577-ből; Házi: SoprLev. 100; id. E. ABAFFY 158); „Csak *négy* magyar *vitézök meghalának*" (Tinóditól id. FAJCSEK 34); „*minden dolgok* veghez *mentek*" (Gyöngyös, 1626, id. FÜLÖP 1957, 58; 1959, 41); „De a' Kereſztyének-kőzőtt-is *ſok Tévelygéſek támadtak* a' Fel-támadás-felöl" (Káldi: Pred. 1: 545; id. KISS I. 1883, 19); „*Négy* kivált-képpen-való nagy *okai vannak*" (Pázmánytól id. KISS I. 1879, 211); „*gyűltek* minden felől elé az *sok szolgák*" (Apor: MetTranss. 320; vö. BARCZA 409); „*Vagynak* benne legalább *száz* ugró *kutak*" (Faluditól id. SIMONYI 1913a, 64, ő latinosságnak mondja); „*Néhány* zöld *ingesek* agybafőbe *verék*" (Fazekastól id. KLEMM 1940, 292); „*Minden udvarok* tele *lesznek*" (Csokonaitól id. MADAY 22); „*Több törökök lejönnek*"; „Ezer könnyes *szemek* reád *tekintenek, ezer* sebes *keblek* hozzád *sohajtanak*" (Kisfaludy Károlytól id. KLEMM i. h.); „magok a *két gyilkosok érzik*" (Vörösmartytól id. TOMPA 1955, 390, ő latinos többesnek mondja). Az efféle példák egyik-másika már archaikus stílushatású is lehet, sőt Kazinczynál a vizsgált szerkesztésmód az archaizáló stílusutánzást is szolgálja. TOMPA (1972a, 214) írja Kazinczyról: „Többfajta archaizáló stílusváltozatot is köszönhetünk neki, s a maga kortársait szintén nagy becsvággyal utánozgatta. Így Fábchich című epigrammájának első szavaiban az *az* névelő, a mennyiségjelzős [s tegyük

hozzá: az ennek következtében fellépő alany—állítmányi] kongruencia s a *zordon* szó valószínűleg épp a régiességekben tobzódást emeli ki a gyöngébb vénájú költő nyelvéből: »Az kilencz Szüzek zordon | Citerát adtak kezembe«."

Igen gyakori a *két emberek jönnek* típusú szerkezet (akárcsak a *két emberek*-féle jelzős szerkezetbeli egyeztetés) Arany János költői nyelvében, részben archaizmusként. Számos példát hoz fel rá VARGA K. (356—7); lássunk néhányat belőlük (az idézeteket Varga helyesírásával közlöm): „Így *veszének* el *sok hercegek, királyok*" (Rózsa és Ibolya); „Csöndes fiókban tartalak, hol *nincsenek több aranyok*" (Aranyaimhoz); „*Minden fejedelmek* mint egy kőfal *állnak* a te fiad mellett" (Csąba); „Lebbenő *szárnyaim* e *két* könnyű *karok*" (Álom — való); „*Tizenegy királyok*, hódolt fejedelmek *idegyűlnek* hozzám" (Toldi szerelme). Ez a szerkesztésmód TOMPA (1955, 390) megfigyelése szerint „a népies költői nyelvben sem hat mindig idegenszerűen. Így a Toldiban sem: »*Hányféle dolgok* nem *jutottak* eszébe«". — Aranynak a prózájában is feltűnnek hasonló szerkezetű mondatok; pl. „Az ördög és *minden szentei vigyenek* el" (id. TÓTH GY. 8).

Századunk irodalmi nyelvében jobbára csak archaizmusként találkozunk vele; így például Adynál: „*Két halottak* csak *feküdtek*, Két hajdani szeretők" (id. TOMPA 1972a, 260). Ugyancsak TOMPA (1972a, 258) állapítja meg, hogy egy Rab Zsuzsa által fordított régi orosz egyházi énekben „a hasonló magyar folklór archaikus egyeztetése és igealakja is sokat megéreztet az eredetinek mai stílushatásából: »*Három* földi *cárok* útnak *indulának*«". — Korpuszomban szintén akadt egy példa ennek az egyeztetési típusnak egyházias-archaizáló használatára: „*Sok pásztorok lettek* már *királyok* — tette hozzá a pátriárka" (Heltai 37).

2.2.3.2. Mint említettem, a régebbi, sőt a mai n y e l v j á r á s o k b ó l is kimutatható a *két emberek jönnek, sok emberek jönnek* típusú alany—állítmányi egyeztetés. Ez a szerkesztésmód általában úgy keletkezik, hogy az ugyanott előforduló *két emberek, sok emberek*-féle mennyiségjelzős szerkezetbeli értelmi egyeztetést meghosszabbítják — már mint alaki egyeztetést — az állítmány felé akkor, ha a mennyiségjelzős szerkezet alanyként szerepel (vö. GÁLFFY 1979, 13; INCZEFI 25; KÁLMÁN 1955, 435—6; 1974, 38). Népköltészetbeli előfordulásai esetén talán latinizmussal is számolni lehet (KÉKI 317; SIMONYI 1913a, 64). Az értelmi egyeztetést és annak alaki következményét mindamellett szükségtelen kontaminációval magyarázni, ahogy MADAY (22) teszi „a hajdúk beszédé"-ről szólva: „ipp' a mi kapunk előtt *maséroztak* el a *sok katonák*". „Alig hihető — írja —, hogy ez a sajátság latin hatás eredménye; inkább a jelzős és jelzőtlen szerkezet összezavarása; kapunk előtt maséroztak el a katonák + kapunk előtt masérozott el a sok katona". — Mint a 2.2.4. pontban látni fogjuk, efféle magyarázathoz inkább a *két ember jönnek, sok ember jönnek* típusú egyeztetéssel kapcsolatban szoktak fordulni, de ott sincs rá különösebb szükség.

Mint várható, a most tárgyalt egyeztetési típussal a nyelvjárásokban elsősorban a határozatlan számnévi, főleg a *sok* jelzős alany mellett találkozunk:

„*Sok* kis *diákok mëntek* a templomba" (DONGÓ 27, Kiskunfélegyháza); „ot *vánnák á sok vásálnyiválók* is még" (FÜLÖP 1957, 58 és 1959, 42, Gyöngyöspüspöki); „*sok vitéz királyfiak, bárók, hercegek,* szerencsét *próbáltak*" (GÁLFFY 1979, 13, Marosmagyaró); „*sok házák lëiktek*" (KÁLMÁN 1974, 38, palócság); „*sok juhai vadnak*" (KONSZA 26, Nagybacon); „*Sok nípek vótak* ott!" (OLÁH 20, Debrecen); „*Sok emberek gyüttek*" (PENAVIN 1972, 41, Szerémség); „*Vótak* ott *sok tehenek* a rétënn" (RADVÁNYI 37, Ipolyszalka); „*sok bátyáim vannak*" (SZABÓ I. 27, Koltó); „*Sok* szép *ifjak* meg a földön *hevernek*" (SZENDREY 1930, 285, Szeged); „*csudálkoztak* a *sok nípek*" (VISKI 255, Szalonta). — Természetesen más határozatlan számnév vagy számnévi névmás is lehet az alany jelzője: „most á kórhāzbá is *rëngeteg gyomrosok vánnák*" (FÜLÖP i. h., Gyöngyös); „A *tömérdek gondok uralkodnak* rajtam" (Erdélyi J. népköltési gyűjteményéből id. KÉKI 317); „*nihán csürkéim vótak*" (KONSZA i. h., Nagybacon; vö. FÜLÖP 1957, 57; 1959, 40; KÁLMÁN 1966, 57; KLEMM 1940, 292); „*tőttek* esmét *egy nyihán napak*" (INCZEFI 25, Abafája); „az *összes kölcsönök* it *hálgátnák* á fiógbá-ë" (FÜLÖP 1957, 58; vö. 1959, 42, Gyöngyös); „az *egész boszorkányok* be *vannak* gyűlve az asztal megé kereken" (GÁLFFY 1979, 15, Marosmagyaró); „Ott osztán *összegyünnek annyi emberek*" (BACSÓ 31, Adavidék); „*ánnyi* borzásztó *bájok vánnák*" (FÜLÖP 1957, 58; 1959, 41, Gyöngyöshalász); „*Ahá gazdák* itthum *marattak*!" (KENÉZ 23, Mezőberény). — Olykor határozott számnévi jelző esetén is megfigyelhetni: „akkor a kiráj finak *két testvérei* is mëk *házasottak*" (Nyr. 3: 323, Dunaalmás; vö. SIMONYI 1913a, 64); „*Hat katonák megtámadtak,* Kardjaikkal *megszabdaltak*" (NépkGy. 3: 108, Székelyföld; vö. SIMONYI i. h.; ő latinizmust lát benne); „Mer este felé mindig *mëggyünnek* az én *hét vadludgyaim*" (Nyr. 3: 468, Görbő, Tolna m.; vö. SIMONYI i. h.); „Láttam ety kocát, *vóutak* vaty *tísz fiiaii*" (KENÉZ i. h., Mezőberény); „*Elvezették* a *tizenkét tolvajok* őtet egy nagy gazdag udvarba" (GÁLFFY 1979, 13, Marosmagyaró).

2.2.3.3. Mai irodalmi és köznyelvünkben a szóban forgó egyeztetési típus csak ott nem sérti a normát, ahol a mennyiségjelzős alany, vagyis a mennyiségjelzős szerkezet többes száma már eleve elfogadható, tehát az *összes* és a *többi* jelző után; pl. „Az *összes fiúk eljöttek*" (bár gyakoribb így: „Az *összes fiú eljött*");[4] „A *többi fiúk* is *eljöttek*" (itt is szokásosabb ez: „A *többi fiú* is *eljött*"). Korpuszomban mindössze három idevágó többes számú példa akadt, mindhárom a szépirodalom nyelvéből: „Milyen *boldogok voltak* a *többi gyerekek*" (Babits 28); „a *többi utasok* — néhány asszony, meg egy mezítlábas gyerek — *hallgatják*" (Nagy 38); „A társaság *többi tagjai* heverve, guggolva, állva *kibicelnek* a játszmához" (Nagy 70).

[4] Az *összes* utáni többes számú alany és a vele kapcsolatos többes számú állítmány nyelvjárási használata aligha e köznyelvi ingadozásnak a következménye; vö. a 2.2.3.2. ponttal.

Más esetben sérti a köznyelvi normát az ilyen egyeztetés: „az eddigiekhez képest *több* magyar gyártmányú *gyógyszerek kaphatók*"; „*jelentős mennyiségű bankjegyek hullottak* ki belőle" (id. őket BENCÉDY 106). — Vö. mégis: „az összes tableau-kon keresztül *villogtak, vakítottak* a Ba-ta-clan Girls *sok* kábító, pompás karcsú *lábszárai*" (Babits 101).

Ha az alany olyan mennyiségjelzős szerkezetből alakult többes számú szóösszetétel, mint a *mindenszentek, háromkirályok*, mellettük — mint a plurale tantumok mellett többnyire — az állítmány egyes számba kerül: „*Mindenszentek* egy kissé *szeles volt*" (id. LŐRINCZE 1968, 306); ezt az egyeztetéstípust részletesebben tárgyalja RÁCZ (1981, 231—4).[5]

2.2.4. A *két ember jönnek*-féle, tehát a közepes redundanciájú egyeztetés a mennyiségjelzős alany és az állítmány között szintén főleg a régi nyelvben és a nyelvjárásokban fordul elő, már ami a mondategységen belüli használatát illeti.

Az alany és az állítmány efféle egyeztetésére több magyarázatot is találunk nyelvtudományi irodalmunkban. KÉKI (317) fél-idegenszerűségnek, fél-latinosságnak tekinti az ilyen szerkezetű mondatokat, olyanoknak, amelyek „a magyar és a latin nyelvhasználat között mintegy középen állanak" (cikkének a címe: „Latinosságok a magyar népköltésben"). KERTÉSZ (1905, 27 és 1907, 145—6) szerkezetvegyüléssel, kontaminációval magyarázza őket: „Az *két lovas legény* Apponyi uram után harmad napra *indultanak* el onnat (LevT. 2: 171). A két lovas legény . . . indult + a lov. legények indultak; néhány sorral előbb: Ma jöve két lovas legény onnat."

Ezzel az újgrammatikus fogantatású lélektani magyarázattal szemben ERDÉLYI (1906, 251—2 és 1907, 147) ugyancsak lélektani magyarázó elvének adhatunk inkább igazat, aki így nyilatkozik: „Nem tekintve az esetleges latin hatást, mely a régieknél effélékben szintén érvényesülhetett, nem egyszerűbb-e arra gondolnunk csak, hogy itt egyszerűen a »többség képzete« v. »érzése« (sensus) nyomult előtérbe a levélíró pennája alatt az állítmány kifejezésénél, s ez annál könnyebben történhetett, mivel a tulajdonképpeni állítmány az alanytól messzibb van, és a formai egyezés (a két lovas legény *indult)* szükségének érzése sem gátolta az írót a többes szám alkalmazásában". Ugyancsak értelmi egyeztetésesnek magyarázza az efféle szerkesztést SIMONYI (1880, 225);

[5] A „*Mindenszentek* kissé *szeles volt*"-féle egyeztetés formailag hasonlít a 2.2.1. ponthoz ponthoz csatlakozó 3. jegyzetben említett *két emberek jön* típusú egyeztetéshez. Ez azokban a nyelvjárásokban fordul elő, ahol a *-k* jeles többes számú alany mellett amúgy is gyakori az egyes számú állítmány; pl. „*sok kutyák szaladt* arra" (SIMONYI 1916, 42, Szamosköz). — Máskor meg az *-i, -ai/-ei, -jai/-jei* többesjeles alany mellett igen gyakori nyelvjárásbeli inkongruencia, azaz a *fáj a lábaim* típusú szerkezet vág össze a mennyiségjelzős többes számú alany melletti állítmánynak az egyes számával; pl. „*Desok jányai van* a kisasszonynak" (MNy. 7: 382, Füzesabony; vö. KLANICZAY 1917, 261). — L. részletesebben: RÁCZ 1980, 264—5; 1982, 143—51.

Munkácsi (199); Vass B. (319–20); Barcza (356); Hegedűs (208); Bacsó (30); Bogner (9); Kocsner (9; de szerinte a latin hatás következményének is lehet tekinteni); Barta (34); Gombocz (1951, 38); Klemm (1928a, 150); Losonczi (1931, 19); Tompa (1955, 389–90; 1962, 140); Hámori (1956, 220); Fülöp (1959, 17–8); E. Abaffy (161); Rácz (1968, 250; 1974, 480); Gálffy (1979, 12–3). — Magára a jelenségre vö. még: Varga K. 300; Radványi 37; Szabó I. 27; Kis-Erős 479; Szendrey 1930, 284; Fajcsek 34; Kálmán 1974, 38; Imre 1971, 80; stb.

2.2.4.1. Ami mármost a *két ember jönnek* típusú egyeztetésnek a régi nyelvbeli előfordulásait illeti, úgy találjuk, hogy nem túlságosan gyakori szerkesztésmóddal van dolgunk.

A Jókai-kódexben Károly (20) nem talált rá adatot. — Hámori (1956, 220) megállapítása szerint a Huszita Bibliában is ritkán üti fel a fejét: a Bécsi Kódexben mindössze kétszer fordul elő mennyiségjelzős egyes számú alany mellett többes számú állítmány. A következő példákat idézi: „hog *bètèllèſednenèc* Ihr̄lm puztolat̄tanac *hètuèn èztèndèie*" (BécsiK. 154); „Es *hallac* a· *kèt taneituā* ǫtèt bèʒellèttè" (MünchK. 85vb); „*enekletec* vrnak *menden fǫld*" (AporK. 56; vö. Bogner 9). Hámori nem közli a párhuzamos latin mondatokat. Ezeket megvizsgálva kiderül, hogy pontos megfelelést csak a legutóbbi idézettel kapcsolatban találunk: „*cantate* domino *omnis terra*". Ez az Apor-kódexbeli példa azonban tulajdonképpen nem is tartozik a vizsgált egyeztetési típusba, mert a *menden föld* a mondatban nem alany, hanem megszólítás (tagolatlan tagmondat), egyeztetésbeli hatása így túlnyúlik a mondategységen. A másik két esetben pedig az történhetett, hogy a mondatkezdő többes számú állítmányt a magyarban is többessel adta vissza a fordító, a mennyiségjelzős alanyt viszont már magyarosan szerkesztve egyes számba tette; vö. „ut *complerentur* desolationis Ierusalem *septuaginta anni*"; ill. „Et *audierunt* eum *duo discipuli* loquentem". Ez utóbbi idézet folytatásában egyébként szintén többes számban marad az állítmány: „ꝛ *kǫuetec* iᶜt : et *secuti sunt* Iesum". De van példa a Huszita Bibliában a kétségtelenebb értelmi egyeztetésre is, ahol az elöl álló egyes számú alany már eleve figyelmeztethette volna a fordítót a latintól való további eltérésre: „ꝛ te *mendē èrǫſſeged* meg *puzteitatnac* : et *omnes munitiones* tuae *vastabuntur*" (BécsiK. 195–6; vö. Simonyi 1880, 225; Munkácsi 199; Vass B. 320). — Másutt azonban ismét elöl álló állítmánnyal van dolgunk: „*valanak* kedeg ot *hat kȣ veder* le teven. ſidoknak tiztvlaſokent : *Erant* autem ibi *lapideae hydriae sex* positae secundum purificationem Iudaeorum" (DöbrK. 285; vö. Pál 47); de: „*Valanak* ke· ot vèttetuen *hat kǫ vedrec* a· ſidocnac tiʒtolat't'ok ʒèrēt" (MünchK. 86ra); „aʒ meʒǫn *aratnanac* eʒ *tizǫket at'afÿu*" (GuaryK. 49).

Fel-feltűnik a vizsgált egyeztetésfajta a kódexek kora után is. Megtalálható Pesti Gábor bibliafordításában: „Aʒ *tÿzen egÿ tanÿtwan* kegÿg *menenek* Galileaba : *Undecim* autem *discipuli abierunt* in Galileam" (Pesti: NTest. 66b;

vö. KOCSNER 9); de előfordul — nyilvánvaló értelmi egyeztetésként — XVI. és XVII. századi levelekben is; vö.: „»pethe vramnak« *keth zolgaïja* . . . az korchoman megh *rezeghednek*" (1556 után; Házi: SoprLev. 3; id. ABAFFY 161); „Az *két* lovas *legény* Apponyi uram után harmad napra *indultak* el onnat" (1606-ból; LevT. 2: 171; vö. KERTÉSZ 1905, 27; 1907, 145—6; ERDÉLYI 1906, 251—2 és 1907, 147). Több példát idéz erre a jelenségre VASS B. (319) Zrínyitől, pl. „Gyorsan *sok bosztancki megfogják* galambot"; KERTÉSZ Mikestől (i. h.; vö. GOMBOCZ 1951, 38), pl. „Ezenkívül a konyhamesterünknek *két fia* csakhamar utána *menének*"; BARCZA (356) pedig Apor Pétertől (vö. KERTÉSZ i. h.; ERDÉLYI 1960, 252), pl. „*hat vagy nyolcz ember* az testet rudakon *vitték*". Későbbi irodalmi nyelvünkben inkább már csak „poetica licentia"-ként tűnik fel. TOMPA (1955, 390; vö. 1962, 140; 1965a, 35) merész kapcsolásnak nevezi az ilyen egyeztetést Vörösmartynál: „'S a fürge *két fiú* Most *föltekintenek*" (A rabló); vö. még: „Jobbra, balra a *sok gyermek Játszottak* és *verekedtek*" (Vörösmartytól id. MMNy. 250). VARGA K. (300) Arany különös egyeztetéseinek sorában csupán csak egy ilyet tud idézni: „*Számtalan sok gyertya*, mint egy-egy szövétnek, hófehér viaszból, éjjel-nappal *égnek*" (Toldi szerelme; itt az egyeztetést a közbevetés is befolyásolja).

2.2.4.2. A régebbi és a mai nyelvjárásokból is idézhetni példákat a *két ember jönnek*-féle egyeztetésre. Így a népmesékből, népköltészetből: „A *két* jó *gazda* mingyát mingyát [!] a kapu elejibe *kiáltak*, *tanakoztak*" (Kriza: Vadr. 1863, 477; vö. KÉKI 317; KERTÉSZ 1905, 27; GOMBOCZ 1951, 38); „lássa, hogy a *tizenkét vitéz* âra *tartanak*" (Kriza: Vadr. 1863, 443; vö. SIMONYI 1880, 225; HEGEDŰS 208; KÉKI i. h.; KERTÉSZ i. h.; ERDÉLYI 1906, 252; e két utóbbi helyen tévesen többes számba van téve az alany is; KLEMM 1928a, 150; FÜLÖP 1959, 18); „Akkor az *két sógor összebeszétek*" (KERTÉSZ i. h.); „A *két* gyönyörű *teremtés* egymást ölelve a vendégszobába *futottak*" (Erdélyi J. népköltési gyűjteményéből id. KÉKI 318; itt a többes szám használatába belejátszhatott az *egymást* névmás is); „a veres császárnak *két leánya* fertelmes *életüek*" (Nyr. 10: 44, Gyergyószentmiklós; vö. KERTÉSZ i. h.); „a *három királyfi* nagy szomorúan, bánatosan *eltemették* az *édesapjukat*" (GÁLFFY 1979, 12, Marosmagyaró); „Akkor a *három álat emëntek* a királnak a spájzába" (NyF. 9. sz. 54, Zalavidék; vö. KERTÉSZ i. h.); „A mint haza ér, *sok gyerëk* elejibe *szálattak*" (Nyr. 16: 277, Nógrád m.; vö. KERTÉSZ i. h.); „*Mögállnak mögállnak három hajdu legén*, Biró Jánosnénak kötött kapujába!" (NépkGy. 3: 22, Székelyföld; vö. ERDÉLYI i. h.; KLEMM i. h.); „Êggyütt *útasztak* êcczér *három király* mëg *három* szëgíny *legíny*" (Nyr. 6: 522, Szentes; vö. SIMONYI i. h.). — Egyéb példák: „*vadnak* alatta *szok falu*" (MUNKÁCSI 199, a moldvai csángók nyelvjárásából; vö. VASS B. 319); „A *többi kisassszony összevesztek* mind" (BACSÓ 30, Adavidék; az egyeztetést a *mind* is befolyásolhatta); „*aszmonygyák* a *két galamb*, hogy . . ." (SZABÓ I. 27, Koltó); „*elindultak* a *három testvér*, *êvittík* a *három sárkány*, *felibrettek* a *három kisasszon*, . . . *sok szó fordul-*

nak elő" (uo.); „Itt *lësznek* az a *sok gyerëk*" (RADVÁNYI 37, Ipolyszalka); „A *két zsidó* egymást *marják*" (uo.; itt a többes szám használatába szintén belejátszhatott az *egymást* névmás; vö. ugyanitt: „*Egyik* a *másikot* [!] má *ismertík*"); „*Jeměntek kiët-három szomszid*" (IMRE 1971, 80, Felsőőr).

A nyelvjárási (és a régi nyelvi) példákban megfigyelhetni, hogy a többes számú egyeztetés ebben a típusban egyáltalán nincs úgy kötve a határozatlan számnévhez, mint a mennyiségjelzős szerkezet értelmi egyeztetésekor (vö. a 2.2.2. és a 2.2.3.2. ponttal), s az alany többnyire élőlényt, elsősorban személyt jelöl.

2.2.4.3. Azokban a régi nyelvi és népnyelvi adatokban, amelyekben a mennyiségjelző egyes számú gyűjtőnévi alanyhoz csatlakozik, a kettő együttesen hívhatja létre az állítmány értelmi egyeztetését; pl. „Kéve nádon Tiszán sokan általuszának, De *sok szántalan* [!] *nép* az vízbe *burulának*" (Tinóditól id. FAJCSEK 34; ő a többes szám használatát a rímnek tulajdonítja, s kétségtelenül ez is belejátszik); „sok marhat *hordanak* kj az *sok nipsig*" (a Telegdyek levelezéséből id. BERRÁR 1957, 84; 1967, 431; ő történeti mondattanában csak a gyűjtőnévre utal az itt mutatkozó értelmi egyeztetéssel kapcsolatban); „Akkor az a *két pár* már a császárhol *möntek* panaszra" (BARTA 34, Csurgóvidék; ő a számnév hatásának tulajdonítja ezt az értelmi egyeztetést).

2.2.5. Mielőtt rátérnénk a *két ember jönnek*-féle egyeztetés mai irodalmi és köznyelvi használatára, vessünk egy pillantást néhány idegen nyelv idevágó szerkesztésmódjára!

A magyarral ebben a vonatkozásban kevésbé vethetők össze azok a rokon és nem rokon nyelvek, amelyekben a számnév melletti főnév partitivusba, illetőleg genitivusba kerülhet (pl. a finn és az orosz). Azokban az indoeurópai nyelvekben pedig, amelyek ilyenkor mennyiségjelzős szerkezettel élnek, a jelzett szó rendszerint többes számban van. Ha ez a jelzős szerkezet az alany szerepét tölti be, mellette az állítmány természetesen szintén többes számba kerül (vö. a *két emberek jönnek* típusú redundáns egyeztetéssel a 2.2.3. pontban).

A finnugor nyelvek többségében azonban — akárcsak a magyarban — a jelzett szó rendszerint egyes számban marad (vö. KÁLMÁN 1973a, 144). Az ilyen alany mellett az állítmány is általában egyes számba kerül, de — értelmi egyeztetéssel — többes számú is lehet. Rendkívül érdekesen alakul az egyeztetés dolga az obi-ugor nyelvekben, ahol a 'kettő' jelentésű mennyiségjelző esetén az állítmány rendszerint dualisban van (s olykor már az alany is), a kettőnél többet jelentő mennyiségjelzős alany pedig — a magyartól eltérően — inkább többes számú állítmányt kíván meg; bár van olyan vogul nyelvjárás, ahol ilyenkor az egyes számú állítmány a gyakoribb (KÁLMÁN 1973b, 144; 1974, 39—40; vö. még: PATKANOW—FUCHS 1906, 128; 1909, 313). — A zürjénben a határozott számnévi jelzős alany mellett, ha ez élőlényt jelöl, az állít-

mány rendszerint többes számú, tehát értelmi egyeztetéses, az egyéb jelentésű alany mellett azonban alaki egyeztetéssel egyes számban marad. A határozatlan számnévi jelzős alannyal kapcsolatban az állítmány alaki egyeztetése a tipikus, ám ilyenkor a jelzett szó, tehát az alany — a jelzős szerkezeten belüli értelmi egyeztetéssel — többes számban is állhat (SZENDREY 1927, 343—4). A cseremiszben ERDŐDI (1954) szerint a határozatlan számnév után a jelzett szó általában egyes számú, de az állítmány — értelmi egyeztetéssel — ilyenkor is kerülhet többesbe; tőszámnévi jelző mellett viszont már maga a jelzett szó is gyakran többes számban áll. Mindamellett itt az ingadozás (mind a jelzős, mind a predikatív szerkezetbeli egyeztetésben) nagyobb fokú is lehet (vö. HAJDÚ 1955, 448—9). — Érdekes megemlíteni, hogy a finnben a más szerkesztésmódú alany (számnév + partitivus) mellett csupán kivételesen fordul elő értelmi egyeztetés (KARLSSON 243).

2.2.6. Mai irodalmi és köznyelvünkben a *két ember jönnek*-féle egyeztetés pongyolaságnak, alsóbb szintű nyelvi formának minősül.

2.2.6.1. Az irodalmi nyelv mindamellett sajátos (naiv és kissé régies) stilisztikai értékben ma is élhet vele; ezt a használatát TOMPA (1962, 140) Mészölynek a Homérosz fordításából vett idézettel illusztrálja: „*Két szeme villannak*". A vizsgált korpusz is szolgál idevágó példával; az alacsonyabb igényű nyelvhasználatot érzékelteti vele Babits A gólyakalifa főhősének inaélményében: „Azonkívül a *két* idősebb *segéd* a másik ágyban lányokról *beszéltek*, mindenféle disznóságokat" (Babits 35); vö. még: „Azzal *a két rokon*, közrefogva barátját, *elindultak*" (Tersánszky: Rossz szomszédok. 1961, 130; az adatot TOMPA JÓZSEFnek köszönhetem).

2.2.6.2. Köznyelvi használatát nyelvművelőink, nyelvtaníróink egyértelműen elítélik (BERRÁR 1960, 372—3; BRÜLL 436; DEME 1955—56, 16—7; ERDÉLYI 1915, 211; KOVÁCS A. 421; PAIS K. 159—60; RÁCZ 1968, 250; RUZSICZKY 1961b, 20—1; TOMPA 1954b, 46; 1962, 140; 1965a, 37). Íme néhány példa: „Ez a *két állam* az összes szabadság- és békeszerető nemzetek függetlenségét *veszélyeztették*" (a sajtónyelvből id. BRÜLL i. h.); „*Negyvenezer* norvég *tengerész* együttesen a harcot *választották*" (Magyar Ifjúság 1960. dec. 3. 6; id. RUZSICZKY i. h.); „A Haladás *néhány ellentámadása* veszélyesen *gördültek*" (Napló 1964. okt. 20. 6). — Előrevetett állítmánnyal: „Úgy *összevesztek* a *négy* galíciai *zsidó* a marhabőrön, hogy szét kellett *őket* választani" (a sajtónyelvből id. ERDÉLYI i. h.); „Hogy *rohantak* az a *sok ember*" (az alsóbb beszélt nyelvi — táji — formák analógiájaként id. TOMPA 1965a, 37).

Mindamellett a névszói — főleg főnévi — állítmány esetén nem mindig kerülhető el a többes szám használata, hiába rója meg PAIS K. (160) egy tankönyvnek a következő mondatát: „A négyzet a gúla alaplapja, a *négy* egyenlőszárú *háromszög* pedig az *oldallapjai*". Hasonló példa: „Ez a *három hónap*, amit eddig eltöltöttem, életem legkínosabb *hónapjai voltak*" (Berkesi A.: Pisztrángok és nagyhalak. 1980. 296); „A *két Bárdy* — virtuóz *teniszművészek*" (cím a

sportsajtóból).[6] Korpuszomban is akad efféle mondat: „A 94. amerikai kongresszus legérdekesebb *tagjai:* a *75* újonnan megválasztott demokratapárti *képviselő*" (Mo. 15). A topik helyzetű névszói (főnévi) állítmány a halmozott egyes számú alanyok előtt is kedveli a többes számot (l. a 2.6.2.2.3.1. és a 2.6.2.2.3.2. pontot). A melléknévi állítmány többes száma azonban már ismét szemet szúr: „A *legtöbb férfi* elég *hűek magukhoz*" (id. Kovács A. 421).

2.2.6.3. Rejtettebb az egyeztetésbeli eltérés akkor, ha közbevetett szerkezet vagy tagmondat — elsősorban vonatkozó mellékmondat — választja el a mennyiségjelzős alanyt az állítmánytól. Feltűnő, hogy ilyenkor az állítmány sokkalta gyakrabban kerül többes számba, mint a hasonló felépítésű, de gyűjtőnévi alanyú mondatokban. Nemcsak a tallózó adatgyűjtés hordhatott össze idevágó példákat, a korpusz is szolgál ilyenekkel.

2.2.6.3.1. A közbevetés persze lehet olyan természetű is, hogy nemigen fedi el az egyeztetési vétséget: „*Négy rendőr, aki* jócskán *lemaradt* az élen haladóktól, egyszercsak egy mellékcsapáson veszteglő vadonatúj Mercedesre *lettek figyelmesek*" (Népsport 1971. okt. 31. 8).[7] Hasonló példát hoz fel Berrár (1960, 373): „A *két könyv, amelyet* a múlt héten vettem ki az üzemi könyvtárból, igen *érdekesek voltak*". Megfigyelhetni, hogy idézett példáinkban a közbevetett mellékmondatnak a vonatkozó névmása egyes számban marad, így a főmondatbeli állítmány többes száma különösen feltűnő. Valamit veszít az élességéből a hiba akkor, ha a közbevetésben a főmondat alanyára utaló többes szám szerepel: „A kérdéses napon a *két »blahás«* — így *nevezik* egymást az aluljáróban tartózkodó *csövesek* — *elhatározták,* hogy *kifosztanak* valakit" (Magyar Nemzet 1980. márc. 28. 10).

2.2.6.3.2. Az egyeztetés felemás volta azonban még rejtettebbé is válhat. A mennyiségjelzős alanyra utaló vonatkozó névmás többes számba is kerülhet: ez teljesen szabályos értelmi egyeztetés (l. a 3.2.2.2.1. és a 3.2.2.2.2. pontot). Ha mármost az ilyen többes számú vonatkozó névmás a mellékmondatban az alany szerepét tölti be, akkor természetesen a mellékmondatnak az állítmánya is többes számú lesz. S minthogy közvetve — a vonatkozó névmás segítségével — a főmondat alanyához is kapcsolódik ez a többes számú mellékmondatbeli állítmány, a főmondatnak rá következő állítmánya szinte észrevétlenül siklik át a többes számba.

Nyelvművelőink ezt a szerkesztésmódot is helytelenítik (Joannovics 1874, 243, 391, 398; 1882, 417—8; Simonyi é. n., 24; 1880, 225; 1914, 53; vö. még Gabányi 13; Édes 62—3; Fábián—Köves 47; Deme 1955—56, 16—7). Példáik: „A *két* királyi *herceg, akik* tegnap *érkeztek* ide, ma már *megnézték*

[6] Kölcsönösséget kifejező névszói állítmány esetében szinte furcsa is az egyes szám használata: „A *két amerikai* elválhatatlan *barát*" (Kellér Andor: A rulettkirály. 1984. 97).

[7] Egyébként a népnyelvből is idézhető ilyen szerkezetű mondat: „az a *nihány ember, a ki* a 12 tolvajjal *szembeszáll vala,* igen nagy *tudományosok valának*" (Nyr. 8: 231, Gyergyószentmiklós; vö. Batta 30).

Munkácsi képét" (id. SIMONYI i. h.); „A *két parancsnok, akik ideérkeztek, m e g - s z e m l é l t é k* a csapatot" (id. GABÁNYI i. h.); „Az a *két* kapitalista *bankár, akik* az amerikai érdekeltség részéről Európába *jöttek*, holnap a francia helyzetről *f o g n a k* tárgyalni" (id. FÁBIÁN—KÖVES i. h.; ÉDES i. h.); „*több kisiparos*, elsősorban *akik* édesipari termékeket *állítanak* elő, . . . nem törvényszerűen (!) előírt, higiéniai szabályok alkalmazásával . . . előállított árut *h o z n a k* forgalomba" (a rádió nyelvéből id. DEME i. h.). Vö. még a mai sajtónyelvből: „Érthetetlen valamennyi szakértő számára, hogy *két* ilyen rutinos *gerelyes, akik* futószalagon *vesznek* részt a versenyeken, egyszerre csődöt *m o n d j a n a k* " (Népsport 1980. júl. 29. 12). Nyelvművelőink egyöntetűen azt javallják, hogy ilyenkor a vonatkozó névmás — s ennek következtében a mellékmondat állítmánya is — maradjon egyes számban, mert így folyamatos lesz az egyeztetés.[8]

BATTA (30) úgy véli, hogy „a népnyelv . . . gyakran használ ily furcsa szófüzést"; pl. „A *két testvér, kik* már 16—16 tavaszt *értek* meg, kártyázni *k e z d - t e k* " (id. BATTA i. h., Merényi dunamelléki népmeséiből; vö. még: SIMONYI 1880, 225; KÉKI 317). GÁLFFY (1979, 11) is idéz hasonló szerkezetű mondatot Marosmagyaróról: „az a *sok nép, akik* a mulatóteremben *voltak*, utat *e n g e d - t e k* a medvének" (vö. még uo. 16).

A népiesnek nyilvánító, illetőleg elítélő vélemények ellenére ez a szerkesztésmód legjobb íróinknál is előfordul. A vizsgált korpuszból két példa idézhető: „Az az *egy-két nagyúr, akik beszorultak* a Nagykunság parasztbirtokai közé, olyan távol *é l n e k* a néptől . . . , mintha a holdban *laknának*" (Móricz 110); „*két* mellette futó *ér, amik* eddig párhuzamosan *szaladtak* a hosszú vezetékben, most *ö s s z e é r n e k* " (Karinthy 70; de vö. uo. 57: „*néhány* kedves, vidám *ismerős, akik* egyelőre *telefonálnak* csak, de majd később *kijönnek* hozzám, *f e l f r i s s í t i* a kedélyem"). — A tallózó adatgyűjtésből: „A *két diák, akik* csöndes elragadtatással »*mulattak*« Kálmánnal, még nagyobb megtiszteltetésnek *v e t t é k* volna, ha Balázs is *közéjük* ül" (Lovik K.: A kertelő agár. 1974. 45); „A *két férfi, akik* Ágnes kislány korában a két feszes bajuszkötő alól *beszélgettek* a budai ház sárga leveleket kergető napsütésében, most a *közibük* került esztendőket *n é z t é k egymáson*" (Németh L.: Irgalom. 1972. 111); „a *két nő, akik* valami zárdában *laktak* . . . , *mozgásukkal*, kövér *testükkel*, lompos *nyájasságukkal* egyszerre *v i s s z a h o z t á k* mindazt, amit el akart felejteni" (Szabó M.: A szemlélők. 1974. 39; vö. a 2.2.6.3.3. ponttal is).

2.2.6.3.3. A számhasználatot „eltérítő" közbevetés az alany és az állítmány közé ékelődött s a mennyiségjelzős alannyal csak közvetett viszonyban levő b i r t o k s z ó é r t e l m i e g y e z t e t é s é b e n is testet ölthet (vö. JOANNOVICS 1874, 243; KELEMEN 1906, 211; DENGL 1937, 215). Az ilyen szerkesztés-

[8] JOANNOVICS (1874, 243—4, 398; 1882, 417—8) és SIMONYI (1914, 53) szerint még az a szerkesztésmód sem helyeselhető, ha a mellékmondat átvált ugyan a többesbe, de a főmondatbeli állítmány egyes számban marad; pl. „A *két* királyi *herceg*, akik tegnap *érkeztek* ide, ma már *m e g n é z t e* Munkácsi képét".

mód azonban mindenképpen visszatetsző; pl. „aztán *12 lovas* kitűnő paripákon ezüstös *nyergüket r a g y o g t a t t á k* a hajnali nap pírjában" (id. SIMONYI 1879, 46); „A repülőtéri váróteremben *két* ifjú *világutazó* zöld ballonkabátban, *fejükön* kis vadászkalappal, *nyakukban* két fényképezőgéppel *v á r a k o z n a k* a hangszóró jelzésére" (Esti Hírlap 1962. márc. 13. 2). Más közbevetéssel párosulva azonban már korántsem feltűnő ez a felemás egyeztetés (vö. a 2.2.6.3.2. pont utolsó idézetével). Egyes számú állítmánnyal ismét csak szemet szúr: „Ezúttal némi támpontot adott a nyomozásnak, hogy a *két fiatalember, szokásuktól* eltérően, nem egyforma ruhába *ö l t ö z ö t t*" (Magyar Nemzet 1985. aug. 5. 10).

2.2.6.3.4. A közbevetett mondatrész lehet é r t e l m e z ő is. Ha az ilyen értelmező többes számú, vagy egyes számú ugyan, de halmozott, ez is többes számba csábíthatja a mennyiségjelzős alanynak az állítmányát. Az értelmezős alannyal való egyeztetés problémakörét korábban már felvázoltam (RÁCZ 1961, 405—8); tüzetesebben majd egy másik dolgozatban veszem szemügyre. Itt csak két példát idézek a korábban bemutatottak közül: „*Két-három dal*, a maga *nótái*, Ellen, nagyon *t e t s z e t t e k* neki" (E. Brontë: Üvöltő szelek. Ford.: Sőtér István. 1961. 115; id. Nyr. 85: 408); „*Két napszámos, egy fiatal, meg egy öreg, h o r d t á k* kifelé a zsákokat" (Móricz Zs.: Égi madár. Elbeszélések. 1960. 176; id. uo. 406).

2.2.6.3.5. Tulajdonképpen már a mondategységen kívüli egyeztetés irányába mutat, ezzel is összefügg az olyan közbevetésnek egyeztetési hatása, amely i m p l i c i t a l a n y ú m e l l é k m o n d a t formájában ölt testet, s a mellékmondatbeli implicit alany a főmondat explicit alanyával, tehát a mennyiségjelzős szerkezettel vág egybe. Ilyenkor — mint a 3.2.1.6. pontban látni fogjuk — az implicit alanyú mondat állítmánya értelmi egyeztetéssel többes számba is kerülhet (vö. a gyűjtőnévi alany hasonló hatásával). Ám az már nem természetes, hogy a közbevetett mellékmondatnak az efféle többes számú állítmánya a főmondatét is magával rántsa a többesbe, s a mondategységen (a főmondaton) belül felemás egyeztetéshez vezessen; pl. „Ez a *három ember*, ha *jókedvűek*, sok tréfás dolgot *m o n d a n a k*" (vö. JOANNOVICS 1874, 390—1; ő ilyenkor a mellékmondatban is egyes számot ajánl). Nyelvjárási példa is idézhető erre a jelenségre: „A *két gyermek* ahogy *felvették* a *fejüket* [ti. a párnáról], itt is két aranytallért *t a l á l t a k* a *fejük* alatt" (GÁLFFY 1979, 13, Marosmagyaró). Hasonló szerkezetű mondat a korpuszból: „Mi okozta mégis, hogy ez a *két család*, noha kíváncsian *tapogattak* egymás felé, idegesen *k a p t á k* vissza *csigaszarvaikat*, mihelyt *érintkeztek*?" (Illyés 41). A tallózó adatgyűjtésből: „Csakhogy a *két játékos*, bár a pályán kívül soha sincs *köztük* nézeteltérés, sőt *barátoknak* is *vallják magukat*, a zöld gyepen valahogy nem *é r t i k* meg *egymást*" (Népsport 1975. szept. 22. 8; figyelmet érdemel itt a többes szám használata szempontjából az *egymást* névmás hatása is, s még inkább az a körülmény, hogy a főmondatbeli mennyiségjelzős alany [*két*

játékos] a közbevetett mellékmondatokban — amelyek közül az első nem is implicit alanyú — az értelmi egyeztetéses többesszámúságnak szinte a lavináját indította meg: *köztük, barátoknak, vallják, magukat).* — Az implicit alanyú mellékmondat többes számú állítmányának a hatása a főmondatbeli számállapot-határozóéval is kombinálódhat, s így kerül az egyes számú mennyiségjelzős alany ellenére többes számba a főmondatbeli állítmány: „Ez a *négy ember* úgy, ahogy itt *ülnek, mind a négyen szeretnek*" (Karinthy 75; vö. JOANNOVICS [1874, 390] dilemmájával: „*számos vitézem, heten* mindössze, majd *kitesz magáért*", ill. „... *kitesznek magukért*"; l. még erre vonatkozóan a 2.3.6. pontban foglaltakat).

2.3. AZ ÁLLÍTMÁNY EGYEZTETÉSE A MENNYISÉGNÉVI ALANNYAL

2.3.1. Mennyiségnéven főnévi használatú tőszámnevet, valamint mennyiséget jelentő főnévi névmást értek. Az egyes számú, de többséget kifejező mennyiségnévi alany után az állítmány nyelvünkben — alaki egyeztetéssel — egyes számba kerül: *kettő hiányzik; mindenki eljött;* stb. A többes számú, értelmi egyeztetés sérti a mai köznyelvi formát: **mindenki eljöttek; *kettő hiányoznak;* stb. Ellenben számállapot-határozóval a többes szám a szabályos: *ketten hiányoznak; mindnyájan eljöttek;* stb. — Külön elbírálást igényelnek azok a mondatok, amelyekben a *mind* látszólag az alany szerepét tölti be; ezekben az egyes szám váltakozhat a többes számmal: *mind eljött* vagy *mind eljöttek.*

A számnévvel mint alannyal való egyeztetésnek külön figyelmet szentel MAJTYINSZKAJA (154), az egyeztetés különlegesnek mondott típusai között. A bevezetőben elmondottakkal egybehangzóan megállapítja, hogy ha az alany többséget kifejező (akár határozott, akár határozatlan) tőszámnév, illetőleg számnévi névmás, az állítmány egyes számba kerül. Példái: „Volt szeretőm tizenhárom, *tíz elhagyott, maradt három, kettő megcsalt,* maradt csak egy"; „Természetesen *borszakértő volt mindahárom*"; ill.: „És *mennyi van?*"; „A *többi elszéledt*". Hasonlóan nyilatkozik KÁROLY (1964b, 240). Idevágó példái: „*Öt volt*"; „Mind az *öt* ott *volt*"; „*Mindenki* ott *volt*". Mindamellett az ilyen szerkezetű mondat meglehetősen ritka, ugyanis szokásosabb a számállapothatározós szerkesztésmód, többes számú állítmánnyal; pl. „Borszakértők *voltak mind a hárman*"; „*Öten voltak* ott"; stb. (A számállapot-határozó kérdéskörére még visszatérünk.)

MAJTYINSZKAJA (i. h.) megemlíti, hogy az alanyul szolgáló számnév, illetőleg számnévi névmás birtokos személyjelet is kaphat, s ilyenkor névmási, illetőleg partitivusi jellege is van. Az állítmány az efféle alany mellett is egyes számba kerül. Idézett példái: *négyünk otthon maradt; valamennyiük visszajött; ötötök részt vehet a versenyben.* Vö. JAKAB I. 1979, 208.

2.3.2. A régi nyelvben — és helyenként a nyelvjárásokban — többes számú állítmány is előfordul a mennyiségnévi alany mellett. Hámori (1956, 220) szerint a Müncheni Kódexben „akkor is többes állítmánya van a számnévi alanynak, ha egyes számú": „*Megfoꝛdolanac* ke· a· *hètuènkettǫ*" (MünchK. 67rb). Ez nyilvánvaló latinizmus, vö. a lefordított latin mondattal: „Reversi sunt autem septuaginta duo"; vö. még: „Haluan ke· a· *tiz kègden*ᶜ mèltatlankodnioc Iacabꝛol ꝛ Ianoſꝛol: Et audientes *decem coeperunt* indignari de Iacobo et Iohanne" (MünchK. 47ra; vö. Bogner 9). Más példák a XVI. század nyelvéből: „Annak wtanna kegÿk ew *kezzÿlek kettew* mÿkoron *iarnanak* meg ielenek mas abraʒaba *nekÿk* mÿdewn a meʒewbe *mennenek*" (Pesti: NTest. 109; vö. Kocsner 9; a latin hatás itt csak közvetett: „Post haec autem *duobus ex his ambulantibus* ostensus est in alia effigie *euntibus* in villam"); „*Sok* az aßßonyálatok kőzzűl a borr miàt chachogni *kezdnek*" (Heltai: DialG2; id. Berrár 1957, 84; 1967, 431). Az utóbbi két adatban a számnévi alany mellett többes számú partitivus áll, s ez is szerepet játszhat a többes számú egyeztetésben. Az oroszban hasonló szerkezetű alany után szintén többesbe kerülhet az állítmány, főleg akkor, ha az alany személyt jelöl. Az angolra is jellemző az ilyen szerkesztésmód (Quirk 1972, 364—5).

A többes számú állítmány alkalmazását a közbeékelt, többes számú vonatkozó névmási kötőszós mellékmondat, továbbá a többes számú értelmező is elősegítheti: „*Sok* kwʒwlwk *kyk* ot ben *valanak, Nekyk* keʒen *nekyk* wyʒbe *halanak*" (SzabV.; id. Imre 1958, 231).

A régi nyelvben a birtokos személyjeles számnév mellett ugyancsak előfordul a többes számú állítmány; többnyire szintén a latin mintát követve: „Es haluã a· *tizè meltatlankodanac* a· kèt at'afiacꝛol" (MünchK. 26ra) ~ „Es halwan ezt az *tyze*, yghen *bozzôkodanak* az ket atyaffyakra" (JordK. 417) : „Et audientes *decem indignati sunt* de duobus fratribus" (vö. Melich 1916, 121; 1918, 245); „Az tőbb planetaknak az *ôte* az fôld alatt *jarnak*" (id. Kertész 1913, 449; vö. Melich 1916, 121); „negen voltac a kith [!] ieſoſt oſtorozyak volt . . . mert *kettei megfarrad volt*, es *kettei* megńuguan eſmeg verni *kezdicvolt*" (NádK. 233, id. Zoltvány 1885, 50; az első számnévi alany mellett egyes, a második mellett — igeneves közbevetés után [vö. 3.1.1.1. pont] — többes számú állítmánnyal).

Ide tartozik a *többi* névmás is, amelynek a végén egyes szám 3. személyű, elhomályosult birtokos személyjel van, s eredeti jelentése: 'többje' (Budenz 1861, 49—51, 388—91; Melich 1916, 118—22; Imre 1953, 212—8; stb.). Mellette — értelmi egyeztetéssel (vö. Szinnyei 1923—27, 151; Mészöly 1926, 12) — szintén többes számba kerülhetett az állítmány: „Es az *tebby* mynd megh *ǫlettetenek*" (JordK. 922; id. Melich 1918, 245); „minec előtte à *tőbbi el érkeznének*" (Helt: Krón. 49; id. Budenz 1861, 50); „A *többi* akkor *tartyák* meg törvényét" (Kálditól id. Kiss I. 1883, 19); „a *többi* is *felserkennyenek*" (Apáczaitól id. Deme 1960b, 30); „*Elszéllyedének* a *többi*" (Mikestől id. Klemm 1928,

151). Még a XVIII. század második feléből is bőven idézhet ilyen szerkezetű mondatokat IMRE (1953, 216).[9]

A birtokos személyjellel (tkp. másodszor) megtoldott *többije* forma mellett Arany is használja a többes számú állítmányt: „Némán háta megett a *többije állnak*" (a Buda halálából id. SIMONYI 1880, 226; GOMBOCZ 1898, 436; KLEMM 1928, 151). — A *többi*-hez hasonlóan jár együtt egyes vagy többes számú állítmánnyal a régi nyelvben az *egyebi* ~ *egyebe* is (MELICH 1916, 122; 1918, 245).

Gyakran többes számú az állítmány a régi nyelvben a *ki-ki* névmási alany mellett is (SIMONYI 1880, 225—6; 1916, 41; VASS B. 319; GOMBOCZ 1898, 436—7; 1951, 38; KAUSCH 74; KERTÉSZ 1905, 29; KLEMM 1928a, 150; LOSONCZI 1931, 19; TOMPA 1962, 140; RÁCZ 1968, 251); pl. „*Sietnek* szállásra *kiki* eloszlani" (Zrínyitől id. VASS B. 319); „Tőlünk *kiki érdeme* szerint való böcsületet *vesznek*" (Thökölytől id. KLEMM 1928a, 150). Gyakori Aranynál is: „Zsákmánnyal is onnan *kiki gazdagodnak*"; „Maga szakállába *kiki elmélyednek*"; „Édes övéikhez *kiki oszolhatnak*" (id. VARGA K. 300). Valamennyi idézet a Buda halálából való, így minden bizonnyal archaizáló funkciójúak.

A mennyiségnévi alany melletti — mai szemmel szokatlan — többes számú állítmányok a régi nyelvben — a latinizmuson kívül — az egy alannyal való értelmi egyeztetéssel magyarázhatók. Maga a kontaminációval máskor oly szívesen operáló KERTÉSZ (1905, 28) sem tud egyéb magyarázatot adni. A *ki-ki* esetében azonban nincs kizárva egy másik indíték, tudniillik a két alannyal való értelmi egyeztetés. A *ki-ki* névmás ugyanis összetétel: a mondatban keletkezett. Alkotóelemei eredetileg külön, s nem is föltétlenül egymás mellett álltak. Ha ilyen helyzetben alanyként szerepelnek, két külön alanyként is felfoghatók, s ezért is állhat mellettük többes számú állítmány; vö. „Sok gyötrelmek után *ki* harmadnapra, *ki* egy hét mulva *mulnak* ki" (Szalárdi Jánostól id. KERTÉSZ 1905, 28).

A *senki* melletti többes számú állítmányt azonban ismét csak az egy alannyal való értelmi egyeztetés indokolja: „az Dragffÿ Janoson *senkÿ* ezekbewl ne *kereskethhessenek*" (1518—23 között; id. ZOLNAI GY. 1907, 168; vö. KERTÉSZ 1905, 29). Érdekes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy a *mindenki* alany

[9] Természetesen a régi nyelvben is szerepelhetett egyes számú állítmány a *többi* alany mellett, akár a latin minta ellenére is; vö. „Es az *tobbi legen* mit vagon az ordinariũba meg iegezuen: et *caetera fiant* sicut notatum est in ordinario" (BirkK. 4a; vö. IMRE 1958, 231), továbbá: „Es az *twbbÿ* . . . Ma ymar w erettek *ymagÿon* Affelet yftennek nag halat agyon" (SzabV.; id. IMRE i. h.); stb. BUDENZ (i. h.), MELICH (i. h.) és korábban IMRE (1953, 216) azon a véleményen volt, hogy az állítmány a *többi* alany mellett a régi nyelvben mindig többes számban szerepelt. E tévedés alkalmasint SIMONYInak azon a helytelen megállapításán alapszik (ezt átveszi KERTÉSZ is: 1913, 452; 1914, 422—4), amely szerint a *többi* jelentése: 'többjei', s azért mellette „régi irodalmunkban mindig többesszámú állítmány van" (SIMONYI 1880, 226; 1913a, 8, 79; kissé óvatosabban, a 'többje' jelentést s megengedve: uo. 149; vö. még: Nyr. 9: 371; 42: 432; stb.).

mellett az egyes számú állítmány használatát Károly (1964b, 240) éppen azzal magyarázza, hogy a névmás utótagja, a *ki* egyes számú állítmányt kíván meg.

A régi nyelvi *egymindenik* mellett is előfordulhat többes szám: „*egmendenik valłac* ǫtulaidonſagit" (BécsiK. 178; id. Hámori 1956, 222), de persze az egyes szám is: „hog tudna meńńèt *egmèndènic kèɩèſkedet volna*" (MünchK. 77vb; id. Hámori uo.). Hámori (i. h.) szerint a Bécsi Kódexben nyolc esetben többes számú, három alkalommal pedig egyes számú állítmány szerepel az *egymindenik* mellett. Kár, hogy a latin mintákat nem veszi figyelembe; a két idézett mondatban föltehetően ezek okozták az egyeztetés ingadozását; vö. „*habent singuli* proprietates suas"; de: „ut sciret quantum *quisque negotiatus esset*".

A magyar nyelvjárásokban is találkozni értelmi egyeztetéssel a mennyiségnévi alany mellett: „ott a *többi megeskettek* a leányokkal" (Horgertől vett csángó adat; id. Melich 1918, 245; itt az állítmány többes számába a társhatározói vonzat is belejátszhatott); „*bémentek* az *egész*" (a moldvai csángóból id. Munkácsi 199; vö. még Vass B. 319); — személybeli egyeztetéssel kombinálva: „Ekkor már tíz személyre szaporodott az indulók száma, s ahogy lehetett, *mindegyik felpakoltuk magunkat* eleséggel és egyéb szükséges dolgokkal" (Tamási G.: Vadon nőtt gyöngyvirág. 1971. 180).

Megjegyzem még, hogy egyes számú számnévi alany mellett a rokon nyelvekben is előfordul a többes számú állítmány, így például a zürjénben elsősorban akkor, ha az alany határozatlan számnév (Szendrey 1927, 343).

2.3.3. A mai k ö z n y e l v b e n az egyes számú mennyiségnévi alany mellett a régi nyelvi (és népnyelvi) egyeztetéshez hasonló értelmi kongruencia — mint említettem — sérti a normát. Korpuszom adataiban egytől egyig alaki egyeztetés, tehát egyes számú állítmány szerepel az azonos mondategységbeli egyes számú mennyiségnévi alany mellett; pl. „Mégis *volt kettő* a társaim közül, akikkel szemben gyengének éreztem magam" (Babits 7); „*Mind a kettő* veszedelmesen *szerelmes* Margitba" (Török 65); „Hazánkon kívül harmincöt ország állít ki az idei vásáron, közöttük *több* most első alkalommal *vesz* részt hivatalos formában" (MN. 7); „Négy öregebb férfi ugyanott helyezkedett el, a *többi* részint a kerevetre, részint a földre *ült*" (Heltai 35); „*Mindenki* gyümölcsöt *termel*, és *mindenki* kereskedni *akar*" (Nagy 82). — Számállapot-határozóval váltakozva: „oly *kevesen tudják* [ti. azt, hol van Alaszka], optimista létemre se hinném, hogy tíz olvasóm közül *kettő* tisztában *lenne* vele" (Széchenyi 6).

Az alaki egyeztetés szabályának durva megsértése csak ritkán fordul elő (vö. mégis: „Mindkettő megesküdtek", id. Vértesy 1907, 187). A közbeékelt mondatok sora pedig (tetézve a *mind*-nek értelmezőszerű használatával; l. ezt a 3.3.4. pontban) itt is szinte teljesen letompíthatja a hiba élét; vö. „A fiatalok és jövevények érdeklődve néznek rám, *az a néhány* pedig, aki még ittmaradt az én régi embereimből — akik szerettek, vagy irigyeltek, vagy bántalmaztak — most *mind megenyhültek* irántam szép lassan" (Kaffka M.: Színek és évek. 1955. 6).

Rendszerint egyes számban marad az állítmány a birtokos személyjeles számnevek és számnévi névmások után is; pl. „Ezek [a lambda-fágok] megtámadták a sejteket, elszaporodtak bennük, de *egyikük-másikuk* közben vándorútjára *magával vitte* a cukorbontás utasításait tartalmazó baktérium-gént is" (ÉT. 4). Ilyen esetben — sajátos stílushatással — többesbe is kerülhet az állítmány: „*Ketteje* [a fiúknak] apjukkal egy kenyéren *vannak*" (Mészöly Homérosz-fordításából id. Tompa 1962, 142; az állítmány többes számába a társhatározó hatása is belejátszhatott); „a szemek kergetőztek, mint négy eleven egérke; *ketteje* — Nellié — *megültek* a megtelt üvegeken, *kisurrantak* az udvarajtó felé" (Babitstól id. J. Soltész 1965, 212).

2.3.4. A mennyiségnévi alany lehet t ö b b e s s z á m ú is, elsősorban a régi nyelvben, latinizmusként (*sokak, mindenek* stb.). Ilyenkor persze — alaki egyeztetéssel, akárcsak a latinban — az állítmány is többes számba kerül: „*ȝ* ime monāl *egèbkèttǫc alnacvala* : et ecce, quasi *duo alii stabant*" (BécsiK. 166; vö. Bogner 62); „*Sokak* aȝert aȝ ew tanÿtwanÿ keȝȝÿl kÿk eȝt hallottak wala *mondanak : Multi* ergo audientes ex discipulis eius *dixerunt*" (Pesti: NTest. 198; vö. Kocsner 37); „*myndenek zolgalnak* teneked: *omnia serviunt* tibi" (KeszthK. 339; vö. Kardos J. 57). — A régebbi és a mai nyelvjárásokban is találkozni hasonló szerkezetű mondatokkal: „Már *mindenek készek*" (Erdélyi János népköltési gyűjteményéből id. Kéki 312); „*mindenek* kiszen *lesznek*" (Szabó I. 27, Koltó); „A másik *kettők elmentek* ott vadászni" (Gálffy 1979, 14, Marosmagyaró; szerinte itt minden bizonnyal román nyelvi hatást láthatunk; vö. „ceilalţi doi au plecat").

A mai köznyelvben elsősorban a *többiek* szerepelhet többes számú alanyként, s így mellette az állítmány is többes számú. Imre (1953, 217) szerint a *többiek* forma a XVIII. század közepétől jelentkezik, s személyekkel kapcsolatban ma ez a szokásosabb; pl. „A *többiek* jót *nevettek* a dühösködésén" (Darvas J.: A törökverő 54); „A *többiek* széles karéjban *haladnak* mellettük" (Illyés Gy.: Két férfi 18); de ellenpéldák is akadnak gyűjtésében: „A *többi* is csakúgy *rászorul*, mint te" (Veres P.: Szűk esztendő 30).

Gyakori még a határozatlan számnévi jellegű *ezrek, tízezrek, százezrek* stb. is; vö. korpuszomból: „Csehszlovákiában például hétről-hétre *tízezrek szurkolnak* a jeges focinak" (N. 7); „*Ezrek és ezrek játszanak* a pályán, *ezrek és ezrek tapsolnak* a nézőtereken" (uo.).

Mint Tompa (1982, 9—14; 1983a, 197—8) felhívja a figyelmet, mai nyelvünkben bizonyos művészeti, politikai stb. csoportok megnevezésére szintén gyakori a többes számú tőszámnév, mintegy plurale tantumként (ilyen volt már a múlt században a *Tizek társasága*; századunkból, ill. a mai nyelvből: a *Nyolcak* [egy avantgardista festő-kör neve], a *négyek bandája*, a *tizek bajnoksága* stb.). Ezekhez — ha alanyként szerepelnek — rendszerint többes számú állítmány társul: „a *Nyolcak* [!] . . . az impresszionisztikus szemlélet, a színvonalas liberalizmus ellen is zászlót *bontottak*" (Passuth Krisztinától id. Tompa 1982, 13);

korpuszbeli adat: „Tulajdonképpen *kik* azok a *46-ok?*" (Mo. 6; a *46-ok* itt a fejlődő országok együttesét jelenti). Ha azonban az efféle plurale tantumokban felülkerekedik a tulajdonnévi jelleg, az állítmány átcsaphat egyes számba (Tompa i. h.), mindamellett a felhozott példában az ilyen értelmi egyeztetést az állítmány névszói része, s főleg annak gyűjtőnévi jellege is elősegíthette: „A XX. századi magyar művészet első »modern«-nek nevezhető *csoportosulása* a *Nyolcak volt*" (idézve az Új Tükörből). A tulajdonnévvé válás s ezzel kapcsolatban az értelmi (egyes számú) egyeztetés tendenciája a nem számnévi szófajú, de hasonló jellegű többes számú formák mellett is érzékelhető *(klinikák, ünnepi hetek* stb.; a problematikát l. részletesebben Rácz 1981, 231—4).

2.3.5. A régi és a mai egyeztetési formákat egybevetve, a mennyiségnévi alany esetén is megtaláljuk az egyeztetés három típusát:

1. Egyes számú alany — egyes számú állítmány; pl. *Sok eljött; A többi eljött.*
2. Egyes számú alany — többes számú állítmány; pl. *Sok eljöttek; A többi eljöttek.*
3. Többes számú alany — többes számú állítmány; pl. *Sokak eljöttek; A többiek eljöttek.*

A mai magyar nyelvre ezúttal is a legökonomikusabb, az 1. változat a jellemző, érdekes módon azonban bizonyos esetekben (részben stilisztikumként) a legredundánsabb, a 3. változat is előfordulhat. További érdekesség, hogy itt egy 4. típus is szerepelhet: többes számú alany — egyes számú állítmány (vö. a Tompától idézett példával). Persze ez a típus itt is kivételes, de mégsem annyira, mint a mennyiségjelzős alany esetén (l. a 2.2.1. pontot).

2.3.6. A *sokak eljöttek, tízezrek szurkolnak* formáknál a mai nyelvben sokkal gyakoribb az olyan szinonimájuk, amelyben a mennyiségnév nem alanyként, hanem számállapot-határozóként szerepel: *sokan eljöttek, tízezren szurkolnak.*[10] Sőt a *sok eljött* helyett is a *sokan eljöttek*, a *négyünk otthon maradt* helyett meg a *négyen otthon maradtunk* a szokásosabb. Ezekben a mondatokban a számállapothatározó elsősorban személyeket jelölhet, s az állítmány a többes számú explicit vagy implicit alanyhoz igazodva, mai nyelvünkben szigorú szabályszerűséggel többes számba kerül (l. legújabban, a korábbi irodalmat is áttekintve: Tompa 1976b, 129—36). — Egyébként számos rokon nyelv is így szerkeszti mondatait, pl. a finn, a cseremisz és a zürjén (Simonyi 1888, 222; Erdődi 1954; Szendrey 1927, 346—7).

Példák a korpuszból, explicit alannyal (a nem 3. személyű adatokat is tekintetbe véve): „*mi ketten* minden örömet *megszerzünk* neki" (Török 22); „No, urak, hát akkor *ti ketten szíveskedjetek* a küldetésben eljárni" (Móricz 48);

[10] A régi nyelvben is van hasonló váltakozás, de más gyakorisággal; pl. „*fokac* vadnak: *multi* sunt" (MünchK. 13rb), de: „*kèuèfen* vadnak: *pauci* sunt" (uo. 13va; vö. Simonyi 1888, 223).

„*Ők hárman* közvetlenül is kapcsolatban *vannak* a város lakóival" (N. 5); „*A kézilabdázók 132-en* ugyancsak a DVTK-pályán *küzdenek* egymás ellen" (MH. 12); — implicit alannyal: „Behúzódtunk a zárt vendéglőbe, ott *iszogattunk* vagy *öten*" (Sarkadi 15); „*mindannyian* egyformán *ragyogtok* a derűtől" (Karinthy 60); „[A két steward erre abbahagyta a diskurzust.] *Mindketten lementek* a hajó mélyébe" (Hunyady 15; l. a 3.2.2.3. pontot is). — A 3. személyű implicit alany esetén olykor alig érthető oda valamiféle előzmény: „*Ezerötvenen haltak* meg egy hét alatt kábítószer-fogyasztás következtében New Yorkban" (Nsz. 8). Ez utóbbi esetben az alany határozatlan, s a számállapothatározó már-már az alany helyébe kezd lépni. Ez a folyamat kivált a *sokan*féléken megy végbe (Rácz 1968, 223—4; vö. még: Imre 1958, 229—30; Tompa 1968, 251; 1976b, 134); pl. „*Sokan próbálták* eltörni ezt a pipaszárat, de nem sikerült" (Mesterházitól id. Rácz i. h.).

Az *-an/-en* ragos formákhoz hasonlóan viselkedhet a *kettesben, hármasban* stb. alakú számállapot-határozó is; pl. többes számú implicit alannyal: „*Kettesben* hamar *elkészültünk* a harminc levelezőlappal" (Heltai 31); „Amint *mennek hármasban*, Hajdu József hallgat" (Nagy 80). Itt azonban nem kötelező a többes szám; vö. „*kettesben volt* Weisz Artúrral" (Nagy 42).

A tallózó adatgyűjtés hibás — egyes számú — egyeztetésre is bukkanhat, felemás szerkesztésű mondatokban; pl. „*1246 fiatal* üzemi sportkörből, *538* egyéb intézménytől, *1476* általános iskolából és *1117-en* középiskolából *vett* részt a Kilián-versenyeken" (Délmagyarország 1961. okt. 26. 8). Értelmező vagy értelmezőszerű kifejezés közbevetése szintén eltérítheti a számhasználatot, főleg a sajtónyelvben (vö. Rácz 1961, 409, 410); pl. „*Öten — Gomola, Galeczka, Gmoch, Brejza* és *Stralkowszki* — döntetlent *jósolt*" (Népsport 1966. máj. 2. 1); „két fegyenc meghalt, *hatan* pedig — köztük *négy rendőr* — súlyosan *megsebesült*" (Népszabadság 1968. ápr. 17. 8).

A régi nyelvben és a nyelvjárásokban is előfordul egyes számú egyeztetés: „Csak *heten siete*" (RMKT. 3: 39, id. Klemm 1928a, 193); „*Többen vagyon* az è nép, hogy nem mint én : *Plures sunt* gentes istae quam ego" (Heltai bibliafordításából id. Klemm i. h.; vö. Simonyi 1888, 217); — ill. „Csak *ketten szeretek* dolgozni" (Simonyi 1888, 218, Somogy m.; vö. Klemm i. h.); „*Ketten vót* a feleségive" (Barta 34, Csurgóvidék; l. ezzel kapcsolatban a 2.4.4.2.2. ponthoz csatlakozó jegyzetet). — Vö. még a 2.2.6.3.5. pontban foglaltakkal.

2.3.7. A számállapot-határozóéhoz hasonló szerepet tölt be a *mind;* a vele kapcsolatos egyeztetési problémákat a 3.3.4. pontban tárgyalom.

2.4. AZ ÁLLÍTMÁNY EGYEZTETÉSE A TÁRSHATÁROZÓS, ILLETŐLEG KÖLCSÖNÖSSÉGET KIFEJEZŐ HATÁROZÓS ALANNYAL

2.4.1. Az itt tárgyalandó kérdés szorosan összefügg a halmozott alany és az állítmány egyeztetésével (l. a 2.6. fejezetet).

A társhatározót hagyományosan úgy definiáljuk, hogy ez a mondatrész elsősorban az állítmánnyal van szintagmatikus kapcsolatban, de másodfokon az alany, illetőleg a tárgy felé is kapcsolatot teremt: tudniillik a társhatározó azt is kifejezi, hogy az alanynak, illetőleg a tárgynak a denotátuma kinek vagy minek a társaságában végzi a cselekvést stb. Azaz a társhatározó úgy viselkedik, ahogy ez elvárható egy állapotféle határozótól. Tehát *A fiú a lánnyal sétál* esetében a társhatározós szintagma ez: *a lánnyal sétál*, de a társhatározó ugyanakkor az alanyhoz is kapcsolódik: *a fiú a lánnyal* (közösen végzi a cselekvést). — *A fiút a lánnyal együtt látták* mondatban pedig a társhatározós szintagma ez: *a lánnyal együtt látták*, de a társhatározó ugyanakkor a tárgyhoz is kapcsolódik: *a fiút a lánnyal (együtt)*.

Ezt a második, rejtettebb nyelvtani viszonyt (tudniillik a társhatározónak az alanyhoz, illetőleg a tárgyhoz való kapcsolódását) világosan kibontja a transzformációs grammatika: a társhatározós főnévi csoport olyan levezetett szerkezet, amely mellérendelő (kapcsolatos) szerkezetből transzformálható, s így grammatikailag is szembetűnő lesz a társhatározó és az alany, illetőleg a társhatározó és a tárgy összefüggése. „*A fiú a lánnyal* sétál" mondat így levezethető ebből: „*A fiú és a lány* sétál"; „*A fiút a lánnyal* együtt látták" pedig a következőből: „*A fiút és a lányt* együtt látták".

Ezt a levezetést, illetőleg megfeleltetést érintettem már egyetemi leíró nyelvtani tankönyvünkben (Rácz 1968, 312—3). Ez a művelet annak az irányzatnak, amelyet ez a tankönyv még csak tétován képviselt, tudniillik a klasszikus grammatika megújításának olyan mozzanatai közé tartozik, amelyeket még a szigorú kritika is elismeréssel fogadott (vö. Wigger 181).

A hazai szakirodalomban másoknál is találkozunk az említett levezetéssel, így például Károly Sándornál (1967, 197), H. Molnár Ilonánál (1969, 251, bár e szerzőknél valójában csak a kölcsönösség viszonya van említve) és Radics Katalinnál (1975, 450). — A külföldi szakirodalomban — jórészt éppen magyar nyelvi anyagon — Hetzron Róbert vizsgálta meg legtüzetesebben ezt a problémát (1973, 493—507). Az említett levezetést az ő nyomán nevezem komitativizációnak, azaz magyarul társhatározósításnak.

A modern grammatikai szakirodalom (l. Hetzron 1973, 495 kk.) a társhatározót (comitativust) vagy eleve adott esetként kezeli, amely nem szorul további értelmezésre (levezetésre; így Fillmore-nál is; sőt Shroyer megkülönböztet lokális és temporális komitatívuszt; vö. Andor 452), vagy pedig levezetettként, mégpedig mellérendelő szerkezetből. Ez utóbbit azonban általában korlátozott érvényűnek tartják, mert *A fiú és a lány sétál* típusú mondatok kétértelműek: jelenthetik azt is, hogy 'a fiú és a lány együtt sétál', de azt is, hogy 'a fiú és a lány külön-külön sétál'. Tehát a társhatározós főnévi csoport csak olyan mellérendelésből vezethető le, amely magában foglalja az együttes cselekvés mozzanatát. Így *A fiú a lánnyal sétál* mondat csak akkor vezethető le *A fiú és a lány sétál* mondatból, ha ennek előzményei ilyenfélék

(HETZRON más példájának [i. h. 497] a felhasználásával): 'A fiú és a lány együttesen elhatározta, hogy sétálni megy'; 'A fiú elhatározta, hogy sétálni megy, és a lány elhatározta, hogy csatlakozik hozzá'; 'A fiú elhatározta, hogy sétálni megy, és a lányt magával viszi'; stb.

Ismeretes azonban, hogy maga a mellérendelő szerkezet (illetőleg az ezt tartalmazó mondat) is levezethető, mégpedig két vagy több olyan mondatból, amelyek egymással megegyeznek, kivéve a mellérendelésbe kerülő elemeket: *A fiú sétál. A lány sétál* → *A fiú és a lány sétál.* Ez a levezetés azonban nem alkalmas az együttesség kifejezésére, így azok a mellérendelések, amelyek társhatározósíthatók, nem tartoznak a két mondatból való származtatás körébe. Tehát az úgynevezett mélystruktúrában, illetőleg a fölött, legalább kétféle kapcsolatos mellérendelés van: a nem levezethető, de társhatározósítható és a levezethető, de nem társhatározósítható. (Ez a sarkított fogalmazás tőlem származik.) — A részletekre, illetőleg a további árnyalatokra vonatkozóan utalhatok — HETZRON idézett tanulmányán kívül — a magyarral kapcsolatban ERDÉLYInek (1897, 277, 408—9, 419), PAP MÁRIÁnak (1971, 113—28) és TELEGDInek (222—4), a külföldiek közül pedig elsősorban LAKOFFnak és PETERSnek a fejtegetéseire (113—42).

A társhatározós főnévi csoportnak a megfelelő mellérendelésből való levezethetőségét az a tény is mutatja, hogy bizonyos nyelvekben nincs vagy alig van különbség a kapcsolatos mellérendelést jelölő és a társhatározót jelölő nyelvi elem között. HETZRON (i. h. 496) említi a szamoát, továbbá a szuahélit, ahol a *na* segédszóval kezdett főnévi csoport bizonyos feltételek között mellérendelt tag, más feltételek között pedig társhatározó. De a magyarral rokon nyelvekben is találkozni hasonló jelenségekkel. HAJDÚ PÉTER (1955, 450) hozza fel a cseremisz *ðen* segédszót, amelynek — az egyeztetéstől függően — hol a kapcsolatos kötőszói, hol pedig a társhatározós névutói szerepe domborodik ki. Hasonló jelenségről számol be SZENDREY (1927, 345—6) a zürjénnel kapcsolatban. Ismét csak HAJDÚ (1969, 61—78) és legújabban az ő nyomán VARGA J. (422—31) mutat rá egy hasonló jelenségre, tudniillik hogy a szamojéd nyelvek bizonyos morfémái — képzők, többesjelek — a comitativusi jelentést hordozzák, egymással szoros kapcsolatban levő személyeket jelölnek, és átvezethetnek a társhatározói eset kialakulásához.

Mindehhez hozzátenném, hogy a comitativusnak a kapcsolatos mellérendelésből való levezetése s ezzel összefüggésben a kapcsolatos mellérendelés és a társhatározó jelölőinek az összevetése nem is olyan új keletű.

Már az újgrammatikus ZIEMER (Junggramatische Streifzüge 89; id. KERTÉSZ 1905, 27; vö. SIMONYI 1888, 363) úgy nyilatkozik, hogy az *Ipse dux cum aliquot principibus capiuntur* latin mondatban az állítmány többes számát (*capiuntur*) a hasonló jelentésű kötőszós szerkezet hatása idézte elő: *Ipse dux et aliquot principes capiuntur*, ahol is *cum* = *et*. KERTÉSZ (i. h.) ehhez azt fűzi hozzá, hogy a hasonló szerkezetű, *Zrínyi Deli Viddal így beszélnek vala* típusú

magyar mondatok esetében ez a magyarázat nem lehetséges, mert a magyar *-val/-vel* rag nem az *és* helyén áll, hiszen nem prepozíció, hanem szuffixum. Ő ezt a nem is egészen ide tartozó (mert kölcsönösséget kifejező) mondatszerkezetet kontaminációval magyarázza, de elvégre ez is egyfajta levezetés: *Zrínyi és Deli Vid így beszélnek vala* × *Zrínyi Deli Viddal így beszél vala* = *Zrínyi Deli Viddal így beszélnek vala.* (Hasonlóan vélekedik GOMBOCZ 1951, 38.) Tehát a mi példánkra alkalmazva nézetét: *A fiú a lánnyal sétálnak* mondat a következő kontaminációnak a szülötte: A *fiú és a lány sétálnak* × *A fiú a lánnyal sétál.*

A korábbi magyar kutatók közül mások nem tekintik szükségesnek az efféle levezetést, csupán a többség képzetével operálnak a többes számú állítmány, vagyis az értelmi egyeztetés megmagyarázásában, így SIMONYI (1880, 226; 1888, 363–4), ERDÉLYI (1906, 252; 1907, 147; 1911, 208), KIS-ERŐS (479) és KLEMM (1928a, 149–50; 1954, 170). Hasonlóan vélekedik több mai kutató is, így BERRÁR JOLÁN (1957, 83–4), TOMPA (1962, 140), RÁCZ (1974, 481–2), valamint KÁLMÁN BÉLA (1974, 42–3).

2.4.2. Ezekkel a magyarázatokkal máris elérkeztünk az egyeztetés kérdéscsoportjához.

2.4.2.1. Érdekes, hogy az itt felmerülő egyeztetési dilemmákkal nem minden kutató néz szembe, aki a magyar mellérendelő szerkezetet vizsgálja, illetőleg aki rámutat a t á r s h a t á r o z ó s f ő n é v i c s o p o r t n a k a mellérendelő főnévi csoportból (szerkezetből) való levezetésére. Pedig a kongruencia ingadozása a magyarban nemcsak a társhatározós főnév mellett lép fel, hanem — és sokkal inkább — a mellérendelő szerkezet mellett: *A fiú és a lány sétál* v. *sétálnak.* De még azok a kutatók sem látják tisztán ezt az utóbbi problémát, akik — mint például MORAVCSIK EDIT (1971, A20–A21; 1978, 346) s különösen HETZRON (i. h.) — nagy gonddal foglalkoznak a társhatározós főnév egyeztetési hatásával. *A fiú és a lány sétál*-féle s más hasonló természetes egyeztetés figyelmen kívül hagyása kétségessé teszi még a kérdéskörrel oly elmélyülten, finom és szigorú distinkciókkal foglalkozó kutatónak, HETZRON RÓBERTnek néhány megállapítását is, elsősorban tanulmányának a legkidolgozottabb részében, ott, ahol a komitativizáció és a kongruencia szabályának sorrendi kérdését vizsgálja, tehát azt, hogy a mellérendelésből való levezetés során melyik szabály lép fel előbb (1973, 500 kk.). Tudniillik csak a többes számú egyeztetést veszi figyelembe, s nem gondol az egyes számú egyeztetés lehetőségére. A teljes igazság kedvéért azonban meg kell jegyeznünk, hogy HETZRON az idézett helyen nem 3. + 3., hanem 1. + 3. személyű szerkezeteket vizsgál, s ezekben valóban csak a többes számú egyeztetés fordul elő. — Kétségtelen, hogy a mai magyar nyelvben több egyes szám 3. személyű alany mellett is lehetséges a többes számú egyeztetés, főleg akkor, ha az alanyok személyt jelölnek. De a többes számú (igei) állítmány még akkor sem kötelező, ha az alanyok denotátumainak kölcsönös, reciprok cselekvéséről van szó: *a fiú*

és a lány v e r e k s z i k forma is előfordul, sőt gyakoribb, mint a *verekszenek* (l. a 2.6.2.1.1.3. pontot).

2.4.2.2. A r e c i p r o k v i s z o n y t kifejező mellérendelésből valódi társhatározós kapcsolat nem vezethető le. Mint GREMSPERGER LÁSZLÓ (1979, 62—8; 1985) meggyőzően kimutatja: reciprok viszony esetén a *-val/-vel* ragos forma nem társhatározónak, hanem vonzatnak tekintendő (már előtte is így vélekedett H. MOLNÁR ILONA 1969, 251, 265, 269 stb.; továbbá HETZRON 1969, 150—1; vö. még PAP M. 1971, 114—8). A reciprok viszonynak ezért még a levezetése is más, mint a társhatározósé, legalábbis kiindulópontjában, hiszen *a fiú és a lány verekszik* v. *verekszenek* ebből vezethető le: *a fiú veri a lányt* és *a lány veri a fiút* (vö. még KÁROLY 1967, 197). Hasonlóan áll a dolog a *Zrínyi Deli Viddal így beszélnek vala*-féle mondatokkal kapcsolatban, tudniillik a *beszél* itt 'beszélget' jelentésben szerepel. A *beszélget* pedig ugyancsak reciprok cselekvést fejez ki, de levezetése nem az alanyt és tárgyat, hanem — ezt most itt én teszem hozzá — az alanyt és részeshatározót tartalmazó formákból indul ki, tehát: *a fiú és a lány beszélget* ← *a fiú beszél a lánynak (lányhoz)* és *a lány beszél a fiúnak (fiúhoz)*. — A korábbi kutatók — például KERTÉSZ (1905, 27), de mások is (SIMONYI 1880, 226; 1888, 363; VARGA K. 301; KÉKI 318; KLEMM 1928a, 149—50; GOMBOCZ 1951, 38; stb., s újabban TOMPA 1962, 140) — az egyeztetés kérdését vizsgálva, nem különítik el a társhatározós és a reciprok vonzatos mondatokat. S ez talán nem is baj, hiszen egyeztetési problémáik csaknem azonosak, bár a reciprok viszony esetén elvileg nagyobb esély van a többes számú, azaz értelmi egyeztetésre. — Egyébként olykor nem is könnyű eldönteni, hogy egy *-val/-vel* ragos forma vonzata-e az igének vagy szabad (társ)határozója. GREMSPERGER (1985, 55) pl. kölcsönösséget kifejező, vonzatos igének minősíti a *táncol*-t, ám lehetséges vonzat nélküli jelentése is.

2.4.3. A társhatározós, illetőleg a reciprok vonzatos főnévi csoport egyeztetési hatását előbb — a világos áttekintés kedvéért — csupán a s z á m b e l i s é g tekintetében vizsgáljuk. Ezt viszont csak úgy tehetjük meg, ha kirekesztjük az 1. és a 2. személyű alanyt, amelyekkel kapcsolatban a személybeli egyeztetés amúgy is bonyolítja a problémát. De nem kell kizárnunk a 3. személyű alany melletti 1. vagy 2. személyű határozót, mégpedig azért nem, mert velük kapcsolatban nincsen egyeztetési dilemma, ugyanis nem grammatikálisak az ilyen mondatok: **A fiú velem sétálunk* vagy *sétálnak*; **A fiú veled sétáltok* vagy *sétálnak*. Vö. mégis: „a pihenni és jó levegőt szívni vágyó pesti *kirándulók, jómagunkkal együtt*, nem *győztük* nyelni a port" (Esti Hírlap 1962. máj. 7. 2). Némileg hasonlóan: „*Rajtam kívül Antal László docens* az Eötvös Loránd Tudományegyetemről *és Kovács Ferenc*, az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa *voltunk* jelen" (MNy. 59: 1).

2.4.3.1. Előbb azt az altípust vizsgáljuk, amelyben a 3. személyű alany e x p l i c i t módon jelentkezik.

2.4.3.1.1. Ismeretes, hogy a régebbi magyar nyelvben és a magyar nyelvjárásokban — bár nem törvényszerűen, csak lehetőségként — valóban megvolt, illetőleg megvan *a fiú a lánnyal sétálnak* szerkesztésmód *a fiú a lánnyal sétál* szerkesztésmód mellett, tehát az értelmi egyeztetéses forma az alaki egyeztetéses mellett.

Példák a régi nyelvből, szabad társhatározóval:

Ezek egy része nyilvánvaló latinizmus: „Es az *prior mend az conuent belÿekuel* magat le uetkezztettuen ·/. zent fferenznek kepe elewt *magokot* fegÿuen: Es kewnuezefekuel *kerek* bodog ferenczett : Et *prior cum omnibus de conventu* se exspoliantes ante imaginem sancti Francisci, et se disciplinantes, et cum lacrimis orantes, *rogaverunt* beatum Franciscum" (JókK. 68; id. Károly 1947, 20). Károly (i. h.) szerint a Jókai-kódexnek ilyen szerkezetű mondataiban az állítmány öt esetben egyes számú, két esetben többes számú (a másik többes számú adatban reciprok vonzat szerepel). Érdekes, hogy Hámori Antónia (1956, 22) egyetlen többes számú adatot sem talált a Huszita Bibliában.

Egyéb idevágó példák: „Ezen jdevben *maria magdalena* az zent *azzonyokkal meg terenek* az kerthez : interim *Magdalena cum* sanctis *mulieribus redierunt* ad hortum" (CornK. 54v); „Mykoron az *myſka herczeg mynd ew ffyaywal meg feelemtenek vona*" (ÉrdyK. 395; id. Simonyi 1888, 363).

A kódexek párhuzamos helyei érdekesen tanúskodnak a szinonim szerkesztési lehetőségekről, olykor a latin mintát követve, olykor annak ellenére; pl. „tehat *az papa az cazarokal eǵetőmbe:* az zent teſtőt *helhőztetek* tiztőlletős ńozolaba : Tunc *pontifex cum imperatoribus posuerunt* corpus in honorato feretro" (TihK. 28) ~ „mendh ezek wtan *az papa chaſarokkal egietembe* veuen az teſtet eg diſces ees tyſteſſeges noſoĺaba *heĺheztetek*" (PeerK. 30); de: „Annac vtanna *a papa, es a čazarok teuek* v̊tet tiztős halot viſelőre" (NádK. 598).

A későbbi példákban már aligha gyanakodhatunk latinosságra (kiváló stílusú íróinknál is előfordul az értelmi egyeztetés): „*Herodes* pedig házasságrontó, parázna *társával* palotát *laktak*" (Pázmánytól id. Kertész 1905, 28, a saját átírásával); „*Priamus Király feleségével Hekubaval együtt* nagy ſzomorúságban *vannak*" (Haller: HHist. 3: 171; id. — téves lapszámmal — Simonyi 1888, 363); „*A fejedelem a tanácscsal együtt* mindenfelé *parancsolának*" (Cserei: Hist. 1852-i kiad. 88; vö. Kertész 1905, 28); „*Maga* is *az Aszszonnyal* hozzánk *jőnek* lakni" (Mikestől id. Klemm 1928a, 150; vö. Kertész i. h.). — Másutt az alany gyűjtőnévi jellege is hozzájárulhatott az értelmi egyeztetés előidézéséhez; példák erre: „*a nép* is *a gazdagokkal együtt* égig *magasztalják vala* Mariust" (Decsinek Sallustius-fordításából id. — saját átírásával — Simonyi 1880, 226); „*Egy rész Máriával* vár felé *menének*" (Gyöngyösi: RMKT. XVII. sz. 1/1: 195; vö. Kertész i. h.; nála a *menének* helyett tévesen *térének* szerepel).

Példák a régi nyelvből, reciprok vonzatszerű határozóval:

Ezeknek egy része szintén nyilvánvaló latinizmus; pl. „Es mÿkoron *ew* bodog *fferenczuel* yſtennek bezedyrewl valamenyet *bezellettec uolna:* Quum

ipse cum beato *Francisco* de verbis Domini simul aliquantulum *contulissent*" (JókK. 95; vö. KÁROLY 1947, 20).

További adatok (a latin mintától függetlenül, s kiváló stílusú íróinknál is): „*Az orzagh az wrokkal megh ÿgenefÿwltenek* ['megegyeztek']" (1557, RMNy. 2/2: 133; vö. KERTÉSZ 1905, 28); „*Zrini Deli Uiddal* így *beszélnek vala*" (Zrínyitől id. KLEMM 1928a, 150; vö. VASS B. 319; KERTÉSZ 1905, 27); „Igaz *hir hamissal egyben-kevertetnek*" (Gyöngyösi: RMKT. XVII. sz. 1/1: 127; vö. KERTÉSZ 1905, 28); „Az első tánczot *járták az násznagy a nyoszolyó asszonynyal*" (Aportól id. ERDÉLYI 1906, 252; vö. KERTÉSZ i. h.).

Arany János költői nyelvében számos példája található ennek az egyeztetésfajtának (VARGA K. 301), részben archaizáló, részben népies stílusszínezettel. Néhány idézet (VARGA K. átírásában): — szabad társhatározóval: „*Toldi Anikóval anyjokhoz ülének*" (Toldi szerelme); „*Eke boronástul* betegen *hevernek*" (Toldi szerelme); — reciprok vonzattal: „Benn pedig a *gazda együtt a vendéggel cserélgetik* a szót" (Daliás idők); „*Etele Budával jöttek* ilyen *perre*" (Buda halála). (Vö. még: KLEMM 1928a, 150; GOMBOCZ 1951, 38; TOMPA 1962, 140; 1980a, 146; RÁCZ 1968, 250; 1969, 246; GÁLFFY 1973, 15; stb.) — Más példa a múlt század irodalmi nyelvéből: „Késő éjjel *Gyuri a Hasli zsidóval mentek* a kastély felé" (Ágaitól id. LAKATOS 139; vö. Sz. Zs. jegyzetével: uo.; továbbá KELEMEN B. 1906, 206).

Előfordul az értelmi egyeztetés a népnyelvben is; sok példát hoznak fel erre az egyeztetési típusra a századforduló táján írt cikkek, illetőleg monográfiák s más művek is a magyar nyelvjárásokból.

Példák a szabad társhatározós szerkesztésmódra: „Mig a mezei *vitéz Mirkóval megérkeztek*, már kész vót a nagy ebéd" (Kriza: Vadr. 1863. 444; id. KÉKI 318); „*Kimöntek* hát *Mirkó királjfi a kirájküsasszonnyal*" (Kriza: Vadr. 1863. 446; id. KLEMM 1928a, 150; vö. KÉKI i. h.; KERTÉSZ 1905, 28); „*apâm ab bâtyâmval* vadâsznyi *mentek*" (BARTHA J. 554, palócság; id. KLEMM i. h.); „*a kis őzecskével a lyány bebújtak* egy szalmakazalba" (NépkGy. 9: 338, Besenyőtelek, Heves m.; id. KLEMM i. h.; vö. SIMONYI 1913b, 368). — Legújabban GÁLFFY (1979, 15—6) hoz fel ilyen társhatározós szerkezeteket Marosmagyaróról, ahol szerinte a többes számú egyeztetés az általános (SZABÓ T. ÁDÁM szóbeli közlése szerint itt román hatással is számolhatunk, ám ilyesmit GÁLFFY nem említ). Példái: „akkor *a fiatalember a feleségével elvették* a földásó csákányokat . . ."; „S *Dáledin az anyjával* úgy *örvendtek*, hogy ők is szöktek ki a bőréből (!) . . ."; „*az apja az anyjával, laktak* ott és *olvasták* az újságot".

Példák a reciprok vonzatos szerkesztésmódra: „És *a gyerek* a kiráj otthon való *fijával* igen nagy szerelmes *pajtásságba kerekedének*" (Nyr. 8: 230, Gyergyószentmiklós; vö. KERTÉSZ 1905, 28); „*a királyfi a leánnyal egy pár lettek*" (Nyr. 29: 45, Székelyföld; vö. KERTÉSZ i. h.; KLEMM 1928a, 150; TOMPA 1962, 140; az állítmány névszói részének egyes számára nézve l. a 2.6.2.2.1. és a 2.6.2.2.3.1. pontban mondottakat); „Azon *feleseltek András*

édesapámmal, hogy . . ." (BERZE NAGY 34, Heves m.); „*A Jóska apámvá* idës *testvírek vótak*" (RADVÁNYI 37, Ipolyszalka); „*A dongó a darázzsal* Földön *verekesznek*" (NépkGy. 2: 329, Csongrád m.; vö. KÉKI 318, ő téves lapszámmal idézi); „*Bátyám Pistávó* árú *beszígettek*, hogy mit vesznek a vásárbo" (FÁBIÁN I. 74, Tatatóváros); — újabb közlésekben: „*Bali a Sadival kiëggyeztek* a törvíny előtt" (SZENDREY 1929, 314, Öcsöd, Békés m.); „Együtt *utazgattak Szent Péter Krisztussal*" (Fedics Mihály meséiből id. KLEMM 1954, 170).

2.4.3.1.2. A régi nyelvből és a nyelvjárásokból felhozott példák máris szolgálnak néhány tanulsággal. Külön figyelmet érdemel az egyik GÁLFFY idézte mondat: „*az apja az anyjával, laktak* ott és *olvasták* az újságot", ahol is a társhatározó és az állítmány közötti vessző szünetet jelez. HETZRON (1973, 494 j.) szerint ugyanis a többes számú egyeztetésnek valóban kedvezhet a társhatározó utáni szünet (illetőleg a szünetet jelző intonáció), amit a magyar helyesírás egyébként nem szokott jelölni. Hetzron úgy véli, hogy az ilyen szünettartó típus szabályos topikalizációt képvisel.

A sorrenddel kapcsolatban feltétlenül megemlítendő, hogy a régi nyelvi és a nyelvjárási adatokban az olyan szórend a szokásosabb, amelyben az állítmány a főnévi csoport után helyezkedik el (a régi nyelvben szinte mindig, a nyelvjárásokban az esetek 75%-ában). A főnévi csoporton belül az alany + határozó sorrend a gyakoribb; az ellenkezőjére kevés adat van (pl. *a kis őzecskével a lyány)*. — Mint HETZRON (1973, 493—4) megállapítja, a többes számú egyeztetést nem teszi lehetővé az alany + állítmány + társhatározó sorrend, mert az állítmány elszakítja az alanyt a társhatározótól: **A férfi (tegnap) elindultak a vezetőjével* (Hetzron példája). Adataim teljes mértékben igazolják ezt a megfigyelést.

2.4.3.1.3. Vizsgáljuk meg, miképpen alakul a szóban forgó mondatszerkezetbeli egyeztetés mai k ö z - és i r o d a l m i n y e l v ü n k b e n. KÁLMÁN BÉLA nemrégiben (1977, 43) arról panaszkodott, hogy erre nézve nincsen semmiféle irányadó statisztikánk. Nos, korpuszom megvallatása már szolgál ilyen statisztikával, mégpedig szerfelett beszédessel: az idevágó 299 adat közül 298-ban egyes számú az állítmány, s csupán egyetlenegyben kerül többes számba.

2.4.3.1.3.1. A 298 egyes számú állítmányos mondat közül 169-ben személyekről, 107-ben nem személyekről van szó, 22-ben pedig személyekről és nem személyekről vegyesen. A szabad társhatározós és a reciprok vonzatos szerkezetek nagyjából egyenletesen oszlanak meg a korpuszban (144, ill. 154 adattal).

Példák a s z a b a d t á r s h a t á r o z ó s szerkesztésmódra: „Ott ültünk még akkor is, amikor *Garmada úr, három barátjával megérkezett*" (Tamási 71—2); „*Venosta* kis *szubrettjével elvonul* egy falusi fészekbe" (Pók 178); — a r e c i p r o k v o n z a t o s szerkesztésmódra: „a változás *igénye* megfelelő képességű alkotók *feltűnésével párosul*" (Kósa 23); „*Társával a vadász* egy *pillantást vált*" (Z. 7).

Az egyes számú egyeztetés szabálya annyira erős, hogy általában olyan mozzanatok sem döntik meg, amelyek egyébként az értelmi (vagyis a többes számú) egyeztetésnek kedvezhetnének; pl. gyűjtőnévi alany + többes számú reciprok határozó: „*A küldöttség* kéthetes útja során japán gazdasági *körökkel* a kapcsolatok kibővítéséről *folytat tárgyalásokat*" (MN. 6).

2.4.3.1.3.2. Az egyetlen t ö b b e s s z á m ú á l l í t m á n y o s mondat a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegből kerül ki: „klingertéglából készült *homlokzata*, zavaros vonalzású *dekorációjával*, talán a romosság hatására törekvő mesterkélt *megformálásával*, deformált *toronyképzésével*, furcsa *vasrácsaival* izgatott álomképre *emlékeztetnek*" (Kósa 82). Itt valószínűleg a halmozott s ráadásul utótagjában többes számú társhatározó hívta létre a többes számú, értelmi egyeztetést. Egyébként az idézett szerző másutt, mégpedig a halmozott egyes számú alanyok mellett is hajlamos a többes számú egyeztetésre, még akkor is, ha — akárcsak a fenti mondatban — nem személyekről esik szó (l. a 2.6.2.1.5.1. pontot).[11]

Néhány értelmi egyeztetéses példát a tallózó adatgyűjtés is föllelt, az újságnyelvből és a szépirodalomból is, de csak személyekre vonatkozókat: „*T. János feleségével, lányával*, valamint annak *férjével, Trendl András* 55 éves kőműves *művezetővel* hosszú évek óta *együtt laknak* egy családi házban" (Magyar Nemzet 1978. szept. 23. 6; a mondat alanya: *T. János)*; „*Az állami inkvizitor a titkárral együtt* november első három napját minden esztendőben az egyik szárazföldi faluban *töltötték*" (Casanova: Szökés az Ólombörtönből. Ford.: Zsámboki Zoltán. 1968. 102). Ha nem szabad társhatározóval, hanem reciprok vonzattal van dolgunk, a többes számú állítmány használata már nem kirívó: „*Sándor* az óhegyen *Kis Janival egymás kezéről leverték* a vasat" (Móricz Zs.: Rózsa Sándor a lovát ugratja. 1960. 1: 73; népies stílusszínezettel is); „*A maga édesanyja az én édesapámmal házasságban voltak*" (Babitstól id. J. Soltész 1965, 212). Még inkább áll ez a kölcsönösséget kifejező névszói állítmányra; vö. „*A fiú a lánnyal* jó *pajtások*".

Egyébként — a kölcsönösséget s néhány különleges esetet (pl. „*A két lány Ferivel őrsvezetők maradnak*"; id. Tompa 1965b, 97) leszámítva — nyelvművelőink, nyelvtaníróink *a fiú a lánnyal sétálnak*-féle egyeztetést általában nem tartják pallérozottnak. Dienes (1978, 27) szerint a mondat állítmánya ilyenkor csak egyes számú lehet. Határozottan kifogásolja a többes számú értelmi egyeztetést — még személyekre vonatkozóan is — Szabó T. Attila

[11] Adataim közé nem vettem föl azokat a mondatokat, amelyekben a többes számú állítmányt elsősorban nem a társhatározó, hanem a halmozott alany váltja ki, bár a többes szám előidézésében az utóbbinak is lehet némi szerepe; pl. „*Hewitt kapitány* és a »*Gloworm*« *tisztikara a legénységgel együtt* a veszély perceiben is *bebizonyították*, hogy derék férfiak és jó tengerészek" (Hunyady 92). De persze ilyenkor sem kötelező a többes szám; vö. „A repülőtéren a két vendéget katonai pompával fogadták, majd *Nkrumah* és *Touré Mobido Keita elnökkel együtt* az elnöki palotába *hajtatott*" (Népszabadság 1966. márc. 8. 2).

(1970, 88). Többen viszont úgy vélekednek, hogy az értelmi egyeztetés elfogadható ugyan, de csupán az alsóbb stílusrétegekben (vö. TOMPA 1962, 140; 1968, 251; 1980a, 146; RÁCZ 1968, 250—1; 1969, 245—6; de enyhébben ítéli meg KELEMEN B. 1918, 101 és — személyt jelölő mondatokban — DENGL 1937, 193). Hasonló véleményen van HETZRON is (1973, 493—4). De ő is, mások is teljesen hibásnak tekintik a többes számú egyeztetést akkor, ha az explicit 3. személyű alany szerepét a személyes névmás tölti be: * *Ő a lánnyal sétálnak.*[12]

Ellenben nagyon is lehetséges a 3. személyű alanynak és a társhatározónak, tehát a társhatározós főnévi csoportnak többes 3. személyű névmásítása, így: *Ők a lánnyal sétálnak.* Csakhogy az ilyen mondat kétértelmű: *ők* = 'ő és a lány' vagy 'ők és a lány' (LOTZ 1939, 253; RÁCZ 1974, 481—2). De egyértelművé tehető a mondat számállapot-határozóval vagy más ilyenféle megoldással: *Ők a lánnyal k e t t e n együtt sétálnak; Ők a lánnyal k e t t e s b e n sétálnak.* HETZRON (1973, 500 8. j.) szerint az efféle névmásítás szintén a topikalizációt szolgálja, körülbelül ilyen jelentésben: 'ami a fiút és a lányt illeti, ők együtt sétálnak'. Tallózó adatgyűjtésem során Németh Lászlónál több ilyen szerkezetű mondatot találtam, pl. „Míg *ők a Terivel* [ti. ő és Teri] a bolt előtt *ácsorognak*, elkerüli *őket* egy piacról járó asszony" (Bűn. 1971. 314).

2.4.3.1.4. Névmási alany esetén tehát ebben az egyeztetéstípusban is felírható a három ismert változat (vö. RÁCZ 1974, 481—2):

1. Egyes számú alany — egyes számú állítmány; pl. *Ő a lánnyal sétál.*
2. Egyes számú alany — többes számú állítmány; pl. *Ő a lánnyal sétálnak.*
3. Többes számú alany — többes számú állítmány; pl. *Ők a lánnyal sétálnak.*

Az 1., alaki egyeztetéses változat a legökonomikusabb, ez lett szinte egyeduralkodóvá köznyelvünkben. A 2., értelmi egyeztetéses változat már redundánsabb, és sérti is a köznyelvi normát. A 3. változat ismét alaki egyeztetéses, de még redundánsabb, s ráadásul kétértelmű.

2.4.3.2. Vizsgáljuk meg, hogyan alakul az állítmány egyeztetése akkor, ha a határozó mellett az egyes szám 3. személyű alany csak i m p l i c i t módon van jelen a mondategységben.

A régi magyar nyelvben és nyelvjárásainkban ilyenkor is feltűnik az értelmi egyeztetés, a többes számú állítmány: „Bátran veti fejét minden veszélyekre, csakhogy *Helénával éljenek* kedvekre" (Gyöngyösitől id. SIMONYI 1888, 363); ill. „Evvel (= ekkor) *a király* elköszönt az emberektől, s *a kíséretével együtt* egy tanyai épületbe *szállottak* be" (GÁLFFY 1979, 16, Marosmagyaró). Gyakran szerepel Arany János költői nyelvében is (VARGA K. 301); pl. „Vendége azonban *Lőrincz* is a háznak, *együtt az öreggel* hét számra *vadásznak*" (Toldi szerelme; id. VARGA K. i. h., saját helyesírásával).

[12] Vö. mégis: „*Elindúltak ő a három állattal*" (Berze Nagy Heves megyei népmesegyűjteményéből id. SIMONYI 1913b, 368).

Ilyenkor azonban — mint korábban már többször is kiemeltem (RÁCZ 1968, 251; 1969, 245—6; 1974, 481; 1977a, 55—6, ill. 23—4) — éppen az egyes számú alany hiánya miatt a köznyelvben sem feltűnő az alaki, vagyis az egyes számú egyeztetés megsértése, s nyugodtan helyébe léphet az értelmi, azaz többes számú egyeztetés. Hasonlóan vélekedik — rám hivatkozva — HETZRON is (1973, 494). Ilyen mondat például a következő: *A lánnyal sétálnak.* Ám a szövegösszefüggés, a helyzet stb. ismerete nélkül az efféle mondat is kétértelmű (az implicit alany egyes és többes számú is lehetne). Az egyértelműsítés hasonlóképpen mehet végbe, mint az előző esetben: *A lánnyal kettesben sétálnak.*

Ami korpuszom tanúvallomását illeti, az egyes szám 3. személyű implicit alany mellett valóban gyakoribb a többes számú egyeztetés, mint a hasonló explicit alany esetében, de így is elenyésző — alig 6%-nyi — a részesedése: a 206 egyes számú, alaki egyeztetéses adat mellett mindössze 13 többes számú, vagyis értelmi egyeztetéses adat szerénykedik.

2.4.3.2.1. A 206 egyes számú állítmányos mondat közül 170-ben személyekről, 17-ben nem személyekről van szó, 19-ben pedig személyekről és nem személyekről vegyesen. Megfigyelhetni, hogy az implicit alanyú mondatok között a személyekről szólók jóval nagyobb arányban fordulnak elő, mint az explicit alanyúak sorában, bár ott is többségben vannak (a 298 mondat közül 169 a személyt jelölő, vagyis a mondatok 57%-a, az implicit alanyúak között viszont 85%-nyi a részesedésük).

A 206 adatból 128 a reciprok vonzatos, s csak 78 a szabad határozós szerkesztésű. Úgy tűnik, a reciprok vonzatos mondatokból általában könnyebben maradhat el az alany, részesedésük 62%-nyi.

Példák a szabad társhatározós szerkesztésmódra: „*Péter* korán kelt, hogy együtt *kocsikázhasson ki a nagyasszonnyal*" (Török 95); „*Thomas Mann* látta még az öreg I. Vilmost, amikor a császár egyszer Lübecken utazott át különvonatán. *Nevelőnőjével* ott *állt* a füstös pályaudvaron" (Pók 18); — a reciprok vonzatos szerkesztésmódra: „Milyen asszony volt *a szüle?* Hogy *fért meg nagyapánkkal?*" (Illyés 31); „*Anglia* nem fordíthat hátat egyik napról a másikra annak a különleges *viszonynak*, amelyet évtizedeken át az *Egyesült Államokkal alakított* ki" (MN. 3).

Tulajdonképpen a legtöbb idézett példában bízvást többes számba is kerülhetne az állítmány; s még inkább az olyan mondatokban, ahol személyekről van szó, a társhatározó szerepét pedig halmozott, mellérendelő szerkezet tölti be (ráadásul gyűjtőnév is van a szerkezetben): „*Tolna asszony* egy magyar mágnás özvegye; *kíséretével és egy orvossal járja* a világot" (Pók 158), vagy ahol — szintén személyekről szólva — nagyon erős a reciprok viszony: „*Ficsor* megtett mindent, hogy rokonát elcsalja. Nyomban munkába állt, s *feleségével fölváltva futkosott* az Árok utcába" (Kosztolányi 32); stb. Ennek ellenére nagyon csekély a többes számú állítmányos adatok aránya.

2.4.3.2.2. A mindössze 13 többes számú állítmányos adat meglehetősen tarka képet mutat. Csupán a stílusrétegek szerinti megoszlásuk a jellegzetes: 10 adat az újságnyelvből való, csupán 2 adat kerül ki a tudományos ismeretterjesztő, s mindössze 1 a szépirodalmi stílusrétegből. Személyekről van szó 6 mondatban, nem személyekről ugyancsak 6-ban, személyekről és nem személyekről vegyesen 1 adat szól. A reciprok vonzatos szerkesztésmód van többségben, ez szerepel 8 adatban, szabad társhatározó pedig 5-ben. Az egyetlen szépirodalmi példa személyekről szól, s nagyon érdekes szerkezetű: „Lám, *Májer* is boldog volt, mert Sárközyék megérkeztek; *rájuk* mosolyogtam, amint szótalan *eltáncoltak* mellettem *az Ellával*" (Babits 18), tudniillik egy kataforikus többes számú névmásítás is található benne: *rájuk (= Májerre és Ellára)*. A publicisztikai stílus adatai is személyeket jelölnek, egyikük szabad társhatározós, másikuk reciprok vonzatos szerkesztésű: „[Thomas Mann] Legszűkebb baráti köréhez tartoznak az Ehrenberg testvérek, a festő (ő festi az első portrét róla), és a hegedűs, *akikkel* esténként Wagner műveit *játsszák*" (Pók 57; itt a társhatározó többes száma is befolyásolhatta az egyeztetést); ill. „[Csoma] *Hegedüssel* azonban — mint ő maga írja — »*a régi lábon maradtak*« *egymással*" (Szilágyi 30).

A nagy többséget kitevő újságnyelvi adatok jobbára reciprok viszonyt fejeznek ki, különösen testületekre, egyesületekre vonatkozólag: „[A Fűzfői AK] Ugyancsak *összemérték erejüket* a Hévízen alapozó NB II-es *Pénzügyőrökkel* . . . és *a Zirc-Dudari Bányásszal*" (N. 7; itt több tényező is kedvezett a többes szám használatának). Az ilyen mondatokba azonban olykor határozatlan alany is érthető, az állítmány többes száma ezzel is magyarázható: „*A MÁV Igazgatóság* is csatlakozott az »Egy üzem — egy iskola« mozgalomhoz, és ennek keretében a jövőben támogatást nyújt az alsójózsai iskola részére. 1972. november 29-én *megállapodást kötöttek az iskolával*" (HN. 5); — hasonlóképpen szabad társhatározóval: „Programot tehát bőven ad a fiataloknak *az Expressz. Az Országos Ifjúságpolitikai és Oktatási Tanáccsal együttműködve* . . . komoly anyagi hozzájárulással is *segítik* a tanuló, illetve pályakezdő fiatalok nyári üdülését" (Z. 7). — De ebben a stílusrétegben is találni személyekre vonatkozó mondatokat; pl. „*Nagy József*, a baleset egyik könnyebb sérültje tizenkilenc éves fiatalember, *társaival* a Kémia IV. pavilon külső falánál . . . *dolgoztak* a robbanás pillanatában" (MH. 8; itt is közrejátszhatott az egyeztetésben a többes számú társhatározó).

Saját korpuszomat összevetve Dienes Dóráéval (1978, 27), feltűnő, hogy nála az ilyen esetekben csakis többes számú állítmány található. Mint írja: „Sajátos helyzet áll elő, ha hiányzik az alany, de . . . társhatározó is van a mondategységben. Az ige többnyire akkor is többes számú az ilyen konstrukciókban, ha az alany egyes számú lenne. Nyelvtanilag ugyan helyes lehet az egyes számú igei személyrag használata is, példáimban azonban csak többes számú igék fordultak elő". Lengyel Józseftől idézi: „*Priscossal együtt kiszállnak*

a kocsiból [ti. Maximinos és Priscos]". Móricztól: „mikor *a feleségével* arról *beszéltek* [ti. Pista és a felesége]".

A tallózó adatgyűjtés ugyancsak megnövelte idevágó példáim számát, mégpedig kizárólag személyekről szóló mondatokkal. Az egyik adat szépen példázza a reciprok viszonyt kifejező névszói állítmánynak szinte kötelező pluralitását: „A szomszédban élt *egy iparos*, asztalos volt, s *az apámmal* halálos *ellenségek* voltak" (Móricz Zs.: Kivilágos kivirradtig. 1974. 138). Más példák — szabad társhatározóval — a szépirodalmi stílusból: „Olyankor aztán *meg voltak veszve a gazdájával* [!] együtt" (Veres Pétertől id. Deme 1953, 187, rámutatva az egyeztetésbeli egyenetlenségre); „Azt álmodta, hogy *férjével* vasúton *utaznak, száguldanak*, s az ajtó előtt *állnak*" (Babits M.: Novellák 1964. 45); — a tudományos ismeretterjesztő stílusból: „[Herman Ottó] ebben az évben vette feleségül Borosnyay Kamillát, *akivel* oda, Hámorba *vonultak* viszsza" (Élet és Tudomány 1984/41: 1282); — az újságnyelvből: „*Becsi* elzálogosította katonai felszerelését, ellopta felesége, valamint apja kerékpárját, óráját, *Kocsissal együtt* ruhatárból kabátot *emeltek el*, Százhalombattán két víkendházat *törtek fel*" (Népszabadság 1968. máj. 22. 9).

2.4.4. A 3. személyű alanyokat most már elhagyva, rátérünk annak a típusnak a vizsgálatára, amelyben 1. vagy 2. személyű alany szerepel. Mint említettük, itt a számbeli egyeztetést a személybeli is fűszerezi.

2.4.4.1. Ha az egyes szám 1. vagy 2. személyű alany explicit, mellette az állítmány többes számú használata sérti a mai köz- és irodalmi nyelvi normát (Rácz 1969, 246; Hetzron 1973, 493—4): * *Én a lánnyal sétálunk;* * *Te a lánnyal sétáltok.* A régi nyelv és a nyelvjárások azonban szolgálnak efféle példákkal: „*én* is kis *öcsémmel* jó egészségben *vagyunk*" (1597, LevT. 2: 90; id. Klemm 1928a, 150; vö. Kertész 1905, 28); „*én a hugommal* Borberekinéval az ablakon *ettünk*" (Cserei: Hist. 1852-i kiad. 91; id. Kertész i. h.); — ill. „*Én a barátommal fölállítottuk sátrunkat*" (Pandur Péter meséiből id. Klemm 1954, 173).[13] Érdekes, hogy Dengl (1937, 193) kifogástalannak mondja az ilyen egyeztetést: „*te a barátoddal együtt helyeseltétek* a tervet", persze elismer-

[13] Az efféle mondatszerkezetek létrejöttének indokolására Papp István (1950, 23—6) ilyesféle élőnyelvi hapaxokat is segítségül hív: „*én* holnap *elmegyünk* az állomásra" (saját nyelvbotlása); „Drágám, egy kis tejet nem adna. — Nem. Hát *én* is a *saját részünkre hoztuk*" (egy ellesett párbeszéd a debreceni utcán); „*én* sem éppen annyit *viszünk* . . ." (Fedics Mihály meséiből).

A beszélt nyelvből valóban idézhető az explicit egyes számú, 1. vagy 2. személyű alany + társhatározó + többes számú állítmány felépítésű mondatszerkezet; vö. „*Én a húgommal* hátul *ültünk*" (Schmidt Gyuláné közlése). — Magam egy érdekes — ingadozást, bizonytalanságot tükröző — korrekciót figyeltem meg a televíziónak 1972. febr. 25-i „Szójátékklub" című műsorában. Mészöly Dezső mondta: „*Én Vargha Balázzsal együtt* úgy *döntöttem* . . . *döntöttünk* . . ." (az udvariasságra törekvés a korrekcióban szokatlan egyeztetésre vezetett).

vén az egyes számú állítmány *(helyeselted)* jogosultságát is. SZABÓ T. ATTILA (1970, 88) viszont ugyanezt a példamondatot idézve, csak a *helyeselted* állítmányt tartja magyarosnak. Úgy látszik azonban, hogy KLEMM (1954, 173) sem kifogásolja a többes számú variánst, hiszen ezt a példát hozza fel: „*Én a barátommal* egyet *gondoltam* (de így is: *gondoltunk)*". — Korpuszomban az efféle többes számú egyeztetésre nem akadt egy példa sem. Az egyes számú állítmányra is csak kevés adatunk van (17), ezek a dolog természeténél fogva főleg személyt fejeznek ki (a határozó azonban jelölhet nem személyt is). Az adatok többsége (10) szabad társhatározós szerkesztésű; pl. „*én Bolhával együtt* még az édesanyám sírjánál *voltam*" (Tamási 5); „külön öröm volt számomra, hogy *én* a szegedi származású *olimpiással*, Ipacs Lacival *dolgozhattam együtt*" (DM. 6). — Kevesebb a reciprok vonzatos adat (6); pl. „Hát *én* ezekkel *a jányokkal jóba voltam*" (Sarkadi 88); „*Én* a kitűnő *Revellivel álltam* nagy *harcban*" (EH. 7).

2.4.4.2. Az egyes szám 1. vagy 2. személyű implicit alany — a 3. személyű implicit alanyhoz hasonlóan — alaki távollétével lehetővé teszi a többes számú, értelmi egyeztetést mai köz- és irodalmi nyelvünkben is (FÁBIÁN—KÖVES 10; RÁCZ 1969, 245—6; HETZRON 1973, 439—40): *A lánnyal sétálunk; A lánnyal sétáltok.* A kétértelműség persze ebben az esetben is fennáll, de eloszlatható a már említett számállapot-határozós szerkesztésmóddal: *A lánnyal kettesben sétálunk* vagy *sétáltok.* Vö. „*Hárman futkostunk, veszekedtünk, hancúztunk* ott *a két öcsémmel*" (Kaffka M.: Színek és évek. 1955. 8). Az egyértelműsítés az alanyok kivetítésével is megtörténhet: „*Háda Jóskával* egyszerre *írtunk* alá. *Ő* az FTC-be, *én* a Budaiba mentem" (Népsport 1970. márc. 1. 4). A két eszköz kombinálásával: „Mikor Irma néni beteg lett, *ketten ápoltuk anyámmal, én* nappal, *anyám* éjszaka" (Szabó M.: Az őz. 1965. 44). — SIMONYI (1914, 17) Mikszáthtól idéz idevágó példát, nem helytelen, sőt kedvelt népies szerkezetnek nevezve az ilyen egyeztetést: „*Utasok vagyunk a nénikémmel*" (vö. még KELEMEN 1918, 101).

Korpuszomban a többes számú egyeztetés aránya ebben a kategóriában a legkedvezőbb: a 103 egyes számú állítmánnyal 35 többes számú néz szembe, vagyis az adatoknak valamivel több mint negyed részében, 25,4%-ában többesbe kerül az állítmány. (Az implicit 3. személyű alany mellett ez a részesedés alig 6%-nyi.)

2.4.4.2.1. A 103 egyes számú állítmányos mondat közül a túlnyomó többség (94 adat) személyt jelölő, ami itt természetes is (9 adatban a határozó nem személyre vonatkozik). A 103 mondatból 66 a reciprok vonzatos, s csak 37 a szabad társhatározós szerkesztésű. Itt is beigazolódik — akárcsak a 3. személyű implicit alany esetén —, hogy a reciprok vonzatos mondatokból könnyebben marad el az alany: részesedésük 64%-nyi. (A 3. személyű implicit alany esetén a reciprok vonzatos mondatok — mint a 2.4.3.2.1. pontban kimutattuk — az adatoknak 62%-át teszik ki.)

Példák a szabad társhatározós szerkesztésmódra: „Felséges uram, megengedi, hogy egy pillanatra *visszavonuljak a titkár úrral?*" (Heltai 55); „*tizenkettedmagaddal alszol* egy szobában" (Örkény 74); „jövőre *én* is hozzálátok az építkezéshez, hogy *négytagú családommal* új, nagyobb házba *költözhessek*" (Nsz. 5); — a reciprok vonzatos szerkesztésmódra: „*H.-val*, a kedves, előzékeny tanársegéddel a folyosón *találkoztam*" (Karinthy 42); „zsidó vagy keresztény *gyerekekkel barátkoztál?*" (Örkény 51); „Az elmúlt időszakban *jó néhány* olyan vezető *tudóssal beszélgettem*, aki elérte a korhatárt" (L. 129); „Azt mondták, hogy *én* szeretem az időseket, fiatalokat egyaránt — biztosan jól *kijövök a nőtársakkal* is" (Z. 5).

2.4.4.2.2. A 35 többes számú állítmányos mondatban csupán 1. személyű alany fordul elő. Többségük (29 adat) csak személyeket jelöl, ami — mint említettük — itt természetes is (6 esetben a határozó nem személyre vonatkozik). Az is magától értetődő, hogy a legtöbb adat (27) a szépirodalmi stílusrétegből való, a publicisztikai stílusrétegből csak 6, a tudományos ismeretterjesztőből pedig mindössze 2 adat kerül ki. Az adatok sorában a szabad határozós szerkesztésmódúak dominálnak a vonzatosokkal szemben (26, ill. 9 adat).

Példák a szabad társhatározós szerkesztésmódra: „Nem baj kisfiam — vigasztalt [az édesanya] —, majd kijavítod, *veled együtt fogunk* tanulni" (Török 22); „Ebéd után *Cinivel lődörgünk* a Grabenen" (Karinthy 35); „Legjobban hideg lábára emlékezem szegénynek, amelyet koporsójában *unokatestvéreimmel* sorra *megszorítgattunk*, hogy vissza ne járjon kísérteni" (Illyés 31); — a reciprok vonzatos szerkesztésmódra: „Az állás nélküli szerelő, *akivel* hónapok óta *ágyszomszédok voltunk*, de soha egy *szót* se *váltottunk*, . . . ocsmány szavakat kiabált" (Babits 80; itt a kölcsönösséget kifejező névszói állítmánynak szinte kötelező többes számú használatával állunk szemben); „az agronómuséknál ebédelek vasárnap, s *az asszonnyal megbeszéljük*, mit kell befőzni télire" (Sarkadi 78); „Életemben először ebben *értettünk egyet a férjemmel*" (ÉM. 8).

Egyébként olykor a szemünk láttára ingadozik a számhasználat: „*B.-vel elővesszük* a két hátaslovat" (Széchenyi 91); de: „Egyikben [ti. az egyik sátorban] *B.-vel tanyázom*" (uo. 92). A többes szám használatát a számállapot-határozó is megszilárdíthatja (vö. a 2.3.6. pontban mondottakkal); pl. „Amikor eljött az ideje, *a doktor úrral együtt, mind a ketten lefeküdtünk*" (Tamási 83).[14]

[14] Ezért is szokatlan az egyes számú állítmány a régi nyelvből és a nyelvjárásokból idézhető hasonló szerkezetű mondatokban; pl. „Ahoz ketten voltunk, nemcsak én magam, szegén *bátyámmal, Balassa Sigmonddal voltam ketten*" (Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról, RMKT. 7: 278; hiányosan id. Klemm 1928a, 150); — ill. „*Ketten marattam* ezzel *a gyerekvel*" (Szarvas 1876, 64, Szlavónia; id. Klemm i. h.); „*Ketten vót a feleségive*" (Barta 34, Csurgóvidék); — 3. személyű explicit alannyal is: „*Asszonynyal mindketten Mánuel* ezt *látá*" (1546; RMKT. 2: 336; id. Simonyi 1888, 363). — Vö. még a 2.3.6. pontban foglaltakkal.

A cselekvés együttessége ebben a típusban is jelölhető többes számú *(mi* vagy *ti)* névmással (vö. LOTZ 1939, 253; RÁCZ 1974, 482): „most már *mi* nemsokára *elutazunk Péterrel*" (Török 69; *mi* = én és Péter); „*Mi* pedig ismét *ottmaradtunk* árván, *Bolhával ketten*" (Tamási 64). Vö. még a tallózó adatgyűjtésből: „*Mi Maryvel* biztosra *vettük*, hogy feleségül akar venni" (Ch. Brontë: Jane Eyre. Ford.: Ruzitska Mária. 1963. 3: 249; *mi* = én és Mary); „*mi ketten a néném felmentünk* az emeletre" (Tamási G.: Vadon nőtt gyöngyvirág. 1971. 205); — reciprok vonzatos szerkesztésmóddal: „*Mi, Imrével* sohasem *fogunk* amerikai *párbajt vívni*" (Németh L.: Iszony. 1971. 349). — A régi nyelvben is előfordul ez a fajta mondatszerkezet: „*Mi a társammal* itt *maradunk* rabságban helyetted" (Mikestől id. SIMONYI 1880, 363; 1914, 17). SIMONYI (1888, 364) az észtből említ hasonló névmásos formákat.

2.4.5. A társhatározós, illetőleg reciprok vonzatos főnévi csoport — mint már említettem — nemcsak a magyarban idézhet elő többes számú, értelmi egyeztetést. Találkozni ezzel a jelenséggel a rokon nyelvekben is. Az észtet egy vonatkozásban az imént érintettük. A finnben ugyan nem tipikus az efféle egyeztetés, de nem is számít kirívó hibának (GOMBOCZ 1951, 38; KÁLMÁN 1974, 42—3). Egészen közönséges a vogulban és az osztjákban, itt az állítmány — nyelvjárások szerint — dualisba vagy pluralisba kerülhet (GOMBOCZ i. h.; KLEMM 1928a, 150; HAJDÚ 1969, 71; KÁLMÁN 1974, 43; ő megjegyzi, hogy a vogulban külön ragja van a kölcsönösséget kifejező határozónak és külön a társhatározónak). Tipikus például a zürjénben is (SZENDREY 1927, 345—6), s az egyes számú, alaki egyeztetéssel egyenrangú variánsként fordul elő a cseremiszben (ERDŐDI 1954).

Az ismertebb indoeurópai nyelvek közül föllelhető ez az értelmi egyeztetés a szanszkritban, az ógörögben és a latinban — ott (mint régi nyelvi adataink latin megfelelői is mutatják) egészen közönséges —, valamint a régebbi németben (SIMONYI 1888, 363; HEGEDŰS 208; szórványosan a mai németben is: FINDRENG 225—8), továbbá az olaszban és a franciában (HERCZEG 1970, 324; BLINKENBERG 86; GREVISSE 770; MORAVCSIK 1971, A20—A21; 1978, 346). Idézhetni rá példát az angolból is, így Shakespeare-től (SIMONYI i. h.). Ma különösen gyakori és szabályszerű az ilyen egyeztetés például az oroszban.

2.4.6. A cselekvők többsége tehát — mint láttuk — úgy is kifejezhető, hogy az egyes számú alanyhoz társhatározó, ill. kölcsönösséget kifejező határozó, vagyis egy másik mondatrész csatlakozik, s így értelmi egyeztetés is létrejöhet. Ez a másik mondatrész azonban nemcsak társhatározó, ill. reciprok vonzat lehet, hanem másféle határozó is. Az ilyen szerkesztésmód rendszerint szintén egyes számú állítmánnyal jár; pl.: „*az egy mellett* még más *kettő* is *áll*" (Tamási 73); „7000 m fölé *az emberen kívül* csak *a kondorkeselyű ért el*" (Kontra 8); „*ember ember hátán nyomakodik*" (Széchenyi 23).

A tallózó adatgyűjtés azonban az ilyen szerkezetű mondatokban rábukkanhat többes számú állítmányra is; pl. „*beleütköznek egyik pár a másik párba*"

(Szép E.: Lila ákác. 1976. 85; de ugyanott később: „a párok nem a táncra figyelnek, sem *egyik pár a másikra* nem *figyel*").

A régi nyelvben és a nyelvjárásokban az ilyen szerkezetű mondatok főleg akkor járnak többes számú állítmánnyal, ha az alany az *egy(ik)*, a határozó pedig a *más(ik)* névmás.

Példák a régi nyelvből: „*mōdnakuala eggic mafiknac : dicebant* alter ad alterum" (BécsiK. 35; a latin megfelelő nélkül id. HÁMORI 1956, 222); „Mikor azert *meǵoztattanac volna eggic* a· *mafiktol* : Cum ergo *divisi essent* alter ab altero" (BécsiK. 172; a latin megfelelő nélkül id. HÁMORI i. h.). Nem fordítás-szövegben: „*Egyik* az *másikat gyűlölik*, mint ebek" (Zrínyitől id. VASS B. 319; vö. SIMONYI 1880, 226; 1888, 363; KERTÉSZ 1905, 29; ERDÉLYI 1906, 253; KLEMM 1928a, 150; GOMBOCZ 1951, 39). — Mindamellett az efféle mondatok állítmánya egyes számba is kerülhetett: „*eggic* a· *mafiknac èngèduala* : alter alteri suo iuri *cedebat*" (BécsiK. 9; a latin megfelelő nélkül id. HÁMORI i. h.); „Es *mōda eggic* a· *mafiknac : Dixit*que alter ad alterum" (uo. 168; a latin megfelelő nélkül id. HÁMORI i. h.).

Példák a nyelvjárásokból: „*Egyik* a *másiktól elszakattak*" (Kriza: Vadr. 1863. 402; vö. SIMONYI 1880, 226; 1888, 363; vö. még Nyr: 30: 139 j.; KÉKI 318; KERTÉSZ 1905, 29; KLEMM 1928a, 150); „nagyo^{n} *haragszonak ëggyik* am *másikâra*"; „hogy *veszekënnek eggyik* am *másikâval*"; „*ütyik-verik eggyik* am *másikât*" (BARTHA J. 554, palócság; vö. KLEMM i. h.); „*Fínek egyik* a *másiktú*"; „*Egyik* a *másíkot* má *ismertík*" (RADVÁNYI 37, Ipolyszalka); „*Eggyik* a *másikrú* mindig *tudják*, mit *főznek*" (SZENDREY 1930, 284, Szeged); „*Ëggyik* a *másikának megmonták*, mit *hallottak* a pijacon" (BACSÓ 30, Adavidék); vö. még: „Nem *láttuk ëggyik* a *másikot*" (GÁLFFY 1979, 16, Marosmagyaró).

Hasonló szerkesztésmódot találni a zürjénben (SZENDREY 1927, 346).

Kétségtelen, hogy az *egymás* névmást tartalmazó mondatokban ma sem ritka a többes számú állítmány, minthogy kölcsönösséget fejeznek ki; sőt implicit alany esetében kötelező is a többes szám használata: „*Szeretik egymást*" (GOMBOCZ 1951, 38—9; FÁBIÁN—KÖVES 10).

A korai adatokban az állítmány nyelvtani száma — mint felhozott példáink is igazolják — a latin mintát is követheti; mindamellett a többes szám használata másképp is magyarázható. Az egyik magyarázat szerint az *egymást* esetében is arról van szó, hogy az *egy(ik)* mint alany az eredetileg különálló *más(ik)*-kal mint más mondatrésszel együtt a cselekvők többségét fejezi ki, s így értelmi egyeztetést hívnak létre (SIMONYI 1880, 226; 1888, 363; KERTÉSZ 1905, 28—9; vö. ERDÉLYI 1906, 252—3; 1907, 148; továbbá: KÉKI 318; BATTA 29; GOMBOCZ 1951, 38—9). Kétségtelen, hogy példáink ezt a magyarázatot is igazolhatják, különös tekintettel arra, hogy a *más(ik)* társhatározóként is szerepelhet; vö. a BARTHA JÓZSEFTŐL idézett adatok egyikével. — Valószínűbb azonban az az elképzelés, hogy az *egy(ik)* és a *más(ik)* kapcsolata értelmezőként csatlakozhatott a mondat alanyi részéhez, s ennek az alanynak

a nyelvtani száma szabta meg az egyeztetést (ZOLNAI GY. 1893, 36—9; KLEMM 1928a, 150; PAIS 1955, 183—8). Tehát: „a két testvér, *egy(ik)* (a) *más(ika)t szereti*"; de: „a testvérek, *egy(ik)* (a) *más(ika)t szeretik*". Ez a magyarázat jobban megvilágítja az egyeztetés ingadozását. Nem mulaszthatom el ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy PAIS már 1955-ben meglepően korszerű grammatikai műveletet alkalmazott az *egymás* kialakulásának magyarázatában. Idézem: „*János Mátét segíti*. Ebben a mondatban *János* alany, *Máté* tárgy. Ki akarták az alanyt — tárgyat emelni, akkor valamikor ezt mondhatták: *János Mátét, egy mást, segíti*. Eredetileg tehát ennek az volt a jelentése, hogy 'csupán János segíti Mátét', de később a benne alkalmazott *egymást* azt a jelentést vette fel, hogy a segítés kölcsönös. A kölcsönösség értelmének a kifejlődéséhez előzményül ilyen szerkezeteket tehetünk fel.: **János Mátét, Máté Jánost, egy mást, más egyet segíti.* | **János Mátének, Máté Jánosnak, egy másnak, más egynek segítséget ad.* | **János Mátéról, Máté Jánosról, egy másról, más egyről hírt kap.* | **János Máté után, Máté János után, egy más után, más egy után ment.* Az ilyen szerfölött nehézkes fordulatok egészen természetes egyszerűsödéssel olyan formákat öltöttek, amelyekben csupán a két alany maradt meg, a kölcsönösség jelentésének a hordozójává a megszokás következtében szoros kapcsolatba lépő *egymást, egymásnak, egymásról, egymás után* lett, amely az állítmányhoz való tárgyi vagy határozói viszony megjelölőjének a szerepét is magára vette. Így keletkeztek az ilyen mondatszerkezetek: *János, Máté (János és Máté) egymást segíti. János (és) Máté egymásnak segítséget ad.* Stb." (PAIS 1955, 184; a csillag itt a kikövetkeztetett nyelvi formát jelöli.) PAIS levezetése rendkívül hasonlít a reciprok igés szerkezet mai modern levezetéséhez: *Péter és Pál verekszik.* ← *Péter veri Pált. Pál veri Pétert.* (Vö. a 2.4.2.2. ponttal.)

Megjegyzem még, hogy a nyelvjárásokból olyan mondatszerkezet is idézhető, amely kétségtelen példája annak, hogy az alany + egyéb (nem társ- és nem reciprok) határozó mellett az állítmány értelmi egyeztetéssel többes számba kerül: „Telt-múlt az idő, *esztendő esztendő után teltek*" (GÁLFFY 13—4, Marosmagyaró).

2.5. AZ ÁLLÍTMÁNY EGYEZTETÉSE HALMOZOTT JELZŐJŰ ALANYOKKAL

2.5.1. Nyelvtani és nyelvművelő irodalmunk elég részletesen foglalkozott azzal az egyeztetési kérdéssel, hogy bizonyos halmozott jelzők (elsősorban kijelölő jelzők) után a jelzett szó egyes vagy többes számba kerüljön-e, tehát melyik egyeztetés a szabályosabb, helyesebb: *Farkas és Kovács kartárs* vagy *Farkas és Kovács kartársak*, föltéve, hogy mindkét szerkezet jelentése ez: 'Farkas kartárs és Kovács kartárs' (vö. BALASSA 1943, 346; BRÜLL 437—8; DEME 1960a, 435; FÁBIÁN—KÖVESS 11; IMRE 1962, 282; 1969, 276—7; NAGY J. B. 1953a, 251; 1956, 316; 1959, 325—6; 1968, 141; RÁCZ 1976, 95; RU-

zsiczky 1961a, 173; Simonyi 1914, 74; Szemere—Szende 196; Szende 1965, 132—4; Szinnyei 1933b, 73—4; Tiszamarti 1943b, 232; Tompa 1964a, 29; 1968, 292; 1972b, 182; 1985b, 173; stb.). A vitatott kérdésben az az álláspont alakult ki, hogy ilyenkor hagyományosabb az egyes szám használata, de az értelmi egyeztetéses többes számé sem helytelen, sőt célszerű is lehet akkor, ha félreértést hárít el; pl. „*Kis István és Nagy Ferenc edző* is a csapattal tartott". Ha mindketten edzők, akkor egyértelműbb így: „*Kis István és Nagy Ferenc edzők* is a csapattal tartottak".

Egyébként a vizsgált szerkezettel kapcsolatban találkozni olyan — kevésbé helyeselhető — állásponttal, amely értelmezős szintagmát lát bennük. Például Dengl (1937, 193) a következőket írja: „Ha több tulajdonnévnek közös értelmezője van, akkor az értelmező is, az állítmány is többesszámban áll, pl. *Kovács és Révai igazgatók* (nem: igazgató!) *végigjárták* valamennyi osztályt" (vö. ezzel Rácz 1961, 404).[15]

Ha az említett típusú halmozott jelzőjű főnév — a mondat alanyaként — többes számba kerül, akkor persze — mint már láttuk is — többes számú állítmányt vált ki: „*Farkas és Kovács kartársak* sokat *segítettek*". Durva hiba ilyenkor az egyes számú állítmány használata: „A tudósok közt *volt Erdei Ferenc és Somos András Kossuth-díjasok* is" (Népszabadság 1961. okt. 12. 10).

2.5.2. De vajon miképpen alakul az egyeztetés akkor, ha az ilyen halmozott jelzőjű főnév e g y e s s z á m b a n marad? Erre a kérdésre szakirodalmunkban alig-alig találunk feleletet (vö. Rácz 1967, 276). Tompa (1955, 389—90) a reformkor nyelvéről írva állapítja meg a következőket: „Vörösmarty 1835-ben pl. még népies stílusú, naiv versében természetesen írja a többesben a két jelzőjű, egyes számú alany állítmányát is: »*Testi lelki nyúgodalmam* Mint *eltüntenek*« (A kis leány baja)". Magam (Rácz 1967, 276) a mai nyelvben már helytelenítem az efféle egyeztetést: „*A XX. és a XXII. kongresszus* a helyes irányt *jelölték* meg". Egy hasonló típusú mondatról Ruzsiczky Éva (1961a, 173) a következőképpen nyilatkozik: „Fazekas és Szabó kartárs *megérkezett* vagy *megérkeztek:* egyaránt mondhatjuk, de magyarosabb az egyes számú állítmány". Ehhez hozzáfűzhetjük, hogy sok más nyelvben, például az angolban, ilyenkor a többes számú állítmány a szokásosabb; vö. „*Good and bad taste are* inculcated by example" (id. Quirk 1972, 363, a következő megfeleltetéssel: „*Good taste is* . . . and *bad taste is* . . .")

Más szerzők a tárgyalt magyar egyeztetési problémát a halmozott egyes számú alanyok melletti egyeztetés kérdései közé bújtatják el. Dengl (1937, 193) ezek sorában idézi a következő példát: „*A francia és az angol vezérkar* közösen *tanácskozott* (v. *tanácskoztak)*". S másutt Tompa (1964a, 30) is ebbe a típusba sorolja az alábbi mondatot (egyes számú állítmányt javasolva benne): „*Sem a*

[15] A régi nyelvben is gyakori volt a többes számú egyeztetés a halmozott jelzőjű szerkezetekben: vö. pl. „fel kelwen azerth *arkadius ees onorius chafarok*" (PeerK. 18—9).

gépi, sem a kézi megmunkálás nem *látszott* rossznak". Ugyancsak a több egyes számú alany illusztrálására hozza fel W. Bíró—Grétsy—Kemény (69) a következő példát (többes számú állítmányát elfogadhatónak minősítve): „*A külföldi és a belföldi fél* átutalás alkalmazásában *állapodtak* meg". Klemm (1954, 169) egy halmozott birtokos jelzős főnevet is halmozott alanynak tekint, s ezért ő is az állítmánynak a több egyes számú alannyal való egyeztetésére hozza fel példának a következő idézetet: „*Grönland, Borneo, Madagaszkár szigete* . . . nevet *kapott*". — Kétségtelen, hogy például *a XX. és a XXII. kongresszus* szerkezet jelentése ez: 'a XX. kongresszus és a XXII. kongresszus' (vö. a 2.5.1. pontban említett halmozott tulajdonnévi jelzős szerkezet jelentésével is), s emiatt az ilyen típusú irányító tag valóban kiválthat értelmi egyeztetést, akárcsak a halmozott egyes számú alany (vö. a Quirk-féle levezetéssel is), mégis tanácsos ettől elkülönítve tárgyalni.

2.5.3. A vizsgált korpusz 82 idevágó adatot tartalmaz. Közülük a legtöbb (37 adat) a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegből való, de csaknem ugyanennyi (34 adat) kerül ki a publicisztikai stílusból. S mint várható is: a szépirodalmi stílus kedveli legkevésbé az ilyen szerkesztésmódot (mindössze 11 adattal van képviselve).

2.5.3.1. A korpusz az e g y e s s z á m ú egyeztetés döntő fölényét mutatja: csupán egyetlen többes számú egyeztetés fordul elő. Ebből is látható, hogy a vizsgált halmozott jelzőjű alanyok mellett az egyeztetést tekintve nyelvünk határozottan egyesszám-párti, s így az alanynak ez a szerkezettípusa nem vehető egy kalap alá a halmozott, két vagy több egyes számú alannyal, hiszen ott nagyobb a többes számú egyeztetés részesedése (összességében mintegy 6,9%; l. a 2.6.2.8.1. pontot).

Hogy az ilyen halmozott jelzőjű, egyes számú főnéven voltaképpen két vagy több egyes számú főnév értendő, az kevésbé világos az olyan esetekben, amikor a halmozott jelzők alkotta szerkezetnek nincsen névelője. Ilyenkor az állítmány egyes száma szinte magától értetődő: „Ezután élete végéig szorosan *összekapcsolódott szépírói és esszéírói munkássága*" (Pók 12). Még fokozottabban áll ez a megállapítás az olyan mondatokra, amelyekben ráadásul birtoklást kifejező létige az állítmány: „Tehetségesnek lenni: rendhagyó ige . . . — Csak *jelen és jövő ideje van*" (Örkény 37).

Hasonlóképpen áll a dolog abban a jóval gyakoribb esetben, amikor a halmozott jelzők előtt egyetlen, az egész jelzős szerkezethez kapcsolódó határozott névelő van (ennek egybetartó erejére nézve vö. Fábián 1956, 490); pl. „csak *a hetedik és nyolcadik osztály maradhatott* tovább" (Babits 20); „Néhol zavart okoz könyvében, hogy *a regényes és krónikás ábrázolás egybemosódik*" (Szilágyi 75); „*A tanácstagi és nőbizottsági tisztség* egy ponton *összeolvad*" (Z. 5). Még inkább ez a helyzet, ha a halmozott jelzőket egybefogja egy közös jelző: „*Az* Olaszországból *beérkezett első és második szállítmány elfogyott*" (Z. 8).

Az egyes számú egyeztetésnek kedvez az a körülmény is, ha a jelzők között nem egyszerű kapcsolatos viszony van, hanem például enyhén szembeállító (az állítmánynak külön-külön bővítményével): „a vasdarab *egyik végén északi, a másik végén déli* mágneses *sarok keletkezik*" (Üveges 53); — összefoglaló – megosztó: „*mind a francia, mind az angol szóvivő közölte*" (MN. 2); — választó: „*a szerb vagy a bolgár kormány* hivatalosan *megcáfolja*" (Heltai 74); „*a következő, illetőleg a következő második térköz szabad-e*" (Czére 106).

Az alanyokat megelőző állítmány is az egyes számú egyeztetést javallja: „Egymást *szeli*, egymást *töri*, egymást *vakítja a más-más színű, más-más erejű fénycsóva*" (Széchenyi 29); „Első ízben *vitatta* meg közösen *az állami és szövetkezeti építőipar* a tennivalókat" (Nsz. 5).

Természetesen még törvényszerűbb az egyes számú kongruencia abban az esetben, ha az efféle halmozott minőségjelzőjű alanyhoz mennyiségjelző (vagy határozatlan névelő) csatlakozik, hiszen a mennyiségjelzős alany mellett az azonos mondategységbeli állítmány köznyelvünkben csakis egyes számú lehet. A mennyiségjelző külön-külön is kapcsolódhat a halmozott minőségjelzőkhöz, de egybe is foghatja őket: „A kongresszusra közel *300 hazai*, és 15 országból mintegy *100 külföldi nyelvész érkezett* Szegedre" (DM. 3); „A segítséget kérő *három rövid, három hosszú, három rövid koppanás* (SOS) hamarosan közismertté *vált* az egész világon" (Tábori 23); „A hat csoport mindegyikébe *2-2 európai, egy-egy dél-amerikai csapat kerülne*" (Nsz. 12); — ill.: „Az idén *két* nagy jelentőségű *egyetemi, illetve főiskolai építkezés* is *megkezdődik*" (Nsz. 5). — Hasonlóképpen csakis egyes számba kerülhet az állítmány akkor, ha a halmozott jelzők nem minőség-, hanem mennyiségjelölők: „Az egyikben [ti. az egyik épületben] emeletenként *négy*, a másikban *nyolc lakás volt*" (Kósa 108); „*két-két, együttesen négy* földbe vert *faoszlop jelzi* a futballpálya két kapuját" (Nagy 22).

Leginkább tehát akkor kerülhetne többes számba az állítmány, ha a halmozott minőségjelzők mindegyikét határozott névelő vezeti be, illetőleg ha ezek tulajdonnevek, közöttük egyszerű kapcsolatos viszony van, mennyiségjelző nem csatlakozik hozzájuk, az állítmány az alany után helyezkedik el, és kölcsönösséget fejez ki. Ám a korpusz e feltételek fennállása esetén is egyes számú egyeztetéses adatokkal szolgál, egyetlen kivétellel (erre még visszatérünk). Példák az egyes számú állítmányra, az alany jelzői előtt megismétlődő határozott névelővel: „a mozgalomban *a politikai, a gazdasági és a kulturális tevékenység* szétválaszthatatlanul *összeforrt*" (L. 136); „*a szovjet és az amerikai csapat* Münchenben is külön *küzdelmet vív*" (DM. 6); tulajdonnévi jelzővel: „*Indián és Privileg kötőgép eladó*" (ÉM. 6); „*Alekszandr és Vladimir Vjesznyin* tervet *készített* a leningrádi Pravda-székházra" (Kósa 94; ez utóbbi mondatban még a személyjelölés is a többes számú állítmány használatára csábíthatná korpuszunknak ezt az auktorát, aki a pluralist amúgy is kedveli).

2.5.3.2. A korpusznak egyetlen t ö b b e s s z á m ú, értelmi egyeztetéses mondatában, amely — bizonyára nem véletlenül — a többes számú egyeztetést

a mondategységen belül leginkább kedvelő tudományos ismeretterjesztő stílusrétegből kerül ki, az alany előtt félig-meddig tulajdonnév jellegű halmozott jelzők állnak: „A rács és a fűtőszál közé pedig L_2 tekercset helyezzünk el úgy, *hogy L és L_2 tekercs* induktív *csatolásban legyenek egymással*" (Öveges 130; itt a kölcsönös viszony is kedvez a többes számú egyeztetésnek). A tallózó adatgyűjtés egyetlen értelmi egyeztetéses mondatában szintén a kölcsönös viszony kifejezésének igénye, a reciprok vonzat megjelenése juttathatta többes számba az állítmányt, noha az alany előtti helyzete ezt nem javallná: „1442-ben e várban *egyezkedtek Hont és Nógrád vármegye a huszitákkal*" (a Hollókő, Szécsény és környéke c. idegenforgalmi prospektusból).

2.5.4. Mint az elmondottakból következik, ebben az egyeztetéstípusban is felírható a három ismert változat:

1. Egyes számú alany — egyes számú álllítmány; pl. *Az első és második helyezett* külföldi társasutazáson *vehet részt.*
2. Egyes számú alany — többes számú állítmány; pl. *Az első és második helyezett* külföldi társasutazáson *vehetnek részt.*
3. Többes számú alany — többes számú állítmány; pl. *Az első és második helyezettek* külföldi társasutazáson *vehetnek részt.*

Az 1., tisztán alaki egyeztetéses változat a legökonomikusabb, s mai köznyelvünkben ez a leggyakoribb. A 2. változat már redundánsabb, a többes szám megjelölésével; a jelzős szerkezetben alaki, az alany és az állítmány között pedig értelmi egyeztetés megy végbe. Ez ma ritka egyeztetési forma. A 3. változat még redundánsabb, a többes szám kétszeres megjelölésével; itt a jelzős szerkezeten belül értelmi egyeztetés van, az alany és az állítmány viszont alak szerint egyezik. Formailag tehát ugyanaz a képlet áll előttünk — mindhárom változatban —, mint a mennyiségjelzős alany esetében. Mégis lényeges a különbség: a 3. változat a most vizsgált típusban gyakran célszerű redundanciájú, félreértést oszlathat el, s ma is viszonylag gyakori forma (l. a 2.5.1. pontban mondottakat).

2.5.5. Végezetül megemlítem, hogy hasonló egyeztetési problémával járnak együtt az olyan halmozott főnévi szerkezetek, amelyeknek első eleméről elmarad az összetételi utótag (vö. Tompa 1957, 298). Mellettük az azonos mondategységbeli állítmány az esetek többségében szintén egyes számba kerül. A korpusz 23 egyes számú adatával (5 a szépirodalmi, 9 a tudományos ismeretterjesztő, 9 a publicisztikai stílusrétegből való) mindössze egyetlen többes számú példa áll szemben: „a nyílt üzletekből *gyümölcs- és olajszag áradt ki*" (Babits 78); „*A kocsi- és a gyalogközlekedés* egymástól el *van* különítve" (Kósa 50); „*Az anyag- és alkatrészellátás* csak kismértékben *javult*" (MN. 5); — de: „A Művelődési Központ *gyermek- és öregek klubja* közös fenyőfaünnepséget *tartottak*" (HN. 8). Az utóbbi mondathoz hasonló példát idéz Grétsy (1961, 4): „Két vagy több egyes számú alany után ugyan többes számban is előfordul

néha az állítmány, a következő példában azonban ép nyelvérzékű ember mégsem tűrheti meg a németes ízű többes számot: »A kuplungkerekek le- és felrakása ezideig nagykalapáccsal, feszítővassal *történtek*« (Újítók Lapja 1959. 23. sz. 18)". Érdekes, hogy SZENDE ALADÁR (1965, 101—2) ugyanebben a mondatban a többes számú állítmányt — Grétsynek lényegében helyes magyarázatával ellentétben — az alanyhoz járuló birtokos jelző *(kuplungkerekek)* többes számának tulajdonítja (vö. még RÁCZ 1967, 276). A német nyelv hasonló szerkezetű mondataiban egyébként valóban a többes számú állítmány a szokásos (FINDRENG 110).

2.6. AZ ÁLLÍTMÁNY EGYEZTETÉSE KÉT VAGY TÖBB (HALMOZOTT) EGYES SZÁMÚ ALANNYAL

2.6.1. A magyar szakirodalomban az alany és az állítmány egyeztetésének a legbővebben tárgyalt kérdése az, miképpen egyezik az állítmány a két vagy több (halmozott) egyes számú, 3. személyű alannyal. Az általános vélemény szerint az állítmány ilyenkor alaki egyeztetéssel egyes számba szokott kerülni, de tehetjük értelmi egyeztetéssel többes számba is.

2.6.1.1. A hagyományosabb alaki egyeztetéssel szemben az értelmit főleg akkor nem hibáztatják nyelvészeink, ha az alanyok s z e m é l y t j e l ö l ő s z ó k, elsősorban tulajdonnevek, illetőleg — inkább ösztönösen, mint kimondva (vö. mégis: RÁCZ 1967, 274; BALOGH D. 299) — akkor sem, ha az alanyok dolognevek ugyan, de megszemélyesítéssel állunk szemben; pl. „Az Ér nagy, álmos, furcsa árok, Pocsolyás *víz, sás, káka lakják*" (helyeslőleg idézi Adytól NAGY J. B. 1956, 314; 1959, 324; 1968, 139; vö. mégis KENEDI 470). Az efféle értelmi egyeztetés elfogadásának különféle fokozatait találjuk nyelvtanainkban, nyelvművelő kiadványainkban.

Egyesek inkább csak megtűrik a jobbnak mondott alaki egyeztetés mellett, illetőleg ritkábbnak tartják a használatát (SIMONYI 1914, 17; KELEMEN B. 1918, 100—1; SZINNYEI 1933a, 77 — ő másutt még szigorúbb az értelmi egyeztetéssel szemben: 1933b, 73 —; KLEMM 1928a, 149; BALASSA é. n.[1], 93; é. n.[2], 94 — Klemm és Balassa viszont később engedékenyebben nyilatkoznak —; BENKŐ—KÁLMÁN 168; NAGY J. B. 1953a, 250; FERENCZY G. 1964a, 242; NAGY K. 117—8).

Mások — s ez ma a legáltalánosabb vélemény — egyenrangúnak tartják az alaki egyeztetéssel (KISS-ERŐS 479; BALASSA 1943, 375; FÁBIÁN—KÖVES 10; KLEMM 1954, 168—9; TOMPA 1948, 40; 1962, 141; 1964a, 30; 1968, 251; 1972b, 161; 1980a, 148; TEMESI—RÓNAI—VARGHA 229—30; MÁRTON GY. 73; KOVALOVSZKY 1964, 72; RÁCZ 1968, 253; 1972, 313; 1976, 51; RÁCZ—TAKÁCS 213; BENCÉDY 90; stb.).

Ismét mások úgy vélik, hogy ilyenkor (tehát személyt jelölő, főleg tulajdonnévi alanyok mellett) éppen az értelmi egyeztetés a szokásosabb, illetőleg

gyakoribb (LOTZ 1939, 252; SZABÓ D. 358; MAJTYINSZKAJA 155; még nagyobb nyomatékkal ajánlja a tulajdonnevek mellett a többes számot BERRÁR 1960, 374). E nézetek régebbi nyelvtanok állásfoglalásaira nyúlnak vissza, például SZVORÉNYIéra (vö. TOMPA 1955, 398). A többes szám pártján áll még GOMBOCZ (1951, 39—40), bár rámutat, hogy Arany János nyelvhasználata nem erősíti meg ezt a szabályt. Arany költői nyelvében valóban az egyes számú egyeztetés szokásos ilyenkor (VARGA K. 303—4), de prózájában gyakori a többes számú is (TÓTH GY. 7). Gomboczhoz hasonlóan vélekedik BALOGH D. (299), elismerve azonban az egyes számú egyeztetés jogosultságát is. Nagyon érdekes, hogy G. VARGA GYÖRGYInek a budapesti köznyelvről tett megfigyelései is ez utóbbi nézeteket — vagyis a többes számú egyeztetés gyakoriságát — látszanak igazolni (G. VARGA 246). Talán ilyesféle jelenségre utalhat DIENES DÓRÁNAK a következő megjegyzése is: „Mivel ez a két mondatrész [ti. az alany és az állítmány] kongruenciában áll, bármelyikük képes a hiányzó másik tagot grammatikailag bizonyos fokig meghatározni. Ez a gyakorlatban úgy jelentkezik, hogy az állítmány jelzi a hozzá tartozó alany szükségességét; számát és személyét; esetleg annak élő vagy élettelen voltát." (DIENES 1978, 22; a kiemelés tőlem származik. R. E.) — A másik szélsőséges nézet még meglepőbb: akad egy tekintélyes nyelvművelőnk, aki az egyes számú állítmány járatosabb, magyarosabb használatának egyik eseteként éppen azt emeli ki, ha az alanyok személyt jelölő tulajdonnevek (DENGL 1937, 192—3).

Mindenesetre az ő kivételével — nem beszélve most a többes szám használatát minden esetben elvető, vaskalapos nézetekről (TISZAMARTI 1936, 145—6; 1940, 11; 1943a, 58; 1943b, 232; PINTÉR 20; RÓZSÁS 63; ilyenekkel még az újabb szakirodalomban is találkozni; vö. PAPP A. 59) — a személyt jelölő alany mellett az értelmi egyeztetést mindenki helyesnek vagy legalábbis megengedhetőnek tartja.

2.6.1.2. Akad még néhány olyan típus, amelyben az alaki és az értemi egyeztetés arányai figyelmet érdemelnek.

2.6.1.2.1. Az előbb vizsgált jelenséggel szemben áll a dolognévi és az elvont főnévi alanyok esete, ilyenkor természetesen az egyes számú állítmányt ajánlja a szakirodalom (vö. pl. RÁCZ 1976, 51; DEME 1960a, 431).

2.6.1.2.2. Vannak, akik különbséget látnak az igei és a névszói (névszói-igei) állítmány egyeztetési szabályai között, s a névszói (névszói-igei) állítmány esetében jogosultabbnak tartják a vagylagosságot az egyes és a többes szám alkalmazásában (FÁBIÁN—KÖVES 10; RÁCZ 1969, 247). Meglepő, szélsőséges vélemények e vonatkozásban is felütik a fejüket, egyrészt az egyes szám (GOMBOCZ 1951, 40), másrészt a többes szám (BALASSA 1943, 375) pártján.

2.6.1.2.3. Egyöntetűen a többes számú állítmányt vallják szabályosnak nyelvészeink, ha a névszói, illetőleg a névszói-igei állítmány az alannyal jelölt személyek (ritkábban dolgok) kölcsönös viszonyára utal (MOLNÁR J.

366; Klemm 1954, 170; Nagy J. B. 1956, 314—5; 1959, 324; 1968, 140; Rácz 1968, 254; 1969, 247; 1972, 314; Tompa 1980a, 148). Az akadémiai leíró nyelvtan ezt a szabályt az igei állítmányra is kiterjeszti, sőt elsősorban erre célozva írja a következőket: „Különösen akkor alkalmazunk többes számot — olykor nem személyt jelentő egyes számú alanyok mellett is —, ha ezek az állítmányban megjelölt cselekvést mintegy k ö l c s ö n ö s e n egymáson végzik, vagy ha az állítmány egymáshoz való viszonyukat nevezi meg. Ilyen volt az iménti *összeférnek* ige is; vö. még: *halvány is, piros is volt az ábrázatja, — Mert b á n a t és ö r ö m o s z t o z á n a k rajta* (Arany J.: Toldi XII, 6; ÖM. II, 150)" (Tompa 1962, 141; vö. még: Tompa 1968, 251). Névszói állítmányú példát nem is idéz erre a szabályra. Az igazság azonban az, hogy az igei állítmány többes számát az említett esetekben nem föltétlenül az alanyok kölcsönös viszonya indokolja, hiszen az agyonidézett „*Péter és Pál* (tudjuk) nyárban *Összeférnek* a naptárban" példamondat személynévi alanyokat tartalmaz, s ezek mellett — mint említettük — igencsak lehetséges a többes számú állítmány (az akadémiai nyelvtan is előbb ennek illusztrálására hozza fel, akárcsak rengeteg más szerző: Lehr 1911, 336; Klemm 1928a, 149; 1954, 169; Balassa 1943, 375; Tompa 1948, 40; 1964a, 30; Nagy J. B. 1953a, 250; Márton Gy. 73; Fábián—Köves 10; Temesi—Rónai—Varga 229—30; Deme 1960a, 431; Majtyinszkaja 155; Ferenczy G. 1964a, 242; Rácz 1972, 313; stb.); s hasonló a dolog a másik példamondatban is, benne ugyanis megszemélyesítés található. Mindkét mondat elképzelhető, sőt hibátlan lenne egyes számú állítmánnyal is *(összefér, osztoza)*, ellenben a „Péter és Pál *barátok*" mondat aligha volna helyes ebben a formában: „Péter és Pál *barát*". A kérdés részleteire még visszatérünk (a 2.6.2.1.1.3. és a 2.6.2.2.1. pontban).

Meg kell jegyeznünk, hogy néhány nyelvtanunk — eléggé pontatlanul — a kölcsönös viszony helyett az alanyok denotátumainak együvé, egy gondolati egységbe tartozásáról beszél olyanféle — többes számú igei állítmányt tartalmazó — példamondatokkal kapcsolatban, amelyeket fentebb idéztünk (Kis-Erős 478—9; Kelemen B. 1918, 101). A valóban együvé tartozást kifejező halmozott alanyok mellett az állítmány inkább egyes számba kívánkozik (még a többes számot kedvelő nyelvekben is; vö. a németre vonatkozóan: Jung 137; Grebe 568; Griesbach—Schulz 318; Findreng 143—4; az angolra vonatkozóan: Quirk 1972, 362; 1980, 177; a finnre vonatkozóan: Mey 104).

2.6.1.2.4. Gyakori az alaki, tehát az egyes számú egyeztetés akkor, ha az állítmány megelőzi a két vagy több egyes számú alanyt. Az egyes szám használatát ilyenkor néhányan szinte kötelezőnek tartják (Balassa é. n.[1], 93; Fábián—Köves 10; Temesi—Rónai—Vargha 230; Balogh D. 299), mások szabályosabbnak, ajánlatosabbnak, illetőleg szokásosnak mondják (Dengl 1937, 192—3; Berrár 1960, 374; Majtyinszkaja 155—6; Tompa 1962, 141; 1965a, 36; 1968, 251; 1980a, 148; Rácz 1968, 253; 1969, 247; Rácz—Takács 213; W. Bíró—Grétsy—Kemény 69). — Érdekes, vitatott altípust alkotnak

itt a „*Szerkesztette* vagy *szerkesztették X és Y*"-féle mondatok (vö. LEHR 1911, 336; PAIS K. 159; BALASSA é. n.², 94; TISZAMARTI 1943b, 232; KLEMM 1954, 170; KODÁLY 139; RÁCZ 1967, 275; 1969, 247; stb.). A kérdés részletezésére még visszatérünk (l. a 2.6.2.1.4.2.; 2.6.2.1.5.3.; 2.6.2.2.3.1.; 2.6.2.2.3.2.; 2.6.2.2.5.2.1.; 2.6.2.2.5.2.2.; 2.6.2.7.2.2.2. és a 2.6.2.8.1. pontot).

2.6.1.2.5. A két vagy több egyes számú alany melletti állítmánynak a többes számba tételét szokták javasolni akkor, ha a mondatban az alanyoknak közös birtokszavuk van (pl. „*A miniszterelnök és a külügyminiszter megérkezésük* után nyomban a kormány fejénél *jelentek* meg"; id. DENGL 1937, 193; vö. még: SZARVAS 1893, 191; BENCÉDY 91; RÁCZ 1969, 248), vagy ha egy újabb mondatban tovább akarunk beszélni róluk (FÁBIÁN—KÖVES 10; RÁCZ 1969, 247; TOMPA 1980a, 148). Ezeket a kérdéseket a könyv 3. (szöveggrammatikai) részében tárgyalom (a 3.6.1.5. és a 3.6.3. pontban). — Korábban (RÁCZ 1961, 404—10; 1968, 253) már megvizsgáltam azt a mondattípust, amelyben a több egyes számú alanyhoz olyan értelmező csatlakozik, amely befolyásolhatja az állítmány számbeli egyeztetését; pl. „*Petőfi és Jókai* Pápán *tanult* vagy *tanultak*"; de: „*Petőfi és Jókai*, irodalmunk *e két nagy alakja* Pápán *tanult*"; ill.: „*Petőfi és Jókai, kiváló íróink* Pápán *tanultak*". (Vö. még: TOMPA 1968, 251; 1972b, 161; 1980a, 149.)

2. táblázat

Az alanyokat megelőző állítmány					Az alanyok sorrendje és kapcsolása	Az alanyokat követő állítmány				
Vs		Vp		Összesen		Vs		Vp		Összesen
db	%	db	%	db		db	%	db	%	db
124	100	0	0	124	Ns *és/s* Ns	368	91,1	36	8,9	404
32	100	0	0	32	Ns Ø Ns . . . *és/s* Ns	66	89,2	8	10,8	74
12	80,0	3	20,0	15	Ns *meg* Ns	11	55,0	9	45,0	20
2		0		2	Ns Ø Ns . . . *meg* Ns	4		1		5
56	100	0	0	56	Ns Ø Ns	124	98,4	2	1,6	126
43	93,5	3	6,5	46	Ns Ø Ns . . . Ø Ns	60	90,9	6	9,1	66
269	97,8	6	2,2	275	Összesen	633	91,1	62	8,9	695

Jelmagyarázat: Ns — egyes számú főnév; Np — többes számú főnév; Vs — egyes számú ige; Vp — többes számú ige.

2.6.2. A következőkben szembesíteni fogom a vizsgált korpusz tüzetes elemzésének tanulságait, eredményeit a szakirodalomnak imént bemutatott megállapításaival.

2.6.2.1. Mindenekelőtt azokat az alanyokat veszem tekintetbe, amelyek között egyszerű kapcsolatos viszony van, az állítmányok közül pedig az igeieket. A korpusz idevágó adatainak számszerű megoszlását a 2. táblázat mutatja be.

2.6.2.1.1. Kezdjük a vizsgálatot az Ns *és/s* Ns Vs képletű típussal, ahol is két *és* vagy *s* kötőszóval kapcsolt alanyt igei állítmány követ. Itt az állítmány alaki és értelmi egyeztetésének viszonyát, arányait szinte laboratóriumi körülmények között tanulmányozhatjuk. Tudniillik minden más típusnak a bevonása: az alanyok számának a szaporítása, kapcsolatuknak eltérő (más kötőszós vagy kötőszó nélküli) fajtája, az állítmánynak egyéb sorrendi helye, az igein kívül névszói(-igei) fajtájának figyelembevétele stb. mind-mind új mozzanatokkal befolyásolja az állítmány egyeztetését.

Az Ns *és/s* Ns V képletű típusra a korpusz 404 adatot tartalmaz. Ezek közül az állítmány 368 esetben egyes számú (az egyeztetési képlet: Ns *és/s* Ns Vs), 36 esetben pedig többes számú (az egyeztetési képlet: Ns *és/s* Ns Vp). Kiderül, hogy a vártnál (de statisztikai adatokkal eddig nem bizonyítottnál) jóval kisebb az értelmi egyeztetés részesedése (8,9%).

A részletesebb elemzés újabb tapasztalatokkal szolgál.

2.6.2.1.1.1. Személyt jelölő alanyok után — mint várható — a többes számú (értelmi) egyeztetés gyakoribb az átlagosnál: 137 adatból 26-ban, tehát mintegy 19%-os részesedéssel fordul elő, vagyis az esetek egyötöd részében. Ez az arány is kisebb, mint az eddigi megállapítások alapján sejteni lehetett.

Néhány példa: „S abban a várakozó csendben *a kalauz és az uraság* kutatni *kezdtek*" (Tamási 25); „Oroszországban az első mozdonyt Cserepanov *mechanikus és fia szerkesztették*" (Czére 82); „A Bogdán dűlőben Kosztin János 65 éves *nyugdíjas és* Tátrai János 48 éves *bádogos* száraz ágakat *vágtak* le egy fáról" (MH. 8). — Ellenpéldák, a gyakoribb egyes számú (alaki) egyeztetésre: „Mondatai úgy hangzottak, ahogyan *a papja és* a New Jersey-i betegsegélyző *titkára tanította*" (Hunyady 36); „*az intéző és a számadó* a gazdasági naplót *tanulmányozta*" (Illyés 84); „A televízió és a rádió műsorában *a néző és a hallgató* újra *felfedezhette* Petőfit" (HN. 5).

Néhány kutató (Lotz 1939, 252; Szabó D. 358, de különösen Berrár 1960, 374) — mint említettük — kiváltképpen akkor pártolja a többes számot, ha a személyt jelölő alanyok (tiszta típusú) tulajdonnevek. Nos, a tulajdonnévi alanyok után az igei állítmány valóban némileg gyakrabban kerülhet többes számba, mint a személyt jelentő egyéb alanyok után. A tulajdonnévi alanyok esetében a többes szám részesedése 23%-nyi (87 adatból 20), az átlagos 19%-kal szemben. Vö. „*Andy és Hjalmar* velem *jönnek*" (Széchenyi 100); „Az első

egyenárammal hajtott elektromotorokat állandó mágnessel *Jedlik* (1828) *és Jakobi* (1837) *készítették*" (Öveges 76).

2.6.2.1.1.2. Nem személyt jelölő alanyok után a többes számú (értelmi) egyeztetés részesedése csupán 3%-nyi: 256 adatból mindössze 8-ban tűnik fel; személyt és dolgot vegyesen jelölő alanyok után 11 adatból 2-ben. Lássunk egy-egy példát: „Ilyen alapon mi is elmondhatnánk, hogy a mai modern *építészet és a marxizmus* egy napon *születtek*" (Kósa 9); — ill.: „*Thomas Mann és családja beköltöznek* új ... villájukba" (Pók 199; itt jegyzem meg, hogy a gyűjtőneveket sehol nem számítottam be a személyt jelölő alanyok közé, minthogy rájuk nem az *aki*, hanem az *amely* névmás vonatkozik).

2.6.2.1.1.3. Mint korábban láttuk, a kölcsönös viszonyt kifejező állítmányról kialakult az a vélemény, hogy ez kedvez az értelmi (többes számú) egyeztetésnek. Már ott megjegyeztük, hogy ha az ilyen állítmány igei szófajú, az értelmi egyeztetés nem kerekedhet fölül oly mértékben, mint névszói(-igei) állítmány esetén. A korpusz adatai megerősítik a fenti megállapításunkat. A többes szám részesedése a most vizsgált kategóriában, tehát az Ns *és/s* Ns V szerkezetben — ide most már a nem személyt jelölő alanyokat is beleszámítva — körülbelül csupán akkora mértékű, mint a tulajdonnévi alanyok után: 22,9%. Vö. „*az elnök és a főagronómus megállapodnak*, hogy ..." (Z. 3); „*a közút és a vaspálya* végleg *különváltak*" (Czére 73); „*a szocializmus és a tudomány* egymásra *találtak*" (L. 119); — de: „Elképzelhető, hogy a közép-nyugati konzervatív *elnök és* a század második felének eddigi legliberálisabb *parlamentje megegyezik* egymással" (Mo. 15); „*A mágnes és a lágyvas lemezke* sohasem *érintkezett*" (Tábori 35); „*a munkaidő és a szabad idő* szorosan *összefügg*" (F. 1).

2.6.2.1.1.4. Érdekes módon befolyásolják az alaki, illetőleg az értelmi egyeztetés érvényesülését a több egyes számú alany esetén is az egyetlen egyes számú alannyal való kongruenciának a szabályai. Ez utóbbi vonatkozásban a mai köznyelvben az értelmi egyeztetés pongyolaságnak, sőt helytelenségnek minősül például a mennyiségjelzős egyes számú alany mellett: nyelvérzékünk tiltakozik a „*Két fiú jártak* itt" típusú mondatszerkesztés ellen. (L. a 2.2.6.2. pontban mondottakat.) Ha mármost a halmozott egyes számú alanyok egyike — különösen az állítmányhoz közelebb álló — mennyiségjelzős, illetőleg *egy* határozatlan névelős főnév, akkor az egyes számú egyeztetés járja, hiszen különben rajta marad a mondaton a pongyolaság bélyege, lenyomata. Még inkább így áll a dolog, ha mindegyik alany mennyiségjelzős, vagy ha az alanyoknak közös mennyiségjelzőjük van. (Vö. Berrár 1960, 374; Rácz 1967, 275—6; Tompa 1980a, 148.)

A korpusz idevágó mondatai kivétel nélkül alaki egyeztetésesek, tehát elkerülik az értelmi egyeztetés buktatóját; pl. „*három pincér és egy* aranymandzsettás *segédtiszt fogadta* az érkező vendégeket" (Hunyady 22); „Erre *egy* fiatalabb *nő és egy* szállodai sapkás *poroszló jött* oda" (Tamási 88); „a va-

sárnap esti erős szélvihar sokfelé betemette a váltókat; felszabadításukon csaknem *ötezer vasutas és több ezer katona dolgozott*" (Nsz. 1); „*a sok őrház és őrszem* súlyos költségeket *jelentett*" (Tábori 16); — de vö. a tallózó adatgyűjtésből: „Ekkor ... *Tóth A. és* a középpályás sor *többi tagja* már gyakrabban *veszélyeztették* a kaput" (Népsport 1980. aug. 14. 4).

2.6.2.1.1.5. Az Ns *és/s* Ns képletű alany néha ugyanarra a denotátumra vonatkozik, a két alany koreferenciális viszonyban van egymással. Ez az úgynevezett appozicionális (értelmezőszerű) mellérendelés. A magyar szakirodalom nemigen foglalkozott vele, de más nyelvek grammatikái számon tartják (pl. az angolra vonatkozóan: QUIRK 1972, 361—2; a németre vonatkozóan: FINDRENG 139; a franciára vonatkozóan: GREVISSE 766—7; J. KELEMEN 55). Az efféle alanyok mellett az állítmány természetesen csakis egyes számba kerülhet: „Az *a diáktárs és jó barát*, aki oly rajongó tisztelettel ... örökítette meg a nagy tudós emberi vonásait, amikor annak tudományos eredményeiről kellene számot adnia, bizonytalanná *válik*" (Szilágyi 14).

2.6.2.1.1.6. A létige mint állítmány nemigen szokott többes számba kerülni az Ns *és/s* Ns képletű alanyok után; vö. „A szárazelemben *cink és szén van*" (Öveges 26); „Budapesti *lakás és állás van*" (MN. 16); „Hivatalos *diagnózis és javallat* még *nincsen*" (Karinthy 95). — Különösen így áll a dolog akkor, ha a létige birtoklást fejez ki: „mindannak, amit csinál, *értelme és célja van*" (Sarkadi 26); „A béka idegrendszere fejlettebb a halakénál. Erős *látólebenye és szaglólebenye van*" (Kontra 79); „*Ereje és önbizalma nincs*" (Pók 45). — A valamiből *lesz, válik*-féle állítmány is egyes számban marad: „Odabenn édesanya és Sanyi már javában próbálgatta, hogy milyen *vő s anyós* is *lehetne* belőlük" (a tallózó gyűjtésből: Németh L.: Iszony. 1971. 391).

2.6.2.1.1.7. Végezetül vizsgáljuk meg az alaki és az értelmi egyeztetésnek stílusrétegekénti megoszlását az Ns *és/s* Ns képletű alanyok után! Ebben a tekintetben a szépirodalmi stílusbeli kongruencia áll legközelebb az átlagos mutatóhoz, ami — mint láttuk — a többes szám részesedését illetően 8,9% volt. Nos, a szépirodalmi stílus adataiban ez a részesedés 10,2%-nyi. Jóval kisebb az átlagosnál a publicisztikában (2,7%), s feltűnően nagy a tudományos ismeretterjesztő stílusban (14,1%); itt még a dolognévi vagy elvont főnévi alanyok után is előjön a többes szám: „A kormányzói *palota és* a parlament *épülete* hatalmas méreteikkel ... mintha máris az örökkévalóság számára *készültek volna*" (Kósa 116—7; ez a szerző különösen hajlik a pluralisi egyeztetésre).

Nagyon valószínű, hogy a tudományos ismeretterjesztő stílusnak ez a sajátossága a precízebb, egzaktabb kifejezésre való törekvéséből ered, amely másféle egyeztetésben is megmutatkozik (l. pl. a 3.2.2.2.2. pontot).

2.6.2.1.2. Az Ns *és/s* Ns képletű alanytípushoz az olyan halmozott alany áll a legközelebb, amelyben kettőnél több egyes számú alany van egyszerű kapcsolatos viszonyban. Ilyenkor az előbb álló alanyok között nincsen kötőszó,

csupán a legutóbbi csatlakozik hozzájuk *és* vagy *s* kötőszóval. Ennek az alanytípusnak a képlete: Ns *θ* Ns . . . *és/s* Ns.

Mint a 2. táblázat mutatja, az Ns *θ* Ns . . . *és/s* Ns V képletű szerkezetben az értelmi egyeztetés 10,8%-nyi részesedésű, tehát valamivel gyakoribb, mint az Ns *és/s* Ns képletű alanyok után (ott 8,9%-nyi volt). Az értelmi egyeztetéses mondatok arányszámának ez a megnövekedése alkalmasint azt tükrözi, hogy a mellérendelő szerkezetű alanyban a kettőnél több szerkezettag erősebben érvényesíti a többségre utalást, mint a csupán két tag.

2.6.2.1.2.1. A többes számú egyeztetésnek ez a felerősödése a részletekben is megmutatkozik: a pluralisi állítmány részesedése a s z e m é l y t jelölő alanyok után 28,0%-nyi (25-ből 7 adatban; az előző típusban 20,0%-nyi), a s z e m é l y t jelentő tisztán t u l a j d o n n é v i alanyok után pedig 31,25%-nyi (16-ból 5 adatban, az előző típusban 23,0%-nyi). Néhány példa: „ha azon az éjszakán én nyitottam volna be a hálófülkéjébe, *Kettenburg tábornok, báró Swan és dr. Kruics* ma nem *kapták* volna meg VII. Emánuel leveleit" (Heltai 88); „*Magyari János tsz-elnök, Tóth István, a főagronómus és Illés László főkönyvelő* számos ténnyel, adattal *tudják* bizonyítani, mennyi gonddal . . . jár itt a gazdaságtalan termelés megszüntetése" (ÉM. 3). — Ellenpéldák, a gyakoribb egyes számú egyeztetésre: „*Géczi, Vidáts, és Zámbó* a mezőny fölé *nőtt*" (HH. 8); „*Hellmuth, Leinweber és Minoru Yamasaki tervezte* a repülőtér impozáns fogadócsarnokát" (Kósa 127); „*Házy Erzsébet, László Margit, Ilosfalvy Róbert és Melis György énekel*" (EH. 6).

A személyt és nem személyt jelölő egyetlen adatban többes számú az állítmány: „úgy festett, hogy *José Arzamendia, Esteban Parris, Fejér Zsuzsa, Esteban Dely, Béres Ilona, és az Universitas együttes* nem *mehetnek* pihenőre" (F. 3).

A nem személyt jelölő alanyok után a korpusz ebben a típusban nem szolgál többes számú állítmánnyal, hanem csak egyessel (48 esetben); pl. „*Taps*, általános *helyeslés és vidámság követte* ezeket a szavakat" (Török 7); „*a távcső, a vasút, a gőzhajó és a távíró megvalósította* a népmesék csodáit" (Tábori 29).

A k ö l c s ö n ö s s é g e t kifejező mondatoknak erre a típusára a korpuszban nem akadt példa (vö. mégis az *és*-sel kapcsolt alanypárok kölcsönösségi viszonyával, a 2.6.2.4. pontban).

A mennyiségjelzős, illetőleg határozatlan névelős alanyok itt is kivétel nélkül egyes számú állítmánnyal járnak. Példa a külön vagy közös mennyiségjelzőjű alanyokra: „Eddig *81 szocialista, 78 néppárti és 6 szabadságpárti foglalt* helyet a parlamentben" (EH. 1); — ill.: „arról meg éppen nem tud [a postás], hogy *mennyi mindenféle habozás, köntörfalazás, kínlódás és undor nyilvánul* meg abban, ahogyan a címzettnek a társadalmi címét . . . adják meg" (Nagy 61); — példa az állítmányt közvetlenül megelőző határozatlan névelős alanyra: „A repülőgépet, amelyen *Halle Boggs, az amerikai képviselőház demokrata párti csoportjának vezetője, Nick Begigh demokrata párti képviselő és egy kollégája utazott*, hétfő estére várták a Juneau-i repülőtérre" (ÉM. 2).

Csakis egyes számba kerül ilyenkor is a létigei állítmány: „pufók kis arcán örök *békétlenség, dac és trucc volt*" (Móricz 27; az utolsó két alany között szinte appozicionális mellérendeléssel); — a birtoklás kifejezésére: „Olajszín *arca*, bársony *szeme és* gyönyörű barna *haja volt*" (Babits 74); „Az Arab Köztársaságok Szövetségének közös *zászlaja*, közös *címere, himnusza*, közös *fővárosa és pénzneme lesz*" (ÉT. 19). — A *lesz, válik valamiből*-féle állítmány itt is egyes számban marad: „Mindez az általános tudás és érdeklődés arra rendelte volna, hogy *kulcsár, magtáros s* idővel tán *pusztagazda váljék* belőle" (Illyés 43).

2.6.2.1.2.2. Az egyeztetésnek stílusrétegek szerinti megoszlása az Ns *θ* Ns ... *és/s* Ns képletű alanyok esetében annyiban hasonlít az Ns *és/s* Ns képletűekéhez, hogy utánuk a többes számú egyeztetés most is a tudományos ismeretterjesztő stílusban a legkiugróbb: 17,4%-nyi, szemben az átlagos 10,8%-nyi részesedéssel. Ez a körülmény ismét igazolja korábbi nézetünket, tudniillik hogy a precízségre való törekvés ebben a stílusrétegben mutatkozik meg legkivált; pl. „*Schlemmer, Moholy-Nagy és Molnár* Die Bühne im Bauhaus címmel kis könyvet is *jelentettek* meg" (Kósa 57); „A század első éveiben azután *Correns, Tschermak és De Vries* egymástól függetlenül újra *felfedezték* az öröklődés Mendel-féle szabályait" (Kontra 117). A publicisztikai és a szépirodalmi stílus egyeztetési szokása itt egyformának mutatkozik, s a pluralisi egyeztetés mindkettőben alatta marad az átlagosnak (7,7, ill. 7,9%-nyi).

2.6.2.1.3. Az Ns *és/s* Ns, valamint az Ns *θ* Ns ... *és/s* Ns típusú alanyokra egyaránt jellemző, hogy az őket megelőző igei állítmány rendkívül hajlamos az alaki (egyes számú) kongruenciára. A korpuszban ez a hajlam százszázalékosan érvényesül: a vizsgált szerkezetű alanyok előtt álló igei állítmány mind a 156 (124, ill. 32) adatban egyes számba kerül. Néhány példa: „kiment, egyedül hagyva a stewardesst a nyolc bőrönddel, amelynek bepakolásával másfél napig *vesződött a komornája és két szobalány*" (Hunyady 22); „Az első világháború idejéig igazi, jó munkamegosztással *fért* meg egymás mellett *a távíró és a telefon*" (Tábori 52); „Hogyan *keletkezik az eső és a hó?*" (Nsz. 10); — ill.: „mi lenne akkor, ha ... időnként felhők kerekednének, s azokból zuhogni *kezdene a kenyér, szalonna, a kolbász, a tarja és a rétes*" (Nagy 86); „A beszámolót követő vitában *felszólalt Sorbán László, Ferenczi Tibor, Budai László, Ónodi István, Farkas István, Szűcs Barna, Piroska István, Berki János, Perényi Pál és Koczka Lajos*" (HN. 7). — Ellenpéldák persze itt is akadnak, a tallózó adatgyűjtésből: „Előadásokat *tartanak* a Német Demokratikus Köztársaság műszaki egyetemein *dr. Gruber József*, a Budapesti Műszaki Egyetem rektora *és dr. Macskásy Árpád egyetemi tanár*" (Esti Hírlap 1962. febr. 4. 8); — ill.: „ott *állottak a jegyző, a tanító s két fiatalember*" (Móricz Zs.: Kivilágos kivirradtig. 1974. 81).

2.6.2.1.4. Külön problémát vetnek fel a *meg* kötőszós alanyok. (Képletük: Ns *meg* Ns, ill. Ns *θ* Ns ... *meg* Ns.)

2.6.2.1.4.1. Az Ns *meg* Ns képletű alanyokat k ö v e t ő igei állítmány ugyanis — minden eddigitől eltérő módon — csaknem olyan gyakran kerül többes számba (9 adat), mint egyesbe (11 adat). E kötőszónak a használata mindenekfelett a szépirodalmi stílusra jellemző: a nem nagyszámú, mindössze 20 adat közül 18 innen kerül ki (a további 2 pedig a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegből, mégpedig a szépirodalmi igénnyel fogalmazó Széchenyi Zsigmond könyvéből). Magában a szépprózában pontosan fele-fele arányú az egyes és a többes számú állítmány előfordulása. A 9 többes számú igei állítmány minden esetben személyt jelölő alanyok után áll, a 11 egyes számú pedig 9 alkalommal dolognévi, illetőleg elvont főnévi, 1 esetben pedig vegyes jellegű alanyokat követ, s csupán egyetlenegy adatban társul személynévi alanyokhoz. Joggal elmondhatjuk tehát, hogy a *meg* kötőszó használata, valamint az ilyen kötőszós, személyt jelölő alanyok utáni értelmi egyeztetés a szépirodalmi stílus jellegzetessége.

Példák az alaki (egyes számú) egyeztetésre: „Csak *a sasorr meg* az arcát keretező fekete *pofaszakáll mutatta*, hogy mégis valaki" (Kosztolányi 8); „*az eső meg a vihar* a levegőben *lógott*" (Török 45); „Ilyenkor zajtalanul haladhat a vadász, *gallyroppanás meg* száraz levelek *zörgése* nem *árulja* el minden lépését" (Széchenyi 87); — az egyetlen személynévi alanyú mondatban a menynyiségjelzők eleve megakadályozzák az állítmány többes számba kerülését: „a zárt ablakok mögött csak *a két professzor meg* még *két-három úr üldögélt*" (Móricz 80).

Példák az értelmi (többes számú) egyeztetésre: „*anyám meg a kisöcsém vannak* otthon" (Dobozy 34); „*A mama meg a papa fölnéztek* a mennyezetre" (Örkény 64); „*Az apja meg a pap* már *hozzák* is haza Jóskát" (Nagy 80).

Az Ns *θ* Ns . . *meg* Ns képletű alanyokra oly kevés adatunk van, hogy tulajdonképpen semmilyen következtetést sem volna szabad levonni belőlük; mindamellett megjegyezzük, hogy a szépprózából nyert 2 adat közül az egyikben egyes, a másikban pedig többes számú az igei állítmány: „Vagy *húsz írnok, rádiós meg csicskás maradt* ott agyonlapítva" (Dobozy 8); — ill.: „Hát már *a többi tyúk, csirke meg kakas* ott *veszkődtek* körüle" (Nagy 45). A további 3 adat a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegből való, dolognévi, illetőleg vegyes jellegű alanyokat követő egyes számú állítmánnyal; pl. „*Egy-egy pásztortanya*, sárfalból készült *karám*, kontyos *nádkunyhó meg* két-három gémű *csordakút tűnt* fel" (ÉT. 70; a másik két adat itt is Széchenyi Zsigmondtól való). Mindez inkább megerősíti, mint cáfolja az Ns *meg* Ns képletű alannyal kapcsolatban mondottakat.

2.6.2.1.4.2. Ami az Ns *meg* Ns képletű alanyokat m e g e l ő z ő igei állítmányt illeti, a kevés (mindössze 15) adat ellenére is feltűnő, hogy az egyes számú állítmánynak e helyütt érvényesülő, általában túlnyomó ereje most gyengébbnek mutatkozik, mert 3 adatban, az esetek ötödrészében többesbe kerül az állítmány.

Egy korábbi előadásomban (Rácz 1967, 275) — mint említettem is — már foglalkoztam a *Szerkesztette* vagy *Szerkesztették X és Y* típusú mondatokkal, amelyek csak kötőszójukban különböznek a most tárgyaltaktól. Akkor a következőképpen nyilatkoztam róluk: „Úgy látszik, hogy a többes számú állítmányt ebben az altípusban inkább csak akkor lehet helyeselni, ha a mondatban utána szünet következik, amelyet az írásban rendszerint kettőspont jelöl. Ez a szünet, illetőleg írásjel mintegy helyettesíti az elhallgatott tulajdonképpeni alanyt (körülbelül ezt: *a következők)*, s az utána felsorolt egyes számú alanyesetű nevek olyanfélék, mint egy oda gondolható többes számú alany értelmezői."

Mindehhez „Szórend és egyeztetés" című, megjelenőben levő előadásomban (elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság magyar szakosztályának felolvasó ülésén, 1983. december 13-án) a következőket fűztem hozzá: „Ma inkább úgy fogalmaznék, hogy topikalizációval állunk szemben, erre utal a szünet; az állítmány tehát topik (téma) szerepű. Hasonló szerkezetűek — a kettőspont helyén vesszővel — a *meg* kötőszós alanyok melletti többes számú adatok is [ezek korpuszomnak az imént említett adatai]. Egyébként mind a három Nagy Lajostól való; úgy látszik, nála ez a szerkesztésmód egyéni stílussajátosság (s közel áll az élőbeszédhez): »*Elmentek* hát Keszthelyre, *Vörös István meg a pap*, Bacsányi kolléga« (Nagy 73); vö. még: »*Megbeszélték* ugyanis, *az asszony meg Gyuri*, hogy délután átsétálnak Dunaszemesre« (Nagy 94); »Hanem *összejátszottak*, ez *a ringyó meg* az *a taknyos*« (Nagy 80). Mint látjuk, az alanyok valamennyi példánkban személyt jelölnek."

Nem kétséges, hogy az ige is kerülhet topikhelyzetbe. Mint Varga László (199) megállapítja: „Ha ... a topic-comment struktúrának fonetikai realitást is tulajdonítunk ..., akkor észre kell vennünk, hogy a jellegzetes, előkészítő jellegű topic intonációt bizonyos körülmények között az ige is felveheti" (vö. még: Elekfi 1964, 66).

A topik helyzetű állítmányok intonációjával s a vele kapcsolatos írásjelezéssel részletesen foglalkozik Keszler Borbála (1985, 203 kk.). A Bolla Kálmánnal közösen végzett eszközfonetikai és tesztvizsgálattal (amelybe idézett példamondataimat is bevonták) meggyőzően bizonyítja, hogy bár a hallgatók többsége szünetet érez a topik helyzetű állítmány után, a mérések eredményei szerint az ilyen mondatoknak két beszédszakaszra való tagolását általában nem szünet jelzi, hanem a hanglejtés és a dinamikai szerkezet (Bolla—Keszler 435—41).

Egyébként tallózó anyaggyűjtésem is feltárt egy hasonló szerkezetű, többes számú egyeztetéses mondatot, ugyancsak személyt jelölő alanyokkal: „És ott *ülnek* és *szivaroznak* és *tárgyalnak* ... *egy* sovány *ügynök meg* a Casino kövér *titkárja*" (Szép E.: Lila ákác. 1976. 103).

Visszatérve korpuszunkra, megállapíthatjuk még, hogy az egyes számú egyeztetés 12 adatát tekintve, a dolognévi alanyok vannak többségben (összesen 9 adat).

Példák az egyes számú, alaki egyeztetésre: „Hogyan *jön* össze *a Gálfy meg az Eduárd?*" (Dobozy 63); „Panaszkodott, hogy *szúrja* a talpát *a kavics meg a sok* apró *ágacska*" (Török 25); „Itt persze óriási segítséget *jelent a nyomtatott áramkör meg a tranzisztor*" (Tábori 98).

Egyébként a 12 egyes számú egyeztetéses adat közül 9 (tehát a 15 adatból 12) a szépirodalmi stílusrétegből való, így megerősödhetünk abban a feltevésünkben, hogy a *meg* kötőszó használata erre a stílusrétegre jellemző.

Az Ns θ Ns *meg* Ns képletű alanyokat megelőző állítmányra csupán két adatunk van; pl. „Itt-ott még *küszködött* egy-egy folton *a juhcsenkesz, a sziki üröm meg a tarackos tippan*" (ÉT. 71).

2.6.2.1.5. A *meg* kötőszós alanyokkal szemben a másik végletet a kötőszó nélkül (θ kötőszóval) kapcsolt alanyok képviselik.

2.6.2.1.5.1. Két így kapcsolt (Ns θ Ns képletű) alany után az igei állítmány szinte mindig egyes számba kerül. Mint a 2. táblázatról is leolvasható, a 124 egyes számú állítmánnyal szemben csupán 2 többes számú akad korpuszunkban (tehát a többes szám részesedése mindössze 1,6%-nyi).

A többes számú egyeztetésnek ezt a minimálisra csökkenését két tényező is okozhatja.

Az egyik ok abban rejlik, hogy ebben a típusban sok olyan szerkezetes alanyt találunk (a 126-ból 56-ot), amelyben a két szerkezettag hasonló értelmű. Ez a fajta halmozott alany emlékeztet az értelmezővel bővített egyes számú alanyra, mégis elkülöníthető tőle a koreferencia alapján.

Az értelmezős alanyokban általában klasszikus appozíció szerepel; pl. „*Anna, a nagyobbik lány*, nem is hallgat az apjára" (Nagy 23). Ha ez szinonim az értelmezett szóval, akkor ilyenféle szerkezetek jönnek létre: „a Földnek *sűrű légköre, vastag légburka* van" (ÉT. 80); „a tanácsi építőipari vállalatok kapacitásának nagyobb részét *a lakóházak felújítása, a tatarozás* veszi igénybe" (EH. 4). De ha nem is szinonim az értelmező az értelmezettel, mindenképpen koreferens vele: „*Az állatfajok formáinak átváltozása, a darwinizmus tudományos elképzelése*, mintha némi rokonságban lenne a totemizmus barbár hitével" (Széchenyi 52). Az ilyen értelmezős alanyok mellett természetesen egyes számba kerül az állítmány.

Nos, az értelmezős alanyokhoz hasonló, de tőlük mégis elkülöníthető — tudniillik nem koreferens — hasonló értelmű alanyok mellé ugyancsak az egyes számú, alaki egyeztetés kívánkozik: „A király *nevetése*, a többiek *mosolygása* nem *tetszett* nekem" (Heltai 107); „*a strandolás, a napozás* megfelelő előkészületeket *igényel*" (Z. 4).

Az Ns θ Ns képletű alanyok után az igei állítmány egyes számba kerülésének másik oka az lehet, hogy az ilyen alanyok — nem csupán a hasonló jelentésűek — adataim szerint csak nagyon ritkán jelölnek személyeket. A 126 adatból 124 nem személyre vonatkozik. Az előbb felsorolt, hasonló értelmű alanyok is ilyenek voltak, de ugyanígy áll a dolog az eltérő jelentésű alanyok körében is: „Könnyű *nevetés*, néhány *megjegyzés hallatszott*" (Török 10); „Fel-

világosult *gondolkodás*, belső *egyensúly jellemzi*" (Pók 44); „Felesleges lesz, hogy *az 5-ös, a 60-as* mai útján *járjon*" (EH. 3).

A 126 adatból mindössze 2 az olyan, amelyekben az alanyok személyt jelölnek. Ezek közül az egyikben köznévi alanyok szerepelnek, s az igei állítmány egyes számba kerül (amit persze az alanyok közös mennyiségjelzője is okozhat): „*egy falka kormányelnök, miniszter* szintén *fejreállt*" (Dobozy 103). A másik adatban tulajdonnévi alanyokat találunk, s az igei állítmány többes számú: „*Cézanne, Gaugin* már *megfestették* első híressé vált műveiket" (Kósa 7). A másik többes állítmányú adat (összesen 2 van ebben a típusban!) szintén a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegből való, mégpedig ugyanattól — a többes számot amúgy is kedvelő — szerzőtől, dolognévi alanyok után: „Érdekes *Iparművészeti Múzeuma* [ti. Lechneré] (1883), *Takarékpénztára* (1900) ... nagyjából Otto Wagner bécsi épületeivel egyidőben *épültek*, és rangban, kompozícióban *tartják* velük a versenyt" (Kósa 43). A többes szám használatát adatunkban esetleg az a körülmény is előidézhette, hogy a szerző — mint láttuk — tovább is szól a mondatban a két alanyról, külön megnevezésük nélkül (l. a 3.6.1.5. pontban mondottakat).

2.6.2.1.5.2. Az Ns *θ* Ns ... *θ* Ns képletű, tehát a kettőnél több, kötőszó nélkül kapcsolt egyes számú alany mellett módosul a helyzet. Mint a 2. táblázatból látható, elég jelentős itt a többes számú egyeztetés részesedése: 9,1%-nyi (66 adatból 6). Ennek három oka lehet.

Egyrészt — mint az *és/s* kötőszóval összefűzött egyes számú alanyok esetében is láttuk — a kettőnél több alany erőteljesebben érvényesítheti a többségre utalást, mint a csupán kéttagú alany. Másrészt ebben a típusban kisebb a hasonló értelmű alanyok száma (a 66 adatból csak 13 az ilyen), mint az Ns *θ* Ns képletű alanyok sorában; vö. mégis: „A sziréna üvöltözött, *kiabálás, visítozás*, rohanó lábak *dobogása hallatszott*" (Hunyady 89); „*Akaratereje, szívóssága, hősiessége* a többi regényből is *kiderül*" (Szilágyi 76). Az alanyok többsége azonban nem ilyen jellegű; pl. „*Szíve, tüdeje, mája* jól *működött*" (Kosztolányi 90); „Ha *Varsó, Párizs, New York, Leningrád, Algír jelentkezik*, megéri a kapcsolat" (Nsz. 6).

Az állítmány többes számba kerülése végül azzal is összefüggheti, hogy ebben a típusban több a személyt jelölő alany (66-ból 12), mint az előzőben. Igaz, ezek mellett is többnyire (10 esetben) az egyes számú, alaki egyeztetés járja: „Tífusz tör ki a családban, *nagyapa, nagyanya, valamennyi gyerek* ágynak *esik*" (Illyés 38); „*A kabinos, a pincér, a borbély, a portás, a liftes* borravalót *kap*" (Mo. 31). De két adat mégiscsak szaporítja az értelmi egyeztetés számát: „*Debussy, Anatole France, Toulouse-Lautrec, Zola* már *megalkották* jelentősebb műveiket" (Kósa 8); „*Reguly Antal, Vámbéry Ármin, Lóczy Lajos, Stein Aurél megvallották*, hogy Kőrösi Csoma Sándor példája vezette és serkentette őket" (Szilágyi 6). Bizonyára nem véletlen, hogy mindkét idézett többes számú adat a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegből való, annál

kevésbé sem, mert a további 4 — már dolognévre vonatkozó — adat is innen kerül ki; pl. „A hajóépítés rohamos *fejlődése*, a lavírozás tudományának *tökéletesedése*, a matematikai és csillagászati ismeretek *előrehaladása*, a földgolyó egyre jobb *megismerése*, a térképezés *fejlődése jelzik* az útját a vitorlázás nagy korának" (Czére 56).

2.6.2.1.5.3. Mint a 2. táblázatból kiderül, az Ns θ Ns képletű alanyokat megelőző igei állítmány kivétel nélkül (56 esetben), az Ns θ Ns ... θ Ns képletűeket megelőző pedig túlnyomórészt (46 eset közül 43-ban) egyes számba kerül, ami megfelel az előzetes várakozásnak. Néhány példa: „A hajó sötétbe borult, és *fölragyogott* a csillagos *ég*, a holdsütötte, sima *tenger*" (Hunyady 91); „Fáradságát *bearanyozza* az alkotás *öröme*, a lakosság *elismerése*" (ÉM. 4); — ill.: „*élt* még *Emerson*, a filozófus, *Longfellow*, *Melville*, az író, *Tom Paine*, a politikus" (Kósa 19); „Ilyen vagyontárgynak *számít* elsősorban *a villa*, *garázs*, *jacht*, *motorcsónak*, *luxusautó*" (Mo. 9). — A mindössze 3 többes számú adat közül 2-ben kettőspont van az állítmány és az alanyok között, s ez is jelzi, hogy topikalizációval állunk szemben (l. a 2.6.2.1.4.2. pontban mondottakat): „A század tízes éveiben írt regényekben a leggyakoribb nevek közé *tartoztak: Artur*, *Hugó*, *Iván*, *Vince*, *Zsigmond*, *Bella*, *Emerencia*, *Janka*, *Lujza*, *Malvin*, *Olga*, *Szerafin*, *Viola*" (F. 5); „*Gyászolják: felesége*, *fia* Pogáts Dezső, *lánya* Pánczél Imréné" (MN. 6). A harmadik adat (Nagy 61) kölcsönösséget fejez ki.

2.6.2.2. A következőkben az egyszerű kapcsolatos viszonyban levő halmozott alanyok mellett a névszói, illetőleg a névszói-igei állítmány

3. táblázat

Az alanyokat megelőző állítmány					Az alanyok sorrendje és kapcsolása	Az alanyokat követő állítmány				
Ns (+Vs)		Np (+Vp)		Összesen		Ns (+Vs)		Np (+Vp)		Összesen
db	%	db	%	db		db	%	db	%	db
50	94,3	3	5,7	53	Ns *és/s* Ns	79	90,8	8	9,2	87
13	52,0	12	48,0	25	Ns Ø Ns ... *és/s* Ns	5		3		8
5		0		5	Ns *meg* Ns	4		1		5
2		0		2	Ns Ø Ns ... *meg* Ns	0		0		0
16	88,9	2	11,1	18	Ns Ø Ns	41	100	0	0	41
21	65,6	11	34,4	32	Ns Ø Ns ... Ø Ns	14	93,3	1	6,7	15
107	79,3	28	20,7	135	Összesen	143	91,7	13	8,3	156

egyeztetését vizsgáljuk meg. A szakirodalomban — mint láttuk — fölmerült az a vélemény, hogy a névszói(-igei) állítmány inkább kerülhet többes számba, mint az igei. Nézzük meg, beigazolódik-e ez a nézet a korpusz vizsgálatában! Az idevágó adatok megoszlását a 3. táblázat mutatja be.

2.6.2.2.1. Az Ns *és/s* Ns képletű alanyok u t á n a többes számú névszói (-igei) állítmány részesedése 9,2%-nyi, tehát alig magasabb, mint a hasonló helyzetű igei állítmányé (ez 8,9%-ot tesz ki). Tekintetbe kell azonban vennünk, hogy az egyes számot javalló mozzanatok száma itt nagyobb, mint az igei állítmány esetében. Főleg a főnévi állítmány olyan természetű, hogy több egyes számú alany mellett gyakorta csakis egyes számba kerülhet, ugyanúgy, mint az egyetlen többes számú alany esetében is; pl. „Hát *ezek* miféle *szerzet?*" (Dobozy 81). Ilyen körülmény forog fenn, ha az állítmány mennyiségjelzős főnév; gyűjtőnév, ill. összefoglaló jellegű főnév; anyagnév vagy ehhez hasonló főnév (bár ilyenkor az igei rész többes számba is kerülhet; l. a 2.6.2.2.3.1. pontban; vö. Joannovics 1874, 296; Simonyi 1879, 46; 1880, 227; 1884, 450; 1900, 4; 1914, 17—8; Hegedűs 210; Varga K. 301—3; Kéki 319; Füredi 63; Erdélyi 1906, 254; Molnár J. 366; Tóth Gy. 6; Kelemen B. 1918, 101; Gabányi 13; Klemm 1928a, 154—5; 1954, 165, 168; Losonczi 1931, 19; Tiszamarti 1936, 146; Dengl 1937, 193; Semetkay 26; Balassa é. n.[1], 93; 1943, 376; Fábián—Köves 10—1; Szabó D. 358; Temesi—Rónai—Vargha 229; Hámori 1956, 223; Benkő—Kálmán 169; Berrár 1960, 373—4; Majtyinszkaja 151, 153; Deme 1960a, 432; Szemere—Szende 173; Tompa 1953b, 128; 1962, 142; 1965a, 36—7; 1965b, 99; 1968, 251—2; 1972b, 161; 1980a, 146; J. Soltész 1965, 212; Rácz 1968, 249; 1969, 245; Dezső 1969, 147; Balogh D. 298; Nagy K. 117; Rozslay 207; stb.); pl. „*A »váz«* (ma: hajóbordázat), *és a »héj«* minden hajószerkezet *két legfőbb eleme*" (Czére 15); „*A tenger és az ég* egyforma *gyöngyszín*" (Hunyady 81). — Hasonlóképpen viselkedhet az *-é* jeles főnév és a birtokos névmás (vö. Simonyi é. n., 34; 1880, 227—8; 1884, 450; 1895, 536—8; 1914, 72—3; Szarvas 1895, 39; Kéki 319; Kelemen B. 1906, 207; 1918, 104; Kis-Erős 398; Takáts 42; Klemm 1928a, 154; Losonczi 1931, 19; Hámori 1956, 223; Deme 1960a, 438; Tompa 1961a, 94—8; 1962, 142; 1964a, 34—5; 1968, 251; 1980b, 454; Sz. L. 77—8; Rácz 1968, 250; Szathmári 1968, 248, 260; Kiss J. 1979, 69; 1982, 40; Jakab I. 1980, 224—5; stb.); pl. „*Életem és vérem* felséges *uramé*" (Heltai 107); — továbbá az elvont főnév (Simonyi 1880, 227; 1884, 450; 1900, 4; Hegedűs 210; Kis-Erős 510; Klemm 1928a, 154—5; 1954, 165, 168, 169; Fábián—Köves 11; Tompa 1955, 390; 1980a, 146; Hámori 1956, 223; Berrár 1960, 373—4; Rácz 1969, 245; J. Soltész 1965, 212; stb.); pl. „A távbeszélő-kábel *szigetelése és lefektetése* drága *mulatság*" (Tábori 56); „A földművelésben az eke *felfedezése és használata* hatalmas *fejlődés volt* a kapával szemben" (Czére 20). — Csakis egyes számú lehet az állítmány, ha ez számnév vagy efféle névmás (vö. pl. Klemm 1954, 168): „Az 1928. évi összeírás szerint az akkori Magyarországon a 16—60 év közötti

jobbágyok száma 564 643. [Bekezdés.] *A zselléreké és pusztai cselédeké* pedig *587 288*" (Illyés 65); „A vasúti pálya *építése és fenntartása egyike* a legnehezebb fizikai munkáknak" (Czére 96). Hasonlóan viselkedhet az *egy* melléknév, ill. főnév: „*az ember és az arca egy* előttem" (Babits 13; vö. mégis: *egyek vagyunk*, l. Joannovics 1874, 341; Simonyi 1880, 228; 1884, 450; Varga K. 302–3; Klemm 1928a, 154; 1954, 168; Dengl 1937, 180; Kosztolányi 64–5; Ferenczy G. 1964b, 240; Lőrincze 1968, 299; Tompa 1962, 142; 1983b, 451–5; 1985c, 466; stb.).

Természetesen itt is — akárcsak az igei állítmány esetén — az egyes számú, alaki egyeztetést javallja az alanyokhoz külön-külön vagy kölcsönösen kapcsolódó mennyiségjelző, illetőleg határozatlan névelő: „*minden hang, s minden mozdulat* egy teljesen egységes szerepkoncepció *része*" (MH. 6); „a személyiség *valamennyi tulajdonsága és területe feltárhatatlan*" (ÉT. 20); „csak Georg Kolbe *egy álló aktja és néhány Mies tervezte fémbútor volt* az épületen kívüli *látnivaló*" (Kósa 84); vö. mégis: „az idősebbik *lánya meg a két fia kőművesek*" (Örkény I.: Önéletrajzom töredékekben 341; az adatot Tompa József szívességének köszönhetem).

Ennyi gátló körülmény ellenére tehát mégiscsak figyelmet érdemel a névszói(-igei) állítmány többes számú, értelmi egyeztetésének az igei állítmányét valamicskével felülmúló aránya.

A személyt jelölő alanyok itt is hozzájárulnak egy kissé ennek a mutatónak a létrejöttéhez (8 idevágó adatból 3-ban az értelmi kongruencia érvényesül); pl. „*Grimmelshausen és Philipp von Zesen* a téma legismertebb *feldolgozói*" (Pók 109); — de: „azt mondanák például, hogy *Arisztotelész és Marx strukturalista*" (L. 80).

Többes számba kívánkozik az alanyok kölcsönös viszonyát kifejező állítmány is, főleg akkor, ha ez főnév (l. a 2.6.1.2.3. pontot): „*A távíró és távbeszélő* ma már nem *versenytársak*" (Tábori 54). A hasonló viszonyt jelölő melléknévi állítmánynak már ingadozik az egyeztetése: „*Az energiaforgalom és az anyagcsere* tehát *elválaszthatatlanok* egymástól" (Kontra 52); „*a CIAM és Corbu* egymástól nem *választhatók* el" (Kósa 67); — de :„*Az életterv és az olvasói magatartás* nem *független* egymástól" (L. 160). Egyébként is megfigyelhetni, hogy a melléknévi állítmány hajlamosabb az egyes számú egyeztetésre, mint a főnévi, ha ez utóbbinak olyan a jelentése, hogy egyáltalán lehetővé teszi a kongruencia ingadozását.

Ami az egyeztetésnek a stílusrétegek szerinti megoszlását illeti, nem ér bennünket meglepetés: a 8 többes számú adat közül 7 a tudományos ismeretterjesztő művekből kerül ki; ez pedig 14,3%-át teszi ki e stílusréteg 49 adatának.

2.6.2.2.2. Az Ns θ Ns . . . *és/s* Ns képletű alanyokat követő névszói(-igei) állítmányra — mint a 3. táblázatban is látható — csak kevés, mindössze 8 adatunk van. De az talán nem lehet véletlen, hogy ebből 3 a többes számú: a pluralisi egyeztetés részesedése — mint az igei állítmány esetében is láttuk —

növekszik a singularisban álló alanyok számának a szaporodásával. — Példák az egyes számú (alaki) egyeztetésre: „*a zsír, a fehérje és a cukor* egészen különböző módon *különíthető* csak el" (Kontra 16); „*a felhőzet, a hó és a jég fehér*" (ÉT. 12). — Példák a többes számú (értelmi) egyeztetésre: „*A köd, a füst és a vaj* egyszerű diszperz *rendszerek*" (Kontra 15); „*Csortos Gyula, Varsányi Irén, Haraszthy Hermina, Szerémy Zoltán, Molnár Aranka és Vendrey Ferenc voltak* az ősbemutató *közreműködői*" (EH. 2). Itt is megfigyelhető, hogy a főnévi állítmány hajlamosabb a többesbe kerülésre, mint a melléknévi. Megjegyezzük még, hogy a 3 többes számú adat közül 2 a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegből kerül ki.

2.6.2.2.3. Most térjünk rá az *és/s* kötőszós alanyokat megelőző névszói(-igei) állítmány egyeztetésére.

2.6.2.2.3.1. Az Ns *és/s* Ns képletű alanyok előtt — mint a 3. táblázatból is leolvasható — a szokásos helyzet tárul elénk: ilyenkor kevesebb a többes számú egyeztetés részesedése (5,7%-nyi), mint a hasonló alanyok után (ott 9,2%-nyi). Mégis nagyobb ez az arányszám, mint az igei állítmány hasonló helyzetében (a korpuszban nem is akadt példa többes számú igei állítmányra az ilyen alanyok előtt). A többes számú névszói állítmányok közül kettő topik helyzetű (vö. a 2.6.2.1.4.2. pontban mondottakkal; a névszó egyébként is gyakrabban lehet topik szerepű, mint az ige): „Munkájuk *jellemzői: a sokoldalúság . . . és a professzionalizmus*" (Mo. 22). — Az egyes számú egyeztetés adatai között is akadnak olyanok, amelyekben hasonló topikalizációval állunk szemben, s csupán más tényező — rendszerint a mennyiségjelző — akadályozza meg az állítmány többesbe kerülését; vö. „A tánckar *két új tagja: Baráth Ibolya és Rónai Beáta*" (DM. 5), bár e nélkül is lehet ilyenkor egyes számú: „*Ügyintéző: — Szántó Kálmán és Erdélyi Márk*" (Mn. 16). Mint látható, az efféle topikalizációs adatok — akár egyes, akár többes számú az állítmány — elsősorban az újságnyelvből kerülnek ki.

Egyéb példák az egyes számú (alaki) egyeztetésre: „Valószínűleg ő is sejti, hogy együttlétünk üzlet, aminek *az alapja az ő pénze és az én személyem*" (Sarkadi 7); „Ó, milyen *jó aludni és álmodni* mindenféléket" (Babits 24; főnévi igenévi alanyokkal, amelyek mellett az állítmány szinte törvényszerűen egyes számú); „*Ilyen volt a . . . Nemzeti Szalon* (1907) *és a Városligeti Színház* (1908)" (Kósa 45).

Az esetek egy részében a névszói-igei állítmánynak csupán a névszói tagja előzi meg az alanyokat; pl. „A konferencia *témája a termelési szerkezet javítása és a fejlesztési politika volt*" (F. 1). — Ilyenkor felemás kongruencia is előfordulhat (erre nézve l. a 2.6.2.2.1. pontban felsorolt irodalmat is): „Az első *két magyar atomtudós* [= az állítmány névszói része], akik ezt a nagyon értékes ösztöndíjat kapták, *Láng Nándor debreceni egyetemi tanár, és férjem, Kerényi Károly, a budapesti egyetem magántanára* [= az alanyi rész] *voltak* [= az állítmány igei része]" (Magyar Nemzet 1983. febr. 19. 9).

2.6.2.2.3.2. Ami az Ns *θ* Ns . . . *és/s* Ns képletű alanyokat megelőző névszói(-igei) állítmányt illeti, mindenekelőtt feltűnő, hogy adatai több mint a háromszorosát teszik ki az ilyen alanyokat k ö v e t ő névszói(-igei) állítmány adatainak (25, ill. 8 adat; igei állítmány esetén egészen mások az arányok: 32, ill. 74 adat). A következő meglepetés a többes számú (értelmi) egyeztetésnek minden eddigit (és ezután következőt) felülmúló részesedése: kereken 48,0%-nyi. Ennek nyilvánvaló oka a topikalizációs példák felszaporodása; pl. „Az élő anyag legfontosabb *alkotóelemei: a szén, a nitrogén, az oxigén és a hidrogén*" (Kontra 66); „A vidéki úri társaság *hangadói* Ambrus Zoltánnál: *Ervin, Albin és Milán*" (F. 5). Az efféle felsorolások rendszerint kettőnél több tagból állnak, s a tudományos ismeretterjesztő és a publicisztikai stílusra jellemzők (a 12 értelmi egyeztetéses adat közül 7 a tudományos ismeretterjesztő, 5 pedig a publicisztikai stílusrétegből való). Itt is megeshet, hogy a névszói-igei állítmánynak csak a névszói része előzi meg az alanyokat: „egyik legfontosabb a hollandiai . . . De Stijl-csoport volt, melynek jelentősebb *tagjai Piet Mondrian, Jacobus Johannes Pieter Oud, a magyar Huszár Vilmos és Theo van Doesburg voltak*" (Kósa 72).

Persze — mint láttuk — az egyes számú egyeztetésnek is lehet hasonló sorrendje; pl. „A gyarmati közigazgatás legfőbb *gondja* az aztékok és az inkák évszázados kincsének . . . *begyűjtése, negvédése és elszállítása volt*" (ÉT. 58). Az egyes számú állítmány is lehet topik szerepű, a topikalizációnak sajátos jelölésével: „Politikai eszméinek *lényege:* . . . *felszámolni* az államok közti ellentéteket . . . , *megalapítani* a világköztársaságot, *és* . . . *összeállítani* az emberi szenvedések szociológiáját" (Pók 85).

2.6.2.2.4. A *meg* kötőszóval összefűzött, Ns *meg* Ns, illetőleg Ns *θ* Ns . . . *meg* Ns képletű alanyokra oly kevés adatunk van, hogy a névszói(-igei) állítmánynak velük való egyezésére nézve semmiféle következtetést sem vonhatunk le. Csupán annyit jegyezhetünk meg, hogy az őket követő, illetőleg megelőző névszói(-igei) állítmánynak együttvéve 12 adata közül 9 a szépirodalmi stílusrétegből kerül ki; pl. „A csendőrök tiszták, csak éppen *a cipőjük meg a pantallójuk alja poros*" (Nagy 58); ill.: „*Fekete a haja, a szeme meg a túlburjánzott szemöldöke*" (Örkény 31); innen való az egyetlen értelmi egyeztetéses adat is, személyt jelölő alanyokkal: „*Maga meg a bátyja* már egy hét óta *hasznavehetetlenek*" (Török 68). Így hát igazolódik az a korábbi megfigyelésünk, hogy a *meg* kötőszó használata főleg a szépprózára jellemző (de itt a kevés adat nem erősítheti meg az értelmi egyeztetésnek vele kapcsolatos kedvelését). Az is egybevág eddigi tapasztalatainkkal, hogy ez a kötőszó a tudományos ismeretterjesztő stílustól sem idegen, ide tartozik a további 3 adat; pl. „ott is *sok a totemfa meg a halszag*" (Széchenyi 55).

2.6.2.2.5. Térjünk rá arra a kérdésre, hogyan egyezik a névszói(-igei) állítmány az olyan egyszerű kapcsolatos viszonyban levő egyes számú alanyokkal, amelyeket n e m f ű z ö s s z e k ö t ő s z ó.

2.6.2.2.5.1. Az Ns θ Ns képletű alanyok u t á n a névszói(-igei) állítmányra is jellemző — adatainkban kivétel nélküli — az alaki egyeztetés. Sorukban is jelentős számban fordulnak elő hasonló jelentésű alanyok; pl. „*Az ellátottság, a koszt* általában *ugyanolyan*, mint tanév közben a napköziben" (Z. 4); „a tó mellett *játszótér, labdázóhely*, a betegek nyugalma érdekében nem *alakítható* ki" (Mo. 24).

Az egyes számú kongruencia dominálását az a körülmény is támogatja, hogy mindössze egyetlen adatban szerepelnek személyt jelölő alanyok: „Akkor még nem tudtam, hogy *ifjúcirill, ócirill egykutya*" (Heltai 65). Ilyen antonim jellegű mellérendelés egyébként nem személyt jelentő alanyok között is előfordul: „érkező hajók *fogadása*, távozók *búcsúztatása* a *kenyerük*" (Széchenyi 40). Gyakoriak persze az egyéb — nem szinonim és nem antonim jellegű — kapcsolatok is; pl. „A regény *szerkezete, módszere* talán a *legartisztikusabb*" (Pók 134).

Az Ns θ Ns . . . θ Ns képletű alanyokra a névszói(-igei) állítmány mellett is csak kevés példa van a korpuszban, azonban köztük — bár csak egyetlen — olyan mondat is, amelyben az állítmány többes számba kerül: „Kötetlen *alakítás*, racionális *anyagfelhasználás*, a funkció *tisztelete voltak* a főbb *szempontjai*" (Kósa 48; az adat a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegből való, s ezen belül is a többes számú egyeztetést leginkább kedvelő szerzőtől származik).

Egyébként az Ns θ Ns . . . θ Ns képletű alanyok után szintén az egyes számú egyeztetés járja; pl. „Az egyes központok *tevékenységi köre, jellege, mérete* . . . eléggé *különböző*" (Mo. 22); „a kapcsolatok *megszakadása, megteremtése, iránya* gyakran durván *jelzésszerű maradt*" (EH. 2).

Mint a példák is érzékeltetik, az Ns θ Ns, illetőleg az Ns θ Ns . . . θ Ns képletű alanyokat követő névszói(-igei) állítmányú mondatok az újságnyelvben a leggyakoribbak, ritkábban fordulnak elő a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegben, s csak elvétve a széppróza̧ban (az 56 adat megoszlása a három stílusréteg között: 32, 18, 6).

2.6.2.2.5.2. Ami a kötőszó nélküli alanyokat m e g e l ő z ő névszói(-igei) állítmány adatait illeti, itt is feltűnő — akárcsak az *és*-sel kapcsolt alanyok esetén — ezeknek viszonylag nagy száma, ami erősen eltér a hasonló helyzetű igei állítmány adatszámától. A névszói(-igei) állítmánynak az Ns θ Ns képletű alanyokat m e g e l ő z ő előfordulásai csaknem a felét teszik ki az alanyokat k ö v e t ő k számának, az NS θ Ns . . . θ Ns képletű alanyok esetén pedig felül is múlják őket (az arányszámok: 18 : 41, illetőleg 32 :15 !).

2.6.2.2.5.2.1. Az Ns θ Ns képletű alanyok előtt csak két értelmi egyeztetéses mondat bukkan fel a korpuszban (ám u t á n u k egy sem); mindkettő a topikalizáció jellegzetes írásjelhasználatát mutatja; így ez is: „A jelfogó állomás szerkezete nagyon egyszerű. *Alkotórészei: az elektromágnes, a kétkarú emelő*" (Öveges 56).

Mindkét értelmi (többes számú) egyeztetéses adat a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegből való; az alaki egyeztetések között szinte azonos az

újságnyelvből és a tudományos ismeretterjesztő irodalomból kikerülő adatok száma (7, ill. 6); pl. „itt *helyénvaló lett volna* némi *pátosz*, több *lendület*" (Nsz. 7); — ill.: „Egyetértünk azzal, hogy *szükséges* Kossuth reális történeti képének *megformálása*, életművének, felfogásának, tevékenységének kritikai *feldolgozása*" (ÉT. 78). Mindamellett a szépirodalmi stílusréteg is szolgáltat ilyen példákat: „*drága a gép, a szerszám*" (Nagy 103; bár ez stilisztikailag eléggé közömbös mondat). Az alanyok egyébként egyetlen adatban sem jelölnek személyt.

2.6.2.2.5.2.2. Az Ns *θ* Ns . . . *θ* Ns képletű, tehát a kettőnél több tagú alanyok már jobban kedveznek az értelmi (többes számú) egyeztetés érvényesülésének (feltűnően nagy, 34,4%-nyi, tehát az eseteknek több mint egyharmadát kitevő részesedéssel). Mindezt nem csupán a szerkezeti tagok nagyobb száma váltja ki (bár ez sem közömbös), hanem elsősorban — s az előbb említett októl nem függetlenül — a topikalizáció feltételeinek a megjavulása. Az idevágó 11 értelmi egyeztetéses adat közül 6 a tudományos ismeretterjesztő, 5 pedig a publicisztikai stílusrétegből kerül ki; pl. személynevekkel: „A színház új *tagjai: Pályi András dramaturg, Bor József rendező, Makláry László karigazgató, Gyarmathy Ágnes díszlet- és jelmeztervező, Somos Zsuzsa koreográfus*" (DM. 5); — nem személynevekkel: „A gyakoribb »láthatatlan« *hibák:* panelos épületeknél a szerelési *pontatlanság*, a szerkezeti beton gyenge *minősége*, az acélkapcsolatok hibás *hegesztése*" (Mo. 21). — Az ismeretterjesztő stílusban képletek közlésekor is előfordulhat az ilyen egyeztetés: „Az első hibrid nemzedék *ivarsejtjei: A, a, A, a*" (Kontra 115). — Az egyes számú egyeztetésben azonos a két stílusréteg részesedése (9—9 adattal); pl. „*Téma: a dohányzás, a jóga, az alvás*" (EH. 3); — ill.: „Így *mérnök volt Paxton, Eiffel, Hennebique*" (Kósa 11). A szépirodalmi stílusbeli példák itt is háttérbe szorulnak (3 adat), vö. mégis: „Nagyon *jó* ennek a tizedesnek *a bőrruhája, a kesztyűje, a bakancsa*" (Dobozy 43).

2.6.2.3. Az egyszerű kapcsolatos viszonyban levő egyes számú alanyok melletti állítmány egyeztetését azért vizsgáltuk meg viszonylag részletesen, mert a többes számú kongruenciára csak az ilyen viszonyú alanyok mellett van számottevő esély.

Mint láttuk, az *értelmi (többes számú) egyeztetésre* különösen a következő tényezők adnak alkalmat: az *alanyok* tekintetében a személyjelölés (főleg a *meg* kötőszóval kapcsolt alanyok esetén), továbbá a halmozott alanyok magasabb száma (kettőnél több halmozott alany); az *állítmány* vonatkozásában a kölcsönösség kifejeződése (főleg a névszói, ill. névszói-igei állítmányban), továbbá az állítmánynak az alanyokhoz képest elfoglalt helyzete, ami másképp befolyásolja az egyeztetést az igei, mint a névszói(-igei) állítmány esetében: az igeiek közül az alanyok után állók, a névszói(-igei) állítmányok közül pedig az alanyokat megelőzők kerülhetnek inkább többes számba, ez utóbbiak sorában főleg a topik szerepűek. — A *stílusrétegek* közül általában a tudományos ismeretterjesztő hajlamos az alkalmasint precízebbnek érzett értelmi egyeztetésre, az állítmány jelölt

topikalizációja esetén azonban még szokásosabb a többes szám a publicisztikai stílusrétegben; a szépprózа elsősorban a *meg*-gel kapcsolt alanyok mellett kedveli a többes számú állítmány használatát.

Az alaki (egyes számú) egyeztetés malmára hajtja a vizet az alanyok tekintetében a tagok hasonló értelműsége, az állítmány vonatkozásában pedig az igei állítmány elülső pozíciója.

2.6.2.4. Elemzésembe nem vontam be az olyan mondatszerkezeteket, amelyekben az alanyok között az *és/s*, illetőleg a *meg* kötőszók ismétlődnek vagy kombinálódnak. A korpusznak idevágó nem nagyszámú, mindössze 16 adatában kivétel nélkül egyes számú az állítmány.

Példák az *és/s* kötőszó ismétlődésére: „Az új esztendőben több mint 8 millió szovjet *dolgozó és alkalmazott, s* csaknem 8 millió *kisdiák töltheti* szabadságát díjmentesen, illetve kedvezményesen" (Nsz. 2); „Nehézséget *jelentett* az elektroncsövek kisebb *élettartama és* műszaki tulajdonságaik lassú *változása és ingadozása*" (Tábori 51). Ebben a típusban előfordul — főleg az ismeretterjesztő stílusrétegre jellemzően — két alanypár alkotása *és* kötőszóval: „Innét már csak egy lépést kellett tenni ahhoz, hogy *a funkció és a forma, a célszerűség és a szépség* teljes egységben *valósulhasson* meg" (Kósa 26); az alanypárok a kölcsönösség viszonyában is lehetnek: „Barátjához való viszonya olyan szeretet, amelyben *gyengédség és borzadály, szánakozás és* odaadó *csodálat vegyül*" (Pók 111).

A *meg* kötőszó ismétlése, illetőleg az *és*-sel való kombinálása természetesen a szépirodalmi stílusra jellemző: „annyi *irat meg nyugta meg istencsudája van* már ebben a fiókban, hogy az ember nem tudja, melyik miféle" (Nagy 98); „És hármuk közt *elintéződik a tinógulya meg a vásárbérlő meg a díjnoki éhségpercent*" (Móricz 89); — ill.: „A jó *birkatej és paprikás meg* a hevertető édes, puha *anyaföld* ezeket a juhászokat mind szálfamagasságúvá *növesztette*" (Illyés 77).

Hasonlóképpen áll az egyeztetés dolga abban a még csekélyebb számú, mindössze 6 adatban, amelyekben a kötőszóval, illetőleg a kötőszó nélkül való kapcsolás nem a szokványos sorrendű: „Az utolsó [műve], a Doktor Faustus panaszolkodása, amely után csak *az éj s a hallgatás, az őrület következik* Leverkühn életében" (Pók 152). Csupán annyi a különbség, hogy ebben a típusban a korpuszból a többes számú állítmányra is idézhető — egyetlen — adat: „Amerika arany- és ezüstországainak *felfedezése*, a bennszülött lakosság *kiirtása*, rabságba *döntése és* bányákba *kényszerítése*, Kelet-India most kezdődő *meghódítása és kifosztása*, Afrika *átváltoztatása* a fekete bőrűek elleni kereskedelmi vadászterületté — *jelzik* a tőkés termelés korszakának hajnalát" (Marxtól id. Czére 57).

2.6.2.5. Az alany és az állítmány szórendi helyzetét illetően nem vizsgáltuk azt a mondatszerkezetet, amelyben az állítmány egyes számú alanyok közé ékelődik.

2.6.2.5.1. Ha az állítmány két egyszerű kapcsolatos viszonyú alany közé kerül, akkor kötelező az alaki, vagyis az egyes számú egyeztetés (tulajdonképpen az őt megelőző alannyal egyezik az állítmány). Így áll a dolog a korpusznak mind a 32 idevágó adatában. Ezek közül 31-ben igei állítmányt találunk, közöttük 22-ben a létigét.

Példa *és* kötőszóval: „*Csend volt és hajnal*" (Babits 46); „Csak *a szeme szép és a foga*" (Kosztolányi 106); — *meg* kötőszóval: „Csak a községházán van jég, onnan rendelésre adnak beteg számára, ezen felül csak *a mészáros kap meg a kocsmáros*" (Nagy 47); — kötőszó nélkül: „Külön *kabinja volt*, meleg *vize*" (Hunyady 75). Ez a szokatlan mondatszerkesztés szinte csak a szépirodalmi stílusrétegben fordul elő (a 32 adatból 31 innen kerül ki, a további 1 a tudományos ismeretterjesztőből), s tulajdonképpen úgy is felfogható, hogy összetett mondattal van dolgunk, olyannal, amelynek második tagmondata hiányos szerkezetű (l. részletesebben: Farkas V. 1961, 83; Benkő László 1968, 451—2; Keszler 1977, 120—1; 1985, 111—6). A kérdésre még visszatérünk, a nem egyszerű kapcsolatos viszonyban álló alanyok (l. a 2.6.2.7.2.3. pontban), továbbá a különböző nyelvtani számú alanyok (l. a 2.7.1. pontban) egyeztetésbeli hatásának a vizsgálatakor, de már most megjegyezzük, hogy az említett felfogás jogosultnak látszik. Sőt az is kétséges, hogy a vizsgált sorrend esetén a második alany vajon valóban egyszerű kapcsolatos viszonyban van-e az elsővel, tudniillik fölmerülhet a hozzátoldás mozzanata is.

Az egyes számú egyeztetés szigorú szabályától való eltérést csak egészen különleges tényezők okozhatják, mint például ebben a költői nyelvből vett mondatban: „Mustrákká *Berzsenyi lettenek és Dajka*" (Kölcseytől id. Radó 105); itt nemcsak a költői szabadság játszott közre, hanem az előrevetett határozónak egyébként szabályszerű pluralisi egyeztetése is (vö. Tompa 1965b), amely mintegy előkészítette az igének szokatlan, többes számú formában való megjelenését.

Szélsőséges esetként az is előfordulhat, hogy a névszói-igei állítmánynak csupán az igei része ékelődik be a két alany közé, a névszói rész azonban megelőzi őket: „*Hallgatóközönsége a három kifestett asszony volt és a fiatal házaspár*" (Hunyadi 42; ez a szórendi variáció némileg hasonlít ahhoz a már említetthez, amelyben az állítmány névszói része az alanyok elé, igei része pedig ezek mögé kerül).

2.6.2.5.2. Ha az állítmány kettőnél több, egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyok közé ékelődik, s közülük csupán egy előzi meg, akkor szintén csak egyes számba kerülhet. Ezt korpuszunknak idevágó 16 adata is egyöntetűen bizonyítja. A 16 adat közül 15 ismét csak a szépirodalmi stílusrétegből kerül ki, a további 1 ugyancsak a tudományos ismeretterjesztőből. Mind a 16 mondatban igei állítmányt találunk, közülük 8-ban (tehát az adatok felében) létigét.

Lássunk néhány példát, a képlet megadásával. (A képletekben itt és később bekeretezem a közbeékelt állítmány szófajának szimbólumát.)

Ns [Vs] *meg* Ns *és* Ns: „kiért egy térre, ahol *egy templom volt meg egy kórház és olyan lárma*, mint mikor ősz végén az égben a varjak kárognak" (Kosztolányi 86–7); — Ns [Vs] *θ* Ns *és* Ns: „*Cini kísér* le bennünket, *Rózsi és Pali*" (Karinthy 97); — Ns [Vs] *θ* Ns *θ* Ns: „Egy kis *patak volt* ott, *tisztás, deszkabürü*" (Babits 16); — Ns [Vs] *s* Ns *θ* Ns *θ* Ns *θ* Ns *s* Ns: „A szobában ősrégi *ágy állt, s* egy nagyon színehagyott bársonyhuzatú *dívány, asztal, hintaszék, rádió, s* a könyvespolcon nem sok *könyv*" (Sarkadi 46).

Ha az egyszerű kapcsolatos viszonyban levő alanyok közül kettő vagy több kerül a közbeékelt állítmány elé, akkor az állítmány többes számú is lehet: „Nemsokára a teraszon voltunk, ahol *apa, édesanyánk, a nagymama, a nenne és Martonek ültek, és* velük együtt *egy* mosolygó, őszes *bácsi és* egy gyönyörű, fiatal *leány*" (Babits 74; a többes számú egyeztetést elősegíthette, hogy az alanyok személyt jelölnek, s közülük kettőnél jóval több helyezkedik el az állítmány előtt). — Természetesen ilyenkor is gyakoribb az egyes számú állítmány; korpuszunkban az egyetlen imént idézett többes számú adattal 3 egyes számú áll szemben; pl. „Már csak a szél *zúgása*, a havaseső *verése hallatszik meg* a lókolomp lassan távolodó *kongása*" (Széchenyi 93–4).

2.6.2.6. Mielőtt búcsút vennénk az egyszerű kapcsolatos viszonyban levő egyes számú alanyoktól, tekintsük át, miképpen alakul az állítmánynak velük való egyeztetése a régi nyelvben, a magyar nyelvjárásokban és néhány más (rokon, illetőleg nem rokon) nyelvben.

2.6.2.6.1. Ami a régi nyelvet illeti, Klemm (1928a, 148–9, 156; vö. még 1954, 168–71), csak kevés példát idéz az ilyen egyeztetésre, s úgy nyilatkozik, hogy az állítmány általában egyes számba kerül, de a személyt jelölő alanyok mellett többes számú is lehet. — Berrár (1957, 83–4) példák felhozása nélkül — több más típussal együtt említve — a következőket írja a vizsgált egyeztetésről: „Az alany némelykor csak alakilag egyes számú, értelmileg többséget fejez ki (ha pl. gyűjtőnév, számnévi jelzős vagy társhatározóval kapcsolt főnév, vagy ha t ö b b e g y e s s z á m ú a l a n y van a mondatban). Ilyenkor a szokásosabb (és talán eredetibb, mert egyszerűbb értelmi műveletet kívánó) használat az alaki egyeztetés, tehát az állítmány is egyes számban áll. De az irodalmi nyelvben is gyakran találkozunk értelmi egyeztetéssel, t ö b b e s s z á m ú á l l í t m á n n y a l, különösen t ö b b a l a n y mellett." (A ritkítások tőlem származnak. R. E.)

Tüzetesebb vizsgálatban éppen legrégibb kódexeink részesültek.

A Jókai-kódexben Károly Sándor (1947, 19) megállapítása szerint több egyes számú alany mellett — ha ezek nem személynevek — 10 esetben egyes számú, 5 alkalommal pedig többes számú állítmány fordul elő. Ha az alanyok személynevek, 3 alkalommal többes számú, egy esetben pedig egyes számú az állítmány. Ha a tőle felhozott példákat összevetjük latin megfelelőjükkel, kiderül, hogy a kódexbeli egyeztetés általában a latin mintát követi; pl. „Mert *frat[er] rufen es frater fferencz laknakuala [stabant]* azÿfya hegÿenek alata egÿ

helyben" (JókK. 51); „Ime *zent Peter es zent Pal megyelenenek [apparuerunt]*" (JókK. 133—4); — ill.: „*llakozykuala [Morabatur]* ez mondot monoſtorban *egÿ ortulana nevew apacza . . . es Agnes azon*" (JókK. 76). — Ahol eltér a magyar egyeztetés, illetőleg mondatszerkesztés a latintól, annak különleges oka van, így a birtoklásnak a *van* igével való kifejezése, amely — mint említettük — ma is kivétel nélkül egyes számú: „Mert zolniualo *malaſtya es batorſaga es zeppbezede* nem *vala* : nam loquendi gratiam et audaciam et facundiam non habebat" (JókK. 56); — továbbá a latin cselekvő szerkezetnek szenvedővé alakítása: „*ganaÿ es penz* zerelmnek egÿ ÿutalmaual *mertekletnenek* : stercus et pecuniam uno amoris pretio ponderarent" (JókK. 79—80, bár az egyeztetésbe szintén belejátszhatott a latin mondat állítmányának többes száma).

A Huszita Biblia egyeztetési sajátságait vizsgálva, Hámori (1956, 222) a következőképpen nyilatkozik: „A több alanyú mondatokban (egyes számú alanyok esetén) többes számú állítmányt is találunk. (Pl. a BK.-ben 65 egyes állítmánnyal szemben 70 többes állítmány áll.) Az értelmi egyeztetésnek ezt a típusát nyelvtanaink általában idegen nyelvi hatásnak tulajdonítják. Arra kell gyanakodnunk, hogy a bibliafordításban valóban latin hatásról lehet szó, mert rendszerint csak akkor többes számú az efféle mondatok állítmánya, amikor a latinban is így van: BK. 71: »mikēt *Mardocheus z Hèstèr zèrzèttĕkvala* (sicut *constituerant Mardochaeus* et *Esther)*«; MK. 30: »*meń z fold* [ɔ: fǫld] *èlmulnac (caelum et terra transibunt)*«; AK. 29: »*zegen* es *ńauolas* [ɔ: ńaualas] *diczerik* te neuedet *(pauper* et *inops laudabunt* nomen tuum)«; stb."

A készülő magyar történelmi grammatika munkálatai bizonyára sok adatot feltárnak még a kései ómagyar korból. Ilyenek például (az alanyokat megelőző egyes számú állítmánnyal): „ő nekic *maradot aſſok kencz a haaz, es az ŏrŏkſegh*" (NádK. 319); — (az alanyokat követő többes számú állítmánnyal): „Mykoron azert *az wr ffyw es az mennyey vendeeg* egy maſtwl *el valtanak volna*" (ÉrdyK. 510; itt a személyjelölés és a reciprok viszony is támogatja az értelmi egyeztetést). A kódexek nyelvéből felhalmozott két utóbbi mondat egyébként szintén követhet latin mintát is, de már bizonyosan az élőnyelvből való az E. Abaffy (161) által Wathay Ferenctől idézett adat: „*Horuat Istuan s Prithi* ottben *ueztek uala*".

A régi grammatikusok közül Molnár Albert (260; vö. Szathmári 1968, 195) a névszói állítmány egyeztetésével kapcsolatban a következőket írja: „Interdum multis substantivis unum additur adjectivum plurale vel singulare, ut: *az oroßlán és a medve haragoſoc*, leo et ursus iracundi: *mind nénnye báttya* elég *rest*, et soror eius, et frater suus satis piger." (A második példa nem egyszerű, hanem összefoglaló kapcsolatos viszonyt fejez ki, így tulajdonképpen nem is tartozik mostani tárgyunkhoz.)

Adatszegénysége ellenére feltűnően sok példát idéz Klemm (1928a, 149) az alaki egyeztetésre Pázmánytól (a XIX. század előtti adatai egytől egyig innen valók); pl. „*A' kevély, és telhetetlen* soha meg nem *nyughatik*". Deme (1960b,

28—9) viszont az értelmi egyeztetésre figyel fel Apáczai Magyar Enciklopédiájának nyelvét tanulmányozva: „Az egyeztetést nézve feltűnik a két alanyhoz csatlakozó többes számú állítmány ezekben: »Esau és Iakob *születnek* . . . Ugyan eckor *születnek* Moab és Ammon is«".

A reformkor nyelvét vizsgálva TOMPA (1955, 389) a következőket állapítja meg: „több egyes számú alany mellett eleinte csaknem gyakoribb a többes számú állítmány; de a korszak végére ez az arány nagyjában megfordul, s 1847-ben a MNyR.[2] (266) is eléggé magyaros főszabályt közöl. Csak egyes számú tulajdonnévi alanyok után k e l l többesbe tenni az állítmányt — hirdeti Szvorényi." — Ezután már csak Arany költői és prózai nyelvének idevágó egyeztetési sajátságait tárja fel két nagyobb tanulmány (VARGA K. 303—4; TÓTH GY. 7; ezekre már utaltunk a 2.6.1.1. pontban).

2.6.2.6.2. A m a g y a r n y e l v j á r á s o k ból szintén csak kevés — nem is mindig megbízható s többnyire nem is friss — adat áll rendelkezésünkre a vizsgált egyeztetésről. A Magyar Nyelvőr szerkesztősége 1894-ben ezt a körkérdést intézte olvasóihoz: „Melyiket használja a nép a két egyeztetésmód közül: »János és Péter *elment*« vagy »János és Péter *elmentek*« vagy »Fa és bokor *diszíti* a kertet« vagy »Fa és bokor *díszítik* a kertet?«" (Nyr. 25: 238). A válaszok, amelyeket beépítünk tárgyalásunk menetébe, ugyanolyan változatos képet mutatnak, mint a máshonnan vett adatok.

Érdekes, hogy a vártnál nagyobb arányban találkozni az értelmi egyeztetéssel. KÉKI (318) megállapítja, hogy a magyar népköltészetben a több alanyra vonatkozó állítmány sokszor kerül pluralisba. Erdélyi János népköltési gyűjteményéből idézi a következőket: „Mihelyt *a király s a királyné elhaladtak*"; „*Az apa, meg az asszony* a mezőre *mentek* dolgozni". Mindamellett megjegyzi, hogy egyes számban is jelentkezhet az állítmány az ilyen alanyok mellett; pl. (ugyancsak a fent idézett gyűjteményből): „A szép *férfi és* a királyi *fény leigézé*".

Csakis a többes számú egyeztetés dívik mindmáig Marosmagyarón (GÁLFFY 1979, 11; pl. „*A násznagy és a leginy èlmönnek*"); régebbi megfigyelés szerint Kemenesalján (SZTRÓKAY LAJOSnak a Nyr. körkérdésére adott válaszában: Nyr. 25: 329), Körmenden (TURCSÁNYI ANDOR: uo.), a Csurgó vidéki nyelvjárásban (BARTA 34; pl. „*Az uram, mög a Jancsi êmöntek* a vására"); Szlavóniában (LOSONCZI 1933, 21); — a személynévi alanyok mellett a Békés megyei Mesterszálláson (SZENDREY 1929, 314; pl. „*Piri, Ila mëg Tëra* is soká *jánkodtak*").

Az egyeztetés ingadozását figyelték meg — főleg személynévi alanyok mellett — Tordán (KANYARÓ FERENC, a Nyr. körkérdésére adott válaszában: Nyr. 25: 329) és a székelységben (PAAL GYULA: uo.). — Ingadozás van a palócban is, ahol több kutató (SÁTAI BARTHA 313; BARTHA J. 555; RADVÁNYI 37) szerint a személynévi alanyok mellett rendszerint többes számú az állítmány (pl. „*Katyi, Józsi, Pësta elutaztak*"; id. SÁTAI BARTHA i. h.; „Most *mëntek a*

Borcsa, Jóska, mëg a János"; id. RADVÁNYI i. h.). Akadnak azonban eltérő vélemények is (BERZE NAGY 34; továbbá BELÁNYI TIVADAR, a Nyr. körkérdésére adott válaszában). Abban valamennyi idézett szerző megegyezik, hogy ha az alanyok nem személynevek, a palócságban az állítmány egyes számba kerül.

Az egyes számú egyeztetés járja — korábbi tapasztalatok szerint — Debrecenben (OLÁH 20; pl. „*Lú, tehé*^{n}, *disznó, csirke, ördög, pokol — döglött* ott rakásra!"), Szegeden (SZENDREY 1930, 284; pl. „*Verka mög Elona kimönt* a tanyára"), Nagykőrösön (VASS BÉLA 34; pl. „Ott *táncót Pista, Jani mög a Zelek"*), a Bakonyalján (HORVÁTH E. 30; pl. „*Az Istvám mëg a János* ^{ë}*êmënt* a szűlűőbe"), Csökölyön (NAGY J. 17; pl. „Akkó *fanyüjő, mög a vasgyur*^{a}*ó* a kardokkâ *lëvagdâta* a seregöket").

2.6.2.6.3. Az egyszerű kapcsolatos viszonyban levő alanyok mellett az indoeurópai nyelvekre a többes számú egyeztetés a jellemző, főleg akkor, ha az állítmány követi az alanyokat. Appozicionális mellérendelés esetén persze — mint a 2.6.2.1.1.5. pontban említettük — ezekben is egyes számba kerül az állítmány (vö. az angolra nézve: QUIRK 1972, 362; a németre nézve: FINDRENG 139; a franciára nézve: GREVISSE 766—7; J. KELEMEN 55), hasonlóképpen alakulhat a helyzet a rokon jelentésű alanyok után (vö. pl. a franciára vonatkozólag: GREVISSE i. h.; J. KELEMEN i. h.; az olaszra vonatkozólag: HERCZEG 1970, 323). De más tényezők is okozhatják az állítmány egyes számba kerülését (így az alanyok együvé tartozása; pl. a németben: JUNG 137; GREBE 568; GRIESBACH—SCHULZ 318; az angolban: QUIRK 1972, 362; 1980, 177; l. még a 2.6.1.2.3. pontot).

A mai németre nézve pontos statisztikai mutatók állnak rendelkezésünkre. FINDRENG (145) korpuszában az *und*-dal kapcsolt egyes számú alanyok után az állítmány 1054 adatban kerül többes számba, és 41 adatban (3,7%) egyes számba. Az ilyen alanyokat megelőző állítmány 354 adatban többes számú, és 25-ben (6,6%) egyes számú. Tehát a németben sem kivétel nélküli a többes számú egyeztetés, s az egyes számnak — akárcsak igei állítmány esetén a magyarban — itt is kedvez az állítmánynak az alanyokat megelőző pozíciója. — A magyar és a szerbhorvát nyelvbeli egyeztetés összevetésére nézve l. KECK 69—90.

A rokon nyelvek közül a finnben és az észtben csaknem általánossá vált az értelmi (többes számú) egyeztetés (vö. HAKULINEN 31, KÁLMÁN 1974, 41), bár itt is lehet kivétel, az egyetlen egységnek felfogott két alany után (MEY 104; MORAVCSIK 1971, A21; 1978, 346). A vogulban — részben nyelvjárási megoszlással — számos egyeztetési típus található. Két mellérendelt alany esetén két főtípus fordul elő: egyrészt az alanyok egyes számúak, és az állítmány — értelmi egyeztetéssel — dualisba kerül, másrészt a két alany maga is dualisban áll, s így természetesen — alaki egyeztetéssel — az állítmány is (KÁLMÁN 1974, 41—2). Hasonló a helyzet az osztjákban is (HAJDÚ 1966, 83). A zürjénben csak a tulajdonnévi alanyok mellett szokásos az értelmi

egyeztetés (SZENDREY 1927, 344—5). Az obi-ugor és a szamojéd nyelvekben az alaki egyeztetés olyan formát is ölthet, hogy mindegyik egyes számú alany mellé külön-külön kiteszik az egyes számú állítmányt (HAJDÚ 1966, 82—3; KÁLMÁN 1974, 42).

2.6.2.7. Nyelvtani irodalmunk az állítmánynak a halmozott alannyal való egyeztetéséről szólva, mind ez ideig nemigen törődött azzal, hogy miféle mellérendelő viszony áll fenn az alanyok között (vö. mégis RÁCZ 1967, 267—7; 1968, 253; 1969, 274), illetőleg — mint az egyeztetésre felhozott példái bizonyítják — túlnyomórészt olyan mondatokat vizsgált, amelyekben az alanyok egyszerű kapcsolatos viszonyban állnak, s ezekből vonta le az egyeztetés szabályait. Így jár el — egy kivételt nem tekintve — a MMNyR. is (TOMPA 1962, 141). Érdekes, hogy ha más viszonyú alanyok is becsúsztak a példamondatokba, ezek mellett az állítmány szinte kivétel nélkül egyes számban szerepel. A legszembetűnőbben KIS-ERŐS (478) nyelvtanában mutatkozik meg ilyesmi, ahol is egymás után sorakoznak fel a következő példamondatok: „*Mind a hegy, mind a völgy kizöldül*"; „*Öröm is, bánat is elmúlik*"; „*Sem az apám, sem az anyám* nem *sajnál*". E mondatokban az alanyok úgynevezett összefoglaló-megosztó kapcsolatos viszonyban állnak egymással. — A MMNyR. (141) egyetlen nem egyszerű kapcsolatos viszonyt tartalmazó példamondatában is ilyen mellérendelés szerepel, de ebben a Veres Pétertől idézett mondatban az állítmány — szokatlan módon — többes számba kerül: „egyszerre *Barati Jóska is, meg Sós Imre is* azt *kérdezték*". Erre a problémára még visszatérünk.

A magyar egyeztetésnek — az említettektől eltekintve — csupán az egyszerű kapcsolatos viszonyban levő alanyokra irányuló vizsgálata, ennek egyoldalúsága annál feltűnőbb, mert számos más nyelvbeli kongruenciának, pl. az angol, német vagy francia egyeztetésnek a kutatói igencsak tekintettel vannak az alanyok közötti viszonyok különbözőségére, amit legfeltűnőbben a kötőszó jelez (vö. az angolra vonatkozólag: QUIRK 1972, 363—4; 1980, 178—8; a németre vonatkozólag: GREBE 569—70; GRIESBACH—SCHULZ 319; JUNG 136, s különösen FINDRENG 219—55; a franciára vonatkozólag: J. KELEMEN 55—6; az olaszra vonatkozólag: M. FOGARASI 276; HERCZEG 1970, 323; AGOSTINIANI 59).

A tüzetesebb vizsgálat a magyarra vonatkozóan is kimutatja, hogy ha az egyes számú alanyok nem egyszerű kapcsolatos, hanem másfajta mellérendelő viszonyban vannak, akkor az állítmány szinte mindig a hozzá közelebb álló alannyal egyezik meg, vagyis egyes számba kerül.

2.6.2.7.1. Vizsgáljuk meg először azt a mondattípust, amelynek két alanya van, tehát az alanyként szereplő szerkezet csupán két tagból áll. E típusban nem érdemes elkülöníteni az igei, illetőleg a névszói(-igei) állítmányú mondatokat, az alanyok és az állítmány sorrendjét azonban most is szükséges tekintetbe venni.

2.6.2.7.1.1. Először az olyan mondatokat vizsgáljuk meg, amelyekben az állítmány az alanyok után helyezkedik el. A korpusznak idevágó kereken 250 adata közül csupán 2-ben kerül többesbe az állítmány; 248 esetben (az adatok 99,2%-ában) alaki, egyes számú egyeztetés szerepel.

2.6.2.7.1.1.1. Példák az egyes számú egyeztetésre, az alanyok közti mellérendelő viszony fajtájának (erre nézve l. TOMPA 1962, 73—6; FARKAS V. 1962, 319—27, 414—40; RÁCZ 1968, 260—2, 362—4, 431—42; BALOGH J. 57—65) és az e fajtába tartozó adatok számának a feltüntetésével: Hozzátoldó kapcsolatos viszony (45); pl. „*Az apja s a nagyapja is csirásgazda volt*" (Illyés 78). — Ellentétesen hozzátoldó kapcsolatos viszony (15); pl. „A háborúban *nemcsak a győző, hanem a vesztes is* az utolsó pillanatig *harcol*" (Dobozy 42). — Fokozó kapcsolatos viszony (7); pl. „alkotójának sorsát titkos *rokonság, sőt egyezés köti* a kortársnemzedék általános sorsához" (Pók 66). — Összefoglaló-megosztó kapcsolatos viszony (21); pl. „*a tyúkleves is, a káposztás rétes is* a Kis Ferenc kedves *étele*" (Nagy 46); „*mind ő, mind Blanche kisasszony* kedves mosollyal *jutalmazott*" (Heltai 24).

Enyhén szembeállító viszony, az alanyokra külön-külön vonatkozó bővítményekkel (78); pl. „A 175 kcm-es kategóriában *Besze László*, a 250-es géposztályban *pedig Tokaji Béla győzött*" (DM. 6); „*A védő* enyhítésért, *az ügyész* súlyosbításért *fellebbezett*" (MN. 8). — Megszorító ellentétes viszony (1): „Éppúgy *ő és mégsem ő* a harmadik *férfifigura*" (EH. 2). — Kizáró ellentétes viszony (12); pl. „*Nem ingerület, hanem gátlás áll* elő az idegrendszerben" (Kontra 80). — Választó viszony (62); pl. „Erre *a Gramoxone, vagy a Gomex alkalmas*" (F. 6); „minden emocionális feszültséghelyzet, *akár öröm, akár bánat okozta*, extra-szisztolét váltott ki" (Mo. 23); „Debrecenben és Hortobágyon ünnepi *irodalmi est, illetve* községi *ünnepség lesz*" (HN. 5). — következtető viszony (2); pl. „a termelhető *gőzmennyiség s így* a kazán *mérete szabja* meg [a teljesítőképességet]" (Czére 110). — Magyarázó viszony (5); pl. „*A pálmakert, vagyis* a hajó *szalonja*, hihetetlenül díszes *terem volt*" (Hunyady 43).

2.6.2.7.1.1.2. Korpuszunkban mindössze 2 esetben követi többes számú állítmány a nem egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyokat, mégpedig hozzátoldó kapcsolatos viszonyban levőket: „*Noskó és Juhász István is* nagy részt *vállaltak* a győzelemből" (HN. 8), valamint összefoglaló-megosztó kapcsolatos viszonyban levőket: „*sem a boltos, sem a boltosné* nem *nevetnek*" (Nagy 34).

A többes számú (értelmi) egyeztetésnek ezt az egy százalékot sem elérő részesedéséhez hozzátehetjük a következőket.

A nem egyszerű kapcsolatos viszony némelyik fajtájában szinte szóba sem jöhet a többes számú egyeztetés. Ilyen például a kizáró ellentétes melléren-

delés; vö. **Nem a fiú, hanem a lány jöttek el.* Ilyenkor az állítmány csak a második alanyra vonatkozik. — Ilyen továbbá a választó mellérendelés, elsősorban a kizáró, valamint az *akár — akár* kötőszós választó viszony; vö. ** Vagy a fiú, vagy a lány jöttek el; * Akár a fiú, akár a lány jöttek el.* Ilyenkor az állítmány egyidejűleg csakis az egyik alanyra vonatkozhat. Hasonlóképpen áll a dolog az enyhén szembeállító viszonyban levő alanyok esetén, az ilyen alanyú mondatokban az állítmány külön-külön bővítménnyel kötődik az egyik, illetőleg a másik alanyhoz; vö. ** A fiú tegnap, a lány pedig ma jöttek el.*

Ugyancsak egyes számot javall az alanyok appozicionális viszonya (ilyesmivel az *és* kötőszós, egyszerű kapcsolatos viszonyban levő alanyok esetében már találkoztunk). Mint kategória ide, az appozicionális viszonyba tartozik az alanyoknak következtető, illetőleg magyarázó mellérendelése, itt tehát szintén egyes számba kerül az állítmány. Ezenkívül a *vagy, illetve, illetőleg* kötőszóval kapcsolt alanyok is lehetnek appozicionális viszonyúak; pl. „Mi nagyon jól tudjuk, hogy *ő álfelsége vagy álőfelsége* húszezer frankot *vett* föl" (Heltai 66); „Adjon isten — hangzik három felől, majdnem egyszerre; nem marad ki a köszönésből senki, nehogy *a mama, illetve nagymama megsértődjék*" (Nagy 50).

S persze itt is hatnak az egyes számú egyeztetést pártoló egyéb — korábban már említett — tényezők, például az alanyoknak közös, illetőleg külön-külön való mennyiségjelzője vagy határozatlan névelője; pl. „*A két ember meg az asszony is* beléd *szeretett*" (Sarkadi 58); „Az utolsó fázisban a leánycsillagokból *egy-egy új gombolyag, majd sejtmag alakul*" (Kontra 44; vö. a 'válik' jelentésű igéknek már említett egyesszám-pártiságával is).

A nagyon kivételesnek minősíthető többes számú egyeztetés elsősorban a hozzátoldó, valamint az összefoglaló-megosztó viszonyú alanyok mellett fordulhat elő (ez utóbbi kategóriának már a neve is jelzi, hogy az alanyok itt együttesen, de külön-külön is szerepet játszhatnak az egyeztetésben, az egység—többség dialektikáját érzékeltetve). Úgy látszik, nem véletlen, hogy korpuszunk két értelmi egyeztetéses adata is éppen ebbe a két kategóriába esik. Sőt a tallózó adatgyűjtés is elsősorban ezekben a kategóriákban tárt fel többes számú állítmányos mondatokat; pl. „*A nagyapám, az apám is* tekintélyes *műesztergályosok voltak*" (Oravecz P.: Kócos. 1957. 1: 107); — ill.: „*János is, Adél is megfordultak*" (Gábor A.: Doktor Senki. 1982. 130). Ide — az összefoglaló-megosztó viszony kategóriájába — tartozik a MMNyR.-ből már idézett értelmi egyeztetéses mondat is: „*egyszerre Barati Jóska is meg Sós Imre is* azt *kérdezték*". Mindamellett az efféle egyeztetés is kivételes; ezt jól érzékeltetik a korpuszból nyert adatok arányai, melyek az alaki egyeztetés túlnyomó fölényét mutatják (ez az arány a hozzátoldó viszonyban 45 : 1; az összefoglaló megosztó viszonyban 21 : 1).

A választó mellérendelés — mint említettem — különösen nem kedvez a többes számú egyeztetésnek (a korpuszbeli arány: 62 : 0), ennek ellenére néhány meglepő példája akad a tallózó adatgyűjtésben; vö. „sohasem bosszan-

kodom, ha sorba kell állni . . . , amikor *Éva vagy Kati vannak* szolgálatban" (Magyar Nemzet 1976. febr. 1. 14). Különösen visszás a többes szám használata a kizáró választás esetén: „összegyűl esténként a család, s *vagy ő, vagy a férje olvassák fel* a könyveket" (Népszabadság [vidéki kiadás] 1959. jan. 9. 4).

Ez utóbbi esetben kétségtelenül hibás egyeztetéssel állunk szemben. Hasonló hiba — mint már említettük — a többes szám használata, tehát az értelmi egyeztetés az olyan egyes számú alanyok mellett, amelyek az enyhe szembeállítás viszonyában vannak egymással, s az állítmány külön-külön bővítménynyel vonatkozik rájuk. Nyilván ezért érzi helytelennek Füredi (31) a következő mondatot: „A szöveget *Kyss Géza*, a zenét *Barna Izsó írták*". Ugyanez az ok lappang Deme (1960a, 431) helytelenítése mögött, aki „a nem kapcsolatos, hanem csak felsorolási viszonylatban álló személyek neve mellett" furcsának minősíti a többes számú állítmányt: „*Ravasz Kalmán* 400, *Simon Barna* 400 négyszögöl földet *kaptak* házhely céljára". A tallózó adatgyűjtésben is felbukkan efféle felemás szerkezetű mondat: „[B. M. emlékiratainak] németül többféle kiadása létezik. Az egyiket *Forster*, a másikat *Ebeling fordították*" (Jókai M.: Gróf Benyovszky Móric. 1977. 5). Kertész (1905, 28) a régi nyelvből hoz fel hasonló felépítésű mondatokat, így Pesti Gábor meséiből, a saját átírásával: „Elvégezék magokba, hogy *a pók* mindenkoron a szegény embernél, *a köszvény kegyig* a kazdagnál *maradnának*".

2.6.2.7.1.2. Most pedig vizsgáljuk meg a két — nem egyszerű kapcsolatos viszonyú — alanyt megelőző állítmány egyeztetését.

Korpuszunknak idevágó 117 adata közül csupán egyetlenegyben kerül többes számba az állítmány, 116-ban pedig (az adatok 99,1%-ában) egyesbe.

2.6.2.7.1.2.1. Példák az egyes számú egyeztetésre, az alanyok közti mellérendelő viszony fajtájának és az e fajtába tartozó adatok számának a feltüntetésével:

Hozzátoldó kapcsolatos viszony (34); pl. „*megkevesbedik* a mioglobin *mennyisége és* ezáltal az izmok *oxigénkötőképessége is*" (ÉT. 32); „nagy szomorúságban él, *nincs fehérneműje, se ruhája*" (Nagy 62). — Ellentétesen hozzátoldó kapcsolatos viszony (3); pl. „nyomban *elpirult nemcsak az arca, hanem* az egész teste *patyolatbőre is*" (Török 25). — Fokozó kapcsolatos viszony (5); pl. „Napozás előtt *ajánlatos* az arcbőr *lemosása, sőt* még a rúzsmaradványok *eltávolítása is*" (Z. 4). — Összefoglaló-megosztó kapcsolatos viszony (17); pl. „*elhitte, ő is, az ura is*" (Kosztolányi 70); „Nem *volt sem felesége, sem menyasszonya*" (Hunyady 50).

Enyhén szembeállító viszony, az alanyokra külön-külön vonatkozó bővítményekkel (9); pl. „tekintetének *megvolt* az a gyermekes *hidegsége*, arcának az a csodálkozó *szabályossága*, . . . ami a férfit sérti

és ingerli" (Babits 102). — Kizáró ellentétes viszony (9); pl. „Asplund *főműve mégsem* ez a kiállítási *pavilon, hanem* az 1935 és 1940 között felépült stockholmi *krematórium*" (Kósa 75). — Választó viszony (35); pl. „már szerettem volna, ha arrafelé *jött volna Surgyélán vagy valami tapasztalt ember*" (Tamási 28); „nem *szükséges* az utasok *átszállása, illetőleg* az áruk *átrakása*" (Czére 93). — Magyarázó viszony (4); pl. „az ő munkájukban *fejeződik* ki a legvilágosabban az önkormányzati és a népképviseleti *jelleg, azaz* a szocialista *demokrácia*" (N. 2).

2.6.2.7.1.2.2. Korpuszunknak 116 egyes számú állítmányos mondatával szemben — mint említettem — csupán egyetlenegy adatában találunk többes számú állítmányt, vagyis az értelmi egyeztetés részesedése itt sem éri el az 1,0%-ot. Ez a többes számú egyeztetés választó viszonyban levő alanyok előtt fordul elő, topik jellegű névszói állítmánnyal, amelynek többes számát még az előzményre való visszautalás is indokolhatja: „a természetes hangvisszaadásra olyan *mikrofonokat* használunk, *amelyeknek* rezgésszáma a hallhatóság alatt vagy felette van, *ilyenek* például *a szalagmikrofon vagy a kristálymikrofon*" (Öveges 105).

Hogy a nem egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyokat megelőző állítmány — a különleges eseteket (l. fentebb) nem számítva — még ritkábban kerülhet többes számba, mint az ilyen alanyokat követő, ezt az a körülmény is mutatja, hogy a tallózó adatgyűjtés sem igen tárhatott fel idevágó példákat. Az állítmány elülső pozíciója tehát — mint várható is volt (l. az egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyokat megelőző igei állítmány adatait a 2. táblázatban) — tovább növeli azoknak a többes szám ellenes tényezőknek a számát, amelyeket a 2.6.2.7.1.1.2. pontban, az alanyokat követő állítmánnyal kapcsolatban már felsoroltam (az alanyok közötti kizáró ellentétes viszony; kizáró, ill. *akár — akár* kötőszós választó viszony; enyhe szembeállító viszony, az alanyokra vonatkozó külön-külön bővítménnyel; következtető vagy magyarázó viszony; appozicionális mellérendelés; stb.). Appozicionális mellérendeléssel itt, az alanyokat megelőző állítmány esetében is találkozunk: „holnapután *lesz* az érettségizettek *utómajálisa vagy juniálisa* a kiserdőben" (Móricz 25).

2.6.2.7.1.3. A nem egyszerű kapcsolatos viszonyban levő két alanyt illetően végezetül vizsgáljuk meg az olyan mondatszerkezetet, amelyben az állítmány az alanyok közé ékelődik. Mint az egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyok esetében (a 2.6.2.5.1. pontban) már láttuk, ilyenkor az állítmány kivétel nélkül egyes számba kerül, vagyis az őt megelőző alannyal egyezik; s az efféle mondattípus olyan összetett mondatnak is felfogható, amelynek hiányos szerkezetű a második tagmondata. Azt is tapasztaltuk, hogy az egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyoknak ilyen szórendje esetén csaknem mindig igei állítmánnyal van dolgunk (32 adat közül 31-ben), s ez az állítmány főleg a létige (22 esetben). Azt is megfigyelhettük, hogy az adatok túlnyomó többsége (31) a szépirodalmi stílusrétegből való.

Ha az állítmányt közrefogó két alany nem egyszerű kapcsolatos viszonyban van egymással, akkor ugyancsak kivétel nélküli az egyes számú (alaki) egyeztetés. Ez a szabály érvényesül korpuszunk valamennyi ide tartozó adatában, mégpedig kereken száz mondatban. Az igei állítmány használata szintén gyakori, bár nem oly mértékben, mint az egyszerű kapcsolatos viszony esetén: 86 adatban igei, 14-ben pedig névszói(-igei) állítmányt találunk. A legnagyobb eltérés a stílusrétegek területén mutatkozik meg: itt nem a szépirodalmi, hanem a tudományos ismeretterjesztő stílusréteg vezet, 45 adattal; ezt követi a szépirodalmi, 39 adattal; s viszonylag nem kevés — 16 — adat kerül ki a publicisztikai stílusrétegből (az adatszámok egyúttal a százalékszámot is kifejezik). Az is kiderül, hogy az ilyen sorrendű mondatszerkesztés különösen gyakori akkor, ha az alanyok az enyhe szembeállítás viszonyában állnak egymással, külön-külön bővítménnyel (44 adatban).

Példák az egyes számú egyeztetésre, az alanyok közötti mellérendelő viszony fajtájának és az e fajtába tartozó adatok számának a feltüntetésével:

Hozzátoldó kapcsolatos viszony (8); pl. „*minden* másképpen *történik* ezen a földön, tán a szegény ember *sorsa is*" (Illyés 52). — Ellentétesen hozzátoldó kapcsolatos viszony (9); pl. „*Nemcsak a formájuk változatos, hanem a méretük is*" (Kontra 38). — Fokozó kapcsolatos viszony (5); pl. „Szép *lakásuk van, sőt* némi félretett *pénzük is*" (Mo. 7). — Összefoglaló-megosztó kapcsolatos viszony (12); pl. „*Esze is volt, ösztöne is,* hogy megítélje a kényes helyzeteket" (Hunyady 80); „*hol az egyik van* fölül, *hol a másik*" (Heltai 29).

Enyhén szembeállító viszony, az alanyokra külön-külön vonatkozó bővítményekkel (44); pl. „*Saul király* Benjámin nemzetségéből *származott, Dávid pedig* Júda nemzetségéből" (Mo. 31); „*az egyik tiszt mereszti* a szemét, *a másik* a géppisztolyát" (Dobozy 24). — Kizáró ellentétes viszony (17); pl. „most az egyszer *nem Bolha van* velem, *hanem a pénz*" (Tamási 103). — Választó viszony (5); pl. „*vagy a paraszt beteg, vagy a tyúk*" (Nagy 45).

A következtető és a magyarázó mellérendelésre ilyen szórendű példát a korpusz nem szolgáltatott, s nem is valószínű a gyakori előfordulása.

2.6.2.7.2. A következőkben megvizsgáljuk az állítmány egyeztetését a kettőnél több egyes számú alannyal, mégpedig abban az esetben, ha az alanyok viszonya nem tisztán egyszerű kapcsolatos jellegű. A végig egyszerű kapcsolatos viszonyban álló alanyok melletti egyeztetést korábban már szemügyre vettük (a 2.6.2.1.2., 2.6.2.1.3., 2.6.2.1.4., 2.6.2.1.5.2., 2.6.2.1.5.3., 2.6.2.2.2., 2.6.2.2.3.2., 2.6.2.2.4., 2.6.2.2.5.1., 2.6.2.2.5.2.2., 2.6.2.4. és a 2.6.2.5.2. pontban).

Egyéb esetekben a három vagy több alany viszonya ritkán homogén, azaz ritkán bontható az alanyok kapcsolata három stb. közvetlen összetevőre (vö. mégis az összefoglaló-megosztó, az enyhén szembeállító vagy a választó viszo-

nyú alanykombinációk néhány esetét). A kettőnél több alanyból álló szerkezet rendszerint két közvetlen összetevőre, két tömbre bomlik (különösképpen az ellentétesen hozzátoldó, a kizáró ellentétes, továbbá a következtető, illetőleg magyarázó viszonyúak). A két közvetlen összetevő (tömb) viszonyát főviszonynak nevezem (vö. Békési 1982, 1986). A főviszony ilyenkor a tömbökön belüli, rendszerint más jellegű mellérendeléssel kombinálódik. Természetesen mind a főviszony, mind a tömbökön belüli viszony lehet egyszerű kapcsolatos is: az ilyen szerkezetű alanyokat is most vizsgáljuk.

A tárgyalás során egyelőre ezúttal sem különítem el az igei és a névszói(-igei) állítmányú mondatokat, ugyanakkor tekintettel leszek az alanyok és az állítmány sorrendjére.

2.6.2.7.2.1. Először az olyan mondatokat vizsgáljuk meg, amelyekben az állítmány az alanyok után helyezkedik el. Az idevágó 81 adat közül 76-ban egyes számú, 5-ben pedig többes számú az állítmány. Az értelmi (többes számú) egyeztetés részesedése — mint várható is volt — nagyobb, mint a két, nem egyszerű kapcsolatos viszonyú alany után. Ott az 1,0%-ot sem érte el, itt 6,2%-ot tesz ki.

2.6.2.7.2.1.1. Példák az egyes számú egyeztetésre, az alanyok közti mellérendelő főviszony fajtájának, az e fajtába tartozó adatok számának és az alanyok szerkezeti képletének a feltüntetésével:

Egyszerű kapcsolatos főviszony (1): — Ns θ (Ns *vagy* Ns): „A ház előtti totemoszlop tetején gubbasztó ... *hollófej*, az alatta következő ... *béka vagy* ... *medve* világosan *beszél* a bennszülötthöz" (Széchenyi 53).

Hozzátoldó kapcsolatos főviszony (17); pl. — (Ns θ Ns) *és* Ns *is:* „ezt a teret eleitől fogva szabadtéri színpadnak teremtették, ódon *fensége*, kiváló *akusztikája és* a városban elfoglalt *helye is* erre *predesztinálja*" (F. 3).

Ellentétesen hozzátoldó kapcsolatos főviszony (2); pl. — *nemcsak* Ns *de* (Ns *és* Ns) *is*: „Az értelmiségnek *nemcsak* a számszerű *súlya, de jelentősége és* társadalmi *szerepe is megnőtt*" (L. 118).

Fokozó kapcsolatos főviszony (6); pl. — (Ns θ Ns θ Ns) *sőt* Ns *is:* „A völgyben elhaladó *vonat*, egy sízőnek a könnyelmű *mozdulata*, egy zerge vagy kőszáli kecske könnyed *ugrása, sőt* egy nagyobb ragadozó madárnak a *szárnycsapása is elegendő lehet* ahhoz, hogy a ... lavina megindulj on" (Nsz. 10).

Összefoglaló-megosztó kapcsolatos főviszony (4). — Homogén mellérendeléssel (3); pl. — *se* Ns *se* Ns *se* Ns: „*Se kényelem, se bizalmasság, se szépség* nem *volt* a házban" (Móricz 56). — Nem homogén mellérendeléssel (1): — *sem* Ns *sem* (Ns *és* Ns): „*sem a hegy, sem a hó és a jég* nem *volt szükséges* ahhoz, hogy a szán előnyeit az ember felismerje" (Czére 14).

Enyhén szembeállító főviszony, az alanyokra különkülön vonatkozó bővítményekkel (27). — Homogén mellérendeléssel (18); pl.

— Ns θ Ns *pedig* Ns: „*Hóda Sándorné 49 éves szülésznő* életveszélyesen, *négy utas* súlyosan, *kettő pedig* könnyebben *megsérült*" (HH.6). — Nem homogén mellérendeléssel (9); pl. — (Ns *és* Ns) *míg* (Ns *és* Ns): „A világbajnok együttesből *Gruia és Gatu, míg* a magyarok közül *Simó és Takács hiányzott*" (MH. 12).

Kizáró ellentétes főviszony (2); pl. — *nem* [~ *sohasem*] (Ns θ Ns) *hanem* Ns: „egy anekdotában *sohasem* a mellékszereplők *személyazonossága, hitelessége, hanem az alaphelyzet* a *fontos*" (Szilágyi 32).

Választó főviszony (14). — Homogén mellérendeléssel (11); pl. — Ns θ Ns *vagy* Ns: „A századvég hőse a modern »üzletember«, akinek *gyára, kereskedése vagy üzeme van*" (Tábori 29—30). — Nem homogén mellérendeléssel (3); pl. — Ns θ Ns *vagy* (Ns *és* Ns): „A . . . községi *pártbizottság, a csúcsvezetőség vagy* ahol ilyen nem működik, a községi *alapszervezet és vezetősége jogosuli*" (Z. 3).

Magyarázó főviszony (3); pl. — Ns *vagyis* (Ns *és* Ns): „A tapasztalatból való helyes *elvonatkoztatás — vagyis* az alapfogalmak *megválasztása és* az axiómák *felállítása — igen nagy jelentőségű*" (ÉT. 35).

2.6.2.7.2.1.2. Az 5 többes számú egyezteséses adat a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegből, mégpedig egytől egyig Kósától való, s valamennyiben személyt jelölnek az alanyok, a következő megoszlásban: hozzátoldó kapcsolatos főviszony (2); pl. — (Ns θ Ns θ Ns θ Ns) *és* Ns *is:* „[A berlin-siemensstadti lakótelep] tervezői között *Scharoun, Häring, Bartning, Henning és Forbát Alfréd is* ott *voltak*" (Kósa 58); — enyhén szembeállító főviszony, az alanyokra külön-külön vonatkozó bővítményekkel (3). — Az egyik ide tartozó — rendkívül bonyolult képletű — mondatban a személynévi alanyok feltűnően magas száma is előmozdíthatta az értelmi egyeztetést: „A harmincas évek építészei közül *Lauber László és Nyíri István* (1937), *Hofstätter és Domány* (1935) lakóházaikkal, *Janáky István* margitszigeti strandfürdőjével és minisztériumi épületével (1941), *Rimanóczy Gyula* postapalotájával (1939) és villájával (1935), *Kozma Lajos* lakóházaival, áruházával és filmszínházával, *Árkay Bertalan és Weichinger Károly* érdekes templomaikkal (1932), *Preisich Gábor, Wanner János, Németh Pál* lakóépületeivel, *Münnich Aladár* vásárcsarnokával, *Borbíró Virgil* repülőtéri fogadóépületével, *Novák Ede* (1935) *és Gerlóczy Gedeon* (1942) újszerű homlokzatmegoldásaikkal *tűntek ki*" (Kósa 103).

Az egyoldalú képet ellensúlyozza az a körülmény, hogy a tallózó adatgyűjtés is feltárt idevágó értelmi egyeztetéses mondatokat, mégpedig az összefoglaló-megosztó főviszony köréből, ahol a pluralis természetesebbnek is hat, mint a korpuszunkból való adatok kategóriáiban. Az alanyok itt is személyeket jelölnek, mégpedig egyrészt homogén mellérendeléssel:

— *sem* Ns *sem* Ns *sem* Ns *sem* Ns: „*sem a béres, sem a juhász, sem a hentes, sem a masiniszta* nem *látszottak* hajolni a biztatásra" (Jókaitól id. HADROVICS 321); — másrészt nem homogén mellérendeléssel: — *sem* Ns *sem* (Ns *és* Ns): „*Sem* a Marseille *vezetősége, sem Carnus és Bosquier* ezt nem *tagadják*" (Népszabadság 1971. máj. 12. 12).

2.6.2.7.2.2. Most pedig vizsgáljuk meg a kettőnél több — nem tisztán egyszerű kapcsolatos viszonyú — alanyt megelőző állítmány egyeztetését. Korpuszunknak idevágó 62 adata közül 57-ben egyes számú, 5-ben pedig többes számú az állítmány. Az értelmi (többes számú) egyeztetés részesedése tehát még nagyobb, mint a hasonló alanyokat követő állítmány esetében: ott 6,2, itt viszont 8,1%-nyi. Ez az arány kissé meglepő, ám megvan a természetes magyarázata. De erről később szólunk, a 2.6.2.7.2.2.2. pontban.

2.6.2.7.2.2.1. Példák az egyes számú egyeztetésre, az alanyok közti mellérendelő főviszony fajtájának, az e fajtába tartozó adatok számának és az alanyok szerkezeti képletének a feltüntetésével:

Egyszerű kapcsolatos főviszony (3); pl. — Ns *és* (Ns *illetve* Ns): „Amerikai becslések szerint a saigoni kormánykatonaság *vesztesége* több mint száz *halott és* legalább 250 *sebesült, illetve »eltűnt«*" (MH. 5).

Hozzátoldó kapcsolatos főviszony (24); pl. — (Ns *θ* Ns) *valamint* Ns *is:* „számottevően *növelte* termelését *az alumíniumipar, a gépipar, valamint a könnyűipar is*" (N. 1); — (Ns *θ* Ns) *sem* Ns: „Nem kell áramot vezetni a forgórészbe, *nincs kefe, kefekopás, sem szikrázás*" (Öveges 77).

Fokozó kapcsolatos főviszony (8); pl. — (Ns *θ* Ns) *sőt* Ns: „minden tudománynak *van, illetve lehet* egy strukturalista *szintje, vetülete, sőt: korszaka*" (L. 79).

Összefoglaló-megosztó kapcsolatos főviszony (3). — Homogén mellérendeléssel (2); pl. — *sem* Ns *sem* Ns *sem* Ns: „Nem *kellett* ennek *sem pénz, sem ékszer, sem fűszer*" (Kosztolányi 70). — Nem homogén mellérendeléssel (1): — *egyfelől* Ns *másfelől* (Ns *és* Ns): „Ennek *oka egyfelől* a felvételek egységes értelmezésének ... *hiánya, másfelől* a gyenge *képfelbontóképesség és az,* hogy a fényképeken még nem tudják egyszerűen megszerkeszteni a földrajzi ... hálózatot" (ÉT. 7—8).

Enyhén szembeállító főviszony, az alanyokra külön-külön vonatkozó bővítményekkel (11). — Homogén mellérendeléssel (4); pl. — Ns *θ* Ns *θ* Ns *θ* Ns: „Előfizetési *díj:* 1 hónapra *12,— Ft,* negyed évre *36,— Ft,* fél évre *72,— Ft,* egész évre *144,— Ft*" (Mo. 2). — Nem homogén mellérendeléssel (7); pl. — (Ns *θ* Ns) *θ* (Ns *θ* Ns) *θ* Ns: „Csak elvétve *akad* a határban egy-egy *fehér nyárfa, kőrisfa,* a faluban *bodza, fűz,* az Öregszőlőhöz vezető út mentén *jegenye*" (Nagy 27).

Kizáró ellentétes főviszony (5); pl. — *nem* Ns *hanem* (Ns *meg* Ns): „az egész berendezésnek a legdrágább *része nem a készülék, hanem a vezeték meg a központ*" (Tábori 51).

Választó főviszony, homogén mellérendeléssel (2); pl. — Ns *θ* Ns *vagy* Ns: „A kocsiközlekedéshez szilárdabb és szélesebb hidakra volt szükség — ha nem *volt gázló, tutaj vagy komp*" (Czére 24).

Következtető főviszony (1): — [(Ns *és* Ns) *θ* (Ns *és* Ns) *θ* (Ns *és* Ns)] *tehát* (Ns *és* Ns): „Thomas Mann — ekkor még erősen lírai hangvételű — iróniája, amelyben egyszerre *van mélabú és kritika*, őszinte *érzés és szkepszis, Storm és Nietzsche, tehát együttérzés és* ennek az érzésnek *a bírálata*, még inkább jellegzetessé teszi ... a Tonio Krögert" (Pók 56).

2.6.2.7.2.2.2. Az értelmi (többes számú) egyeztetésre — mint jeleztem — 5 idevágó adatunk van, a következő megoszlásban: hozzátoldó kapcsolatos főviszony (2); pl. — (Ns *θ* Ns *θ* Ns) *továbbá* Ns: „a további *nyereségek:* automata *mosógép*, hordozható *cserépkályha*, kemping *kerékpár, továbbá* ezer és ötszáz forintos vásárlási *utalvány*" (DM. 3); — enyhén szembeállító főviszony, az alanyokra külön-külön vonatkozó bővítményekkel, homogén mellérendeléssel (1): — Ns *θ* Ns *θ* Ns: „Budapest ifjúsági kerékpáros pályabajnokságának mai *győztesei:* 1000 m állórajtos: *Sarkadi* ...; 12 körös pontverseny: *Szücs* ...; 4000 m csapat: *KSI I*" (MH. 12); — választó főviszony (2); pl. — Ns *vagy* (Ns *és* Ns): „Ilyen *vegyületek a nátriumklorid*, amelyet közönségesen konyhasónak nevezünk, *vagy a kalciumkarbonát és a magnéziumkarbonát*, amelyek a csontok szilárd állományát adják" (Kontra 19).

A többes számú egyeztetésnek viszonylag nagy (8,1%-nyi) részesedését az a körülmény okozza, hogy — mint a felhozott példák is érzékeltetik — az idevágó 5 adatban egytől egyig topik helyzetű névszói állítmány szerepel, s közülük 4-ben a topikalizációra oly jellemző kettőspont van az állítmány után. Mint tudjuk, az ilyen jellegű állítmány hajlamos a többes számba kerülésre. Az sem érdektelen, hogy az 5 adat közül 4 a publicisztikai, 1 pedig a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegből való.

Hasonló tapasztalataink voltak az egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyokat megelőző névszói(-igei) állítmány egyeztetésére vonatkozólag is, főleg ha kettőnél több szerepelt a mondategységben. Így az Ns *θ* Ns ... *és/s* Ns képletű alanyok előtt 13 egyes számú és 12 többes számú névszói(-igei) állítmányt találtunk, s ez utóbbiak közül 7 a tudományos ismeretterjesztő, 5 pedig a publicisztikai stílusrétegből került ki. — Hasonlóképpen áll a dolog az Ns *θ* Ns ... *θ* Ns képletű alanyokkal kapcsolatban is, amelyek előtt 21 egyes számú és 11 többes számú állítmány található korpuszunkban, s a többes számúak közül 6 a tudományos ismeretterjesztő, 5 pedig a publicisztikai stílusrétegbe tartozik. (L. a 2.6.2.2.3.2. és a 2.6.2.2.5.2.2. pontot.) — Valamennyi kategóriára jellemző — legalábbis korpuszunkat illetően — a szépprózából való adatok teljes hiánya.

Megjegyezhetjük továbbá, hogy az alanyokat megelőző helyzetben — mint az egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyok esetében is láthattuk — a névszói-

(-igei) állítmány gyakoribb szokott lenni, mint az alanyokat követően, s így az elülső pozícióban eleve nagyobb esélye van a többes számba kerülésre. A most vizsgált kategóriában, a kettőnél több nem egyszerű kapcsolatos viszonyban levő alanyok előtt a 62 adatból 44-ben van igei, és 18-ban (az esetek 29,0%-ában) névszói(-igei) állítmány, míg az ugyanilyen viszonyú alanyok után a 81 adat közül 70-ben szerepel igei állítmány, s mindössze 11-ben (az esetek 13,6%-ában) találhatunk névszói(-igei) állítmányt.

2.6.2.7.2.3. Végezetül vizsgáljuk meg azt az esetet, amikor az állítmány beékelődik a kettőnél több, nem tisztán egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyból álló szerkezetbe.

Mint a hasonló, de tisztán egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyok esetén (l. a 2.6.2.5.2. pontot), itt is ajánlatos elkülöníteni két típust.

Ha az állítmány úgy ékelődik az alanyok közé, hogy csupán egy alany előzi meg, akkor az állítmány csakis egyes számba kerülhet, tulajdonképpen csupán az előtte levő egy alannyal kongruál. Ezt igazolja korpuszunknak 25 idevágó adata is. Ilyenkor a főviszony cezúráját többnyire maga az állítmány jelzi (ha egyáltalán egyszerű mondattal számolunk, s nem olyan összetett mondattal, amelyben az állítmányt követő alanyok már egy új — hiányos szerkezetű — tagmondatba tartoznak). Ez a szerkesztésmód is a szépirodalmi stílusra jellemző, bár nem oly mértékben, mint a tisztán egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyok hasonló szerkesztésmódja. Ott 16 adat közül 15 a szépprózából került ki, itt a 25-ből 16 (további 8 a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegből, 1 pedig a publicisztikaiból). A 25 adatból — s ez is jellemző a közbevetett állítmányú mondatokra — a túlnyomó többség (24 adat) igei állítmányú (ebből 9 a létige).

Példák egyes számú egyeztetésre, az alanyok közti mellérendelő főviszony fajtájának, az e fajtába tartozó adatok számának, valamint az alanyok és a közéjük ékelődő állítmány szerkezeti képletének a feltüntetésével (a képletekben az állítmány szófajának a szimbólumát bekeretezve adjuk meg):

Hozzátoldó kapcsolatos főviszony (1): — Ns *nem* $\boxed{\text{Vs}}$ (Ns *sem* Ns *sem)*: „Persze *a postás* idáig *nem eszmél, a címzett sem, a címző sem*" (Nagy 61). — Fokozó kapcsolatos főviszony (1): — (Ns *is* $\boxed{\text{Vs}}$ Ns *is) de* Ns *is*: „*a pálinka is tetszik* neki, *a pióca is, de a tej is* a pántlikagilisztával" (Nagy 64; itt az állítmány pozíciója kivételesen nem esik egybe a főviszony cezúrájával). — Összefoglaló-megosztó kapcsolatos főviszony, homogén mellérendeléssel (1): — Ns *is* $\boxed{\text{Vs}}$ Ns *is meg* Ns *is*: „*Bandika is* ezt *imádkozta, Pistike is, meg* a Wild raktárnok *fia is*" (Kosztolányi 57). — Enyhén szembeállító főviszony, az alanyokra külön-külön vonatkozó bővítményekkel (15). — Homogén mellérendeléssel (11); pl. — Ns $\boxed{\text{Vs}}$ *θ* Ns *és* Ns: „A fején új *kalap volt*, a karján *pálca és* a kezében *kesztyű*" (Tamási 65). — Nem homogén

mellérendeléssel (4); pl. — Ns [Vs] (Ns *és* Ns) *pedig:* „*a motor* forgó mozgást *végez, a hallgató és a hangszóró pedig* rezgő mozgást" (Tábori 78). — Megszorító ellentétes főviszony (1): Ns [Vs] *θ* (Ns *θ* Ns *θ* Ns *θ* Ns *és* Ns): — „*Fegyver* nem *volt* náluk, annál több *aktatáska, irodalom, kopírpapír, színes ceruza és töltőtoll*" (Hunyady 45). — Kizáró ellentétes főviszony (6); pl. — *nem* [~ *korántsem*] Ns [Vs] *sőt* (Ns *θ* Ns): „A kávé mellett *korántsem* holmi *kikapcsolódás történik, sőt:* izgatott *vita*, az előadás, a dialógok *csiszolása*" (EH. 2).

Ha a kettőnél több, nem tisztán egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyból álló szerkezetbe az állítmány úgy ékelődik be, hogy legalább két alany megelőzi, akkor többes számba is kerülhetne, különösen ha az előtte levő alanyok egyszerű kapcsolatos viszonyban vannak. Erre láttunk is példát a végig egyszerű kapcsolatos viszonyban levő alanyok esetében (a 2.6.2.5.2. pontban). Korpuszunknak idevágó 6 adatában azonban csak egyes számú állítmányt találunk (még az olyan mondatokban is, ahol az előtag egyszerű kapcsolatos viszonyú), így hozzátoldó kapcsolatos főviszony esetén, az előtagban egyszerű kapcsolatos viszonnyal (1): — (Ns *és* Ns) [Vs] *s* Ns *is:* — „*A kalapja és a ruhája* jó módra *vallott s a kövérsége is* arra" (Tamási 52); — ellentétesen hozzátoldó főviszony esetén, az előzményben választó viszonnyal (1): — *nemcsak* (Ns *vagy* Ns) [Ns] *hanem* Ns *is:* „Az ember számára *nemcsak* a körte *képe vagy* annak *illata inger, hanem* a »körte« *szó is*" (Kontra 83); — kizáró ellentétes főviszony esetén, az előtagban egyszerű kapcsolatos viszonnyal (3); pl. — (*nem* Ns *θ nem* Ns) [Vs] *hanem* Ns: „szerettem volna ölni, gyújtogatni, s *nem jóság, nem akaraterő állt* ellen, *hanem* feneketlen *gyávaság*" (Babits 92); — az előtagban választó viszonnyal (1): — (Ns *vagy* Ns) nem [Vs] *csak* Ns: „őket senki *ember vagy asszony nem nézi, csak* egy-egy *gyerek*" (Nagy 44).

2.6.2.8. A következőkben egy táblázatban (l. a 4. táblázatot) összegezem azokat az adatszámokat, amelyek — a bármilyen mellérendelő viszonyú — két vagy több egyes számú alany és az állítmány egyeztetésére vonatkoznak. A táblázat a különböző egyeztetési mozzanatokat nemcsak globális számadatokkal és ezeknek százalékban megadott viszonyításával mutatja be, hanem feltünteti a globális számadatoknak (és a százalékban megadott mutatóknak) a megoszlását az egyes stílusrétegek között. A táblázat elkülöníti az alanyok között a kéttagúakat és az ennél több tagúakat, az állítmányok között pedig az igei és a névszói(-igei) szófajúakat, s az alanyhoz képest elfoglalt helyzetüket (de kivéve innen az alanyok közé ékelődőket).

A táblázatból elsősorban az alábbi eredmények, érdekességek derülnek ki.

2.6.2.8.1. Ami az állítmányok pozícióját s az értelmi egyeztetésnek vele való összefüggését illeti, a következőket állapíthatjuk meg.

4. táblázat

az alany száma		Az alanyokat megelőző állítmány					Az alanyokat követő állítmány					Összesen				
		Vs		Vp		összesen	Vs		Vp		összesen	Vs		Vp		összesen
		db	%	db	%	db	db	%	db	%	db	db	%	db	%	db
Két alany		279	98,9	3	1,1	282	716	93,6	49	6,4	765	995	95,0	52	5,0	1047
	1	91	96,8	3	3,2	94	182	90,1	20	9,9	202	273	92,2	23	7,8	296
	2	95	100	0	0	95	287	92,3	24	7,7	311	382	92,2	24	7,8	406
	3	93	100	0	0	93	247	98,0	5	2,0	252	340	98,6	5	1,4	345
Több alany		127	97,7	3	2,3	130	210	91,3	20	8,7	230	337	93,6	23	6,4	360
	1	44	97,8	1	2,2	45	43	93,5	3	6,5	46	87	95,6	4	4,4	91
	2	34	100	0	0	34	71	83,5	14	16,5	85	105	88,2	14	11,8	119
	3	49	96,1	2	3,9	51	96	97,0	3	3,0	99	145	96,7	5	3,3	150
Összesen		406	98,6	6	1,4	412	926	93,1	69	6,9	995	1332	94,7	75	5,3	1407
	1	135	97,1	4	2,9	139	225	90,7	23	9,3	248	360	93,0	27	7,0	387
	2	129	100	0	0	129	358	90,4	38	9,6	396	487	92,8	38	7,2	525
	3	142	98,6	2	1,4	144	343	97,7	8	2,3	351	485	98,0	10	2,0	495
		N(V)s		N(V)p		összesen	N(V)s		N(V)p		összesen	N(V)s		N(V)p		összesen
		db	%	db	%	db	db	%	db	%	db	db	%	db	%	db
Két alany		100	94,3	6	5,7	106	159	94,6	9	5,4	168	259	94,5	15	5,5	274
	1	15	100	0	0	15	28	96,6	1	3,4	29	43	97,7	1	2,3	44
	2	47	92,2	4	7,8	51	69	90,8	7	9,2	76	116	91,3	11	8,7	127
	3	38	95,0	2	5,0	40	62	98,4	1	1,6	63	100	97,1	3	2,9	103
Több alany		50	64,1	28	35,9	78	29	85,3	5	14,7	34	79	70,5	33	29,5	112
	1	9	100	0	0	9	5	100	0	0	5	14	100	0	0	14
	2	19	57,6	14	42,4	33	10	71,4	4	28,6	14	29	61,7	18	38,3	47
	3	22	61,1	14	38,9	36	14	93,3	1	6,7	15	36	70,6	15	29,4	51
Összesen		150	81,5	34	18,5	184	188	93,1	14	6,9	202	338	87,6	48	12,4	386
	1	24	100	0	0	24	33	97,1	1	2,9	34	57	98,3	1	1,7	58
	2	66	78,6	18	21,4	84	79	87,8	11	12,2	90	145	83,3	29	16,7	174
	3	60	78,9	16	21,1	76	76	97,4	2	2,6	78	136	88,3	18	11,7	154

		Ps		Pp		összesen	Ps		Pp		összesen	Ps		Pp		összesen
		db	%	db	%	db	db	%	db	%	db	db	%	db	%	db
		379	97,7	9	2,3	388	875	93,8	58	6,2	933	1254	94,9	67	5,1	1321
Két alany	1	106	97,2	3	2,8	109	210	90,9	21	9,1	231	316	92,9	24	7,1	340
	2	142	97,3	4	2,7	146	356	92,0	31	8,0	387	498	93,4	35	6,6	533
	3	131	98,5	2	1,5	133	309	98,1	6	1,9	315	440	98,2	8	1,8	448
		177	85,1	31	14,9	208	239	90,5	25	9,5	264	416	88,1	56	11,9	472
Több alany	1	53	98,1	1	1,9	54	48	94,1	3	5,9	51	101	96,2	4	3,8	105
	2	53	79,1	14	20,9	67	81	81,8	18	18,2	99	134	80,7	32	19,3	166
	3	71	81,6	16	18,4	87	110	96,5	4	3,5	114	181	90,0	20	10,0	201
		556	93,3	40	6,7	596	1114	93,1	83	6,9	1197	1670	93,1	123	6,9	1793
Összesen	1	159	97,5	4	2,5	163	258	91,5	24	8,5	282	417	93,7	28	6,3	445
	2	195	91,5	18	8,5	213	437	89,9	49	10,1	486	632	90,4	67	9,6	699
	3	202	91,8	18	8,2	220	419	97,7	10	2,3	429	621	95,7	28	4,3	649

Jelmagyarázat: 1 — szépirodalmi, 2 — tudományos ismeretterjesztő, 3 — publicisztikai stílusrétegből való adatokat jelöl; Ps — valamennyi egyes számú állítmány; Pp — valamennyi többes számú állítmány.

A két vagy több egyes számú alanyra vonatkozó igei állítmány jóval többször helyezkedik el az alanyok után (995 adat), mint előttük (412 adat). A névszói(-igei) állítmány kétféle helyzetét illetően korántsem ilyen éles a különbség (202, ill. 184 adat).

Az igei állítmány jóval gyakrabban kerül többesbe az alanyok után (az adatok 6,9%-ában), mint az alanyok előtt (az adatok 1,4%-ában). A névszói(-igei) állítmány viszont éppen fordítva viselkedik: kiugróan sokszor szerepel többes számban az alanyok előtt (az adatok 18,5%-ában). Az alanyok utáni helyzetében ennél jóval ritkábban kerül többesbe (az adatok 6,9%-ában): ez a százalékszám pontosan megegyezik a hasonló helyzetű, többes számú igei állítmányra vonatkozóval.

A névszói(-igei) állítmány elülső pozíciójának és többes számú egyeztetésének viszonylag magas arányszáma az eddigi nézetekhez képest legalábbis meglepő, s összefüggésben van a névszói(-igei) állítmány topik helyzetének és szerepének gyakoriságával, s a topikalizációnak azzal a hajlamával, hogy többes számúvá formálja az állítmányt.

Az adatok összességét tekintve az állítmány 1197 esetben szerepel az alanyok után, itt a többes szám részesedése 6,9%-nyi; 596-ban áll az alanyok előtt, s a többes szám részesedése itt 6,7%-nyi. Azt látjuk tehát, hogy az alanyok előtti helyzetben az igei, illetőleg a névszói(-igei) állítmány értelmi egyeztetésének kiugró ellentétei (1,4, ill. 18,5%-nyi részesedés) összecsiszolódtak, s együttesen — meglepő módon — az értelmi egyeztetésnek csaknem ugyanazt a százalékos részesedését mutatják (6,7), mint az alanyok után levő állítmányok (6,9), ahol már eleve is azonos volt a kétfajta állítmány értelmi egyeztetésének részesedése (mindkettő egyaránt ugyancsak 6,9%-nyi). Minden adatot összevetve az értelmi egyeztetés részesedése 6,9, pontosabban 6,86%-nyi.

2.6.2.8.2. Ami az alanyok mennyiségét és az értelmi egyeztetésnek velük való összefüggését illeti, kiderül a táblázatból, hogy — mint az egyes részkérdéseknél már szóba került — két alany mellett az értelmi egyeztetés jóval kisebb arányú, mint több alany mellett. A táblázat idevágó százalékos mutatóit kivetítve:

Az állítmány:	Vp	Np(Vp)
Két alany	5,0	5,5
Több alany	6,4	29,5

A névszói(-igei) állítmány esetén mutatkozó éles különbséget az a körülmény okozza, hogy az állítmány két alany előtt kevésbé esélyes a topik szerepre, mint több alany előtt.

Mindent összevetve, az értelmi egyeztetés részesedése két alany esetén 5,1, több alany esetén 11,9%-nyi.

2.6.2.8.3. Nagyon érdekes az egyes stiláris rétegek közötti különbség is az egyeztetés tekintetében. Kiderül, hogy a többes szám részesedését te-

kintve az igei állítmányok körében valóban az ismeretterjesztő stílus vezet (7,2%-os részesedéssel), de alig előzi meg a szépirodalmi stílusréteget (ennek 7,0% a részesedése). Sőt: csupán két alany mellett mindkét stílusréteg azonos százalékarányú (7,8) értelmi egyeztetést mutat. Itt (tehát igei állítmány esetén) a publicisztikai stílus feltűnően kevéssé hajlamos a többes számú egyeztetésre (az adatoknak mindössze 2,0%-ában).

Ezzel szemben a többes számú névszói(-igei) állítmányok arányszámát tekintve — bár itt is a tudományos ismeretterjesztő stílusréteg vezet (részesedése 16,7%-nyi) — a publicisztikai stílusréteg a második helyre nyomul fel (tekintélyes, 11,7%-os részesedéssel). A szépirodalmi stílusréteg — amely egyébként is ritkán tartalmaz elülső pozíciójú névszói(-igei) állítmányt — itt messze lemarad (a maga 1,7%-os részesedésével).

Minden adatot összevetve: az értelmi egyeztetés részesedése a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegben a legnagyobb (9,6%), ezt követi a szépirodalmi (6,3%), majd a publicisztikai stílusrétegé (4,3%). Mindez összefügg azzal a már többször említett ténnyel, hogy a precízebbnek érzett értelmi egyeztetés főképpen a tudományos ismeretterjesztő stílusra jellemző, bár ott is erős kisebbségben van az alaki egyeztetéssel szemben.

2.6.2.8.4. A táblázat nem tünteti fel az alanyok megoszlását abban a tekintetben, hogy személyt vagy nem személyt jelölnek-e. Ezért kiegészítésül hozzáfűzzük a következőket.

Az igei állítmány 75 adatban kerül többes számba, ebből az alanyok 54 alkalommal (az esetek 72,0%-ában) személyt jelölnek. Egyébként a 75 adat közül 69-ben az alanyok egyszerű kapcsolatos viszonyúak.

A névszói(-igei) állítmány 48 többes számú adata közül csak 20 jelöl személyeket. Egyébként a 48 adatból 41-ben (így az összesen 123 értelmi egyeztetéses adatból 110-ben) egyszerű kapcsolatos viszony van az alanyok között.

2.6.2.8.5. A táblázatba — mint már említettem — nem kerültek be az alanyok közé ékelődő állítmány egyeztetésének adatai, ezek ugyanis a számbeliség tekintetében — de néhány más szempontból is — sajátos képet mutatnak. Sőt — mint már szóba került — olyan összetett mondatnak is tekinthetők, amelyeknek az állítmányt követő része hiányos szerkezetű tagmondat. Kétségtelen, hogy állítmányuk az őt megelőző alannyal kongruál, így rendszerint egyes számba kerül: az idevágó 183 adatból csupán egyetlenegyben található többes számú állítmány.

Ám nemcsak a számbeli egyeztetésben, hanem az állítmány típusát és az adatok stiláris megoszlását tekintve is egyoldalúan viselkednek a közbeékelt állítmányú mondatszerkezetek: a 183 adatból 162-ben igei állítmányt találunk, s a szépirodalmi stílusrétegből kikerülő mondatok száma is (106) abszolút többségben van: jóval felülmúlja a másik két stílusrétegből kikerülő adatok összegét (77, ebből 59 a tudományos ismeretterjesztő, 18 pedig a publicisztikai stílusrétegből való).

A közbeékelődő állítmányú mondatok azonban — egyoldalúságaik ellenére — viszonylag csekély adatszámuk miatt általában nem számottevő (de mégsem teljesen jelentéktelen) mértékben változtatnak a főbb statisztikai mutatókon.

Beszámításukkal a korpuszban összesen 1976 (1793+183) olyan mondategységet találunk, amelyekben több egyes számú alany van, s ezek közül az állítmány 124 (123+1) esetben, az adatok 6,3%-ában kerül többesbe. Így az értelmi egyeztetésnek korábban kimutatott részesedése (6,9%) 0,6%-kal esik vissza.

A stílusrétegek szerinti megoszlást tekintve az értelmi egyeztetés részesedése a tudományos ismeretterjesztésben 9,6%-ról 8,8%-ra, a szépirodalmi stílusban — a sok ide tartozó egyes számú adat miatt — 6,3%-ról 5,3%-ra csökken, míg a publicisztikában lényegében változatlan marad (4,3% helyett 4,2%). Mint látjuk, ezek a változások nem érintik azt a sorrendet, amelyet az egyes stílusrétegek között az értelmi egyeztetésben való részvételük alapján korábban már megállapítottunk.

2.7. AZ ÁLLÍTMÁNY EGYEZTETÉSE KÉT VAGY TÖBB KÜLÖNBÖZŐ NYELVTANI SZÁMÚ ALANNYAL

2.7.1. Az állítmánynak a több különböző nyelvtani számú alannyal való egyeztetését — az addigi szakirodalmat értékelően áttekintve (az ott idézetteken kívül l. még újabban: Balogh D. 299; Tompa 1972b, 162; 1980a, 148—9; W. Bíró—Grétsy—Kemény 69—70; Nagy K. 117—8) — részletesen megvizsgáltam egy korábbi cikkemben (Rácz 1971, 144—55, 288—96; vö. Rácz 1975, 661—5). Mint ebből is kiderül: az állítmánynak a vegyes nyelvtani számú alanyokkal való egyeztetésében a szórend még nagyobb szerepet játszik, mint a több egyes számú alany esetén; pontos statisztikai mutatók azonban akkor még nem álltak rendelkezésemre.

A lehetséges szórendi variációkat, illetőleg egyeztetéstípusokat — egyelőre két különböző nyelvtani számú alany vonatkozásában — Klemm (1954, 171—3) rendszerezésére támaszkodva, abból kiindulva, a következőképpen írhatjuk le (az állítmányt — akár valóban igei, akár névszói, ill. névszói-igei — egyaránt V szimbólummal jelölve):

1.a) Ns Np Vs	1.b) Ns Np Vp
2.a) Np Ns Vs	2.b) Np Ns Vp
3.a) Vs Ns Np	3.b) Vp Ns Np
4.a) Vs Np Ns	4.b) Vp Np Ns
5.a) Ns Vs Np	5.b) Ns Vp Np
6.a) Np Vs Ns	6.b) Np Vp Ns

E spekulatív, deduktív módon felállított kongruenciatípusokból az 5.b), tehát az Ns Vp Np típus, valamint a 6.a), vagyis az Np Vs Ns típus eleve kiesik, nem realizálódhat; tudniillik az alanyok közé ékelődő állítmány számbelileg mindig az őt megelőzővel kongruál; azaz csak ezek a formák lehetségesek: 5.a): *A fiú vizsgázik meg a lányok;* illetőleg 6.b): *A fiúk vizsgáznak meg a lány;* ellenben nem lehetséges az 5.b): **A fiú vizsgáznak meg a lányok*, sem a 6.a): **A fiúk vizsgázik meg a lány.*

A példák az alanyok közötti egyszerű kapcsolatos viszonyt illusztrálják, de más mellérendelésben is ugyanígy áll a dolog; vö. *Nem a fiú vizsgázik, hanem a lányok; Nem a fiúk vizsgáznak, hanem a lány;* — de: **Nem a fiú vizsgáznak, hanem a lányok; *Nem a fiúk vizsgázik, hanem a lány.*

Úgy látszik, az állítmány közbeékelődésekor ezúttal is lehetséges nem egyszerű mondattal, hanem olyan összetett mondattal számolnunk, amelyben a második tagmondat hiányos szerkezetű (vö. Farkas V. 1961, 83; Benkő László 1968, 451–2; Keszler 1977, 120–1; 1985, 111–6; l. még a 2.6.2.5.1. és a 2.6.2.7.1.3. pontban mondottakat).

Az első négy párban — az alanyoknak egyszerű kapcsolatos viszonya esetén — kétféle egyeztetéssel lehet dolgunk: vagy az alakival (ilyenkor az állítmány a hozzá közelebb eső alanyhoz igazodik, ezt közelségi szabálynak is szokás nevezni: Quirk 1972, 359–67; vö. Klaniczay 1909, 155–61), vagy pedig az értelmivel (ilyenkor az állítmány többes számba kerül). Az alaki és az értelmi kongruencia egybe is eshet: ez a helyzet az 1.b), tehát az Ns Np Vp típusban *(A fiú meg a lányok vizsgáznak)*, továbbá a 4.b), vagyis a Vp Np Ns típusban *(Vizsgáznak a fiúk meg a lány)*.

Az alaki és az értelmi egyeztetés ingadozása igen kevéssé érvényesül akkor, ha az alanyok nem egyszerű kapcsolatos viszonyúak; ilyen esetben a közelségi szabály működik; vö. pl. 2.a): *Nem a fiúk, hanem a lány vizsgázik;* — de 2.b): **Nem a fiúk, hanem a lány vizsgáznak.*

Az egyszerű kapcsolatos viszonyú mellérendelést viszont akkor is tekintetbe vehetjük az egyeztetésbeli ingadozás vizsgálatában, ha a mondatnak kettőnél több különböző nyelvtani számú alanya van: az ilyen formák ugyanis redukálhatók a két alanyú típusokra, például az Ns Ns Np Vp sorrend visszavezethető az 1.b) típusra (Ns Np Vp); a Vs Ns Ns Np Ns sorrend pedig a 3.a) típusra (Vs Ns Np). Ha ez a redukció valamilyen egyeztetésbeli következménnyel jár vagy járhat, azt később — a megfelelő helyen — jelezni fogjuk.

Az egyes számú alanyok vizsgálatától eltérően ezúttal általában nincs okunk arra, hogy az igei állítmány egyeztetését elkülönítsük a névszói(-igei) állítmányétól (ahol ez szóba kerülhet, ott külön megemlítem), ezért elégedtem meg az állítmány jelölésében a V szimbólummal.

2.7.2. Mindezeket figyelembe véve, a vizsgált korpusz — az egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyokat illetően — az adatoknak a következő megoszlását mutatja (l. az 5. táblázatot).

5. táblázat

Típus	Adatok		Típus	Adatok	
	db	%		db	%
1.a) Ns Np Vs	0+ 0= 0	0	1.b) Ns Np Vp	45+32=77	100
2.a) Np Ns Vs	11+ 9=20	54,1	2.b) Np Ns Vp	11+ 6=17	45,9
3.a) Vs Ns Np	4+13=17	89,5	3.b) Vp Ns Np	0+ 2= 2	10,5
4.a) Vs Np Ns	0+ 3= 3	27,3	4.b) Vp Np Ns	2+ 6= 8	72,5

Megjegyzés: a + jel előtti számadat két alanyra, a jelet követő számadat több alanyra vonatkozik, s végül összegeződnek.

A táblázatból az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

2.7.2.1. Ami az első párt illeti, az 1.a), tehát az Ns Np Vs típus alig realizálódhat, mert ellene mond mind az alaki, mind az értelmi egyeztetésnek. Korpuszomban nem is jött elő; vö. mégis a tallózó adatgyűjtésből (kettőnél több alannyal): „A két *sírhely*, a díszes *ravatal*, az üvegezett *hintó*, a lakkozott *koporsó*, *a gyászhuszárok* csaknem ötezer forintba *került*" (Fejes E.: Rozsdatemető. 1962. 292).

Az 1.b), vagyis az Ns Np Vp típus igen frekventált (a maga 77 adatával), hiszen — mint mondottuk — itt egybevág az alaki meg az értelmi kongruencia, s az állítmány — mint a két egyes számú alany esetében szintén tapasztaltuk — egyébként is többnyire az alanyok után szokott elhelyezkedni.

Példák az 1.b) típusra: „*A király és hívei* erről természetesen hallani sem *akarnak*" (Heltai 81); „a sok kis *öböl*, *a szigetek*, *lagúnák* védelmet *adtak* a viharok ellen" (Czére 32). — Megjegyezhetjük, hogy a nem egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyok esetén is mindig többes számot használ ez az egyeztetéstípus, s ott szintén gyakori (25 adat van rá); pl. „A harcban végül is *nem Sullivan*, *hanem* a Párizsban végzett konzervatív *építészek győztek*" (Kósa 17).

2.7.2.2. Nézzük most a második párt.

A 2a), tehát az alaki egyeztetéses Np Ns Vs típus, a maga 54,1%-os képviseletével némi fölényt mutat értelmi egyeztetéses párjával, vagyis az Np Ns Vp típussal szemben (ennek részesedése 45,9%). Úgy látszik, itt valóban tért hódít — mint korábban Deme (1960a, 431) is vélte — az alaki egyeztetés, a közelségi szabálynak az érvényesülése. Megjegyezhetjük, hogy ezt — kettőnél több alany esetén — még az értelmi egyeztetés különös lehetősége sem csorbítja: a 2.a) típusnak a + jel utáni 9 adatából 5 adat olyan szórendű, hogy a Vs-t 2 Ns (tehát két egyes számú alany) előzi meg, mégsem kerül többesbe az állítmány.

Példák a 2.a) típusra: „az igazi veszélyt Széchenyi *eszméi és szervezkedése jelenti*" (ÉT. 78); „az egyetem női dolgozóinak *munkakörülményei*, erkölcsi-anyagi *megbecsülése*, társadalmi, közéleti *aktivitása megfelel* az országos képnek" (MH. 2). — Példák a 2.b) típusra: „A stég *emberei meg* a hajó néhány *matróza* már készenlétben *állnak*" (Nagy 77); „Pavilonszerű *kórházak és iskolák, sportterek, városközpont egészítik* ki a tervet" (Kósa 50).

Ismét megjegyezhetjük, hogy az alanyok közti nem egyszerű kapcsolatos viszony esetén még nagyobb arányú az alaki egyeztetés fölénye (ide tartozik az adatok 66,7%-a), pl. „A növények, állatok legtöbb fajának *egyedei, de* maga *az ember is* sok, szinte számtalan sejtből *épül* fel" (Kontra 37).

2.7.2.3. Most térjünk rá a harmadik párra.

A 3.a), tehát a Vs Ns Np típus ugyancsak alaki egyeztetéses, de nem túlságosan gyakori (mindössze 17 adat van rá a korpuszban), ám a maga 89,5%-os részesedésével — a közelségi szabály érvényesülése révén — döntő fölényben van párjával, a 3.b), vagyis a Vp Ns Np típussal szemben, amely értelmi egyeztetéses forma, de igen ritka realizációjú: az alanyokat megelőző igei állítmány ugyanis — mint korábban már tapasztaltuk — hajlamosabb az egyes számba kerülésre.

Példa a 3.a) típusra: „Ekkor *épül* a budapesti *OTI-torony* és a Höger-imádó Walder Gyula . . . *palotái*" (Kósa 97); — a 3.b) típusra: „Marokkói részről *megjelentek* Mulai Abdallah *herceg*, Karim Lamrani *miniszterelnök*, Abdellatif Filali *külügyminiszter és* más vezető *személyiségek*" (EH. 1).

Ami a nem egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyokat illeti, előttük az egyes számú állítmány nincs ekkora fölényben a többes számúval szemben (11, ill. 5 adat). Ennek oka abban rejlik, hogy az egyszerű kapcsolatos viszonyhoz legközelebb álló hozzátoldó kapcsolatos viszony esetén előfordul a topik szerepű névszói(-igei) állítmány, amely — mint a két vagy több egyes számú alany előtt is (l. a 2.6.1.2.3.1., 2.6.2.2.3.2., 2.6.2.2.5.2.1. és a 2.6.2.2.5.2.2. pontot) — többesbe szokott kerülni; pl. „A hangerősítő berendezések lényeges *kellékei . . . : a mikrofon*, a rendszerint többcsöves *erősítőberendezés, a hangszóró; továbbá* a fűtést meg az anódáramot szolgáltató *áramforrások*" (Öveges 104).

2.7.2.4. Az utolsó párban a következőket tapasztalhatjuk.

A 4.a), tehát a Vs Np Ns típus ugyanúgy ellene mond mind az alaki, mind az értelmi egyeztetésnek, akárcsak az 1.a) típus, a realizációra mégis van némi esélye (l. a felhozandó példát); mindamellett alulmarad párjával, vagyis a Vp Np Ns típussal szemben, amely ugyan szintén nem gyakori (8 adat), de az egyeztetés szempontjából igen kedvező forma; benne — mint már említettem — egybeesik az alaki és az értelmi kongruencia (akárcsak az 1.b) típusban).

Példa a 4.a) típusra: „A bizottság *négy* fő tevékenységi *területe:* a munkáltatók és a munkavállalók közötti *kapcsolatok, oktatás és kutatás*, a kormány-

zati-közigazgatási munka *termelékenysége*, vállalati *vezetés és szervezés*" (Mo. 22; mennyiségjelzője miatt egyes számú, topik szerepű névszói állítmánnyal).

Példák a 4.b) típusra: „Ebből *nyílnak a kápolnák és a kolumbárium*" (Kósa 75); „Személyes ismerőseimmé *váltak* a csonka-bonka, ferde-görbe *bénultak*, a petyhüdt tekintetű *mikszödémás*, a nagyzási hóbort *megszállottja*, gőgösen felszegett állával *a mikrofekál legény* . . . " (Karinthy 49).

A nem egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyok körében — ahol a közelségi szabály erősebben érvényesül — az egyes számú állítmányra nincs adatunk, a többes számúra is csupán 4; pl. „*Bolondok* ezek *a szegények* — az *a munkás is*" (Karinthy 72).

2.7.3. A két vagy több eltérő nyelvtani számú alany nagyon érdekesen befolyásolja a számbeli egyeztetést az olyan ún. azonosító mondatokban, amelyeknek névszói-igei állítmányuk van, s az állítmány névszói része szórendileg elkülönül az igei résztől. Ilyenkor az állítmánynak ez a két része külön-külön kongruálhat a hozzá legközelebb álló alannyal. Mivel az azonosító mondatok elemzése vitás lehet, a példákban saját felfogásom szerint (Rácz 1968, 245—8) döntöm el a kérdést, s az alanyokat ritkítással, az állítmányokat kurziválással jelölöm.

Így az állítmány névszói része egyezhet a többes számú, igei része pedig az egyes számú alannyal: „legkedvesebb *olvasmányai* Berkesi, Rejtő regényei és az SOS Titanic *volt*" (L. 161); — vagy fordítva: az állítmány névszói része egyezhet az egyes számú, igei része pedig a többes számú alannyal: „Ott a fő-fő »*áru*« az aztékok kincse, a mexikói ezüst *és* az Újvilág legnagyobb pénzverdéjében, az 1537 óta működő mexikóvárosi Casa di Monedában vert arany- és ezüstpénzek *voltak*" (ÉT. 60). A közelségi szabály felett azonban győzedelmeskedhet az értelmi egyeztetés is, ilyenkor az állítmány mindkét része többes számú lesz: „a »*bal-partiak*« . . . a lassan erősödő magyar kereskedelmi és ipari tőke képviselői és néhány földbirtokos *voltak*" (Czére 83). — Hasonló jelenséggel a két vagy több egyes számú alany esetén is találkozni (l. a 2.6.2.2.3.1. és a 2.6.2.2.3.2. pontot).

2.7.4. Adósok vagyunk még az olyan korpuszbeli példák idézésével, amelyekben az állítmány a maga közbeékelt helyzete miatt kerül egyes, illetőleg többes számba. Itt már nem érdemes elkülöníteni a különböző mellérendelő viszonyú alanyokat.

Példák az Ns Vs Np típusra: „nekem úgyszólván csak a nyári *dolgom maradt meg a jószágok*" (Sarkadi 86); „neki »*mindenki* tanácsot *akart* adni«, még *a húgai is*" (Illyés 44); „a betegek infarktus utáni magatartását . . . nem az infarktus, nem is a pillanatnyi panaszok *súlyossága vagy a panaszmentesség szabta* meg, *sőt* nem is egyértelműen csak az infarktust megelőző *személyiségjegyek*" (Mo. 23).

Példák az Np Vp Ns típusra: „*Lányhangok hallatszottak s* idegen női *beszéd*" (Móricz 24); „nem közvetlenül a hívó készülékéből származó *áramlökések mű-*

ködtetik a vonalválasztó gépet, *hanem* a számfeljegyző *gép*" (Tábori 48); „Lenn az udvaron . . . *nádszékek és díványok sütkéreztek, a hencser is*" (Kosztolányi 66).

2.7.5. Ami az adatoknak stílusrétegek szerinti megoszlását illeti, itt is együttesen szemlélhetjük az egyszerű kapcsolatos viszonyú és az egyéb módon mellérendelt alanyok melletti egyeztetést. A kizárólagosan alaki egyeztetéssel járó közbeékeléses szórend legtöbb példája (20 adat) a szépirodalmi stílusrétegből való (ezt tapasztaltuk az egyszerű kapcsolatos viszonyban álló egyes számú alanyok közé ékelődő állítmány esetében is, l. a 2.6.2.5., 2.6.2.5.1. és a 2.6.2.5.2. pontot). 7 adat kerül ki a tudományos ismeretterjesztő és 5 a publicisztikai stílusrétegből. — A nem közbeékeléses szórendű, tehát az egyeztetés ingadozását általában lehetővé tevő szerkezetű adatok elsősorban a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegből valók (97 adat), ezt követi a publicisztikai stílusréteg (73 adattal). A szépirodalmi stílusrétegből, amely előbb a vezető szerepet vitte, itt csupán 37 adat kerül ki.

Ami az egyeztetés ingadozását illeti, nem meglepő, hogy itt is a tudományos ismeretterjesztő stílus a leghajlamosabb a többes számú egyeztetésre (az adatok 76,3%-ában). Utána a szépirodalmi stílus következik (az adatok 70,3%-ában van többes számú állítmány), majd kissé lemaradva a publicisztika (60,3%-nyi többes számú egyeztetéssel). Szembeötlő, hogy — a többes számú egyeztetésnek természetesen jóval nagyobb százalékos mutatóitól eltekintve — az értelmi egyeztetésből ugyanolyan sorrendben részesülnek a stílusrétegek, mint az egyes számú alanyok esetén (l. a 2.6.2.8.3. pontban). A százalékos mutatókat kivetítve (l. a 6. táblázatot):

6. táblázat

	Tudományos ismeretterjesztés	Szépirodalom	Publicisztika
Különböző nyelvtani számú alanyok	76,3	70,3	60,3
Egyes számú alanyok	9,6	6,3	4,3

2.7.6. Az állítmánynak a két vagy több különböző nyelvtani számú alannyal való egyeztetésére a régi nyelvből és a nyelvjárásokból csak kevés adatot tárt fel a szakirodalom, a legtöbbet mégis éppen legrégibb kódexeinkből.

Károly (1947, 19—20) szerint a Jókai-kódexben általában a legközelebbi alannyal egyezik az állítmány (11 esetben); pl. „De az *mynifter es* egyeb *baratok* legottan *meg efmerek [cognoverunt]* ewtett" (84); — ill. „*nemczak piſpekek es gardinaroſok* ·/. *De papa es* kiuanatoſt *kyuanijauala [cupiebat]* hallanÿ es latnÿ" (75). — Károly megállapítása szerint csak egy ízben kere-

kedik felül az ilyen alaki egyeztetésen az értelmi kongruencia, mégpedig a latin minta ellenére: „*Bodog ferenc ew tarſy es ewn maga* · ÿſtentewl *valanak* kynrol kÿnra *hÿuataloſok : beatus . . . Franciscus tam ipse quam sui* de cruce et ad crucem *fuerat vocatus* a Deo" (19).

Hámori (1956, 221) szerint a Huszita Bibliában is többnyire a hozzá legközelebbi alannyal egyezik az állítmány: „*Fèlèlè [Respondit]* mēd *annėp* ʒ a zv̊lètèttèl *nagobbac*" (BécsiK. 9); „*Nemzetek es nemzet diʒeri* te mv̊uǫlkedetidet : *Generatio et generatio laudabit* opera tua" (AporK. 117); „te *aṅad* ʒ te *at'adfiai* kůuǫl *alnak*" (MünchK. 38va). — Néha azonban (Hámori szerint a Bécsi Kódexben 6 alkalommal) az állítmány a távolabb álló többes számú alannyal kongruál; pl. „*mondanac [dixerunt]* aña*c Ozyas* ʒ *a papoc*" (BécsiK. 28). A készülő történeti nyelvtan adattárában szintén akadnak közelségi egyeztetésű, illetőleg ettől független értelmi egyeztetésű példák; vö. „*Ninčen* immar vad, es madar *huſod*, ſem ielős *vačorad* ſem io fiues *boraid*" (NádK. 318); „mynd *attya annya* es yo *baraty* azt *tanacholtaak* volna" (ÉrdyK. 508); — ill. „*zèlèc* ʒ *tènge*ʒ *èngèdnèc [oboediunt]* nèki" (MünchK. 14va, id. Hámori is, 1956, 221). — Kocsner (9) Pestitől idéz egy Ns Np Vp képletű (tehát a leggyakoribb típusba illő) mondatot: „Ees *mÿnden neep kÿ* eʒt hallÿa wala, ees aʒ nÿlwan walo *bÿneſekÿs, igazÿtÿak wala [iustificaverunt]* iſtent" (NTest. 131a). Klemm (1928a, 149) pedig Pázmánytól hoz fel egy hasonlót (Ns Ns Np Vp képletűt): „Az Égben, *Nap, Hóld és Csillagok vannak*".

Jóval későbbi időből, a reformkor nyelvéből Tompa (1955, 390) a szórend által megszabott egyeztetésű, egyes számú állítmányos példákat sorol fel, így pl. Fáytól: „*Elkietlenedett ház, emberek és élet* körűlte".

Varga K. (304—5) tanulmányából arról értesülünk, hogy Arany költői nyelvében is rendkívül gyakori az állítmánynak a hozzá közel eső egyes számú alannyal való egyeztetése (vö. még: Klaniczay 1909, 156—61); pl. (Varga K. helyesírásával): „Őt *vonja ihlet*, vérmes *ideák*" (Bolond Istók II.); „*Doktorok, borbélyok*, valamennyi *bába* és tudákos *asszony* ott *van*" (A Jóka ördöge); úgyszintén a közbeékeléses szerkezetekben is: „Melyet új *földhányás jelöl* és nagy *dombok*" (Toldi szerelme). Tóth Gy. (7) szerint viszont Aranynak a prózájában a vegyes nyelvtani számú alanyok mellett az értelmi (többes számú) egyeztetés járja.

A nyelvjárási monográfiák ezt az egyeztetéstípust nem tartják számon, de példamondataik között ilyen szerkezetűek is akadnak; vö. „*Vót* annak má ollany sok szép *háza, réttyeji, kertyeji*, hátette?" (Szabó L. 35, Nagykanizsa) ~ „*Vót* annak mán ojan sok szép *háza, ökreji, lovaji*, oszt mind elitta" (Szendrey 1930, 284, Szeged; de ezek a „Fáj a lábaim" típusú egyeztetéshez is tartozhatnak); „*ván* még *kàró*, meg ety csomó *dàrábok*" (Fülöp 1957, 58; 1959, 41, Gyöngyös).

2.7.7. Az idegen nyelvek közül a németre van megbízható statisztikánk. Findreng (236 kk.) szerint az *und* kötőszós vegyes számú alanyok előtt

103 adatban többes számú, csupán 7 adatban egyes számú az állítmány (mind a 7 esetben az egyes számú alany közelében). Az alanyok után elhelyezkedő állítmány esetén még nagyobb a többes szám fölénye: a 354 többes számú állítmánnyal mindössze 3 egyes számú áll szemben. Más kötőszók esetében még ritkább az egyes számú egyeztetés. A közbeékelt állítmány — akárcsak a magyarban — kivétel nélkül a közvetlenül előtte levő alannyal egyezik. — Az olasz a különböző nyelvtani számú alanyok mellett többes számú állítmányt használ (M. Fogarasi 276; Agostiniani 60). — A közelségi szabálynak nagy hatóereje van az angolban, mégpedig az *either — or* kötőszóval kapcsolt alanyok esetén (Quirk 1972, 363).

3. EGYEZTETÉS ÉS SZÖVEGGRAMMATIKA

A szöveg mikroszerkezetében két elemi szövegegységnek, rendszerint két egymásra következő önálló mondatnak az összefüggését, kohézióját a szemantikai mozzanatokon kívül grammatikai eszközök is megteremthetik, illetőleg megmutathatják (vö. DEME 1971, 381—3; 1983, 31—60; DRESSLER 1973; KIEFER 1976, 197—222; 1979, 216—25; KÁROLY 1979, 23—32; BÉKÉSI 1979, 73—82; 1982, 44—50; BEAUGRANDE—DRESSLER 50—87; NAGY F. 33—40; VAN DIJK 83—90; BALÁZS 1985, 109—38; stb.).

Ezek a grammatikai eszközök kétféle szerepet tölthetnek be (vö. DIENES 1978, 86): vagy a két mondat jelentésének az összekapcsolására szolgálnak, vagy pedig visszautalnak (ritkábban előreutalnak) az egyik mondatból a másikra, többnyire annak egyik részére. Ez az utalás a benne részt vevő két nyelvi elem koreferenciáján alapul. — Mindkétfajta szöveggrammatikai viszonyítás, de főleg az utóbbi, szoros összefüggésben van a mondatok aktuális tagolásával.

Az elsőnek említett viszonyt, a két mondat jelentésének összefüggését olykor kötőszók fejezik ki, de gyakran jelöletlen marad. A kötőszóknak (illetőleg az asyndetonnak) ezzel a szöveggrammatikai szerepével most nem foglalkozom (vö. H. MOLNÁR 1956, 230—4; BENKŐ LÁSZLÓ 1958, 308—11; DEME 1965, 292—302; TÖRÖK 1965, 128—38; KIEFER 1976, 209—21; BÉKÉSI 1982, 1986). Csupán annyit említek meg, hogy a kötőszóval való kapcsolás és a névmással történő visszautalás (l. alább) néha szinte egybeesik, főleg akkor, ha a másik mondatban *ezért, ennélfogva, így* stb. szerepel (vö. M. KORCHMÁROS 1975—76, 336), nem beszélve most a vonatkozó mondatszerkezetekről, amelyeknek a mellékmondata — ha ritkán is — önállósulhat.

Rátérve mármost a viszonyjelzés második fajtájára, megállapíthatjuk, hogy ennek legfőbb fajai egyrészt az anafora (vagy katafora), továbbá az ezzel összefüggő névelőhasználat (a visszautalásban a határozottság jelölése), másrészt az olyanfajta szerkezeti hiányosság, amelynek kiegészülése valamilyen grammatikai eszközzel jelölve, reprezentálva van.

Az anafora (és a katafora) többfajta nyelvi megoldása közül (l. BALÁZS 1985, 114—29) valóban grammatikainak lehet tekinteni a névmással történő utalást,

a pronominalizációt, vagyis — KIEFER FERENC műszavával — a névmásítást. A pronominalizáció legtöbbször személyes névmással vagy főnévi mutató névmással fejeződik ki (vö. SEBESTYÉN 1959, 464—70; RADICS 1974, 75—89; VATER 20—42; MEYER-HERMANN 146—65; M. KORCHMÁROS 1975—76, 331—60; KIEFER 1976, 202—3; 1979, 219—20; PLÉH—RADICS 1976, 261—77; ANTAL 1976a, 271—81; 1976b, 194—200; 1977, 88—115, 168—84; 1980, 100—11; É. KISS 1978, 445—52; 1983, 91—7; 1985, 155—87; BEAUGRANDE—DRESSLER 64—71; NAGY F. 41; PLÉH 1981, 215—30; 1984, 208—18; ELEKFI 1980b, 299—305; BALÁZS 1985, 119—20; stb.). A pronominalizáció tekintetében a személyes névmáshoz számítjuk az úgynevezett személyragos határozószókat (*vele, általa* stb.) s a mutató névmáshoz a határozószói névmásokat (más néven: névmási határozószókat: *ott, akkor, úgy* stb.).

A mondatszerkezeti hiányosság úgy kapcsolódik az utalórendszerbe, hogy e hiánynak az előzményekből való kiegészülésére valamiféle grammatikai eszköz — ritkábban: szemantikai mozzanat — mutat rá, „és ezzel a hiányosság a szövegnek egyik grammatikailag is nyomon követhető összetartó erejévé válik" (DIENES 1978, 87; vö. BALÁZS 1985, 129—32). A hiányosság kiegészítésében részt vevő grammatikai eszközök közé tartoznak az igei és az igenévi személyragok (ideértve a névszói-igei állítmány segédigéjét is), továbbá a birtokos személyjelek s olykor más morfémák is, pl. az igekötő (DIENES 1978, 24—9). Ezek az eszközök — az igekötő kivételével — a hiányzó nyelvi elemet az e g y e z t e t é s, mégpedig a szám- és személybeli, valamint a határozottságbeli egyeztetés révén reprezentálják. Az egyeztetés pedig — mint már említettük — a koreferencián alapul (MORAVCSIK 1971, 1978).

Az anafora legfőbb módja, a n é v m á s í t á s és a hiányosság reprezentálásának legfontosabb eszköze, az e g y e z t e t é s szorosan ö s s z e f ü g g n e k egymással (vö. BOSCH 1983), mégpedig három szempontból is.

Egyrészt a névmásításban is érvényesül a számbeli (más nyelvekben ezenkívül a nembeli) egyeztetés: a névmás számban megegyezik az előzményül szolgáló főnévvel (főnévi csoporttal); pl. „*A barátomhoz* fordultam tanácsért. *Ő* mindig segít nekem"; de: „*A barátaimhoz* fordultam tanácsért. *Ők* mindig segítenek nekem"; ill. „*Két barátomhoz* fordultam tanácsért. *Ők* mindig segítenek nekem" (értelmi egyeztetéssel).

Természetesen az efféle számbeli egyeztetés csak akkor jöhet szóba, ha a névmásítás előzménye (a névmás antecedense) valóban egy főnév (főnévi csoport), ha tehát az utalás „pontszerű" (M. KORCHMÁROS 1975—76, 345—53). Foltszerű utalás esetén — tehát ha az előzmény egy nagyobb szövegrész — a névmás rendszerint egyes számú. — Ha viszont az anafora szerepét nem maga a névmás, hanem névmási jelzős főnév tölti be, akkor a pontszerű utalás esetében ismét beáll az egyeztetés; pl. „*Egyik barátomhoz* fordultam tanácsért. *Ez a barátom* mindig segít nekem"; „*Leghűségesebb barátaimhoz* fordultam tanácsért. *Ezek a fiúk* mindig segítenek nekem." Persze hosszabb szöveg-

előzményre való utaláskor (vö. BÁNRÉTI 1979a, 406–15; 1979b, 323–8) az anaforának ez a módja sem esik az egyeztetési törvény alá.

Másrészt az anaforikus névmás mint irányító tag megszabhatja a további egyeztetést: „Barátomhoz fordultam tanácsért. *Ő* mindig *segít* nekem. Ha *(neki)* nincs *módja* rá, s másnak a közbenjárását kell *kérnie*, azzal sem *késlekedik*."

Harmadrészt és végül bizonyos szabályok meglehetős pontossággal előírják, hogy a két grammatikai eszköz közül melyik jelentkezik az első fokon: a névmásítás-e, vagy pedig annak elmaradásakor az egyeztetés (a névmásítás elmaradását törlésnek is szokás nevezni).

Az említett szabályok egyrészt arra vonatkoznak, hogy az előzményül szolgáló főnév (főnévi csoport) melyik mondatrész szerepét tölti be, s a témába tartozik-e, vagy sem. Másrészt arra is tekintettel vannak, hogy az új mondatban a névmás, illetőleg ennek hiánya milyen explicit, illetőleg implicit mondatrészként szerepel, témává lesz-e, vagy sem, s az igéhez képest milyen szórendi helyzetet foglal el (e szabályokat l. PLÉH–RADICS 261 kk.; tovább finomítja őket: É. KISS 1978, 445–52; 1983, 91–7; PLÉH 1984, 208–18; vö. még DIENES 1978, 24–89). Ha például az előzményben a főnév (főnévi csoport) az alany szerepét tölti be, vagy legalábbis a témáét, s az új mondatnak is alanya lesz, akkor a névmásítás elmarad(hat), s a hiányzó alanyt az egyeztetés reprezentálja; pl. „*Pista* meglátta a lányt. Már messziről *rámosolygott*"; ill. „*A problémával* többen is foglalkoztak, de még nem *oldódott* meg". De például ha az előzmény nem alany, illetőleg nem tartozik a témába, akkor szükség lesz a névmásításra: „Pista meglátta a *lányt*. *Az* már messziről rámosolygott"; ill. „A tudós minden idejét *egy új problémának* szentelte, de *az* még nem oldódott meg".[1]

Megemlíthetem még, hogy ha az előzmény az új mondatba tárgyként lép be, akkor a tárgyas ragozás, vagyis a határozottságbeli egyeztetés reprezentálja (de történhet névmásítás is, amely persze szintén tárgyas ragozással jár együtt). A határozottságbeli egyeztetés (illetőleg a névmásítás) még akkor is bekövetkezhet, ha az antecedens főnév (főnévi csoport) indeterminált, tudniillik az anafora során a határozatlan előzmény is határozottá válik (vö. KIEFER 1976, 200–2; 1979, 218–9; ANTAL 1976a, 271–81; 1977, 88–115; stb.); pl. „*A könyvet* neked hoztam. *Olvasd* el!"; „*Egy könyvet* hoztam neked. *Olvasd* el!"; „*A könyveket* neked hoztam. *Olvasd* el *őket!*"; „*Könyveket* hoztam neked.

[1] A névmásításba, illetőleg annak elmaradásába a számviszonyok is belejátszanak. — Érdekes, hogy PLÉH–RADICS (266) szerint a mélyszerkezetbeli alany névmásítása is elmarad, ha az első felszíni mondatban nem az alany szerepét tölti be, de a második mondatban alany lenne: „*A költőnek* van egy új barátnője. Mindennap *ír* neki egy levelet." Ez az eset azonban beletartozik abba a nagyobb kategóriába, amelyben az előzmény témaként szerepel (vö. É. KISS 1978, 445–52). — A téma, a névmásítás és az egyeztetés összefüggésére nézve vö. GIVÓN 1976, 149–88.

Olvasd el *őket!*" — Mint látjuk, a névmásítás szempontjából itt sem közömbös a számhasználat.

Egyébként az említett szabályok azt is előírják, hogy a pronominalizációban a személyes vagy a mutató névmás szerepel-e (PLÉH—RADICS 261—77; É. KISS 1978, 445—52; ELEKFI 1980a, 176—87, 323—31, s az ott felsorolt irodalom; vö. még: E. L.—K. M.—R. E. 448—50; ELEKFI 1980b, 229—305).

A továbbiakban nem foglalkozom azzal, hogy miért következett be a névmásítás, vagy miért nem, és ha bekövetkezett, a két névmásfajta közül melyik szerepel a szövegben. Legföljebb PLÉH—RADICS (267) nyomán arra utalok, hogy „a számbeli egyezés és a szövegszintaktikai szabály által konstituált koreferenciaviszonyok" nem ütközhetnek egymással, mert akkor helytelen mondatkapcsolatok állnak elő: *„Az utasok megálltak a kalauznál. Azok megkérdezték tőle, mikor megy a vonat" (szükségtelen volt a névmásítás); *„Az utasok megálltak a kalauznál. Levette a menetrendet és belenézett" (szükséges lett volna a névmásítás). Ehhez hozzátehetjük, hogy hasonló előzmény (különböző számú főnevek) esetén — ha a szemantikai, illetőleg a pragmatikus mozzanatok már eleve nem döntenek — maga az egyeztetés is világosan megjelölheti a koreferenciát: „*A tanár* jól felkészítette a diákokat. A szakfelügyelő előtt sikeresen *szerepelt*"; ill. „A tanár jól felkészítette a *diákokat*. A szakfelügyelő előtt sikeresen *szerepeltek*."

Az egyeztetésnek a hiányos mondattal kapcsolatos szerepét, valamint az ezzel is összefüggő névmásítás kérdését eddig főleg két önálló mondat viszonylatában, azaz szöveggrammatikai sajátságként vizsgáltuk. Kétségtelen azonban, hogy ezek a grammatikai jelenségek az összetett mondat tagmondatai között is fellépnek, mégpedig nemcsak a szöveggrammatikába is utalható mellérendelésben (pl. „*Pista* meglátta a lányt, *s* már messziről *rámosolygott*"; ill. „Pista meglátta a *lányt*, s *az* már messziről *rámosolygott*"), hanem az alárendelésben is („*Pista* rámosolygott a lányra, *mikor* a közelébe *ért*"; ill. „Pista rámosolygott *a lányra*, *mikor az* a közelébe ért"). Azaz bizonyos szöveggrammatikainak minősített sajátságok tulajdonképpen az összetett mondat grammatikájába tartoznak (már ott „elkezdődnek"), mégpedig nemcsak a többszörösen összetett, illetőleg a mellérendelt mondatok körébe, ahogy KÁROLY (1979, 23—4) már rámutatott, hanem még az alárendelő összetételekébe is (sőt a névmásítás az egyszerű mondaton, illetőleg a tagmondaton, vagyis a mondategységen belül is felléphet).

Az idevágó szöveggrammatikai vizsgálatok arra hívják fel a figyelmünket, hogy még sok tennivaló áll előttünk az összetett mondatok grammatikájának a kutatásában (vö. KÁROLY i. h.). Tehát egyrészt a szöveggrammatika felől kiinduló búvárkodások megtermékenyíthetik, felfrissíthetik az összetett mondat grammatikáját, főleg a koreferencián alapuló utalásrendszer kidolgozásában. Másrészt az összetett mondat grammatikájának már jól feltérképezett területei, eredményei meg éppen a szöveggrammatikai kutatásokat mozdítják

elő, mégpedig abban a másik problémakörben, amelyet a könyv elején csupán érintettünk, tudniillik a két önálló mondat jelentése közötti viszony (s így a kötőszóhasználat) feltárásában.

Szöveggrammatikai tekintetben (és mondatgrammatikai szempontból is) külön problémát jelent az olyan é r t e l m i egyeztetés (akár a névmásé is), amely egyes számú, de többséget jelölő irányító tag után az új tagmondatban, illetőleg az új mondatban (tehát a mondategység, illetőleg a mondategész határán túl) a többes szám használatát váltja, illetőleg válthatja ki. Ilyen irányító tagok: 1. gyűjtőnév *(a tömeg)*; 2. mennyiségjelzős főnév *(két fiú)*; 3. mennyiségnév *(mindenki)*; 4. társhatározóval (ill. reciprok vonzattal) bővített főnév *(a fiú a lánnyal)*; 5. halmozott jelzőjű főnév *(a jó és a rossz fiú)*; 6. halmozott egyes számú főnevek *(a fiú és a lány)*; 7. halmozott, különböző nyelvtani számú főnevek *(a fiúk és a lány)*. Ezt a kérdéskört külön fejezetekben vizsgálom.

3.1. A GYŰJTŐNÉV MINT IRÁNYÍTÓ TAG

3.1.1. Ha a gyűjtőnév a mondat a l a n y a, akkor az azonos mondategységbeli á l l í t m á n y mai köz- és irodalmi nyelvünkben — mint korábban (a 2.1.1. pontban) láttuk — egyes számba kerül.

Másképpen áll azonban a dolog, ha a gyűjtőnév egy rá következő mondategységnek (új tagmondatnak vagy új mondatnak) az előzményből odaértett, de ki nem tett, azaz i m p l i c i t a l a n y a. Ilyenkor szabadabban érvényesülhet az értelmi egyeztetés, vagyis többes számba csaphat át az új mondategység állítmánya.

3.1.1.1. Természetesen az effajta értelmi egyeztetés sem új jelenség nyelvünkben, vö. az ilyen régi nyelvi mondatszerkezetekkel: „Es a· *ſokaſſaǵ hùn* nèkic monnal nepèknèc veninèc· ʒ birainak· ʒ halalra *karhoztatak* ǫtèt" (BécsiK. 171; id. Hámori 1956, 221); „ʒ nag hiʔtelēkedettèl a· *ʒoʔda mene* fǫmèʔedec a· tengeʔbè kèt èʒèʔiglèn ʒ *megfulanac* a· tèngeʔbè" (MünchK. 40ra; id. Hámori uo.). Mindkét mondat — bár ezt Hámori nem hozza szóba — a latin mintát követi: „*Credidit* eis *multitudo* quasi senibus et iudicibus populi, et *condemnaverunt* eam ad mortem"; ill. „et magno impetu grex *praecipitatus est* in mare ad duo milia, et *suffocati sunt* in mari". Ám a latin minta ellenére is érvényesülhet az efféle egyeztetés: „De *annep* nem *gondola* a penzel, hanem inkabb naǵobban naǵobban *fietnec vala* az zent teſtnec illetefere : Sed *plebs* amore pecuniarum seposito: magis ac magis ad tactum sacratissimi corporis *irruebat*" (NádK. 600). Simonyi (1916, 41 j.) — saját átírásával — a következő mondatokat közli: „Ezt a *nép* hogy *hallá*, igen *megijedének*" (az ÉrsK.-ből); „*Kiomol vala* az *nép* és *szedik vala* az mannát" (Molnár Albert bibliafordításából). Simonyi (i. h.) és — föltehetően az ő nyomán — Hámori (i. h.) ezt a

szerkesztésmódot az alaki és az értelmi egyeztetés keveredésének mondja, jóllehet — mint látni fogjuk — szó sincs itt következetlenségről. Vö. még: „fel gywlt wala nag *ſokaſag* hogy ez ygyet meg *halgaſſaak*" (ÉrsK. 483b).

Megfigyelhetni, hogy a régi nyelvben a mondatéval azonos alanyú, tagmondat értékű igenévi szerkezet után is föllép ez a sajátos értelmi egyeztetés, mint a kódexeknek a következő párhuzamos helyei is bizonyítják: „Halvan *annep* ezt, nagh ſiraſt *teznek uala : Populus* autem audiens hoc lacrimabiliter *flebat*" (NádK. 598) ~ „Az *nep* kegek ezt latuan es haluan: Nag ſiraſt *teznek uala*" (TihK. 28); „Az *kőſſegh* azert ezőket haluan es latuan: hozaiok kepőſt nag ſyraſth *teznek uala*" (KazK. 81); de alaki egyezéssel, a latint most ebben követve: „az *neph* kedeek ezt haluan nagh kőnhullataſſal *ſyruala*" (PeerK. 30). Vö. még: „Mellyet hallván a' *ſokaság*, haſonlóképen *kiáltják*, hogy nem méltó Hélenának élni" (Haller: HHist. 3: 198).

Feltűnően sok példát idéz erre a jelenségre Aranytól VARGA K. (410—1). Álljon itt néhány mutatóba (Varga K. helyesírásával): „Mert e *nép eperszem volna* haragjának, bosszuló karjától úgy *elhullanának* . . ." (Toldi); „Ezzel az egész *raj fordula* keletnek, fent az erdős úton kocogva *mehetnek*" (Toldi szerelme); „A *fiatalság* is várakozni *restelt:* viadal-bírákat *tettek* és bajmestert" (Daliás idők). KLEMM is (1928a, 150) említ hasonló példát Aranytól: „*Családom egészséges, üdvözlenek* téged". — Olykor egyedi név kap gyűjtőnévi értelmet: „Helyt *áll* a tábortanya *őre, fogadák* népünket zárt, fegyveres arccal" (Toldi szerelme).

Még rejtettebb az efféle értelmi egyeztetés, ha a gyűjtőnév az előző mondatban, illetőleg tagmondatban nem is alanyként, hanem más mondatrészként szerepel, ám az új mondatba, illetőleg tagmondatba mint alany értődik bele, s így kerül ennek állítmánya többes számba. A régi fordításirodalom idevágó példái szintén alapulhatnak latin mintán; vö. „Es paranLola a· *gǫlèkezètn*ᶜ hog *lè ůlnènᶜ a*· fǫldǫn : Et praecepit *turbae*, ut *discumberent* super terram" (MünchK. 22rb) ~ „Ees hagÿa az *feregnek*, hogÿ le *ilnenek* az fewlden" (Pesti: NTest. 33a; id. KOCSNER 9). VARGA K. (410—2) ilyeneket is idéz Aranytól: „Elébe vágjon a királyi *hadnak*, mielőtt a szoros úton *haladhatnak*" (Toldi szerelme); „Nosza hát induljunk hajnali harmattal udvari *népestül*, az egész *nőhaddal, lássák* a vadászat riadalmas torját" (Buda halála); stb. — gyűjtőnévként értett egyedi névvel: „Olybá képzelhetni most az egész *házat; bukdosnak* egymásban a széles tornácon, *futkosnak* szanaszét . . . " (Toldi).

A XX. század eleji sajtónyelvből sok példát hoz fel mindkét változatra ERDÉLYI (1915, 207—11). A gyűjtőnév az első mondatban (tagmondatban) is alanyként szerepel egyebek között az alábbi idézeteiben: „Elsőnek a lengyel *légió vonult* be és Fehéregyháza és Karácsonyfalva irányában *üzték* az oroszokat"; „A franczia *nép* már *kezd* kimerülni a háborúban. *Fáradtak* és *únják* a véres háborút, a melynek nem *látják* eredményeit". — Az előzménybeli gyűjtőnév nem alanyi szerepű például itt: „Csapataink Szigetnél rajtaütöttek az

ellenségen, a mely rövid ellenállás után futásban *keresett* menedéket . . . A menekülés oly pánikszerűen történt, hogy ágyúikat sem *vihették* magukkal, hanem nagy részüket a Tiszába *dobták*".

3.1.1.2. Nyelvművelőink álláspontja nem teljesen egységes az efféle értelmi egyeztetés megítélésében. Nem kifogásolja a tárgyalt szerkesztésmódot ERDÉLYI (i. h.), DENGL (1937, 194), BALOGH D. (1971, 298) és SZENDE ALADÁR (1965, 101; példamondata: „Az egész *üzem* részt *vett* a nagygyűlésen, nagy érdeklődéssel *hallgatták* a beszédet"). Magam is (RÁCZ 1968, 250; 1969, 245) ilyen értelemben nyilatkoztam már róla. Ugyancsak jónak ítéli itt a többes számú állítmányt SZABÓ T. ATTILA (1970, 88—9) és MÁRTON GYULA (73—4), bár mindketten olyan átalakítást is ajánlanak, amelyben az új mondat alanya szintén többes számba kerül, s így az értelmi egyeztetés helyébe az alaki lép; vö. „Tegnap este számos szovjet kolhozparasztból álló *küldöttség érkezett* városunkba. Ma *megnézték* a várost"; vagy „A küldöttség *tagjai* ma *megnézték* a várost" (MÁRTON i. h.).

Mások szigorúbban ítélik meg az új tagmondat, illetőleg az új mondat állítmányának a gyűjtőnévi előzmény kiváltotta számbeli átcsapását. Arany János nyelvét vizsgálva maga VARGA K. (411) is a nyelvszokástól eltérőnek tartja a felhozott mondatokat, s a „rendes" mondatfűzés példáiként átcsapás nélküli, egyes számú állítmányúakat idéz; vö. „Futna széllyel a *leányhad*, elől tűzbe, hátúl vízbe, mindenkép *jut* férfikézbe" (Buda halála). Érdekes viszont, hogy mennyiségjelzős előzmény (pl. *két fiú)* esetén (410, 412) meg éppen a többes számba való átcsapás hiányát tekinti szokatlannak (l. a 3.2.1.2. pontban).

DEME (1960a, 431) „igen csábító"-nak mondja az értelmi egyeztetéses számváltást az új (tag)mondatban. Példái: „A növénytermesztésben levő ifjúsági *brigád* vállalta, hogy idejében *elvégeznek* minden munkát"; „A FVV vezetősége felkéri az utazó *közönséget*, hogy az átmenetileg bevezetett különböző indítási rendszereket *vegyék* majd figyelembe". „A jelenség — fűzi hozzá — némileg megérthető, hiszen a *brigád*, a *közönség* stb. föltétlenül több ember. Ezért akadtak a nyelvművelő irodalomban az ilyen típusú egyeztetésnek védelmezői is. Kénytelenek vagyunk tehát ezt a kérdést is nyitva hagyni most, átutalva a fentebb [ti. a különböző nyelvtani számú, halmozott alanyokkal kapcsolatban] már említett, még megírásra váró vitacikkbe." (I. h.; a jelzett cikk egyébként még nem jelent meg; a problémával vö. még: GÁLFFY 1979, 16, 22. j.). Másutt DEME (1955—56, 17) már csupán „kevésbé helyteleníthető"-nek nevezi a tárgyalt számbeli átcsapást. RUZSICZKY ÉVA (1961b, 20—1) egyenesen megrója ezt a mondatszerkezetet: „A *KISZ* vállalta a szerződésben, hogy *gondoskodnak* a középblokkos építkezés elterjedésével járó munkaerőszükségletről . . . és *megszervezik* a két, illetve három műszakos munkát". Később BÁN VALÉR (2291) nyilatkozott elítélően az efféle mondatokról: „Felhívjuk a *közönséget*, hogy a partról ne *ugráljanak* a medencébe". „Az ilyenfajta hibás egyeztetés oka — tette hozzá — bizonyára az, hogy az európai nyelvek

nagy részében a gyűjtőnév többes számú igei állítmányt vonz maga után" (uo.). Láttuk azonban (a 2.1.5. pontban), hogy az európai nyelvek többségében egyáltalán nem így áll a dolog. Nem is idegenszerűségről van itt szó, hanem a magyar nyelvben is meglevő értelmi egyeztetésről, mint KÁLMÁN BÉLA (1974, 33; 1984, 22—3) Bán Valérral szemben már rámutatott. Legújabban TOMPA (1980a, 146) mégiscsak azt ajánlja, hogy a gyűjtőnévi előzmény után az új mondatban vagy tagmondatban „lehetőleg . . . ne váltsunk át az értelmi egyeztetéses többes szám használatára. Pl.: Az egész osztály kiabált. *Tiltakoztak* [gondosabban: *tiltakozott*] a méltatlan gyanúsítás ellen."

3.1.1.3. Mielőtt szemügyre vennénk saját korpuszom tanulságait, megjegyzem, hogy néha csak látszólagos az értelmi egyeztetés, ilyenkor tudniillik az új (tag)mondat állítmányának többes számát nem az előző (tag)mondatbeli gyűjtőnév idézi elő, hanem az alanynak általános, ill. határozatlan volta, az ilyen az alanyt ugyanis rendszerint az igei állítmány többes számú 3. személyével fejezzük ki. Így bírálhatók el egyebek között az alábbi mondatok: „A községi párt-, tanács és népfront-*bizottság* széles körű társadalmi akciót indított megsegítésükre, s néhány hét alatt társadalmi munkával *építették* fel az új — a réginél szebb — házat" (Rádióhírek. Kézirat. 1961. szept. 26.); „Ma háromnapos városrendezési *ankét* kezdődött Miskolcon. Az első napokon Miskolc idegenforgalmi lehetőségeiről, valamint a város víz- és üzemeltetési problémáiról *tárgyaltak*" (uo. 1961. szept. 27.).

A gyűjtőnévi alanyhoz hasonlít a jogi személyt megnevező alany. Ha erre vonatkoztatjuk az állítmányt, akkor FERENCZY (1969, 305—6) szerint a formai egyeztetés a helyes: „Kérjük a *Főigazgatóságot*, hogy *fogadja* el jelentésünket"; vagy: „*szíveskedjék* elfogadni jelentésünket". De — mint az előző példákból is láthattuk — a többes számú állítmány használata ilyenkor sem kirívó, főleg akkor nem, ha az új mondat, illetőleg tagmondat alanyát határozatlannak fogjuk fel.

Magam az anyaggyűjtésben tekintettel voltam a jogi személyek elnevezéseire, valamint az olyan többes számú állítmányokra, amelyek esetleg nem értelmi egyeztetésesek, hanem az alany határozatlanságát is kifejezhetik. Ha azonban ez az utóbbi eset volt a nyilvánvaló, akkor mellőztem a példát. Fölvettem viszont az olyan egyszerű mondatokat is, amelyekben a gyűjtőnévi alany mellett halmozott állítmány található.

3.1.1.4. A zárt korpuszból vett adataimat először is abban a tekintetben fogtam vallatóra, hogy van-e valamilyen összefüggésben az új (tag)mondat állítmányának a nyelvtani száma az előzménybeli gyűjtőnév szűkebb osztályával, azaz hogy a gyűjtőnevek bizonyos szemantikai csoportjai vagy egyedei mint az egyeztetést irányító tagok nem viselkednek-e egymástól eltérő módon. Ez a vizsgálódás nem járt semmiféle pozitív eredménnyel. Ugyanaz a gyűjtőnév — akár alany volt az előzményben, akár nem — egyes és többes számot egyaránt kiválthat az új tagmondat, illetőleg mondat állítmányában. Ezt mutatják a következő példapárok (a párok első tagjában az előzményül szolgáló

7. táblázat

Az állítmány	1. A gyűjtőnév az előzményben alany					2. A gyűjtőnév az előzményben nem alany					Összesen				
	a) egyes számú		b) többes számú		összesen	a) egyes számú		b) többes számú		összesen	a) egyes számú		b) többes számú		összesen
	db	%	db	%	db	db	%	db	%	db	db	%	db	%	db
A) mellérendelő szintagma második tagja	4		0		4	—	—	—	—	—	4		0		4
B) mellérendelt tagmondatban van	20	60,6	13	39,4	33	2	40,0	3	60,0	5	22	57,9	16	42,1	38
C) alárendelt tagmondatban van	12	66,7	6	33,3	18	5	45,5	6	54,5	11	17	58,6	12	41,4	29
D) fölérendelt tagmondatban van	1		0		1	0		0		0	1		0		1
E) új mondatban van	0	0	24	100	24	0	0	10	100	10	0	0	34	100	34
Összesen	37	46,2	43	53,8	80	7	26,9	19	73,1	26	44	41,5	62	58,5	106

gyűjtőnév alanyi, a második tagban nem alanyi szerepű). Egyes számmal: „*Közönségünk* legfeljebb azzal fejezte ki nemtetszését, hogy *elkerült* bizonyos előadásokat" (ÉT. 66); „Zürichben az operaház és a központi könyvtár új lehetőséget biztosított a zenekedvelő *közönségnek*, hogy a műsortervben szereplő műveket közelebbről is *megismerhesse*" (ÉM. 4); — többes számmal: „A *közönség* azonban teljes érdektelenséget *tanúsított;* még a kikiáltási árat sem *ajánlották* meg" (HH. 2); „Amint az érzékenység kérdése elvesztette érdekességét, más területre irányult a *közönség* figyelme. A műsort most már nemcsak meghallani, hanem valóban élvezni is *akarták*" (Tábori 75).

Mindezzel természetesen nem akarom azt állítani, hogy magának a mondatnak a jelentésében nincsenek olyan mozzanatok, amelyek a kétféle — főleg az értelmi — egyeztetést kellőképpen indokolnák: a második példapár ki nem tett alanyai nyilvánvalóan a közönséget alkotó egyedekre értendők, vagy esetleg határozatlannak számítanak. Az efféle szemantikai különbség azonban nemegyszer összefügg a szintaktikai formák egzaktabban megragadható eltérésével, azzal tudniillik, hogy a gyűjtőnévi alany csupán egy új tagmondatba vagy pedig egy új mondatba értendő-e bele; vö. ugyanabban a forrásban: „a kivételes alkalomra való tekintettel engedélyt kapott a *társaság*, hogy tovább *maradhasson* fenn" (Török 30); — de: „Vidám és harsány reggelen könnyű kocsikra kapaszkodott az egész *társaság*. Jókedvűen, nevetve *indultak* el" (uo. 17).

Érdemesebb tehát a gyűjtőnév szemantikai sajátságai helyett a mondat- és szövegszerkesztés grammatikai formáit megvizsgálni. De mielőtt erre rátérnék, megjegyezném, hogy az egyeztetésbeli eltérésnek, főleg az értelmi egyeztetésnek azért mégiscsak lehetnek kitapinthatóbb szemantikai indítékai is. Ezek azonban éppenséggel nem az alanyban (a gyűjtőnévben), hanem az állítmányban (főleg a névszói, illetőleg a névszói-igei állítmányban) rejlenek, tudniillik akkor, ha ez olyan jelentésű, hogy nem a gyűjtőnév jelölte osztályra, hanem csupán az ezt alkotó egyedekre vonatkoztatható; pl. „Látott egy elég csinos, de borzasztó jelentéktelen és rosszul nevelt fiatal *párt*. *Nászutasok lehettek*" (Hunyady 23). — A névszói állítmánnyal együtt már a mondatszerkesztés is szerepet játszik abban — a közbeékelt mondatnak *valamennyien* számállapothatározójával —, hogy az újabb mondat kötelező módon többes számba csap át: „Népes *leánysereg* Nagykanizsán a Zrínyi utcában. *Valamennyien* ünneplőben. *Szépek, frissek, vidámak, csinosak*" (Z. 8).

3.1.1.5. Nézzük meg most már anyagomnak a szintaktikai formák szerinti megoszlását! 106 idevágó adat gyűlt össze. Elrendeződésüket a 7. táblázat mutatja be.

Példák az egyes típusokra:

A)1.a) „*ez a hatalmas tömeg* lényegében 12 év alatt érkezett, *cserélődött*" (Mo. 13).

A)1.b) Nincs adat.

A)2.a) Nem lehetséges.

A)2.b) Nem lehetséges.

B)1.a) „*a nézők 90—95 százaléka* a kedvenceit akarja viszontlátni, és leginkább őértük *jár* színházba" (ÉT. 69).[2]

B)1.b) „*A házaspár* egy álló gépkocsi mögül lépett ki az úttestre, s előzőleg nem *néztek* körül" (HH. 6).

B)2.a) „Mi történik ezzel *a megduzzadt osztály* művelődésével, kultúrálódásával, mivel *töltse* idejét, hol és hogy *tanuljon?*" (L. 139).

B)2.b) „*A cselédség* igénye alig volt nagyobb, akár a rabszolgaidőkben — félig földbe ásott sárkunyhókban *laktak*" (Illyés 71).

C)1.a) „*A fehér kisebbség* azonban változatlanul elegendő hatalommal rendelkezik ahhoz, hogy jelenlegi privilegizált helyzetét *megőrizze*" (F. 2).

C)1.b) „*A família* oly határtalanul büszke volt eredetére, hogy alig *érintkeztek* valakivel" (Hunyady 11).

C)2.a) „A magyar sportvezetés célul tűzte ki *olimpiai csapatunk* elé, hogy a mexikóhoz [!] hasonló eredményt *igyekezzen* elérni" (DM. 6).

C)2.b) „hát akkor azt határozták, hogy maradjon is örökre üresen a helye a képben, elrettentésül *az ifjúságnak*, hogy *lássák*, milyen átkos dolog a barátságos társasélet" (Móricz 8).

D)1.a) „Minthogy *a külföldi államok nagy része* a mozdonyokat és a kocsikat, sőt némelykor a síneket is Angliából rendelte, a műszaki felszereléssel együtt a nyomtávot is *átvette*" (Czére 92).

D)1.b) Nincs adat.

D)2.a) Nincs adat.

D)2.b) Nincs adat.

E)1.a) Nincs adat. — A tallózó adatgyűjtésből: „*A banda* azonban most rajtavesztett. Szokásos éjjeli sétáján egy alkalommal a városka egyik vendéglőjébe *kopogtatott* be, amelynek tulajdonosával előzőleg telefonon *beszélt*. A tulajdonos feleségét, Addorolata Grassit nyomban *leütötte*, férjét és a gyermekeket *összekötözte*. Ezután *elrabolta* a család összes ékszereit és 850 ezer lírát" (Népszabadság 1977. okt. 13. 9).

E)1.b) „*A legénység* a Vérmezőn ütött szekértábort. Este kondérokban vacsorát *főztek*, tábortüzek gyulladtak" (Kosztolányi 41).

E)2.a) Nincs adat. — A tallózó adatgyűjtésből: „A francia *közönséget* meglepték az angol képek, de nem tetszettek neki. Nem *találta* elég szépeknek . . . őket" (Babits M.: Arcképek és tanulmányok. 1977. 15).

E)2.b) „és persze az is tetszett neki, hogy ráncba szedheti *ezt az elángyorodott népséget*. Pedig nem *érdemlik* meg" (Dobozy 103).

[2] Ha az irányító taggal kapcsolatos alaki, illetőleg értelmi egyeztetés az állítmányon kívül más mondatrészen is megmutatkozik, ezt — az állítmány egyeztetésének vizsgálatakor — ritkítással jelzem. Így járok el a többi fejezetben is.

3.1.1.6. A táblázat adataiból kirajzolódó összkép azt mutatja, hogy az előzményként szolgáló gyűjtőnév mint odaértett alany a mai magyar nyelvben is többször idéz elő értelmi egyeztetést (a példák 58,5%-ában), mint alakit (41,5%-ban). Az értelmi egyeztetésnek ez a fölénye legföljebb az egyenrangúság szintjére süllyed vissza, ha számításba vesszük azt a körülményt, hogy az állítmányok egy részének többes száma nem feltétlenül csak az értelmi egyeztetésből fakad, hanem egyúttal az alany határozatlan, illetőleg általános voltának a kifejezésére is szolgálhat. S minthogy gyűjteményünk mondatai egyáltalán nem valamely alsóbb nyelvi szintet képviselnek, stiláris megoszlásuk későbbi vizsgálatától függetlenül is megállapíthatjuk, hogy a fentebb ismertetett vitában az a nyelvtani megállapítás, illetőleg nyelvművelő állásfoglalás mutatkozik helyesnek, amely az efféle értelmi egyeztetést nem tekinti szokatlannak vagy szabálytalannak.

A finomabb szintaktikai analízis újabb tanulságokkal jár. Amit ezzel kapcsolatban már eleve föltehettünk, az szinte nem várt, valósággal szélsőséges módon igazolódik be.

Egyrészt a gyűjtőnévi alany mellett a halmozott állítmány második tagja kizárólag egyes számban szerepel (l. a 7. táblázat A) kategóriáját). Az egyes szám kizárólagos voltát igazoló adatainknak csupán az a szépséghibájuk, hogy mennyiségük rendkívül csekély (mindössze 4 ilyen mondatunk akad). Ám ellenpéldát a korpuszon kívüli gyűjtésemben sem találtam. A második állítmány többes száma mindazonáltal nem mondható teljesen elképzelhetetlennek, de — úgy gondolom — ilyenkor már nem halmozott állítmányú egyszerű mondattal, hanem mellérendelő összetett mondattal állunk szemben (vö. Keszler 1977, 114—9; 1985, 89—111; Gálffy 1981, 385—95). Így az efféle példák a B)1.b) típusba illenének.

Másrészt az az előzetes sejtésünk, hogy az állítmány többes száma gyakoribb az új mondatban, mint az új tagmondatban, még meglepőbb végletességgel bizonyosodik be: a vizsgált korpuszban kivétel nélkül többes számba kerül az állítmány minden olyan esetben, ha az alanyként odaérthető gyűjtőnévi előzménytől mondathatár választja el (l. a táblázat E) kategóriáját). Tehát az új mondatban az értelmi egyeztetés elsöprő győzelmet arat az alaki felett, s e mögött a döntő fölény mögött már ott van a statisztikai aranyfedezet, a viszonylag nagy számú — összesen 34 — adat. A tallózó adatgyűjtéssel föllelt két alaki egyeztetéses ellenpélda — főleg az E)1.a) alatti — éppen feltűnő voltával, következetesen végigvitt s ezért szokatlan egyesszámúságával is bizonyítja, hogy a gyűjtőnévi irányító tag után az új mondatban fellépő értelmi egyeztetés, vagyis a számbeli átcsapás, a többes szám használata t i p i k u s s z ö v e g g r a m m a t i k a i j e l e n s é g.

Az új mondatbeli értelmi egyeztetésnek ez a túlnyomó volta markánsan igazolja azt a föltevésemet, amelyet az MTA Nyelvtudományi Intézete megalapításának huszonötödik évfordulóján, 1974. decemberében rendezett tudo-

mányos ülésszakon hozzászólásomban kifejtettem, tudniillik hogy a szöveggrammatikai szabályai éppen az egyeztetés dolgában eltérhetnek a mondatra vonatkozó szabályoktól (vö. még KÁLMÁN 1984, 22—3), s így aligha van teljesen igazuk azoknak, akik tagadják a szöveggrammatika önállóságát. KIEFER (1975, 379—80; vö. még: 1976, 200—3; 1979, 218—20) például azt a kérdést boncolgatva, hogy indokolt-e szöveggrammatikáról beszélnünk, megvizsgálja a névelő használatának és az anaforának (közelebbről a névmások szerepének) a szabályait a szövegben, s arra a következtetésre jut, hogy megmagyarázásukhoz nincsen szükség a szövegösszefüggés ismeretére. „Lényegesen más lenne a helyzet — teszi hozzá (1975, 380) —, ha akár a névelők, akár a névmások használatának mások lennének a szabályai a mondatban, mint a szövegben." Nos, úgy látszik, a kongruencia szabályai valóban eltérnek egymástól a két szinten: gyűjtőnévi alany mellett az egyszerű mondaton belül az alaki egyeztetés, a mondathatáron túl viszont — VARGA K. (411) korábban idézett álláspontjával is ellentétben — az értelmi egyeztetés az általános. Az értelmi egyeztetésnek a mondathatáron túl való érvényesülése mint szöveggrammatikai jelenség szépen igazolja KELEMEN JÁNOS (1975, 394; vö. 1976, 194) megállapítását: „A szöveg szintjén a szemantika elsődlegességéből kell kiindulni: a szöveggrammatika szemantikai beágyazottságú grammatika".

További érdekességgel kecsegtet a közbülső kategóriák vizsgálata: mi történik akkor, ha a szóban forgó állítmány se nem az egyszerű mondaton belül, se nem az új mondatban szerepel, hanem egy összetett mondat második stb. tagmondatában. Ez az analízis annál inkább fontos, mert — mint korábban (a 3. rész bevezetésében) említettem — a szöveg grammatikája már az összetett mondatban „elkezdődik". Tehát a 7. táblázat B), C) és D) kategóriáját kell most figyelembe vennünk. A D) kategória rendkívül ritkán realizálódik, ezért tüstént mellőzhetjük is (mindössze 1 adat tartozik bele). Összevetve a B) és a C) kategóriát, azt állapíthatjuk meg, hogy az összetett mondat új (második stb.) tagmondatában az alaki egyeztetés, vagyis az egyes számú állítmány van fölényben, mégpedig a mellérendelt tagmondatban körülbelül ugyanolyan (57,9%-os) részesedéssel, mint az alárendeltben (58,6%-ban). Mindamellett ez a fölény korántsem jelent elsöprő többséget: szokásosabb ugyan ilyenkor az egyes szám használata, általánosnak azonban semmiképpen sem mondható.[3]

[3] Rendkívül érdekes, ahogyan egy sportújságíró az implicit gyűjtőnévi alanyú mellékmondat állítmányának — nyilván spontán módon tollára jött — többes számú használatát utólagosan megmagyarázza: „A *Honvéd* már az első percekben bizonyította, hogy alaposan *felkészültek* a rangadóra. Tudatosan használunk többes számot, mert Komora taktikai elképzeléseit a játékosok végig rendkívül fegyelmezetten és a helyzetekhez alkalmazkodva, tehát okosan rögtönözve hajtották végre" (Népsport 1984. márc. 25. 2; a ritkítások tőlem származnak. R. E.).

Még plasztikusabb lesz a képünk, ha e két kategórián belül azt is figyelembe vesszük, hogy az előző tagmondatban a gyűjtőnév alany volt-e, vagy sem. Azt tapasztaljuk, hogy ha a gyűjtőnév előzőleg is alanyként szerepelt, implicit alanyi minőségében is jobban érvényesülhet grammatikai alakjának direkt hatása, s mellette az állítmány gyakrabban (60,6, illetőleg 66,7%-ban) kerül egyes számba annál, amit az imént vizsgált összkép mutatott.

Ha azonban a gyűjtőnév az előző tagmondatban nem az alany szerepét tölti be, akkor egyes számú alakjának hatása kevésbé sugározhat át az új tagmondatba: ilyenkor akadálytalanabbul bekövetkezhet, s fölénybe is kerül az értelmi egyeztetés, vagyis a többes számú állítmány (60,0, illetőleg 54,5%-ban). Egyébként az előzménybeli gyűjtőnév ez esetben rendszerint nem is nominativusi formájú, illetőleg csak akkor lehet ilyen, ha zéró ragos birtokos jelzőként, értelmezőként, állítmányként vagy pedig névutós szerkezetben fordul elő. Mindamellett az idevágó példák csekély száma miatt némi óvatossággal kezelendő — bár logikusnak látszik — az a következtetésünk, hogy a nem alanyi szerepű gyűjtőnévi előzmény esetén az értelmi egyeztetés a szokásosabb.

Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a többes számnak a korpuszbeli kizárólagos előfordulása miatt az E) kategóriában semmiféle különbség nem mutatkozik az alanyi és a nem alanyi gyűjtőnévi előzmény után, így nincs semmiféle fogódzónk arra nézve, van-e eltérés irányító hatásuk tekintetében. Mégis fel kell tennünk, hogy a nem alanyi előzmény itt is erőteljesebben megköveteli a többes számot. Hiszen ilyenkor nem egyértelmű, hogy az új mondat implicit alanya az előző mondatnak melyik részével van koreferenciális viszonyban. Ha az előző mondatban a két szóba jöhető főnév közül az egyik egyes számú, a másik pedig többes számú, akkor az egyeztetés világosan megmutatja a koreferenciát (vö. Pléh—Radics 267). Nos, ha a két lehetséges előzmény egyaránt egyes számú, de az egyik gyűjtőnév, akkor az értelmi egyeztetés dönthet a koreferencia dolgában, vö. ezzel a korábban már idézett mondattal: „és persze az is tetszett *neki*, hogy ráncba szedheti ezt az elángyorodott *népséget*. Pedig nem *érdemlik* meg" (Dobozy 103).

3.1.1.7. Mielőtt rátérnék adatainknak stilisztikai szempontú elemzésére, hadd említsek meg néhány érdekességet, olyan példákat, amelyek nem szerepelnek a táblázatban fölvettek között.

A statisztikai értékelés tisztasága nem tette lehetővé, hogy beszámítsuk az adatok közé azt a néhány — mindössze öt — mondatot, amelyben az odaértett gyűjtőnévi alany mellett az állítmány előbb egyes, majd többes számba kerül. Ez a szerkesztésmód a példák egy részében pontosan egybevág azzal a megállapításunkkal, hogy az új tagmondatban az állítmány inkább egyes számú, de az új mondatban már többes számú lesz; vö. „Anyám *családja*, ahogy *emelkedett*, egyre jobban *tájékozódott* előre, de hátra is. Olyan dolgokat is *megtudtak*, amelyek közvetlenül nem érintették érdekeikben őket, amelyek nélkül nyugodtan *meglehettek* volna" (Illyés 51).

Ebben a körben már arra is találunk példát — amit előzőleg teljesen hiányoltunk —, hogy eleinte az új m o n d a t b a n is egyes számban van az állítmány, aztán mégiscsak átcsap többes számba: „A *társadalom elvárja*, hogy a gyógyító orvos minden más munkavégzőnél precízebben, pontosabban végezze megelőző, gyógyító és helyreállító munkáját. *Elvárja*, hogy a társadalmi munkamegosztásban magas színvonalon vegyen részt. *Elvárja*, hogy szinte mindenkinél tapintatosabb, türelmesebb, jobb modorú és korrektebb legyen. *Elvárja* testi épségét és alkalmasságát a gyógyításhoz, lelki-idegrendszeri stabilitását, mindennek az eltűrését. *Elvárják*, hogy az orvos szabad idejét bármikor munkaidővé tegye a köz vagy más ember érdekéért" (Mo. 31).

Jóval feltűnőbb, és nyelvhelyességi szempontból is megkérdőjelezhető az egyes szám után a többes számba való átváltás akkor, ha ez ugyanannak az összetett mondatnak újabb, vagyis a harmadik, illetőleg további tagmondatában következik be; pl. „Az *Osztrák Kommunista Pártnak* esélye van arra, hogy Bécsben mandátumot *szerezzen*, a tartományok részszavazatainak összesítésével pedig még újabb helyet *kaphatnak* a parlamentben" (HH. 1).

A korpuszon kívüli gyűjtéskor még furcsább példákra is akadtam. Előfordulhat, hogy a mondathatár után, az új mondatban is megmarad először az egyes szám, s csak ennek újabb tagmondata ad helyet a többesnek: „A *csapat* 4—3—3 felállítási rendszerben *játszik*, s a legnépszerűbb *klub* Görögországban. Állandóan hét-nyolc játékos *ad* a válogatottnak, s az utóbbi években, egy kivétellel, sorozatosan *nyerték* a bajnokságot" (Népsport 1965. nov. 5. 12). — Az is megesik, hogy az előzményből odaértett gyűjtőnévi irányító tag alaki egyeztetéssel formálja a következő tagmondatbeli, illetőleg mondatbeli birtokos személyjelezést, majd ennek ellentmondó értelmi egyeztetéssel az újabb tagmondat állítmányát; pl. „Katangában létrehozták bábkormányukat, zsoldos *hadsereget* szerveztek, amelynek az volt a *feladata*, hogy terrorcselekményekkel *megfosszák* a kongói népet nemzeti érzésű vezetőitől és *biztosítsák* Katanga különállását" (Délmagyarország 1961. szept. 24. 2). Hasonló példa a korpuszból: „A világbajnok román *együttes* ezúttal halványabban játszott. *Játékából* hiányoztak a látványos elemek, de rendkívül fegyelmezetten *igyekeztek* a magyar kaput bevenni" (MH. 12).

Az egyes és a többes számnak efféle indokolatlan váltogatását egyébként már Simonyi (1903, 20—1) is megrótta. Magamnak is az a véleményem, hogy az ilyen esetekben — de csakis az ilyenekben — valóban nem helyeselhető az értelmi egyeztetés, tehát a többes számú állítmány az odaértett gyűjtőnévi alany mellett.

3.1.1.8. Végezetül vizsgáljuk meg anyagunknak a stílusrétegek szerinti elrendeződését. A kép tisztábbá válása érdekében azonban célszerű lesz kihagyni azoknak a szintaktikai kategóriáknak az adatait, amelyekben az egyeztetés már eleve vagy egyoldalúan alaki (a 7. táblázat A) kategóriájában, tehát a halmozott állítmány második tagjában), vagy pedig egyoldalúan értel-

mi (a 7. táblázat E) kategóriájában, vagyis az új mondatban). Nézzük hát csupán az új tagmondatban mutatkozó — vagyis a B), a C) és a D) kategóriabeli — egyeztetésnek a megoszlását az egyes stílusrétegek között! Az ide tartozó 68 adat a következőképpen rendeződik el (l. a 8. táblázatot):

8. táblázat

Stílusréteg	Az állítmány				
	a) egyes számú		b) többes számú		Összesen
	db	%	db	%	db
Szépirodalmi	5	26,3	14	73,7	19
Tudományos ismeretterjesztő	11	84,6	2	15,4	13
Publicisztikai	24	66,7	12	33,3	36
Összesen	40	58,8	28	41,2	68

Az adatoknak ez a stílusrétegek szerinti csoportosulása arról tanúskodik, hogy mégiscsak van némi alapja, racionális magva annak a nézetnek, amely az előzményből (az előző tagmondatból) odaértett, implicit gyűjtőnévi alany mellett — legalábbis az összetett mondaton belül (a második stb. tagmondatban) — egzaktabbnak véli az alaki egyeztetést, tehát az egyes számú állítmány használatát, mint a többes számúét.

Az egzaktság szempontjából legigényesebb stílusrétegben, a tudományos ismeretterjesztő stílusban ugyanis nagyon feltűnő az egyes szám kedvelése, tehát az alaki egyeztetés továbbvitele az új tagmondatba. Itt az alaki egyeztetés nagy fölényben van az értelmivel szemben: a példáknak több mint négyötöd részére terjed ki.

Az sem véletlen, hogy a másik pólust a szépirodalmi stílus képezi. A szépirodalmi stílus áll legközelebb a kevésbé egzakt szerkesztésmódú élőbeszédhez. Ez a körülmény lehet a magyarázata annak a szembeszökő arányeltolódásnak, hogy idevágó példáinknak csaknem háromnegyed részében többes számú az állítmány, azaz értelmi egyeztetéssel állunk szemben.

A publicisztikai stílus megintcsak az alaki egyeztetést részesíti előnyben, de nem olyan szembeötlő többséggel, mint a tudományos ismeretterjesztő stílus. A publicisztikából vett mondatoknak pontosan a kétharmad részében van alaki egyeztetés, vagyis egyes számú állítmány.

3.1.2. A következőkben megvizsgáljuk a gyűjtőnév mint irányító tag utáni n é v m á s í t á s t, elsősorban az anaforikus névmások számbeli egyeztetését. Mindenekelőtt a tipikus eseteket, tehát a személyes, illetőleg a mutató névmással történő pronominalizációt vesszük szemügyre. Vizsgálatunk eredmé-

nyeit összevetjük a vonatkozó névmási pronominalizációval, s kitérünk a névmásítás egyéb eseteire is.

3.1.2.1. Az anaforikus személyes vagy mutató névmás számbelileg megegyezik a gyűjtőnévi előzménnyel. Ez az egyeztetés — legalábbis elvileg — lehet alaki (egyes számú) vagy értelmi (többes számú).

3.1.2.1.1. Előfordulhat, hogy ez a névmás a gyűjtőnevet tartalmazó mondategység vagy mondategész határán túl (az új tagmondatban, illetőleg mondatban) az alany szerepét tölti be. Így ott az állítmány voltaképpen a névmással egyezik, s a gyűjtőnévi irányító taggal csak közvetett viszonyban van. A korpusznak idevágó 10 adatában a névmás (s így az állítmány is) mindig többes számú.[4]

E csoporton belül a gyűjtőnév az előzményben lehet alany. A névmásítás végbemehet a mellérendelt tagmondatban; pl. „A csapatversenyt a zalaegerszegi *járás* nyerte 408 körös összteljesítménnyel, s így egy évig *ők* a kupa *védői*" (Z. 6); — az alárendelt tagmondatban; pl. „A házkezelőségek egy *része* sem zavartatja magát attól a ténytől, hogy *ők* az állam megbízásából, tulajdonosként *kezelik* a lakóépületeket" (Nsz. 5); — az új mondatban: „Jadley levendulájától illatozva, megérkezett a csinos és jelentéktelen fiatal *pár* is. A férfin szmoking, az asszonyon rezedazöld estélyi ruha. *Ők* is kitűnőnek *találták* Mrs. Haxton koktélreceptjét" (Hunyady 30; itt a névmásítást megelőzi a gyűjtőnévnek két egyedi főnévre bontása, tehát a pronominalizáció nem is közvetlenül a gyűjtőnévből indul ki).

Az előzménybeli gyűjtőnév állhat nem alanyi szerepben is. A névmásítás ilyenkor is végbemehet a mellérendelt tagmondatban: „Műteremlátogatás kétféle van, vagy napközben ... — vagy este, berúgott *társasággal, ezek* legalább *elviselhetőbbek*" (Sarkadi 22); — az alárendelt tagmondatban: „Tanácsi értékesítésű öröklakás esetén nem is az *OTP-vel* [pereskedhet a lakó], mert *ők*, amikor *eladják* a lakásokat, mindenkivel *aláíratják:* felelősséget semmiért sem *vállalnak*" (Mo. 21); — az új mondatban: „Csak egy kisebb *csoport* viselkedése üt el a többiekétől. *Ők hallgatagok, komorak*" (Z. 8).

Példáinkban feltűnő a többes szám kizárólagos használata névmásításkor, még a mellé- vagy alárendelt tagmondatban is, ahol pedig az állítmány egyeztetése — névmásítás nélkül — mondatainknak több mint a felében nem csapott át a többes számba.

3.1.2.1.2. A gyűjtőnévnek a mondategység, illetőleg a mondategész határán túl jelentkező névmásítása persze nem korlátozódik a névmás alanyi szerepére. Bármilyen mondatrészi szerepet töltsön is be ilyen-

[4] Hasonlóan a régi magyar nyelvben is; pl. „valahanzer kedeeg ez *neep* az ő yftenektől valo el teresről ... penitenciat tartanak, ada *ő nekyk* az ő iftenek meńey erőt" (SzékK. 22).

kor a személyes vagy a mutató névmás, rendszerint — értelmi egyeztetéssel — ugyanúgy többes számba kerül, mint az imént vizsgált mondatokban, ahol alanyként fordul elő.

A vizsgált korpusz idevágó 27 példája közül csupán egyetlenegy akadt, amelyben a névmás egyes számú: „Hogy lehetne itt élet — gondolta magában —, ahol a *nép* ekkora csizmákban indul a munkába; hogy lehetne *attól* azt kívánni, hogy dolgozzék" (Móricz 78).

Néhány példa a többes számú névmásításra. — Mellérendelt tagmondatban: „Egy *szerelmespár* ment Bädeckerrel az ablakunk előtt, egy kis ragazzo kullancsmódra tukmálta *rájuk* a képeslapokat" (Babits 93); „A gombák és a baktériumok *többsége* főleg az elhalt növényi vagy állati szervezetek maradványait használja fel, ezért korhadékemésztőnek hívjuk *őket*" (Kontra 53); — alárendelt tagmondatban: „ott van közöttük a fiatalabb propagandista *nemzedék* is,; amelynek lelkesedése, új iránti érzéke szintén jó »ajánlólevél« a *rájuk* bízott feladat eredményes megvalósításához" (ÉM. 3; figyelemre méltó, hogy a mellékmondatban ellentmond egymásnak a vonatkozó névmás és a személyes névmás számhasználata; vö. a 3.1.2.2.2. ponttal); — új mondatban: „1848 októberében ennek a vidéknek a *népe* szorította csapdába Róth és Phillippovich horvát hadait Ozoránál. Ekkor Görgey dicsérte meg *őket*" (Illyés 24); „A *társaság* féligmeddig ismerős volt. Félig-meddig, mert Bence *ezeket* sohase hozta volna ide, ha tudja, hogy én itthon vagyok" (Sarkadi 21); „Az öregszőlőben egy *házaspár* kapál. Nem messze *tőlük* Csorba Gáborné körtét szed a körtefáról" (Nagy 12—3); „Megfigyelhettem: a 35-40 év felettiek *zöme*, egészen a nyugdíjas korig, szinte kiesik a művelődési intézmények hatósugarából. *Hozzájuk* úgy juthatunk közelebb, ha mindennapos, munkahelyi és otthoni elfoglaltságukból eredő érdeklődésüket elégítjük ki" (MH. 6).

Még az is előfordul, hogy a mondategységen belül, annak elkülönülő, közbe- vagy hátravetett részében is többes számú a névmásítás; vö. „Ihletője egy kicsit az a tétova állapot is, amiben a magyar értelmiség egy *része, köztük* Sarkadi is, találta magát az 1956 körüli-utáni »hogyan tovább« állapotában" (EH. 2).

Még kevésbé meglepő a többes számú névmásítás az olyan esetekben, amikor a gyűjtőnévnek mennyiségre utaló jelzője van: „A megbízást végül is *négy*, konzervatív felfogású építészből álló *kollektíva* közösen kapta meg (*közöttük* volt a magyar Vágó József is)" (Kósa 64).[5] — Megjegyzendő, hogy a *között* névutó személyragos alakjai csaknem mindig többes számúak (vö. Sebestyén 1965, 62, 63, 65, 67 stb.).

[5] A valóban mennyiségjelzős gyűjtőneveket a mennyiségjelzős főnévi irányító tagok között veszem figyelembe, kivéve a *százalék* szó mennyiségjelzős előfordulásait: itt ugyanis a gyűjtőnévi jelentés a döntő mozzanat.

3.1.2.1.3. Igen ritkán, elsősorban a népnevekkel kapcsolatban az is előfordulhat, hogy egyéb egyes számú előzményt is többes számú névmásítás követ. Ilyenkor az egyes számú előzmény mintegy gyűjtőnévi értelmű (vö. VARGA K. 407—9): „sokáig abban a hitben éltem, hogy mindez *német* találmány, *ők* hozták be hozzánk" (Illyés 7); „Ott van egy nagy szoba, s a vándor szegény zsidók ott alusznak; s vannak bókherek is, akik hajnalonként ide jönnek, és a szegény *vándorzsidót* megfürösztik, s imádkoztatják *őket*" (Tamási 76).

3.1.2.1.4. A személyes vagy mutató névmásnak az előzménybeli főnévvel (főnévi csoporttal) való értelmi egyeztetését eddigi szakirodalmunk alig vette figyelembe. A személyes és a mutató névmásnak az előzménybeli gyűjtőnévhez igazodó értelmi egyeztetésével csupán két kutató foglalkozott. VARGA K. (408—9) számos példát hoz fel a gyűjtőnévvel értelmileg egyező, többes számú személyes és mutató névmás használatára Arany János nyelvéből, amelyre — úgy látszik — jellemző az efféle egyeztetés. VARGA (409) azonban hozzáteszi: „Az értelmi egyeztetés e fajai a prózai beszédben nem igen állhatnak meg", tehát a költői szabadsággal magyarázza őket. Nem idéz azonban egyetlen ellenpéldát sem a „prózai beszéd"-ből, amely — mint láttuk — igencsak többesszám-párti, legalábbis manapság. De ERDÉLYI LAJOS (1915, 207—8) már a század eleji sajtónyelvből is bőven hoz fel adatokat a személyes és a mutató névmásnak a gyűjtőnévvel való értelmi, többes számú egyeztetésére. Megjegyzendő, hogy e két kutató az említett témában tulajdonképpen szöveggrammatikai vizsgálódást végzett, kilencven, illetőleg hatvan évvel ezelőtt.

A mai nyelvművelők, nyelvtanírók az egyeztetésnek erről a kérdéséről nemigen nyilatkoznak; hibaként említi a többes számú névmásítást *(brigád — ők,* ill. *rájuk)* RUZSICZKY ÉVA (1961b, 20—1).

3.1.2.2. A gyűjtőnévre nemcsak a személyes és a mutató névmás utalhat vissza, hanem a vonatkozó névmás is. Az effajta névmásítás azonban — hacsak a vonatkozó mondat (igen ritkán) nem önállósul — az összetett mondaton belül, tehát a mondategész keretében megy végbe, nem pedig a mondategész határán túl. Így sokkal kevésbé tartozik a szöveggrammatikába, mint a személyes vagy mutató névmással történő pronominalizáció (persze ez is végbemehet a mondategészen belül, de ott a mellérendelésben is, s nemritkán a mondategész határán túl). Ennek megfelelően a szöveggrammatikai jelenségnek minősített értelmi egyeztetés a gyűjtőnév és a vonatkozó névmás viszonylatában sokkal kevésbé érvényesül.

3.1.2.2.1. A vonatkozó névmásnak a gyűjtőnévvel kapcsolatos kongruenciáját nyelvtani és nyelvművelő szakirodalmunk eléggé kiterjedten vizsgálta, s egyöntetű álláspontot vall abban a tekintetben, hogy ilyenkor az alaki (egyes számú) egyeztetés s a vonatkozó névmások közül az *amely, mely* használata a legtermészetesebb (pl. *a társaság, amely)*; az *aki* névmás egyes

számú alkalmazása (pl. *a társaság, aki)* viszont sérti a köznyelvi normát. Többen kimondottan az *amely, mely* mellett kardoskodnak, s az *aki*-nek még a többes számú, értelmi egyeztetéses használatát (pl. *a társaság, akik)* is helytelenítik (vö. BÁN 2291; BRÜLL 437; MOLECZ 1899, 120; SZENDE 1965, 185—6; SZOMBATHY 205; ZOLNAI Gy. 1943, 89; vö. még: KEMENES PÁL 1944, 75). Mások nem kifogásolják ilyenkor a többes számú *akik* névmást sem (KLEMM 1942, 491; VELCSOVNÉ 1968, 52), főleg akkor, ha ki akarjuk emelni, hogy a gyűjtőnévvel jelölt közösség személyekből, egyénekből tevődik össze; pl. „Eljött *az egész társaság, akiket* meghívtam" (BALASSA 1943, 440; W. BÍRÓ—GRÉTSY—KEMÉNY 20; ELEKFI—RÁCZ 1980, 133). A legtöbben azonban — bár lehetségesnek tartják az efféle értelmi egyeztetést — némi fenntartással élnek: kevésbé szabatosnak, nem eléggé csiszoltnak minősítik, s vele szemben is helyesebbnek, egzaktabbnak, a gondos fogalmazásba illőnek vélik az *amely, mely* használatát (BENCÉDY 78; GRÉTSY 1964, 168—71; 1973, 180; KÁROLY 1962b, 402—3; TOMPA 1968, 322; 1985a, 1259; s legrészletesebben: 1954a, 177—8; 1956, 253; 1959, 289—90). Ezen az állásponton belül a legenyhébben megfogalmazott vélemény szerint ilyenkor az *amely* helyett az *akik* „alkalmazását sem tartjuk éppen hibásnak" (TEMESI 247), a másik szélső nézet pedig „egy kissé pongyolá"-nak tekinti az efféle egyeztetést (NAGY J. BÉLA 1953b, 484; vö. még: 1956, 311; 1959, 320; 1968, 134).[6]

Igen érdekes, hogy NAGY J. BÉLA (1953b, 484) inkább csak akkor tartja helyesnek, szabatosnak az *akik* alkalmazását, tehát a vonatkozó névmás értelmi egyeztetését, ha előbb a gyűjtőnévhez — ugyancsak értelmi egyeztetéssel — többes számú mutatónévmás-félét kapcsolunk: „Eljött *az egész társaság, mindazok, akiket* meghívtam" (hasonlóképpen: HERNÁDI 29). Ez a példa is világosan mutatja, milyen jelentős különbség van számbeliség tekintetében a vonatkozó névmással és a mutató névmással történő pronominalizáció között.

[6] Az utóbbi helyeken NAGY J. BÉLA csak az *aki* használatát helyteleníti, az *akik*-ről nem nyilatkozik. Hasonlóképpen jár el több nyelvművelő is (FERENCZY 1961, 376; 1971, 158; CS. GYÍMESI 37—8; RÓNAI—KEREKES 467; RUZSICZKY 1961a, 173; stb.).

Egyébként az *akik*-kel történő értelmi egyeztetés természetesen a régi nyelvben is előfordult. FÜLÖP (1959, 30) a XVI. század elejéről, a gyöngyösi szótártöredékből hoz fel rá példát, KAUSCH (74—5) a Tihanyi Kódexből, ZOLTVÁNY (1885, 50) pedig a Nádorkódexből. — VARGA K. (409—10) — Arany János nyelvét vizsgálva — a „rendes nyelvszokás"-tól eltérőnek minősíti a gyűjtőnévvel kapcsolatos vonatkozó névmás többes számát, s külön kiemeli, hogy Aranynak idevágó mondatai jórészt Az elveszett alkotmányból valók, amelynek nyelvéről Vörösmarty nem éppen kedvezően nyilatkozott. Ám TÓTH GY. (9) szerint Aranynak a prózájára is jellemző az efféle többes számú egyeztetés. ERDÉLYI LAJOS (1915, 208—10) a század eleji sajtó nyelvéből idéz — minősítés nélkül — hasonló értelmi egyeztetéses mondatokat *(akik,* sőt *amelyek* névmással is). — A népnyelvben is gyakori a gyűjtőnév után a többes számú vonatkozó névmás (BATTA 29). — A mai pongyola beszélt nyelv gyakran *aki*-vel utal az egyes számú gyűjtőnévre *(a vállalat, aki)*.

Az utóbbi esetben tudniillik szinte természetes a többes szám használata, s alig jut eszébe valakinek ilyesmit kifogásolni.

3.1.2.2.2. A feldolgozott korpusz idevágó 30 mondatában az alaki egyeztetés dominál, mégpedig az *amely* vagy *mely* névmással: 27 esetben, tehát az adatoknak kereken 90%-ában ez érvényesül. Néhány példa: „A *társaság, melynek* megvédelmezte igazát, hálásan fogta körül" (Kosztolányi 80–1); „Mrs. Haxton idegesen megrázta a kilincset, aztán nekivágott a *tömegnek, amely* ... minden irányból a fedélzet felé hömpölygött" (Hunyady 80); „aztán odalépett ahhoz a *csoporthoz, amely* ismét összeverődött az író körül" (Török 7–8); „A Grand Hotel előtt udvari fogat várt. Az udvari fogat körül pedig nagyobbszabású *népcsődület, amely* meglehetősen ellenséges indulattal nézte IV. Iván kocsisát és lakáját" (Heltai 84); „s máris tudomást vett a megjelent számról a város *értelmisége, amelynek* az imént volt szerencsém bemutatni, bemutattatni ..." (Móricz 35); „A zene játékos örömét tudják, akarják közvetíteni, szépségét olyan *hallgatóságnak* megmutatni, *amely* különben talán nem is hallgatna mást, mint divatos slágert" (Nsz. 7). Még abban a két mondatban is egyes számú a vonatkozó névmás, amelyben a gyűjtőnévnek mennyiségre utaló jelzője van: „beállt ő is abba a *hat és fél milliós tömegbe, amely* ma illegálisan él és dolgozik az Egyesült Államok területén" (Mo. 7); „Semmit sem tudtam tenni annak a *hattagú*, Újpalotára költöztetett *családnak* az ügyében, *amely* segítségért fordult hozzám" (Mo. 25).

A három ellenpélda közül kettőben határozott utalás történik arra, hogy a gyűjtőnévvel jelölt csoport személyekből tevődik össze: „Mindenesetre felkérem Önt, terjessze a dolgot kivizsgálás végett *egy, az Akadémia tagjaiból álló bizottság elé, akik* az európai tudományban tekintélynek örvendenek" (Czére 127, az *akik* elvégre utalhatna itt a *tagjaiból* szóra is); „*Bering embereinek egy kis része, akik* a hajótörést és a skorbutot megúszták, idővel hazakeveredtek" (Széchenyi 9; l. a 2.1.8.1. és a 2.1.8.3. pontot is). A harmadik példában nem domborodik ki világosan az egyedekre való utalás mozzanata: „Ha történetesen olyan *ellenféllel* kerülnek szembe, *akik* variálni tudják a mérkőzés közben a játék ritmusát, *azok* könnyen zavarba hozhatják őket" (Z. 6). Itt valószínűleg a mutató névmásnak ilyenkor szokásos többes száma vetette előre a hatását.

Máskor azonban szépen megmutatkozik a kétfajta névmásítás különbsége az alaki, illetőleg az értelmi egyeztetés vonatkozásában; pl. „Meg kell említenünk a magyar *Gallus-triót, amely* ... ugyancsak az újítók közé tartozik. Erős hatást váltott ki a *velük* fellépő Kósa Zsuzsa énekprogramja" (MN. 4); „A Dunántúl [a puszta] a nagybirtokok közepén épült, s néha egész faluszámba menő cselédlakások, istállók, fészerek és magtárak *együttesét* jelenti, *amelyet* azért nem lehet tanyának nevezni, mert a tanyán csak egy-két család él, *ezeken* meg néha száz-kétszáz is" (Illyés 5). Hasonló ellentmondás található a kétfajta névmásítás között a 3.1.2.1.2. pont alatt az ÉM. 3-ról felhozott pél-

dában, továbbá egy imént idézett mondat szövegbeli folytatásában: „Semmit sem tudtam tenni annak a *hattagú*, Újpalotára költöztetett *családnak* az ügyében, *amely* segítségért fordult hozzám. Négyen *közülük* a vasműben nehéz fizikai munkát végeznek, napi másfél órát villamosoznak" (Mo. 25).

Nem számítottam be a statisztikába a többes számú gyűjtőnévre utaló névmásokat; egyébként az *(a)melyek* mellett (pl. „kisebb *csoportok, amelyek* . . ."; Török 76) itt is találkozni az *akik*-kel: „olyan *csapatok* kerültek a hatos döntőbe, *akik* eddig alig jutottak el erre a versenyre" (F. 4; ez nyilvánvaló pongyolaság).

3.1.2.3. Ritkábban egyéb névmással is végbemehet a pronominalizáció. Ilyenkor — minthogy igen sokszor a mondategység, illetőleg a mondategész határán túl történik az efféle névmásítás — gyakori a gyűjtőnévre való visszamutatásban a többes szám használata; pl. a visszaható névmásé (vö. Radics 1974, 75—89), rendszerint a már eleve többes számú állítmánnyal párosulva: „A Molière—Bejart-féle *társulat* a gyakorlatban sajátította el a rögtönözve játszó népi színház, a commedia dell' arte hatáselemeit. És még egy dolgot *megtanultak: önmagukat* sem kímélni, és *önmagukat* is kritikusan látni a színpadon" (ÉT. 68); — nem visszaható jelentésben is (vö. Varga K. 407); pl. „A *cselédség* igénye alig volt nagyobb, akár a rabszolgaidőben — félig földbe ásott sárkunyhókban *laktak*, ruházatukat is *maguk készítették*, szellemi szükségletüket teljesen kielégítette a népdal és az ugyancsak *maguk* készítette népművészet" (Illyés 71). — A visszaható névmás persze korántsem kerül mindig többes számba, hiszen — mint láttuk — az állítmány egyes számú is lehet a gyűjtőnév utáni új tagmondatban; pl. „Idegenvezetőink 94,5 *százaléka* tovább tanul, rendszeresen *képezi magát*" (Z. 5). — Ezért is feltűnő a birtokos névmás többes számú egyeztetése: „a *gazdaság* tenyészti a juhot, *övék* a ménes is" (ÉT. 76).

A gyűjtőnévi jelentés lehetőséget nyújt olyan névmásításra is, amelyben összefoglaló értelmű általános névmás szerepel, rendszerint számállapot-határozóként. Mellette az állítmány természetesen többes számú (vö. a 2.3.6. ponttal); pl. „Moll Kázmér pedig mit sem törődve a *társasággal*, ordítozni kezdett az ágyon valami vad taktus szerint: . . . *Mindnyájan odafordultak*" (Török 40); „Népes *leánysereg* Nagykanizsán a Zrínyi utcában. *Valamennyien* ünneplőben. *Szépek, frissek, vidámak, csinosak*" (Z. 8).

3.1.3. A gyűjtőnévvel kapcsolatos szövegtani jellegű, tehát a (tag)mondat határán túl fellépő értelmi egyeztetés a birtokos személyjelezésben is megmutatkozhat (vö. Varga K. 409; Erdélyi 1915, 208); — így a mellérendelt tagmondatban: „A *Mann-család* 1933 kora őszén Zürich mellett Küsnachtban telepszik le; öt esztendeig itt lesz az *otthonuk*" (Pók 105); — az alárendelt tagmondatban: „Ferkó halkan, keményen újabb nótát parancsolt, de erre a *cigánysereg* nyúllá vált, és úgy szétszaladt, hogy pár perc múlva már csak az utca végén lehetett látni sötét

árnyékaikat" (Móricz 75); — a fölérendelt tagmondatban: „Ami az *ifjúságot* illeti, *számuk* rendkívül jelentős" (EH. 5); — az új mondatban: „A magyar *CIRPAC-csoport*, már indításánál fogva is kezdetben a Gropius és Oud által képviselt, Bauhaus-szellemű épületfelfogáshoz állott közelebb. Későbbi *épületeik* ... inkább a Corbu-vonalhoz állnak közelebb" (Kósa 99). — De az efféle értelmi egyeztetés sem kötelező; vö. „A női párosban a Balogh, Bolvári *kettős* az elődöntőig jutott, ott kínaiak állták *útját* [nem: *útjukat*]" (Népsport 1980. nov. 23. 5).

A birtokos személyjelezés számhasználata egyébként is eleve függhet az állítmány alaki vagy értelmi egyeztetésétől; pl. „Ezeknek az embereknek túlnyomó *része* évtizedek óta a vasműben dolgozik, és otthonról negyedóra-félóra alatt akár gyalog is *eljut munkahelyére*" (Mo. 25); — de: „A levélíróval rokonságban levő fiatal *házaspár* elolvasta és szintén magára vette a cikket. Azóta csak *vitatkoznak, tépik* egymást, vége a *boldogságuknak*" (Nők Lapja 1980. febr. 23. 9).

Másrészt a birtokos személyjeles szó értelmi egyeztetése már eleve eldönti a később következő (tag)mondat állítmányának a számhasználatát: „A hajó utasainak egy *része* a fedélzeten tartózkodik, gyönyörű az idő, a hajón nincs is meleg, mert hűsíti *testüket* a lég áramlása. *Gyönyörködnek* a tájban" (Nagy 78). Ezzel szemben a birtokos személyjeles szó alaki egyeztetése nem zárja ki az újabb (tag)mondat állítmányának értelmi egyeztetését; vö. „A világbajnok román *együttes* ezúttal halványabban játszott. *Játékából* hiányoztak a látványos elemek, de rendkívül fegyelmezetten *igyekeztek* a magyar kaput bevenni" (MH. 12).

Nagyon ritkán a nem kimondottan gyűjtőnévi jellegű egyes számú szó is gyűjtő értelmű lehet, s a birtokos személyjeles szó értelmi egyeztetését válthatja ki az új (tag)mondatban (vö. Varga K. 409): „a *pusztai lakosnak* se fogvacogása, se gyomorkorgása nem hallható, se közvetve, se közvetlenül; *képviselőjük, pártjuk, lapjuk*, még *ismerősük* sincsen, aki *nevükben* szót emelhetne, holott nyilvánvaló, hogy az ország sorsa az *ő vállukon* nyugszik" (Illyés 10–1).

A birtokos személyjeles szó értelmi egyeztetése a gyűjtőnév utáni új (tag-) mondatban nagyon gyakori Aranynál (Varga K. 409, vö. még uo. 359), bár ellenpéldák is bőven akadnak nála, alaki egyeztetéssel (uo. 411, a 43. pont alatt). Számos példát idéz erre a jelenségre a század eleji sajtónyelvből Erdélyi (1915, 208–10). — Helytelennek ítéli az ilyen értelmi egyeztetést Deme (1960a, 434) és Bencédy (111). A helytelenítésre azonban csak akkor van igazán okunk, ha a mondategységen belül jelentkezik az efféle egyeztetés, felemás szerkesztésmódot váltva ki. Vö. „De találtak Ligeti Lászlónál még húszezer, Ligeti Gábornál jedig [ɔ: pedig] harmincezer forint értékű ... arany ékszert ..., amelyeket [!] a *testvérpár túristaútjaik* alkalmával *csempészett* be az országba" (Magyar Nemzet 1979. szept. 8. 6); „Utána végig nagy fölényben

játszott a *HMSE*, de gólképtelen *csatársoruk* miatt ezúttal sem *tudott* nyerni" (Népsport 1980. dec. 1. 4); „Élete fordulópontja volt, amikor — korábbi, feltűnést keltő templomtervei alapján — *felkérte* a *ferences rend* pasaréti *templomuk* és *rendházuk* megtervezésére" (Magyar Nemzet 1984. febr. 10. 6).

Az újságnyelven kívül olykor a szépirodalomból is idézhetni ilyesmit: „A második világháború kitörésekor *a diákok egy része* azonnal *visszatért országukba*" (Szabó M.: A szemlélők. 1973. 87); „Diákok csak 1948-ig laktak benne, akkor egyik napról a másikra hazarendelték őket, *ezek zöme visszatérésük* után hamis vádak alapján fogságba *került*" (uo. 88). Itt azonban a gyűjtőnév egy partitivusi birtokos szerkezet alaptagja, s birtokos jelzője többes számban áll *(a diákok egy része, ezek zöme)*; így érthetőbb a többes számú birtokos személyjel használata *(országukba, visszatérésük)*, ez tudniillik úgy is felfogható, hogy a birtokos jelzővel *(a diákok, ezek)* kongruál.

A felemás szerkesztésmód azután átbillentheti az azonos mondategységbeli állítmányt is a többes számba (l. a 2.1.8.4. pontot).

3.1.4. A gyűjtőnév a (tag)mondat határán túl a főnévi igenév személyragozásában is előidézhet értelmi egyeztetést (vö. VARGA K. 409). Idevágó példa a vizsgált korpuszból: „Ismétlem, *az egész család* földes szobában lakik . . .; *szegények*, mint a templom egere, polgári fogalom szerint *koldulniok* kellene" (Illyés 37; itt azonban a megelőző állítmány többes száma már eleve eldönti a személyragos főnévi igenév egyeztetését); — a tallózó adatgyűjtésből (az élőnyelvből): „*A kutatócsoport* munkához látott. Sikerült egy jó eljárást *kidolgozniuk*". Persze az efféle értelmi egyeztetés sem kivétel nélküli (előző példánkban a *kidolgoznia* forma is megállta volna a helyét).

3.1.5. Az állítmányok, a névmások, a személyjelek és -ragok szöveggrammatikai jellegű értelmi egyeztetése a gyűjtőnév után olykor egészláncolatban érvényesül; pl. „*A vizsgált 63 infarktusos beteg 14 százaléka* viszont a lábadozás után sem tudott kikerülni az »infarktus árnyékából«. Félembernek *érezték magukat*, borúlátóan *néztek* a jövőbe, és reménytelennek *látták helyzetüket*. *Közülük* csak 50 százalék foglalta el fél éven belül régi munkahelyét, és csak 40 *százalékuk* folytatta megszokott szekszuális aktivitását" (Mo. 23).

3.2. A MENNYISÉGJELZŐS FŐNÉV MINT IRÁNYÍTÓ TAG

3.2.1. Ha a mennyiségjelzős egyes számú főnév a mondatban az alany szerepét tölti be, akkor az azonos mondategységbeli állítmány mai közés irodalmi nyelvünkben — mint korábban (a 2.2.2. pontban) kimutattuk — egyes számba kerül.

Másképp áll azonban a dolog, ha a mennyiségjelzős főnév egy rá következő mondategységnek (új tagmondatnak vagy új mondatnak) az előzményből odaértett, de ki nem tett, azaz implicit alanya. Ilyenkor szabadabban

érvényesülhet az értelmi egyeztetés, vagyis többes számba csaphat át az új mondategység állítmánya.

3.2.1.1. Ilyen egyeztetéssel a régi nyelvben és a népnyelvben is találkozni. A régi nyelvi példák nemegyszer a latin mintát követik: „Meg èſmèǫe aʒeǫt *ſoc gǫlèkeʒèt* a· ſidoc kǫʒʒǫl meǫt ot volna *z iǫuen*ᶜ nē Lac ieſuſeǫt / dè hog *latnac* laʒaǫt / kit felkǫltǫt vala halottaibol : Cognovit ergo *turba multa* ex Iudaeis quia illic est, et *venerunt* non propter Iesum tantum, sed ut Lazarum *viderent*, quem suscitavit a mortuis" (MünchK. 98va) ~ „Meg ewſmere aʒert a ſÿdok kewʒʒÿl *ſok ſereg*, hogÿ ot wolna, ees oda *iewenek* nē chak Jeſuſert, de hogÿ Laʒartÿs *latnak* kÿt halottaÿbol fel tamaʒtot wala" (Pesti: NTest. 214a; vö. Kocsner 9; egyébként az egyeztetést az irányító tagbeli gyűjtőnév is befolyásolhatta).[7] — Vö. még: „keth *hamis tano* elő alla, es *mondanac*" (NádK. 204, id. Zoltvány 1885, 50); „Az ket *agaes* oly nagi vala, hogi mynd az zeles vilagot altal *erik vala*" (VirgK. 85).

A népnyelvből hoz fel idevágó példát Erdélyi (1906, 252): „*Tizönkét kőmijes* esszetanakodék, | Magoss Déva várát hogy *fölépittenék*" (Kriza: Vadr. 1863. 314), s újabban Gálffy (1979, 16, Marosmagyaró): „*A két testvér* a bokorhoz lép, s mit *találnak* ott: két szép süldő nyulat"; „*A két kereskedőember* megáll, és *hallgatnak*"; „Menyen a *sog gyermek*, s *elkezdenek* kijátani"; „S még máma is él *a két félkegyelmű* ha meg nem *haltak*"; stb.

Íróink közül elsősorban Arany János nyelvét vizsgálták meg a tárgyalt egyeztetési típust illetően (Varga K. 412). Nála az alaki és az értelmi egyeztetés egyaránt előfordul; vö. „Tántorogva ballag *a két kajla sőre*, | Alig tetszik *rajta*, mint *mozog* előre . . . "; — de: „A négy szürke lónak *a két kajla sőre* | Nagy keservesen tud kitérni előle, | Pedig félni *félnek* . . . " (A szegény jobbágy). Varga az új tagmondatbeli egyes szám használatát úgy ítéli meg, hogy az eltér a nyelvszokástól. Egyéb példái Aranytól (i. h., saját helyesírásával): „Képeden volt *egy pár rózsa*, hova *lett* ily hamar róla" (Szőke Panni); „Mért nem jön a Szondi *két dalnoka*, mért? . . . hadd *fűzne* dalokból gyöngysorba füzért" (Szondi két apródja); „Sok helyen látott még *egy-két emberképet*, ablakból, kapuból amint *visszalépett*" (Toldi); stb. Az utóbbi példából egyébként az is kiderül, hogy az új tagmondat implicit alanya az előző tagmondatban nem feltétlen az alany szerepét tölti be.

Varga tehát természetesebbnek tartaná az új tagmondatban a többes szám használatát, vagyis az értelmi egyeztetést. Érdekes, hogy a gyűjtőnévi alanynyal kapcsolatban éppen ellenkezőleg nyilatkozik.

Ami a sajtónyelvet illeti, Erdélyi (1915, 209, 211) ilyen mondatokat idéz a század eleji hírlapokból: „fürészel, fúr, farag *minden ember*. Lőrésnek való

[7] Nagyon érdekes, hogy a Jordánszky-kódex fordítója — számállapot-határozó beiktatásával — magyarossá teszi a latin többes szám megfelelőit: „*Nagy ſokan megh yſmereek* azerth az ſydok kezzǫl, hogy oth vona, es oda *yeweenek;* nem czak Ieſuſſert, de ynkab hogy lazart es *lathatnaak*, kyt ffel tamaztot vala Ieſus" (JordK. 670).

deszkacsöveket *ácsolnak*"; „Tegnap *450 orosz foglyot* vittek Nagyváradra a bukovinai harczokból. Az éjjelt ott *töltötték* és reggel továbbították *őket*".

3.2.1.2. A nyelvészeti szakirodalom nem egységes az efféle értelmi egyeztetésnek a megítélésében.

VASS BÉLA (319) a következőket írja: „Ily értelmi egyeztetés mai nyelvünkben ugyanazon mondatban nem használatos; de megvan, ha a következő mondat visszavonatkozik az előbbinek egy szavára, mely többséget fejez ki. Pl. *Sok vendég* volt nálunk, de már mind *elmentek*". Megengedhetőnek tartja ilyenkor a többes szám használatát (de az egyes számét is) BALOGH DEZSŐ (298), ezt a köznyelvi példát hozva fel: „A vizsgára *két diák jelentkezett* és jól *tudott* (vagy: *tudtak)*". Hasonlóképpen nyilatkoztam magam is (RÁCZ 1968, 250; 1976, 51); vö. „*A két nő* pedig kicipelte Lajost a konyhába és úgy *megverték*, hogy elnyúlt" (Török S.: Valaki kopog. 1957. 406). — VARGA KÁROLY (412) álláspontját már ismerjük, s ERDÉLYI (1915, 211) sem kifogásolja a számváltást.

Az ilyenféle számbeli átcsapásnak azonban ellenzői is akadnak a nyelvművelő irodalomban.

JOANNOVICS (1874, 391, 393) csak akkor tekinti helyesnek a többes számba való átváltást, ha az új mondat vagy tagmondat lazábban kapcsolódik az előzményhez; pl. „Mit akar itt *ez a sok ember*? Szót sem értek abból, a mit össze vissza *beszélnek*"; „Jóllaktam ezzel *a sok vendéggel*. Mit is *keresnek* nálam?"; „lefordít élőszóval *egypár sort*, úgy a mint *következnek* egymásután". Ha azonban „az első mondat bevégzett gondolatot fejez ki ugyan, de olyan mondat követi, mely amannak teljesebb magyarázására vagy kiegészítésére szolgál", akkor szerinte nem kívánatos a számváltás. Példái: „*Több ember* többet végez, föltéve, hogy *dolgozik* serényen"; „*A másik két nő* szintén égésokozta súlyos sebekben szenved, és orvosi felügyelet alatt *áll* (nem pedig: és gyógykezelés alatt *állnak)*; „*A két fiú*, úgy tudom, az iskolában volt. *Volt* a manóban"; stb.

PAIS (1945—1946, 32) a számhasználat szempontjából is kijavítja a következő sajtónyelvi mondatot: „*a három fiatalember* kifutott az utcára, ahol *eltűntek*"; szerinte helyesen: „. . . és eltűnt". — Hasonló okból hibáztatja, pongyola szerkesztésűnek minősíti BRÜLL (436) a következő — szintén a publicisztika nyelvéből való — mondatokat: „*A két szerelmes* elhatározza, hogy együtt *maradnak*"; „*Kilenc tengerészt* kórházba kellett szállítani, mert könnyebben *megsebesültek*"; „*Több egyén* elvesztette állampolgárságát, mert . . . idegen állam szolgálatába *léptek*". — Így vélekedik RUZSICZKY ÉVA is (1961b, 20); vö. „Mezőtárkány termelőszövetkezeti községben *sok fiatal* szereti a sportot, de egyelőre szegényes *szertárukat* nem *tudták* kibővíteni" (szerinte inkább: „*szertárát* nem *tudta* . . . "). TOMPA (1980a, 146) is az egyes számú folytatást ajánlja az ilyen szerkezetű mondatokban.

3.2.1.3. Mielőtt rátérnék a tüzetesebben vizsgált korpusz elemzésére, megemlítem, hogy a tagmondat határán túlnyúló értelmi egyeztetés különleges esete forog fenn a mennyiségjelzős megszólítással (tagolatlan tagmondattal)

9. táblázat

Az állítmány	1. A mennyiségjelzős főnév az előzményben alany					2. A mennyiségjelzős főnév az előzményben nem alany					Összesen				
	a) egyes számú		b) többes számú		összesen	a) egyes számú		b) többes számú		összesen	a) egyes számú		b) többes számú		összesen
	db	%	db	%	db	db	%	db	%	db	db	%	db	%	db
A) mellérendelő szintagma második tagja	2		0		2	—	—	—	—	—	2		0		2
B) mellérendelt tagmondatban van	22	42,3	30	57,7	52	5	55,6	4	44,4	9	27	44,3	34	55,7	61
C) alárendelt tagmondatban van	13	86,7	2	13,3	15	2	20,0	8	80,0	10	15	60,0	10	40,0	25
D) fölérendelt tagmondatban van	2		0		2	0		0		0	2		0		2
E) új mondatban van	3	7,9	35	92,1	38	0	0	6	100	6	3	6,8	41	93,2	44
Összesen	42	58,2	67	61,5	109	7	28,0	18	72,0	25	49	36,6	85	63,4	134

kapcsolatban. Erre a jelenségre KÉKI (317) a következő példákat említi a népköltészetből: „Honnan *jőtök* mostan, *három hajdú legény*"; „Csak ti ne *hagyjátok tizenkét szép legény*"; „*Halljátok, halljátok, tizenegy kőmíves*"; „Hova *mentek három árva*". VARGA KÁROLY (358—9) Arany műveiből idéz ilyeneket: „*Gyertek* elő, monda, *gyertek, négy apátlan árva gyermek*" (Both bajnok özvegye); „*Két jó barát, segéljetek* tovább" (Hamlet-ford.). Hasonló példát a régi nyelvből is hoztam fel korábban (a 2.2.4.1. pontban; vö. RÁCZ 1980, 266), s a gyűjtőnévi alanyról szólva is utaltam az ilyen típusú mondatokra (RÁCZ 1977b, 388, 2. j.).

Az alaki egyezés, az egyes szám használata ilyenkor valóban szokatlan; pl. „Mét *sírsz három árva?*" (Nyr. 6: 286; vö. különösen a folytatással: „Hogyne *sírnék* szép szűz Márja, Mikor *anyám* főd gyomrába"; uo.; említve a következő helyeken: SIMONYI 1880, 228; HEGEDŰS 203). — Hasonlóan Aranynál: „*Mosolyogj* rám, *puszták két arany almája*" (Buda halála; id. VARGA K. 359).

3.2.1.4. A továbbiakban a vizsgált korpusz adatait fogjuk vallatóra. Első tanulságként megállapíthatjuk, hogy — akárcsak a gyűjtőnévi alany esetén — a mennyiségjelzős alannyal kapcsolatban sem indulhatunk ki csupán ennek jelentéséből. Még a teljesen vagy a csaknem teljesen azonos irányító tagok után is ingadozhat a mondategység határán túlnyúló számbeli egyeztetés, akár ugyanazon a forráson belül is; vö. „*A két ócirill* mohón nekiesett az erszénynek, összevissza *forgatta*, de eredménytelenül" (Heltai 66); „*A két cirill* azonban nem mozdult. Halkan tovább *beszélgetett*, mintha nem is *hallotta volna*, amit mondtam" (uo. 67); — de: „*A két cirill* megint tanakodón nézett egymásra. Beszélgetni *kezdtek*, alkalmasint cirillül" (uo. 67); „Amikor *a két cirill iránt* érdeklődtem a kalauznál, megtudtam, hogy éjjel, a francia határon *leszálltak* a vonatról" (uo. 71). Az utolsó példa záró tagmondatában persze azért is van többes számú állítmány, hogy világos legyen: az első tagmondatnak melyik mondatrésze értendő ide alanynak (tehát nem a *kalauz*, hanem a *két cirill*, a megkülönböztetésnek hasonló problémáira nézve vö. PALEK 46—53). Más tagmondat közbevetése még váltakozó számhasználatot is okozhat: „*A két cirill* rám vetette magát, *leszorított* az ágyra, és mielőtt egy szót is szólhattam volna, kezem, lábam meg volt kötve, szájamba kendőt *tömtek*, és egy másikkal *bekötötték*" (uo. 68).

3.2.1.5. Mint az említett példákból már sejteni lehet, nyilvánvalóan érdekesebb eredményekre vezet az egyeztetést irányító tagok jelentése helyett a mondat- és szövegszerkesztés grammatikai formáinak a megvallatása. Ezeknek statisztikai vizsgálatában ugyanazokat a kategóriákat vettem tekintetbe, mint a gyűjtőnévvel kapcsolatos hasonló problematikájú mondatok esetében (l. a 9. táblázatot).

Példák az egyes típusokra:

A)1.a) „*minden erőkifejtés* pálinkaivással kezdődött, *folytatódott* és *végződött*" (Nagy 8).

A)1.b) Nincs adat.

A)2.a) Nem lehetséges.

A)2.b) Nem lehetséges.

B)1.a) „*A tizenkét agyideg* hiánytalanul megvan és a koponyaagyból *lép ki*" (Kontra 79).

B)1.b) „aztán *két férfi* kapott a karjába és szinte puszta kézzel *oltották* rajtam az égő ruhát" (MH. 8).

B)2.a) „Mert tegnap kaptam Jenőtől *két szép pepita füzetet*, neki már nem *kellett*, hogy az iskolának vége" (Móricz 107).

B)2.b) „A tüske ottmaradt *mind a két Komoróczy* szívében, és mikor a társalgás valamely más irányba fordult el, kémlelve, bizalmatlanul *tekintettek* egymásra" (Török 52—3).

C)1.a) „*Három indiai ellenzéki párt* elhatározta, hogy a tavasszal tartandó parlamenti választásokon szövetségben *lép fel* Indira Gandhi miniszterelnök ellen" (Nsz. 2).

C)1.b) „*A két barát* úgy oldja meg a konfliktust, hogy Káli istennő szentélyében *lefejezik* önmagukat" (Pók 140).

C)2.a) „*Minden fogolynak* csuklyát húztak a fejére, nehogy *felismerhesse* hóhérait" (Mo. 14).

C)2.b) „De néhány művészien kiválasztott szabad pillanatban *a többi férfit* is meg tudta fogni, hogy ne *mondjanak le*, és ne *ússzanak el* tőle a reménytelenség óceánjában" (Hunyady 58).

D)1.a) „A színpadon — gondolta Rutkowski — a hallgatásnak is van mondanivalója: ha *két szereplő* némán összenéz, voltaképpen *beszél*" (Örkény 36).

D)1.b) Nincs adat. — A tallózó adatgyűjtésből: „Amikor ugyanis a *két osztrák kolléga* meghallotta, hogy Magyar Zoltán edzésére igyekszünk, velünk *tartottak*" (Népsport 1980. júl. 19. 3).

D)2.a) Nincs adat.

D)2.b) Nincs adat.

E)1.a) „A balesetek számát csak akkor tudják a minimumra szorítani, ha a munkában részt vevő *minden ember* rangjának, beosztásának megfelelő hozzáértéssel végzi feladatát. És ehhez *hozzáad* még egy kis pluszt: *figyel, törődik, vigyáz* magára és társaira" (HH. 5).

E)1.b) „Eszerint a havannai kikötőből 1715. július 24-én indult a két egyesült flotta *tizenegy hajója* Juan Esteban de Ubilla és Antonio de Echeverez admirálisok parancsnoksága alatt. Július 31-én a floridai szorosban *haladtak*" (ÉT. 62).

E)2.a) Nincs adat.

E)2.b) „Az történt, hogy munka közben *három erős iparoslegényt* találtunk a vonaton. Ünnepélyesen fekete ruhába *voltak* öltözve, s meg is *mondták*, hogy esküvőre *mennek*" (Tamási 100).

3.2.1.6. Amikor a következőkben a 9. táblázat adatait értékeljük, a mennyiségjelzős főnévnek a (tag)mondat határán túlnyúló egyeztetésbeli hatását

igyekszünk összevetni azokkal az eredményekkel is, amelyeket a hasonló helyzetű gyűjtőnévi irányító tag és az állítmány egyeztetésével kapcsolatban már korábban megismertünk.

Kiderül, hogy az előzményben szereplő mennyiségjelzős főnév mint implicit alany a mondategység határán túl még a gyűjtőnévnél is valamivel gyakrabban idéz elő értelmi egyeztetést, tehát többes számú állítmányt (63,4%-ban; — a gyűjtőnév esetén 58,5%-ban).

A finomabb szintaktikai elemzés tanulságai is hasonlatosak a kétféle irányító tag után.

A két szélső esetet nézve: a halmozott állítmány második (és harmadik) tagja (A) kategória) itt is kizárólag egyes számú (ám mindössze két adat van rá); az új mondat állítmányának számhasználatában (E) kategória) pedig itt is elsöprő többségű a többes alakok száma (93,2%). A gyűjtőnév mellett 100%-os volt az előfordulásuk, de a tallózó adatgyűjtés során s a zárt korpuszból vett egyéb — vegyes számú — példákban itt is akadt egyes számú állítmány. S tegyük még hozzá, hogy az egyes számú állítmány a mennyiségjelzős főnév után is mindössze három új mondatban fordul elő, s közülük kettőt mellérendelő kötőszó vezet be (az idézett példát is).

Ezek a körülmények — most már ismételten — amellett szólnak, hogy az egyeztetés szabályai másképp alakulnak a mondategész határán túl, mint a mondategységen belül. A szöveg grammatikája mennyiségjelzős főnévi irányító tag esetén is élesen eltér a mondategység grammatikájától. Míg a mondategész határán túl (azaz a szövegben) az értelmi egyeztetés (a többes számú állítmány) erősen szabályszerű, addig a mondategységen belül mai nyelvünkben az alaki egyeztetés szinte kizárólagos. Kálmán Béla (1984, 22—3) is rámutat erre a törvényszerűségre.

S vajon mi a helyzet a közbülső kategóriákban (tehát a mondategység határán túl, de a mondategészen belül, vagyis az összetett mondatokban)? Az alig képviselt D) kategóriát ez alkalommal is mellőzhetjük (mindössze 2 adat van rá, a gyűjtőnévvel kapcsolatban pedig csak 1 akadt).

Mellérendelés esetén (a B) kategóriában) most némileg gyakoribb a többes számú állítmány (55,7%), mint az egyes számú (44,3%). A gyűjtőnév mellett az egyes szám volt a szokásosabb (57,9%; a többes szám részesedése 42,1% volt). Eredményeink igazolják a korábban idézett szakirodalomnak azt a megállapítását (vö. Varga K. [412] nézetével), hogy a mennyiségjelzős főnév hajlamosabb az értelmi egyeztetés előidézésére az összetett mondat új tagmondatában, illetőleg az új mondatban, mint a gyűjtőnév. Igaz, az E) kategória adatai — mint láttuk — nem erősítik meg ezt a vélekedést, de lényegében nem is cáfolják. Mindenesetre a mellérendelő mondatösszetétel és az önálló mondatoknak a kapcsolata — mint ismeretes — nagyon hasonló (szöveg)grammatikai jelenségekkel párosul, s íme, a most vizsgált kongruencia is ennek megfelelően alakul (mindkét esetben az értelmi egyeztetés dominál).

Az alárendelő mondatösszetételben (a C) kategóriában) alig van különbség a mennyiségjelzős főnév meg a gyűjtőnév egyeztetési hatása tekintetében: mindkét esetben az alaki egyeztetés, az egyes szám kerül fölénybe, szinte azonos arányban (60,0%, ill. 58,6%).

Tegyük árnyaltabbá e két kategória (a B) és C) kategória) vizsgálatát annak a tekintetbevételével, hogy az irányító tag az előzményben alany-e, vagy sem. Ha alanyként szerepel, akkor a gyűjtőnév esetében alakjának a direkt hatása jobban érvényesül, s az állítmány ilyenkor gyakrabban kerül egyes számba (mellérendeléskor, tehát a B) kategóriában 60,6%-ban; alárendeléskor, vagyis a C) kategóriában 66,7%-ban). A mennyiségjelzős alany után ez a direkt hatás csak az alárendelésben érvényesül erőteljesen, itt felülmúlja a gyűjtőnévi alany hatóerejét is: a mellékmondat állítmánya túlnyomórészt (86,7%-ban) egyes számú. A mellérendelt mondatokban már a többes számú, értelmi egyeztetés felé billen a mérleg nyelve (57,7%). Ez a körülmény ismét csak azt látszik igazolni, hogy a mennyiségjelzős irányító tag hatása a mellérendelésben sokkal inkább emlékeztet a mondategész határán túlnyúló egyeztetésre, mint a mondategységen belülire, tehát akár szöveggrammatikai jelenségként is értékelhető.

Rátérve most már az olyan mondatoknak a vizsgálatára, amelyben a mennyiségjelzős főnévi irányító tag nem alany, némi meglepetés ér bennünket. A hasonló szerepű gyűjtőnév mellett az értelmi egyeztetés, a többes szám van fölényben (a B) kategóriában, tehát mellérendeléskor 60,0%-ban, a C) kategóriában, vagyis alárendeléskor 54,5%-ban). Ilyenkor ugyanis az egyes számú irányító tag direkt hatása általában kevésbé érvényesül, minthogy csak közvetve (esetváltással) érthető az implicit alany helyébe. Ám a mennyiségjelzős főnévi (s nem alanyi) irányító tag után csak az alárendelt mondat állítmánya viselkedik a várható módon: többnyire (80,0%-ban) többes számba kerül. A mellérendelésben — ahol még inkább föltehető volna a többes számú állítmány — az esetek nagyobb részében (55,6%-ában) egyes számú állítmánnyal találkozunk.

Ez a meglepő eredmény mindenekelőtt az adatok csekély számával függhet össze, emiatt ugyanis nagyobb szerepe lehet a véletlennek, az esetlegességnek. A mindössze 5 egyes számú adat közül az egyik például olyan szerkezetű, hogy nehéz volna elképzelni benne a többes szám használatát: „belső zsebéből előhúzott *egy füzér jegygyűrűt, lehetett* vagy *két-háromszáz*, vastag zsinegre fűzve" (Dobozy 10). Másutt meg a mennyiségjelzős főnév esetleg alanynak is felfogható: „Ez már *két különböző fém*, elemet *alkot*, áramot *ad*" (Öveges 51; a mennyiségjelzős főnév tulajdonképpen állítmány). Olyan mondatok is akadnak, amelyekben valóban eléggé szokatlan az egyes szám használata; vö. „*Két megnyilatkozását* hosszabban is érdemes idézni, annyira *jellemző* az íróra és a korra" (Pók 96; egyéb példáink szerint a névszói állítmány szinte kivétel nélkül többes számú szokott lenni a mondategység határán túlnyúló egyeztetésben).

Mindenesetre megnyugtató, hogy a nem alanyi szerepű mennyiségjelzős főnév után mindenképpen az értelmi egyeztetés, a többes szám használata kerül fölénybe, ha az E) kategória adatait is beszámítjuk (a többes szám részesedése így 72,0%), s magában az E) kategóriában, a mondategész határán túl ilyenkor kizárólagosnak (100%-osnak) mutatkozik az értelmi egyeztetés, újból igazolva szöveggrammatikai státusát.

3.2.1.7. Mielőtt rátérnék adatainknak stilisztikai szempontból való elemzésére, hadd említsünk meg néhány egyéb érdekes mozzanatot velük kapcsolatban.

3.2.1.7.1. A statisztikai értékelés tisztasága nem tette lehetővé, hogy beszámítsuk az adatok közé azt a néhány — mindössze hét — mondatot, amelyben az odaértett mennyiségjelzős alany mellett az állítmány előbb egyes, majd többes számba kerül. Ez a szerkesztésmód az adatok nagyobb részében — négy mondatban — pontosan egybevág azzal a megállapításunkkal, hogy míg az új tagmondatban (a mondategység határán túl) az állítmány egyes számú is lehet, addig az új mondatban (a mondategész határán túl) szinte törvényszerűen többes számba kerül; pl. „*A három detektív* alázatosan köszönt, és *nekivágott* az országútnak. *Visszamentek* a városba" (Heltai 101—2); „Öt amerikai ország *11 képviselője* utazott tavaly augusztusban Chilébe, hogy vizsgálatot *folytasson* a politikai foglyok körülményeiről. *Meglátogathattak* néhány börtönt" (Mo. 14). — De a többi idevágó adatban sem találkozni olyan következetlen számváltogatással, amilyent a gyűjtőnévi irányító taggal kapcsolatban tapasztaltunk: a mellérendelést követő újabb mellérendelésben, illetőleg alárendelésben már jelentkezik a többes szám; vö. „*A két idősebb segéd* is ledobta a papucsot, *felvette* a könnyeimtől ragyogó lábbeliket, és nyugodt önérzettel, fütyörészve *mentek* a műhelybe" (Babits 24); ill.: „*A két nő* összenézett, és villámgyorsan *megállapította*, hogy nem *tetszenek* egymásnak" (Hunyady 21).

3.2.1.7.2. Mint már utaltam rá, olykor a mondatok szerkesztésmódja nem is enged ingadozást az egyeztetésben: az új (tag)mondat állítmánya vagy csak egyes, vagy csak többes számba kerülhet.

Az egyes számú állítmány van a helyén akkor, ha a mondat párhuzamos szerkesztésű; pl. „És *a két pénz hol* egymás alá *siklott, hol szétvált*" (Török 56). Az a körülmény is az egyes szám használatának kedvez, ha a szórendi és a hangsúlyviszonyok szorosan összefognak két tagmondatot, közös alanyuk kiemelésével; pl. „Azóta *három Mariner típusú amerikai űrállomás haladt el* a bolygó mellett és *továbbított* a Földre tudományos adatokat" (MN. 3).

Szinte kizárólag többes számba kerülhet — mint már céloztunk rá — az új (tag)mondat névszói, illetőleg névszói-igei állítmánya: „Csak *két orvos* van bent, *udvariasak*, jólesik, hogy *ismerik* a nevem" (Karinthy 36); „egyszer véletlenül kihallgattam *két kis srácot*, úgy *nyolcévesek lehettek*" (HH. 3); „*Két gyerek* csatangol az épületek között. Fekete szemű, mongolképű, izmos, félénk

tekintetű *fiúk*" (Nagy 92); „Csak *a három kifestett öreg nőt* nem bántotta a rossz idő. *Olyanok voltak*, mint a papagájok" (Hunyady 40).

Máskor pedig azért válik kizárólagossá a többes szám, mert az egyes számú állítmány az előzménynek más részére vonatkozhatna, nem a mennyiségjelzős főnévre, s így a mondat félreérthetővé válnék. Ezt a jelenséget is említettem már (a 3.2.1.4. pontban). Most több példával is megtámogatom ott közölt megfigyelésünket: „*Tarcalné* a cséplésnél dolgozik, pelyvahordó, ugyancsak Bántelken, otthonmaradt neki is *két kis gyereke*, majd este *kapnak* főtt ételt" (Nagy 56); „A fülkében, *vele együtt, két olasz kőfaragó-legény utazott*. Tudta, hogy Milánóba *mennek*" (Hunyady 61); „*A szitkai templom*, amint hallom, *sokféle egyéb régiséget* is rejteget. Az orosz fővárosból *kerültek ide*" (Széchenyi 56). Ilyenkor tehát voltaképpen az egyeztetés mutatja meg, hogy az új (tag-) mondatnak odaértett alanya az előző mondatnak melyik részével koreferens (vö. Pléh—Radics 267; l. még a 3. rész bevezetésében mondottakat).

Sajátos esete a referenciális viszonyok efféle jelölésének az olyan szövegrészlet, amelyben a két vagy több szereplő után később csak az egyikről esik szó, majd pedig újból visszatérünk a két vagy több szereplőre: „Előttük *két ifjú üget*. Az *alacsonyabb* kezében télikabát. Ha *sétálnának*, fel sem tűnnének" (Z. 7). Palek (155) a következőképpen nyilatkozik az efféle szövegszerkesztésről: „A nyelvi közlés lineárisan valósul meg, a beszélő ezért gyakran kénytelen bizonyos objektumokról újból beszélni. Tekintettel arra, hogy egy-egy objektumot többféleképpen lehet megnevezni, s fordítva: egy-egy megnevezés többféle objektumot is jelezhet, a megértés érdekében feltétlenül szükséges, hogy az ugyanannál az objektumnál való kitartás, valamint a más objektumra való áttérés mindig világos kifejezést nyerjen." (Id. Békési; 1982, 20). Palek elkülöníti az azonosító (anaforikus, cross-referenciális, utaló), valamint a megkülönböztető szekvenciát. A megkülönböztetést az a l t e r á t o r fejezi ki, amely szerinte mindig tartalmas szó (a mi példánkban: *az alacsonyabb [ifjú]*), az utaló, azonosító szerepet pedig az i n d i k á t o r tölti be, amely szintén lehet tartalmas szó, de többnyire névmás. (Vö. Békési 1982, 23.) A mi példánkban az értelmi egyeztetés hordozza az indikátor funkcióját *(sétálnának)*, visszautalva a *két ifjú*-ra.

3.2.1.8. Végezetül vizsgáljuk meg anyagunknak a stílusrétegek szerinti elrendeződését! A kép tisztábbá válása érdekében kihagyjuk az elemzésből azoknak a szintaktikai kategóriáknak adatait, amelyekben az egyeztetés már eleve vagy egyoldalúan alaki (a 9. táblázat A) kategóriájában, tehát a halmozott állítmány második tagjában), vagy pedig túlnyomórészt értelmi (a 9. táblázat E) kategóriájában, vagyis a mondategész határán túl, az új mondatban). Nézzük hát csupán a mondategység határán túl, az új tagmondatban mutatkozó — vagyis a B), a C) és a D) kategóriabeli — egyeztetésnek a megoszlását az egyes stílusrétegek között! Az ide tartozó 88 adat a következőképpen rendeződik el (l. a 10. táblázatot):

10. táblázat

Stílusréteg	Az állítmány				
	a) egyes számú		b) többes számú		összesen
	db	%	db	%	db
Szépirodalmi	20	45,5	24	54,5	44
Tudományos ismeretterjesztő	12	57,1	9	42,9	21
Publicisztikai	12	52,2	11	47,8	23
Összesen	44	50,0	44	50,0	88

Érdemes ennek a táblázatnak az adatait úgy vizsgálni, hogy közben összevetjük őket a gyűjtőnévvel kapcsolatos egyeztetésnél tapasztaltakkal. Ott az alaki egyeztetés legerőteljesebben (84,6%-ban) a tudományos ismeretterjesztő stílusban, legkevésbé (26,3%-ban) a szépirodalmi stílusban érvényesül. A helyzet itt, a mennyiségjelzős főnévvel kapcsolatban is meglepően azonos, de az arányok nem olyan szélsőségesek: az alaki egyeztetés részesedése a tudományos ismeretterjesztő stílusban 57,1%, a szépirodalmi stíluson belül pedig 45,5%. Ami a publicisztikai stílust illeti, mindkét esetben az alaki egyeztetés dominál, bár a mennyiségjelzős főnév vonatkozásában kisebb mértékben (52,2%-ban), mint a gyűjtőnév után (66,7%-ban). Tehát a mennyiségjelzős főnevet követő tagmondatbeli egyeztetés vizsgálata is igazolja azt a korábbi véleményünket, hogy az egzaktság szempontjából legigényesebb stílusrétegben, a tudományos ismeretterjesztő stílusban többnyire az alaki egyeztetés érvényesül (s kisebb mértékben a publicisztikán belül is), míg a kevésbé egzakt előbeszédhez közel álló szépirodalmi stílus inkább az értelmi egyeztetést kedveli.

3.2.2. A következőkben megvizsgáljuk a mennyiségjelzős főnévi irányító tag (előzmény) n é v m á s í t á s á t, elsősorban az anaforikus személyes és mutató névmás számbeli egyeztetését, de kitérünk a vonatkozó névmással, illetőleg más névmásfajtával történő pronominalizációra is.

3.2.2.1. Az a n a f o r i k u s s z e m é l y e s vagy m u t a t ó n é v m á s számbelileg megegyezik a mennyiségjelzős főnévi előzménnyel. Ez az egyeztetés csaknem mindig értelmi (többes számú) kongruencia. Minthogy a mennyiségjelzős főnév névmásítására jóval több példát szolgáltatott korpuszunk, mint a gyűjtőnévére, ezért itt — az egyeztetési típusok felsorolásakor — zárójelben feltüntetem az adatok számát.

3.2.2.1.1. Az anaforikus személyes vagy mutató névmás a mennyiségjelzős főnévi előzmény után az új tagmondatban vagy mondatban betöltheti az a l a n y szerepét. Ilyenkor az állítmány a névmással egyezik, tehát a mennyiségjelzős főnévi irányító taggal csak közvetett viszonyban van.

E csoporton belül a mennyiségjelzős főnév az előzményben szintén betöltheti az alany szerepét. Ilyenkor az anaforikus névmás (s persze az állítmány is) adataim szerint csaknem mindig (a 18 adat közül 17-ben) többes számú.

A névmásítás végbemehet a mellérendelt tagmondatban (11): „bekapcsoltam a rádiót, de ekkor *egy csomó gyerek* odajött, *azok* mind *elkezdték* hallgatni" (Sarkadi 51); „az ember életében tényleg szerepet játszik *néhány alapvető, az állatival közös eredetű ösztön*, de *ezek* alá *vannak* vetve a központi idegrendszer magasabb fokú szervezési egységének" (Kontra 76); stb. — az alárendelt tagmondatban (2): „Egyetlen vezetéken egyidejűleg *több különböző frekvenciájú rezgés* haladhat anélkül, hogy *ezek* egymást *zavarnák*" (Tábori 9); „De akit gyalogbéresnek szegődtettek, az és annak *minden ivadéka*, ha nem vetődött tova, vagyis ha a pusztán még *az* is helyet *kapott*, magvaszakadtáig gyalogbéres maradt" (Illyés 74; itt kivételesen egyes számú a névmás); — az új mondatban (5): „Tudjuk, hogy társadalmunkban *sok neurotizált ember* él. *Ők fogyasztják* a töméntelen nyugtatószert" (ÉT. 82); „Fedélzetén és a fedélzet alatti térségben nyolc szinten *nyolc rakodótér* van. *Ezek* összesen 3000 konténer befogadására *alkalmasak*" (HH. 2); stb.

Az előzménybeli mennyiségjelzős főnév állhat nem alanyi szerepben is. Az adatok túlnyomó része itt is többes számú, értelmi egyeztetést mutat: az idevágó 13 adat közül csupán egyben találunk alaki (egyes számú) egyeztetést. A névmásítás itt is végbemehet a mellérendelt tagmondatban (6): „És csak ekkor kezdtem azon gondolkozni, hogy tulajdonképpen mi is történt: én csaptam-e be *a két cirillt*, vagy *ők* engem?" (Heltai 71); „Mussolini *több új várost* is alapított, de *ezek* igen távol *voltak* a mozgalom elindítóinak lelkes, újító elképzeléseitől" (Kósa 96);[8] a hat példa között akad egyetlen alaki (egyes számú) egyeztetéses is: „Pedig magam nem vagyok halász, tán *két sovány keszeget* sem fogtam életemben, *az* is véletlenül *akadt* a horgomra" (Széchenyi 50). — Ebben a típusban a szokatlan, fölérendelt tagmondatbeli névmásításra is találunk példát (1): „Ha *két egymáshoz szorított fémdarabon* erős áramot bocsátunk keresztül, *azok megolvadnak, egybehegednek*" (Öveges 41). — A névmásítás itt is végbemehet az alárendelt tagmondatban (4): „*A két ágrulszakadton* csodálkozna valami idegen világból szemlélő, hogyan is lehet, hogy *ezek* a »*dolgozók*«" (Nagy 58); „*Mindkét sejtből* — jóllehet *azok* már csak egy fél petesejtet *képviseltek* — két teljes, bár a normálisnál valamivel kisebb embrió fejlődött" (Kontra 102); — az új

[8] Voltaképpen a birtokos névmási pronominalizációra (vö. a 3.1.2.3. ponttal) emlékeztet ez az ide is tartozó példa: „Legfeljebb *néhány szereplő* neve tér el egy-egy betűvel az eredetiétől: *azoké*, akik a Széchenyi köré font halálos maffiahálót igazából megszövik" (ÉT. 77).

mondatban (2); pl. „*Négy bennszülött búvárt* vett föl. *Ezek* hajónaplójának bejegyzése szerint 1687. január 8-án *szálltak le* először az egyik fölfedezett galionra" (ÉT. 61).

A névmási alany tehát az esetek túlnyomó többségében — két kivétellel — itt is többes számba került, akárcsak a gyűjtőnévi előzmény esetén, mégpedig nemcsak az új mondatban, hanem a mellé- vagy alárendelt tagmondatban is, ahol pedig az állítmány egyeztetése — névmásítás nélkül — mondatainknak jelentős részében nem csapott át a többes számba.

3.2.2.1.2. A mennyiségjelzős főnévnek a mondategység, illetőleg a mondategész határán túl végbemenő névmásítása persze szintén nem korlátozódik a névmás alanyi szerepére: a személyes vagy mutató névmás bármilyen mondatrész lehet. A többes számú, értelmi egyeztetés ilyenkor is dominál: az ide tartozó 110 adat között csak 8-ban (a példák 7,3%-ában) találunk egyes számú, alaki egyeztetést.

A névmásítás végbemehet a mellérendelt tagmondatban. Az egyes számú egyeztetés részesedése itt a legfeltűnőbb (50-ből 6, azaz 12,0%). — Példák a többes számú egyeztetésre: „Haj, kérem, *öt ember* egy éccaka két akót bevett belőle, oszt meg se igen látszott *rajtuk*" (Móricz 80); „Blanka lefeküdt a saját ágyába; *a két zsidó* imádkozott egy darabig, majd *őket* is elnyomta az álom" (Tamási 98); „Freyssinet *számos hidat* is tervezett, *ezeket* jeles mérnöki kvalitásaik mellett ugyanilyen vizuális értékek jellemzik" (Kósa 61); „*Néhány álmos lámpa* pislog a valdezi rakparton, *alattuk* néhány sötét alak ácsorog" (Széchenyi 72); „A képviselők *nyolc módosítást* javasoltak és *azokat* az országgyűlés elfogadta" (N. 1); „Hazánkon kívül *harmincöt ország* állít ki, *közöttük* több most első alkalommal vesz részt hivatalos formában" (MN. 7). — Példák az egyes számú egyeztetésre: „elvileg *két lehetőség* volna ugyan, de *ebből* csak egy a reális, a valós" (ÉT. 87); „A tábori ágy ismeretlen fogalom errefelé; *néhány latyakos égergallyat* törünk, *azt* almozzuk a hálózsák alá" (Széchenyi 93).

A névmásítás megtörténhet a fölérendelt tagmondatban, pontosabban a fölérendelt tagmondatnak egy másik mellékmondatában (1): „Amikor a nitrogénatomról leszakad *2 elektron*, nincs ami semlegesítse a *nekik* megfelelő pozitív magtöltést" (Öveges 13); továbbá az alárendelt tagmondatban (9): „*Ilyen sok változást* . . . csak úgy lehet megvalósítani, ha idejében megismertetik és megértetik *ezek* fontosságát" (EH. 3); „*A két »kártyás« játékosnak* — úgy látszik — megártott a sok dédelgetés, s az, hogy *irántuk* több magasabb osztályú egyesület érdeklődik" (Z. 6); stb. A kilenc adat közül egyben van egyes számú egyeztetés: „Kurta, rágott bajusza van, de az illik ahhoz, aki a parasztok közt elnököl, mert annak meg kell rágni *minden szavát*, hogy hiba ne essék *benne*" (Móricz 15).

Végezetül a névmásítás bekövetkezhet az új mondatban (50): „Szürkülettájt majd mindennap kuksolt *három-négy öreg asszony* nagyanyám mellett a konyhában. Valóban a hit szomjúhozása vonzotta *őket* . . . ?" (Illyés 48);

„A parton egy csónakot láttam, *két halász* ült benne. Annyi időm volt csak, hogy beugorjak a csónakba, és odaszóljak *nekik*" (Heltai 96); „Az első hibrid nemzedék *valamennyi egyedének* valamennyi virága rózsaszínű lesz. Sem piros, sem fehér virágot nem fogunk találni *rajtuk*" (Kontra 110); „De a központi terv jellegénél, helyzeténél fogva nem számolhat *valamennyi vállalati tartalékkal. Ezek* feltárása és hasznosítása a helyi vezetők és a dolgozó kollektívák feladata" (HN. 3); „1969 őszén *három kelet-afrikai állam* . . . ugyancsak kifejezte készségét a tárgyalásra. *Velük* kötötte meg az akkor még hattagú Közös Piac az úgynevezett arushai konvenciót" (Mo. 6). Az 50 adat között csupán egyetlenben van egyes számú névmás: „Minden alkalommal napi *két edzést* tartunk — mondta Boros József edző. — *Ennek* egyik része erőnléti, a másik pedig futóedzés" (N. 7).

3.2.2.1.3. Az anaforikus személyes és mutató névmásnak valamennyi (a 3.2.2.1.1. és a 3.2.2.1.2. pontban tárgyalt) adatát figyelembe véve azt tapasztaljuk, hogy a többes szám használata ebben az összevetésben is túlnyomó fölényben van: a 131 (92,9%) többes számú névmással szemben csupán 10 (7,1%) az egyes számú. Az egyes szám használata a mellérendelt tagmondatban bizonyul viszonylag gyakorinak, ebben a kategóriában 7 adat (10,4%) áll egyes számban, 60 adat (89,6%) pedig többesben.

A stílusrétegek szempontjából elsősorban ismét a szépirodalmi stílusból vett adatok hívják fel a figyelmet. A mennyiségjelzős főnév után az egyes számú névmásítás mutatkozik a kevésbé egzaktnak, a szépirodalmi stílusban aránylag gyakorinak (az innen vett adatok 13,5%-ában fordul elő az egyes szám). A tudományos ismeretterjesztő és a publicisztikai stílus egyes számú adatai közelebb állnak az átlaghoz, s így egymáshoz is (5,0, illetőleg 4,5%-os részesedéssel).

3.2.2.1.4. Érdemes megemlíteni — bár voltaképpen ez már a mondat belügye —, hogy a mennyiségjelzős főnév névmásítása még a mondategységen belül is többnyire értelmi egyeztetéssel, a többes szám használatával jár együtt; pl. „*A 11 küldött azonban — köztük* az Egyesült Államok képviselője — kapcsolatba lépett 576 volt politikai fogollyal" (Mo. 14); „*Közel kétszáz gyermek* és *azok* szülei nevében kéri olvasónk, hogy javítsák végre meg a fűtést" (HN. 8); „Ez az összeg magában foglalja a parlagföldek betelepítését, a régi szőlők felújítását, valamint *a hegyen körbefutó két út* építését, *ezek* összekötését és villamosítását is" (N. 8). Az efféle — sokszor szükségtelen és elkerülhető — névmásítás (vö. Tompa 1976a, 248—9; Kemény 1980, 417—9) főleg a sajtó nyelvére jellemző. Ezen a képen nem változtat lényegesen az a körülmény sem, hogy olykor — főleg bizonyos megmerevedett formákban — a névmás egyes számba is kerülhet, pl. „nagyon sürgősen tenni kell valamit, mert *számos országban — közte* az amerikai kontinensen, Brazíliában, Kolumbiában, a Dominikai Köztársaságban — tízezerszámra halnak meg tbc-ben az emberek" (Délmagyarország 1961. okt. 28. 4).

3.2.2.1.5. A névmásítással kapcsolatban említem meg az anaforának azt a fajtáját, amely a főnévi előzményre úgy mutat vissza, hogy megismétli a főnevet, megtoldva mutató névmási jelzővel (hasonló jelenségről ír BÁNRÉTI 1979a, 406–15; 1979b, 323–38). Ha az előzmény mennyiségjelzős főnév, akkor az anaforikus jelzős szerkezet — értelmi egyeztetéssel — ugyanúgy többes számú lesz, mint a puszta névmás. Az anaforikus névmási jelzős szerkezet állhat a mellérendelt tagmondatban: „Az amerikai törvények *sok jogot* adnak az asszonynak, és *ezeket a jogokat* Mrs. Haxton önző zsenije még jobban kimélyítette" (Hunyady 10); „Amikor a pete osztódni kezd, *mind több nyúlvány* köti a méh falához, és *e nyúlványokból* még a fejlődés kezdete előtt egy különleges szerv, a méhlepény alakul ki" (ÉT. 56); — továbbá az új mondatban: „A rézlemezben *sok szabad elektron* van. *Ezek az elektronok* a réz felől be tudnak hatolni a rosszul vezető oxidrétegbe" (Üveges 84); „A Silver Bank vonzotta, ahol 1643-ban merült el az ezüstflotta *tizenöt galionja. E galionokon* . . . 21 millió dollárnyi érték volt" (ÉT. 61).

Az is lehetséges, hogy az anaforában csak a megismételt főnév szerepel, névmási jelző nélkül, de az anaforára jellemző határozott névelővel (még akkor is, ha az előzmény indeterminált). Ez a jelenség persze már csak lazán függ össze a névmásítással, mindamellett itt is megmutatkozik a szöveggrammatikai sajátságként megismert értelmi egyeztetés: az előzményben — a mennyiségjelzős szerkezetben — szereplő főnév az anaforikus funkcióban többes számba kerül; — így a mellérendelt tagmondatban; pl. „*Öt hatalmas bikája* volt a községnek, s *a bikák* szarvaira ólomgombokat öntöttek" (Nagy 21); — az új mondatban; pl. „A tekercsek végeit *egy-egy fémgyűrűhöz* kötjük. *A fémgyűrűk* el vannak szigetelve a tengelytől és egymástól" (Üveges 70–1). — Ha az előzménybeli főnév összetett szó, olykor csak az utótagja ismétlődik meg többes számban; pl. „A másolókészülék keretbe foglalt *93 darab tompa végű alumíniumtűből áll. A tűk* előre-hátra könnyedén mozoghatnak" (ÉT. 43).

A mennyiségjelzős főnévre ritkán a számnévi mutató névmás is visszautalhat; vö. „*Húsz fillér* elég lett volna érte, de *annyi* se járt neki" (Nagy 59).

3.2.2.1.6. A mutató vagy személyes névmásnak a mennyiségjelzős főnévi előzménnyel kapcsolatos értelmi egyeztetését eddigi szakirodalmunk kevéssé vette figyelembe. Mégis ki kell emelnünk annak a két kutatónak a a megfigyeléseit, akiknek neve a gyűjtőnévi előzmény és a névmás egyeztetésével kapcsolatban már szóba került. VARGA KÁROLY (408, 412) Arany János egyeztetéseiről írva azt tartja jellemzőnek, ha a mennyiségjelzős főnévre többes számú névmás utal vissza, s az ettől való eltérést, a névmásnak egyes számban való szerepeltetését költői szabadságnak tekinti; de hozzáteszi, hogy Arany csak ritkán él ezzel a szabadsággal. ERDÉLYI LAJOS (1915, 211), aki a század eleji sajtó nyelvéből hoz fel idevágó adatokat többes számú névmással, külön

is hangsúlyozza ennek az egyeztetésnek a jogosultságát, „minthogy ez a többség képzetét a további mondatfűzésben jobban kiemeli". — JOANNOVICS (1874, 393—4) is helyesnek ítéli az efféle mondatkapcsolást.

3.2.2.2. A mennyiségjelzős főnévi előzménnyel kapcsolatban — akárcsak a gyűjtőnév esetében — szintén megvizsgáljuk a vonatkozó névmás számhasználatának a kérdését, s tapasztalatainkat összevetjük a személyes és a mutató névmásnak imént tárgyalt egyeztetési sajátságaival.

3.2.2.2.1. A mennyiségjelzős főnév és a rá utaló vonatkozó névmás egyeztetésével nyelvtani és nyelvhelyességi szakirodalmunk eddig is bőségesen foglalkozott, eléggé lényeges véleménykülönbségekkel.

Nem csekély azoknak a száma, akik helytelenítik ilyenkor az értelmi egyeztetést, tehát a vonatkozó névmás többes számú használatát, s csak az alaki, vagyis az egyes számú egyeztetést tartják megengedhetőnek; pl. BENKŐ—KÁLMÁN (215), DENGL (1937, 243), FERENCZY (1971, 158), ÉDES (62—3), RÓZSÁS (63), RUZSICZKY (1961a, 173; 1961b, 20—1). Közéjük tartozik KELEMEN BÉLA is (1906, 207; 1910 és 1918, 79). Jellemző azonban, hogy CSEFKÓ (1911, 124) rajtakapja: nyelvművelő könyvének a szövegében maga is vét saját szabálya ellen, s többes számba teszi a mennyiségjelzős főnévre vonatkozó relatívumot. — Nagyon érdekes, hogy egy típusban az egyébként liberálisnak mutatkozó KENESEI is helyteleníti a többes számú egyeztetést (1980, 467).

Nyelvtaníróinknak, nyelvművelőinknek egy másik csoportja már megengedhetőnek tartja a vonatkozó névmásnak a mennyiségjelzős főnévvel való értelmi egyeztetését, de az alakit (az egyes számút) jobbnak, szabatosabbnak, magyarosabbnak minősíti, így például SIMONYI (é. n., 24; 1914, 35); TOMPA (1954a, 176—9; 1956, 252—3; 1959, 288—90; 1962, 344; 1985a, 1258); SZENDE (1965, 187—8; ő másutt engedékenyebbnek mutatkozik: 1969, 303), s — úgy látszik — DEME is (1960a, 435—6). TOMPA — aki mindmáig a legrészletesebben, legalaposabban foglalkozott a vonatkozó névmások számbeli egyeztetésével — idézett cikkeiben főleg a személyeket jelölő mennyiségjelzős szerkezet után tartja megengedhetőnek a többes számú vonatkozó névmás használatát. — Ide számíthatjuk azokat a szerzőket is, akik itt az értelmi egyeztetést megengedhetőnek, de ritkább használatúnak mondják (BALOGH D. 374; BENCÉDY 78; MAJTYINSZKAJA 280). Érdekes JOANNOVICS álláspontja, aki szerint csak akkor helyes az értelmi egyeztetés, ha a vonatkozó mellékmondat lazán kapcsolódik a főmondatához (1874, 243—4, 391—5; 1882, 417—8).

Ismét mások csupán arról nyilatkoznak, hogy a vizsgált típusban az értelmi egyeztetés is megengedhető, de használatát nem viszonyítják az alaki egyeztetéséhez (BALASSA 1943, 440; W. BÍRÓ—GRÉTSY—KEMÉNY 70—1; ERDÉLYI 1915, 211; VASS B. 319).

Az alaki és az értelmi egyeztetést egyaránt helyesnek mondja FÁBIÁN—KÖVES (47), IMRE (1962, 402), s a már idézett szerzők közül más helyen TOMPA (1967, 322) és SZENDE (1969, 303).

Magam úgy látom, hogy napjainkban az értelmi egyeztetés kezd az alaki fölé kerekedni (RÁCZ 1976, 69).[9]

3.2.2.2.2. A feldolgozott korpusz ide tartozó 179 adatából 104 (58,1%) a vonatkozó névmás alaki egyeztetését mutatja, 75 (41,9%) pedig az értelmit. A többes szám részesedése a mennyiségjelzős főnév után tehát — mint várható is volt — jóval nagyobb, mint a gyűjtőnév után (ott csak 10,0% volt a többes számú adat). Viszont az is természetes, hogy a mennyiségjelzős főnévi előzmény után a rá visszautaló személyes vagy mutató névmás sokkal gyakrabban (az adatok túlnyomó részében, 92,9%-ában) kerül többes számba, mint a vonatkozó névmás, hiszen ez utóbbi névmás használata, egyeztetése — mint korábban már említettük — kevésbé nevezhető szöveggrammatikai sajátosságnak. A kétfajta névmásítás számhasználatbeli különbségét az olyan példák is világosan megmutathatják, amelyekben mind a kettő előfordul: „Először egy 1960-ban megrendezett órakiállításon mutattak be *három olyan asztali órát, amelyet* nem kézzel kellett felhúzni. *Ezek közül* kettő fotocellával működik" (ÉT. 94); „A 46-ok között van *18 olyan ország, amely* az ENSZ-statisztikák szerint is a világ anyagilag legnehezebb helyzetben levő állama. *Ezekben az országokban* . . . az egy főre jutó nemzeti jövedelem még a 150 dollárt . . . sem érte el" (Mo. 6; itt szinte furcsa is a vonatkozó névmás egyes száma, főleg az állítmánnyal való egyeztetés miatt). — A tallózó adatgyűjtésből: „Az FBI emberei csütörtökön este letartóztattak *két amerikai állampolgárt, aki* a British Airways járatán érkezett Chicagóba. Feltételezik, hogy *ők* a londoni ékszerrablók" (Magyar Nemzet 1980. szept. 13. 6).

Érdemes megvizsgálnunk az egyeztetést a főnévi vonatkozó névmásonként elkülönítve is. Ezt a megoszlást mutatja be a 11. táblázat:

[9] A mennyiségjelzős főnév után a vonatkozó névmás értelmi (többes számú) egyeztetése a régi nyelvben is előfordult (pl. a kódexek nyelvében, vö. KAUSCH 74; XVI. századi levélből idéz rá példát E. ABAFFY 161; Pázmánynál váltakozik az alaki egyeztetéssel, vö. KISS I. 1879, 211; KLEMM 1942, 490). — A népnyelvben szintén találkozni az alaki egyeztetés mellett az értelmivel is (BATTA 29—31; KLEMM 1942, 490—1; SZABÓ L. 47, Nagykanizsa; KONSZA 32, Nagybacon; GÁLFFY 1979, 11, 17, Marosmagyaró; vö. még: KEMENES PÉTER 1914, 327).

Érdekes, hogy a nyelvhasználat korábbi kétségtelen ingadozása ellenére régebbi nyelvtanaink éppen a többes számú vonatkozó névmás használatát írják elő a mennyiségjelzős főnév után, még a múlt század közepén túl is (PERESZLÉNYI 512; FARKAS 1771, 187; 1779, 198; VAJDA P. 125; MNyR. 1846 és 1847, 274; SZVORÉNYI 1846, 109; 1864, 267; RIEDL 1864, 141). — Nyilván ezeknek az álláspontja befolyásolja VARGA KÁROLYT (410), amikor a következőket állapítja meg: „Számnévi jelzővel ellátott szóra vonatkozó mondatok a nyelvszokás szerint többesszámúak; de Aranynál [ti. Arany költői nyelvében] van egyesszámú is". TÓTH GYULA (9) szerint Arany prózájában ilyenkor többes számba kerül a vonatkozó névmás.

11. táblázat

A főnévi vonatkozó névmás	Egyes számú adat		Többes számú adat		Összesen
	db	%	db	%	db
aki	26	47,3	29	52,7	55
amely	50	53,2	44	46,8	94
ami	28	93,3	2	6,7	30
Összesen	104	58,1	75	41,9	179

Példák az egyes számú egyeztetésre:

„*Az a sok nyomorult baka, aki* hazafelé oldalog, erdőn-mezőn át, szabályos papírral és degesz hátizsákkal lépett le, azt hiszed?" (Dobozy 91); „A Wagner utáni generációból különösen *három olyan osztrák építészt* kell felemlítenünk, *akinek* működése nélkül ez a korszak el sem képzelhető" (Kósa 28); „A Nyugati pályaudvar várótermében férfiak, nők . . . *Huszonöt ember, akiből* hamarosan csoport lesz" (EH. 3).

„Eladdig nem láttam *két házat, amelyet* valami célzattal egy vonalba raktak" (Illyés 7); „Természetesen a vevőkészülék működésének *sok egyéb mozzanata* is van, *amely* a szakember számára fontos" (Tábori 88); „*kilenc ésszerű javaslatot* fogadtak el, *amelyet* Genfben az ENSZ népességi részlege vitat meg" (MH. 9).

„*Azt a két üveg kompótot, ami* az ablak közt állt, ünnepélyesen nekem ajándékozta" (Örkény 27); „Szili József rámutatott, hogy ez a terminus nemcsak a »strukturalizmussal« rokon jelenségre utal, »hanem *sok más dologra is, aminek* nincs . . . köze a strukturalizmushoz«" (L. 90); „A meleg időjárás *számos olyan hatással* járhat, *ami* káros lehet" (Z. 4).

Példák a többes számú egyeztetésre:

„Osszanak ki például nálunk *negyven gazdának, akiket* akár én is kijelölnék, fegyvert" (Nagy 39); „Itt vette hírét, hogy nem messze innen . . . *két európai katonatiszt* szolgál, *akikkel* biztonságban folytathatja majd útját Belső-Ázsia felé" (Szilágyi 36); „Tatán is csak mint a válogatott keret tagja tartózkodtam *több társammal* együtt, *akik* ugyancsak nem tagjai az utazó keretnek" (DM. 6).

„A hajón *két lift* is járt, *amelyeket* kék egyenruhás bell-boyok vezettek" (Hunyady 22); „A »kocs«-i egyike *azon kevés magyar fogalomnak, amelyek* a nyugat-európai nyelvekbe is átkerültek" (Czére 46); „És elővett a zsebéből *32 útlevelet, amelyeknek* tulajdonosaitól éppen megtagadták a vízumot" (Mo. 7).

„Még a lépcsőházban feltéptem a borítékot. *Néhány szemvizsgálati adat, amiket* nem értek" (Karinthy 45). — A többes számú *ami*-re csupán még egy példa akadt a korpuszban, az is Karinthytól való (70).

Mint a fentiekből látható, az *ami* névmás csak kivételesen kerül többes számba mennyiségjelzős főnévi előzmény után. Ennek talán az az oka, hogy a többes számú alak *(amik)* használata nem ősi (vö. KLEMM 1923–27, 64), s — úgy látszik — még ma is ritka jelenség. Ehhez még hozzájárul, hogy az *ami* előzményéül szolgáló mennyiségjelzős szerkezetben elég gyakran (adataimnak 25,0%-ában) a *minden* névmás tölti be a jelző szerepét. Egyébként az ilyen mennyiségjelzős főnév után nemcsak az *ami* szokott egyes számba kerülni (adataim szerint mindig; vö. még KOLLÁNYI 206), hanem az *amely* (adataim szerint ugyancsak mindig) és az *aki* is (adataimban egyetlen kivétellel).

Íme néhány példa: „*minden új részletet, ami* eszembe jutott, lejegyeztem magamnak" (Babits 40); „károsnak tartottak *minden kis közösséget, amit* nem lehetett központi irányítás alá vonni" (L. 139); „Ausztria, mint semleges állam, *minden olyan törekvésben* nagyon érdekelt, *amely* az európai feszültség csökkentésére irányul" (MH. 5); „Új járat szükséges hozzá, hogy összeszedje az Egyesült Államok *minden polgárát, aki* a lángba borult Európából haza akar menekülni Amerikába" (Hunyady 70). — Az egyetlen ellenpélda: „Ők voltak bejáratosak hozzánk, továbbá . . . *a nagy Tóth família minden tagja, akik* félig-meddig atyafiságot tartottak velünk" (Illyés 74); a többes számú egyeztetésbe azonban itt belejátszott a birtokos jelzőként álló *família* gyűjtőnév is, a korábban mondottak értelmében; vö. pl. „ha ki akarjuk emelni, hogy egyes személyekből áll az összesség [amelyet a gyűjtőnév jelöl], a mellékmondatot *akik* névmással kezdjük" (BALASSA 1943, 440).

Reálisabb képet kapunk tehát a mennyiségjelzős főnévvel egyeztetett vonatkozó névmás számhasználatának az ingadozásáról, ha statisztikánkból kiveszszük először is az *ami* névmás adatait. Az így megmaradt 149 mondatban az egyes számú alakok fölénye elenyészővé válik: 76 (51,0%) egyes számú adattal 73 (49,0%) többes számú adat áll szemben. Ha pedig — a fentiek alapján — ezekből kizárjuk az olyan adatokat is, ahol az előzményben a *minden* jelző szerepel, ahol tehát az egyes szám használata szinte törvényszerű, akkor a következő kép tárul elénk (l. a 12. táblázatot):

12. táblázat

A főnévi vonatkozó névmás	Egyes számú alak		Többes számú alak		Összesen
	db	%	db	%	db
aki	19	40,4	28	59,6	47
amely	46	51,1	44	48,9	90
Összesen	65	47,4	72	52,6	137

Kiderül, hogy azokban az esetekben, ahol valóban ingadozhat az egyeztetés, már a többes számú alak, vagyis az értelmi kongruencia van némi fölényben. Ez a fölény az *akik* névmási forma csaknem 60,0%-os előfordulási arányának a következménye, szemben az egyes számú alak alig 40,0%-os részesedésével, ami szépen egybevág TOMPÁnak azzal a korábban idézett megállapításával, hogy személyt jelölő előzmény esetén különösen szokásos az értelmi egyeztetés.

Igen tanulságos az imént vizsgált szűkebb korpusznak, a 137 adatnak a stílusrétegek szerinti megoszlása is. Ezt szemlélteti a 13. táblázat:

13. táblázat

Stílusréteg	*aki*				*amely*				Összesen			
	egyes számú		többes számú		egyes számú		többes számú		egyes számú		többes számú	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
Szépirodalmi	10	38,5	16	61,5	12	57,1	9	42,9	22	46,8	25	53,2
Tudományos ismeretterjesztő	4	40,0	6	60,0	18	41,9	25	58,1	22	41,5	31	58,5
Publicisztikai	5	45,5	6	54,5	16	61,5	10	38,5	21	56,8	16	43,2

Látjuk tehát, hogy az *aki* névmás többes számú használata valamennyi stílusrétegben gyakoribb, mint az egyes számú. Elsősorban mégis a szépirodalmi stílusra jellemző ez az értelmi egyeztetés, ami szépen egybevág azzal a korábbi tapasztalatunkkal, hogy ebben a stílusrétegben a leglazább az alaki kötöttség. Feltűnő viszont az *amely* névmás többes számának a fölénye a tudományos ismeretterjesztő stílusban, holott a két másik stílusréteg — főleg a publicisztikai stílus — az egyes számot kedveli. Úgy látszik, a dolognévre utalásban az egzaktság, a precízség inkább az értelmi egyeztetést, a többségnek a kiemelését kívánja meg (vö. a 3.2.2.1.3. pontban mondottakkal is).

3.2.2.3. A mennyiségjelzős főnév pronominalizációja ritkábban más névmással is végbemehet, mindenekelőtt visszaható névmással. Ha ez a névmásítás nem a mondategységen belül történik, akkor a visszaható névmás egyes és többes számba egyaránt kerülhet, attól függően, hogy az állítmány megmaradt-e egyes számúnak, vagy pedig átcsapott a többesbe; pl. „*Egy-egy makk* ereszti el az ágat, s *veti magát* a mélybe" (Dobozy 96); ill.: „*A két barát* úgy oldja meg a konfliktust, hogy Káli istennő szentélyében *lefejezik önmagukat*" (Pók 140). Hasonlóan áll a dolog akkor is, ha a *maga* névmás nem visszaható értelmű (de itt az állítmány számhasználata igazodik a névmáséhoz): „*az Unimog két kezelője* meleg kabinban ül és talán *maga* is *élvezi* a mindentudó gép teljesítményét" (Nsz. 4); ill.: „*A két ember* nem haragudott meg, sőt *maguk* is *elkezdtek* nevetni".

A mennyiségjelzős főnév jelentése lehetővé teszi, hogy a jelentésének egészére utaló á l t a l á n o s n é v m á s szerepeljen utána (rendszerint számállapot-határozóként, többes számú állítmánnyal); pl. „Még *több ilyen alcsoport* van, de eredetileg *mindnyájan Hollók* vagy *Sasok*" (Széchenyi 53). Sőt efféle névmásításra egyéb — a számnévhez még közelebb álló — formák is alkalmasak (*mindegyik; mind a kettő, mindkettő; mind a három, mindhárom;* stb.); pl. „Házasságukból *hat gyermek* született. (*Mindegyikükből* író, tudós, művész lett . . .)" (Pók 58). — Ha ez a névmásféle szó a mondatban az alany szerepét tölti be, akkor állítmánya természetesen egyes számú (hiszen — mint a 2.3. fejezetben már láttuk — az úgynevezett mennyiségnév mint alany egyes számú állítmánnyal jár együtt); pl. „Mutatja *a két kisujját, mind a kettő csonka*" (Nagy 57). Ha viszont a névmásító elem számállapot-határozó lesz, akkor az állítmány többes számba kerül: „Göttingeni éveinek is van *két krónikása: mindketten* ott tanuló *diákok*, s később tollforgató *literátorok*" (Szilágyi 18); „*A három szerelmes* magára maradt, és ezek a percek őszintén kínosak voltak. Külön szinte mindent *tudtak mind a hárman* egymásról" (Török 63).

Ha a névmásítás a *mind* formával megy végbe, ehhez — mint a 3.3.4.2. pontban látni fogjuk — egyes és többes számú állítmány egyaránt kapcsolódhat. Vö. „*Sok gyerek* jelentkezett. *Mind* játszani *akart* vagy *akartak*".

A számnévi jellegű névmásítást „valódibb", személyes vagy mutató névmással történő pronominalizáció is követheti (vö. még a 3.3.2.1. ponttal). Ez — mint eddig is tapasztaltuk — szinte törvényszerűen többes számú lesz: „*Öt különböző titkosszolgálat* folytathat letartóztatásokat az országban. *Mindegyik* a saját szakállára; *ők* döntik el, kiket, miért vetnek börtönbe" (Mo. 11); „1. *a hajszállal kettéválasztott két csíraféle* legömbölyödik. 2. *mindkettő* . . . külön fejlődik, és *belőlük* két kisebb, de teljesen ép embrió lesz" (Kontra 102).

3.2.3. A mennyiségjelzős főnévvel való szöveggrammatikai jellegű értelmi egyeztetés a b i r t o k o s s z e m é l y j e l e z é s b e n is megmutatkozhat; — így a m e l l é r e n d e l t t a g m o n d a t b a n: „Láttak ugyan *néhány birkát*, de nem sikerült *közelükbe* férkőzniük" (Széchenyi 103—4); „A nyár folyamán az [!] *120 millió légy*, csak Kiskunhalmon — s *számuk* mégis mintha egyre nőne" (Nagy 17); — az a l á r e n d e l t t a g m o n d a t b a n: „670 ezer forint újítási díj lenne jogos *a két mérnöknek*, miután *eljárásuk* az évek során bevált" (HH. 6); — az ú j m o n d a t b a n: „mi a fenével magyarázod, hogy *ez a sok kényszerített pária*, engedelmeskedés közben, egészen belevadul a dologba? Más belét kiontani, ez nem is annyira *kedvük* ellen való" (Dobozy 101); „*299 fölszólaló* mondta el véleményét. *Javaslataikat* írásba foglalva az I. Csepeli Városfejlesztési Konferencia minden résztvevője kézhez kapta" (Mo. 25).

Az egyes számú birtokos személyjeles forma az ilyen típusú mondatokban jobbára csak akkor használatos, ha félig-meddig már megkövült alakú

határozókban (*lényegében, zömében, többségében* stb.) szerepel: „A kabinetben *tizenöt polgári személy* található, de mint a megfigyelők rámutatnak, *többségének* nincs semmilyen politikai súlya" (Népszabadság 1973. nov. 27. 1); „Nem tartozik a város egységes szerkezetéhez *néhány település*, amelyet az utóbbi években csatoltak Pécshez. Ezek *zömében* különállóak" (Kolta: Pécs. 1971. 12).

Az olyan mondatokban, amelyeknek állítmánya a mennyiségjelzős főnévi előzménnyel mint implicit alannyal alakilag vagy értelmileg megegyezik, a birtokos személyjelezés az állítmány egyes vagy többes számához igazodik; vö. „Az 1572-i őszi országgyűlésen már szó esik, hogy *igen sok földesúr* elszedi jobbágyai telkét, s helyette saját *földjéből* 3—4 holdat *ad*" (Illyés 64); — de: „Erről *a két vadász* nem tud. *Kocsijukkal* a Szünőse-major útjára *fordulnak*" (Z. 7); „*Több mint ötvenezer idén érettségiző diákot* kérdeztek meg az egyetemi számítóközpont szakemberei, mit *szándékoznak* tenni, ha *befejezték* középiskolai *tanulmányaikat*" (N. 5).

Másutt viszont a birtokos személyjeles szó értelmi egyeztetése már eleve eldönti a rá következő (tag)mondatbeli állítmány számhasználatát: „amikor a portás leemelte a kocsiról a táskámat, *a két detektív* ott állt már a szálló kapujában. *Arcuk* sugárzott a boldogságtól, alighanem *büszkék voltak* arra, hogy eddig ilyen kitűnően *követték* nyomomat" (Heltai 79); „*Két páncélozott német terepjáró* kattog el az úton, jó tempóban. Legokosabb a *nyomukba* eredni. Elölről a golyót is *elfogják*" (Dobozy 26). — Ellenben a birtokos személyjeles szó alaki egyeztetése itt sem zárja ki a rá következő (tag)mondatbeli állítmány értelmi egyeztetését; pl. „*A két fiú* szeme csillogott, *arca* kipirult. Vidáman *énekeltek*."

Érdekes, hogy Kelemen Béla (1906, 211) helyteleníti az alaki egyeztetést a mennyiségjelzős főnév után az efféle mondatokban: „Van nekem *két barátom*, de soha *színét* sem látom", s így tartja helyesnek: „soha *színüket* sem látom". Ellenkező véleményen van Ruzsiczky (1961b, 20), aki nemigen tartja jónak az értelmi egyeztetést a következő mondatban: „Mezőtárkány termelőszövetkezeti községben *sok fiatal* szereti a sportot, de egyelőre szegényes *szertárukat* nem *tudták* kibővíteni" (vö. a 3.2.1.2. pontban mondottakkal is).

Igazság szerint azonban csak akkor hibáztathatjuk az efféle értelmi egyeztetést, ha a mondategységen belül üti fel a fejét (vö. Joannovics 1874, 243, 391—2; Simonyi 1879, 46; Kelemen 1906, 211; Dengl 1937, 215); pl. „*az a háromszor 5—6 együttes*, amely már most a táblázatok első harmadában foglal helyet, minden valószínűség szerint *csoportjuk erőssége lesz*" (Népsport 1978. aug. 30. 3).

3.2.4. A mennyiségjelzős főnév a (tag)mondat (a mondategység vagy a mondategész) határán túl a f ő n é v i i g e n é v s z e m é l y r a g o z á s á b a n is előidézhet értelmi egyeztetést; pl. „*A két ügyfél* már belefáradt a

perbe, úgyhogy előbb-utóbb meg kell *egyezniük*". Azonos tagmondaton belül már nem szerencsés az értelmi egyeztetés, még a mondategység megszakadása s a közbeékelt mondatnak a többesbe való átcsapása esetén sem; vö. „Én vártam egy bizonyos visszaesést, főként a fiataloknál, ... de úgy gondolom, *annak a hét, még NB I-et is megjárt, rutinos játékosnak, akik* nálunk maradtak, el kell *tudniok* vinni őket, amíg véglegesen összerázódik a csapat" (Népsport 1978. nov. 18. 3).

3.2.5. A mennyiségjelzős főnév kiváltotta értelmi egyeztetés sokszor l á n c r e a k c i ó s z e r ű e n érvényesül: „Megjelent *a három kifestett nő*. Messziről *komikusak voltak*, közelről *félelmesek*. *Ők* is *ittak*, és *viselkedésükről* gyorsan kiderült, hogy semmiféle szempontból nem *tartják* még *magukat* öregnek. *Hozzájuk* csatlakozott az impozáns és szemtelen vénember" (Hunyady 30). — A folytatásban az anaforának már más, szinonim főnévvel való kifejeződése érvényesül, persze ez a főnév is többes számú: „Megkérte a *hölgyeket*". — Ellenpélda is akad (az egyes számú egyeztetés konzerválásával): „Súlyos börtön- és pénzbüntetéssel sújtotta a lipcsei járásbíróság azt a *két NDK-beli fiatalembert, aki* egy templomból *ellopta* az oltárképet, hogy aztán Nyugatra juttatva *értékesítse*." (Népszabadság 1987. okt. 19. 8).

3.3. A MENNYISÉGNÉV MINT IRÁNYÍTÓ TAG

3.3.1. Ha a mennyiségnév az a l a n y szerepét tölti be, akkor az azonos mondategységbeli á l l í t m á n y mai köz- és irodalmi nyelvünkben — mint a 2.3. fejezetben kimutattuk — egyes számba kerül.

Másképpen áll azonban a dolog, ha a mennyiségnév egy rá következő mondategységnek (új tagmondatnak vagy új mondatnak) az előzményből odaértett, de ki nem tett, vagyis i m p l i c i t alanya. Ilyenkor — akárcsak a gyűjtőnévi vagy a mennyiségjelzős főnévi előzmény esetén — szabadabban érvényesülhet az értelmi egyeztetés, azaz többes számba csaphat át az új mondategység állítmánya.

Ezzel a kérdéssel szakirodalmunk - tudomásom szerint — eddig még nem foglalkozott. Igaz, a szóban forgó egyeztetési típus igen ritka, részben azért, mert az előzményben a mennyiségnévi, főleg a számnévi alany helyén — ha személyekről esik szó — inkább számállapot-határozó szerepel, e mellett pedig az állítmány már eleve többes számú (pl. „*Ketten eljöttek*"), s így a rá következő tagmondatban vagy mondatban fel sem merülhet a számváltás, a többes számba való átcsapás problémája. (Vö. legújabban: Tompa 1976b, 135.)

3.3.1.1. A feldolgozott k o r p u s z b a n is mindössze 37 példa akadt annak szemléltetésére, hogy az előzménybeli mennyiségnév miképpen befolyásolja az utána következő, implicit alanyú (tag)mondat állítmányának a számbeli

14. táblázat

Az állítmány	1. A mennyiségnév az előzményben alany					2. A mennyiségnév az előzményben nem alany					Összesen				
	a) egyes számú		b) többes számú		összesen	a) egyes számú		b) többes számú		összesen	a) egyes számú		b) többes számú		összesen
	db	%	db	%	db	db	%	db	%	db	db	%	db	%	db
A) mellérendelő szintagma második tagja	3		0		3	—	—	—	—	—	3		0		3
B) mellérendelt tagmondatban van	5	35,7	9	64,3	14	0		0		0	5	35,7	9	64,3	14
C) alárendelt tagmondatban van	4	40,0	6	60,0	10	1		2		3	5	38,5	8	61,5	13
D) fölérendelt tagmondatban van	0		0		0	0		0		0	0		0		0
E) új mondatban van	0		6		6	0		1		1	0		7		7
Összesen	12	36,4	21	63,6	33	1	25,0	3	75,0	4	13	35,1	24	64,9	37

egyeztetését. Ezzel szemben a hasonló szerepű gyűjtőnévre 106, a hasonló szerepű mennyiségjelzős főnévre pedig 134 példával szolgált a korpusz.

A csekély számú adat ellenére is nyilvánvaló, hogy az új tagmondat vagy mondat állítmányának számhasználata nem a mennyiségnév jelentésétől függ: ugyanazon mennyiségnév után is ingadozhat a számhasználat; például a *mindenki* után (amely egyébként a leggyakrabban szerepel adatainkban), akár ugyanannál a szerzőnél is; vö. „*Mindenki* feléje fordult, s nagy szemet *meresztett* rá" (Móricz 49); — de: „*Mindenki* megmámorosodott attól az érzéstől, hogy most valami nagyszerű pillanatot *élnek*" (Móricz 71—2); „*Mindenki* fölnevet, mintha csiklandoznák. *Odavannak* a jókedvtől a pillanat hatása alatt" (Móricz 72).

Tehát ez alkalommal is tanulságosabb lesz a mondat-, illetőleg szövegszerkesztés grammatikai formái alapján vallatni meg adatainkat, bármilyen csekély számúak is. Megoszlásukat ebből a szempontból a 14. táblázat mutatja be.

Példák az egyes típusokra:

A)1.a) „mindennek ellenére *az a hat és fél millió* az országban él és *dolgozik*" (Mo. 7).

A)1.b) Nincs adat.

A)2.a) Nem lehetséges.

A)2.b) Nem lehetséges.

B)1.a) „*Mindenki* lesütötte a szemét, vagy a másikat *nézte* biztatólag" (Tamási 54).

B)1.b) „A hullák közül *sok* elakad a partban, ott *rohadnak*" (Széchenyi 87).

B)2.a) Nincs adat. (Vö. „*Mindenkinek* megvan a maga baja, azért *hallgat*.")

B)2.b) Nincs adat. (Vö. „Mindenkinek megvan a maga baja, azért *hallgatnak*.")

C)1.a) „*Mindkettő* azt tűzte ki céljául, hogy valamilyen módon *szabályozza, vezérelje* az elektroncsőben folyó áram erősségét" (Tábori 69).

C)1.b) „néhány óra múlva bevonult *a hiányzó három* is, mivel közben *megtudták*, hogy csak *ők maradtak* otthon a brigádból" (Nsz. 5).

C)2.a) „halálbüntetéssel tiltanák meg *mindenkinek*, hogy *egyen* az égből hullott élelemből" (Nagy 87).

C)2.b) „Ella és Ági ugyanis *mindenkit* összetelefonált, aki éppen eszükbe jutott, s rábeszélték, hogy *idejöjjenek* — megnézni a szobrot" (Sarkadi 25).

D)1.a) Nincs adat. (Vö. „Mivel *mindenki* félt, mélyen *hallgatott*")

D)1.b) Nincs adat. (Vö. „Mivel *mindenki* félt, mélyen *hallgattak*.")

D)2.a) Nincs adat. (Vö. „Mivel *mindenkinek* oka volt a félelemre, mélyen *hallgatott*.")

D)2.b) Nincs adat. (Vö. „Mivel *mindenkinek* oka volt a félelemre, mélyen *hallgattak*.")

E)1.a) Nincs adat. (Vö. „*Mindenki* félt. Mélyen *hallgatott*.")

E)1.b) „Az illető hadvezér képe a folyosón lóg, *mindegyik* őrzi a maga vagonját. *Féltékenyek* egymásra, más vagonbeli utasra mérgesen *tekintenek*" (Széchenyi 30).

E)2.a) Nincs adat. (Vö. „*Mindenkinek* megvolt a maga baja. Ezért *hallgatott.*")

E)2.b) „Lesütött szemmel, de határozottan azt állítja, hogy a rongydarab motoros hintaló, és hogy ilyen náluk otthon *sok* van. Szerteszét *hevernek* a szobában" (Karinthy 38).

3.3.1.2. Amikor a következőkben a 14. táblázat adatait értékeljük, a mennyiségnévnek a (tag)mondat határán túlnyúló egyeztetésbeli hatását igyekszünk összevetni azokkal az eredményekkel, amelyeket a hasonló helyzetű gyűjtőnévi, valamint mennyiségjelzős főnévi irányító tag és az állítmány egyeztetésével kapcsolatban korábban már megismertünk.

A mennyiségnévi irányító tag — mint implicit alany — még a gyűjtőnévi és a mennyiségjelzős főnévi irányító tagnál is gyakrabban idéz elő értelmi egyeztetést, vagyis többes számú állítmányt, mégpedig az adatok 64,9%-ában. Ez a mutató közelebb áll a mennyiségjelzős főnévre (63,4%), mint a gyűjtőnévre (58,5%) vonatkozóhoz, de nincs túlságosan messze egyiktől sem.

A finomabb szintaktikai elemzés tanulságai is hasonlók mindhárom irányító tag esetében. A halmozott állítmány második tagja (az A) kategóriában) itt is mindig egyes számú, s ugyancsak igen kevés adat van rá (mindössze 3, a gyűjtőnévnél 4, a mennyiségjelzős főnévnél 2). — A másik szélsőséget most is a mondategész határán túlnyúló értelmi egyeztetés, az új mondat állítmányának a számhasználata (az E) kategória) mutatja: adatainkban kizárólagos a többes számú forma (akárcsak a gyűjtőnév után; a mennyiségjelzős főnév után 93,2% a többes szám részesedése). Újból igazolódik tehát az a megállapításunk, hogy a mondathatárt átlépő értelmi egyeztetés tipikus szöveggrammatikai sajátság.

Vizsgáljuk meg ezután a közbülső kategóriákat (a tagmondat határán túlnyúló egyeztetést az összetett mondatokban). A D) kategóriát — adattalansága miatt — persze mellőznünk kell, megjegyezvén, hogy a másik két irányító tag mellett is rendkívül kevés példánk akadt erre (1, illetőleg 2), ezért ott sem foghattuk vallatóra.

A B) kategóriával kapcsolatban korábban azt állapítottuk meg, hogy ilyenkor — tehát a mellérendelt tagmondatban — a gyűjtőnév után az egyes számú állítmány van fölényben (57,9%-os részesedéssel), a mennyiségjelzős főnév után viszont a többes számú (55,7%-os részesedéssel). A mennyiségnévre vonatkozó adatok megint csak ez utóbbihoz, vagyis a mennyiségjelzős főnév idevágó mutatószámához állnak közelebb: a többes számú állítmány túlsúlyát mutatják, de még erőteljesebben (64,3%-os arányban).

Meglepő dolgot tapasztalni a C) kategóriában, tehát az alárendelő mondatszerkezet adatai tekintetében. Minthogy ennek grammatikája távolabb esik a

szövegétől, mint a mellérendelésé, azt várnánk, hogy az ide tartozó adatokban az alaki egyeztetés, az egyes számú állítmány dominál. Így is volt ez a gyűjtőnév és a mennyiségjelzős főnév után (58,6, ill. 60,0%-ban). A mennyiségnévi irányító tag után azonban fordítva áll a dolog: a többes számú állítmány kerül fölénybe (61,5%-os részesedéssel). Hozzátehetjük azonban, hogy ez a fölény némileg kisebb, mint a mellérendelt mondatokban (ott 64,3%-os), s így mégiscsak érzékelhető az alárendelésnek a távolabb esése a szövegszerkesztéstől. Mindamellett az adatok csekély száma miatt ezek az arányok itt esetlegesek is lehetnek.

A korábbiakban azzal is árnyaltabbá tettük elemzésünket, hogy tekintettel voltunk rá: az irányító tag az előzményben alanyként szerepelt-e, vagy sem. Minthogy a nem alanyi szerepű mennyiségnévi irányító tagra csak nagyon kevés adatunk van, ezt a vizsgálatot alig érdemes elvégeznünk. Mindenesetre a kevés adat is azt mutatja, hogy ha az irányító tag az előzményben nem alany, akkor a (tag)mondat határán túl kevésbé érvényesül az alaki kötöttség, s még inkább előtérbe kerülhet az értelmi egyeztetés.

Valamennyi példánkat figyelembe véve azt állapíthatjuk meg, hogy az eddig vizsgált irányító tagok közül nemcsak az adatok összességét tekintve, hanem szinte kategóriánként is a mennyiségnév viszi el a pálmát az állítmány értelmi egyeztetésének az előidézésében.

3.3.1.3. A statisztikai értékelés tisztasága érdekében nem számíthattam be a táblázatbeli adatok közé azt a néhány — mindössze három — mondatot, amelyekben az odaértett mennyiségnévi alany után az állítmány előbb egyes, majd többes számba kerül. Kettőnek a szerkesztésmódja pontosan egybevág azzal a többször említett megfigyelésünkkel, hogy míg az új tagmondatban (a mondategység határán túl) az állítmány egyes számú is lehet, addig az új mondatban (a mondategész határán túl) szinte törvényszerűen többes számba kerül: „*Mindenki* el van keseredve, nemzeti szégyenről *beszél*. *Haragszanak* VI. Ivánra" (Heltai 81); „*Mindegyik* így beszél, mikor *beszegődik*. Aztán amikor kanalat *vesznek a kezükbe*, kiderül, hogy *fogalmuk* sincs" (Kosztolányi 50). A harmadik példában is az egyes számot követi a többes, s külön érdekessége, hogy az egyes számú állítmány a fölérendelt tagmondatban jelentkezik (így — ha a mondat nem folytatódnék — példa lehetne az egyébként adattalan D) kategóriára): „*A kettő* bár ellentétes, mégis *elválaszthatatlan* egymástól, és együtt *jelentik* a tulajdonképpeni anyagcserét" (Kontra 52).

3.3.1.4. A következőkben megvizsgáljuk adatainknak a stílusrétegek szerinti elrendeződését. Elemzésünkből kihagyjuk azoknak a szintaktikai kategóriáknak az adatait, amelyekben az egyeztetés már eleve vagy egyoldalúan alaki (ilyen az A) kategória), vagy egyoldalúan értelmi (ilyen az E) kategória). Nézzük csupán a B) és a C) kategória adatait! Az ide tartozó 27 mondat a következőképpen oszlik meg az egyes stílusrétegek között (l. a 15. táblázatot):

15. táblázat

Stílusréteg	Az állítmány				
	a) egyes számú		b) többes számú		összesen
	db	%	db	%	db
Szépirodalmi	7	41,2	10	58,8	17
Tudományos ismeretterjesztő	1		4		5
Publicisztikai	2		3		5
Összesen	10	37,0	17	63,0	27

Kiderül, hogy valamennyi stílusrétegben gyakoribbnak látszik az értelmi egyeztetés, a többes számú állítmány használata. Ez a kép némileg meglepő, s alkalmasint az adatok csekély számának a következménye, bár tudjuk, hogy az előzménybeli mennyiségnév minden más irányító tagnál erőteljesebben pártolja az értelmi egyeztetést. A két másik irányító tag egyeztetésbeli hatása tekintetében elég markáns különbség mutatkozik az egyes stílusrétegek között. Az értelmi egyeztetés, tehát a többes számba való átváltás az élőbeszédhez legközelebb álló szépirodalmi stílusban dominál (a gyűjtőnév után 73,7, a mennyiségjelzős főnév után pedig 54,5%-os részesedéssel); a publicisztika inkább az alaki egyeztetést kedveli (66,7, ill. 52,2%-ban), a tudományos ismeretterjesztő stílusban pedig — nyilván az egzaktságra való törekvés következtében — még határozottabb az alaki egyeztetés fölénye (84,6, ill. 57,1%-ban).

A mennyiségnévi irányító tag után az előbb felvázolt kép valamelyest módosul: az értelmi egyeztetés — amely egyébként itt valamennyi stílusrétegben szokásosabb — a tudományos ismeretterjesztő stílusban is gyakorinak mutatkozik, ahol pedig a gyűjtőnév és a mennyiségjelzős főnév után az alaki (egyes számú) egyeztetés dominál.

Az adatok gyér számát joggal tehetjük felelőssé ezért az ellentmondásért. Jobban szemügyre véve őket ugyanis kiderül, hogy az értelmi egyeztetésnek a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegben való gyakoribb előfordulását az a körülmény okozza, hogy az idevágó igen csekély számú — mindössze 5 — adat közül 4 mondat Széchenyi Zsigmondnak Alaszkában vadásztam című könyvéből való, amely némileg szépirodalmi igényű.

3.3.2. A következőkben áttekintjük a mennyiségnév n é v m á s í t á s á t, elsősorban az anaforikus személyes és mutató névmás számbeli egyeztetését, de kitérünk a vonatkozó névmással, illetőleg más névmásfajtával történő pronominalizációra is.

3.3.2.1. Az anaforikus személyes és mutató névmás a mennyiségnévi előzménnyel rendszerint értelmileg egyezik, tehát többes számba kerül. A korpusznak ide tartozó 18 adata közül 16-ban (az adatok 88,9%-ában) találunk többes számú névmást.

A többes számú névmásítás végbemehet a mellérendelt tagmondatban (7 esetben); pl. „*A másik kettőn* nyereg van, *ezekre* majd felülhet, aki elfárad" (Széchenyi 84); „Ilyen is csak *3—4* van, és *ezek közül* az egyik ... az Erkel Színház" (HH. 5); „Anyagi javakról *61* tesz említést, de *közülük* 33 a lakásáról ír" (L. 159); — az alárendelt tagmondatban (3 esetben); pl. „mintha *valamennyit* csak azért találták volna ki, hogy csúffá tegyék *velük* a szegényembert" (Nagy 83); — az új mondatban (6 esetben); pl. „A hazánkban található 60 pajzstetűfaj közül csak *kevés* fordul elő gyakrabban a szobanövényeinken. *Ezeket* eltérő testi felépítésük alapján három családba soroljuk" (ÉT. 38); „*Mindkettő* azt tűzte ki céljául, hogy valamilyen módon szabályozza, vezérelje az elektroncsőben folyó áram erősségét. Az *általuk* megalkotott csőben három elektród van" (Tábori 69).[10]

Mindössze két adatban kerül a névmás egyes számba. Az egyikben a mennyiségnév sajátos jelentése sugallhatja az egyes szám használatát: „Visszatérve a baktérium-vírusokra: előfordul, hogy *egyikük-másikuk* magával ragad egy-egy gént a gazdasejt DNS-éből is, amikor a gazdasejt szétesik és *ő* kiszabadul belőle" (ÉT. 4). A másik mondatban pedig talán nem is anaforikus, hanem inkább deiktikus szerepű a névmás (ráadásul dialógusféle szövegben szerepel): „Mutatja a két kisujját, *mind a kettő* csonka: [Bekezdés.] — Pedig sérült, mégis *ebben* van az erő! — állítja határozottan" (Nagy 57).

3.3.2.2. A mennyiségnév után a vonatkozó névmás — mint az alárendelt tagmondat élén levő kevésbé „szöveggrammatikai" helyzete alapján várható is — ritkábban kerül többes számba, mint a személyes vagy a mutató névmás. — A számállapot-határozóként szereplő mennyiségnévre azonban — a korábban mondottak értelmében — mindig többes számú névmás vonatkozik; pl. „*Öten, akiket* leírtak" (l. Tompa 1976b, 135—6). Korpuszbeli adataink efféle vonatkozó névmásai is egytől egyig többes számúak; pl. „utánam még *heten* húzattak fogat, *akik* ugyancsak azt mondták, hogy *nekik* sem fájt a húzás" (Tamási 58).

3.3.2.2.1. Nyelvtani-nyelvhelyességi szakirodalmunk szerint is a mennyiségnév után az egyes számú vonatkozó névmás a gyakoribb, illetőleg a helyesebb használatú (Majtyinszkaja 280; Ferenczy G. 1971, 161; Rónai—

[10] Mint már említettem, a számállapot-határozóként álló mennyiségneveket kihagytam a vizsgálatból, minthogy ezek már saját mondategységükön belül is többes számmal járnak együtt. Természetesen a mondategység vagy a mondategész határán túl történő névmásításuk stb. is a többes számú formával megy végbe: „Csak *ketten* jöttek el. Megkérdeztük *tőlük*, hol maradtak a társaik."

KEREKES 468, ez utóbbi helyen az egyes szám használata — nyilván lapsus calami következtében — értelmi egyeztetésnek van nevezve; vö. még: RÁCZ 1976, 69). — A régi nyelvben gyakori volt ilyenkor a többes számú névmás,[11] illetőleg az egyeztetésnek erős ingadozása (IMRE 1958, 231; KARDOS J. 72; KISS I. 1879, 211). — VARGA K. (410) Arany Jánostól három egyes számú példát idéz a mennyiségnév utáni vonatkozó névmásra (a mennyiségjelzős főnévre vonatkozó mondatok között). — A népnyelvben előfordul ilyenkor a többes szám is (SZABÓ L. 47; Nagykanizsa; vö. még BATTA 31).

3.3.2.2.2. A feldolgozott korpusz adatai között csupán az *aki* és az *ami* névmás szerepel, az *amely* egyszer sem. Ez persze nem véletlen, mert mennyiségnévre egyébként is ritkán vonatkozik az *amely* névmás, bár az ilyen utalás sem elképzelhetetlen.

Az *aki* mennyiségnév után 17-szer fordul elő: 15 alkalommal (88,2%) egyes számban, 2 alkalommal (11,8%) pedig többes számban.

Az egyes számú példák sorában igen gyakori *a mindenki* — *aki* korreláció (a 15 adatból 12-ben); pl. „*Mindenkit* megtalált rajta, *akit* már ismert" (Hunyady 31); „Lényegileg ezt tette *mindenki, akinek* sikerült eddig maradandó . . tipológiai rendszert alkotnia" (ÉT. 20); „szinte személyes ismerősüknek tekintenek *mindenkit, aki* idejár" (N. 5). Ilyenkor az *aki* névmás még a mondathatáron túl is egyes számban maradhat: „olyan egyezségre léptünk mi ketten, hogy folytonosan utazunk a vonatokon, s *mindenkinek* kihúzzuk olcsón a rossz fogát. *Aki* hagyja" (Tamási 85).

Bizonyára nem véletlen, hogy az *aki* névmás két többes számú adata a szépirodalmi stílusból való, amely — mint már több ízben rámutattunk — hajlamos a lazább értelmi egyeztetésre: „Mégis volt *kettő* a *társaim közül, akikkel* szemben gyengének éreztem magam" (Babits 7); „Igen ám, de akkor ki az a magam, és hol találom meg a *sok közül, akiket* itt vagy ott felfedezek, miről ismerem meg?" (Karinthy 21). A többes számú egyeztetést az a körülmény is előmozdíthatta, hogy első mondatunkban partitivusi határozó van a mennyiségnév mellett, a másodikban pedig maga a mennyiségnév szerepel partitivusban; bár a vonatkozó névmás ilyen esetben is állhat egyes számban; vö. „A *bár vendégei között* is akadt *kettő-három, aki* félig hódoló, félig bizalmas mosollyal üdvözölte az ifjúcirillek reménységét" (Heltai 39).

Az *ami* névmás valamennyi — mind a 84 — adatunkban egyes számban marad a mennyiségnév után. Mint a 3.2.2.2.2. pontban láttuk, ez a névmás amúgy is ritkán kerül többes számba, ráadásul a legtöbb esetben (összesen 48-ban, azaz az *ami* példáinak 57,1%-ában) a *minden, sok minden* stb. mennyiségnév áll előtte, amire különösképpen gyakorta utal egyes számú relatívum (vö. KOLLÁNYI 206); pl. „*Minden* idegesíti, *ami* szónoklatra hasonlít"

[11] Vö. „Az Cryftwſnak oſtorozoy kőzzwl *kettő* karhozoth *kyk* karomlottak yſtent" (ÉrsK. 73).

(Dobozy 59); „Itt van *minden, amit* kárhoztattam, *amit* dicsértem, és *minden, amit* mondtam" (Pók 104); „persze itt a tanyán *sok minden* hiányzik, *ami* egyébként a városban megvan" (Sarkadi 54). — Ugyancsak gyakori a *mindaz — ami* korreláció (34 adatban, az *ami* példáinak 40,5%-ában); pl. „Ő is fertőzöttnek érezte *mindazt, ami* erre a házra emlékeztette" (Kosztolányi 55); „hosszú évszázadokon, sőt évezredeken át az ember *mindazt* felfedezte, *ami* e korszerű közlekedési eszközök megalkotásának feltétele volt" (Czére 5); „nem tudjuk visszaadni *mindazt, amit* a fényképezőgép lencséje látott" (ÉM. 8). Itt az egyes számú kongruenciát az a körülmény is előidézhette, hogy a *mindaz* féligmeddig utalószónak tekinthető.

A két vonatkozó névmás leggyakoribb korrelatív használatát szépen mutatja ez a mondatunk: „egy idegen hadsereg ... elpusztíthat *mindent* és *mindenkit, ami* és *aki* még ezután is életben marad" (Nsz. 2). — Egy másik példánkban pedig a kétfajta — a vonatkozó névmással, illetőleg a személyes névmással történő — pronominalizáció jellegzetes számhasználatbeli különbségét figyelhetjük meg: „Ezek közt aztán találtam olyan, nekem megfelelő médiumot, *nem is egyet, akit* rá tudtam vezetni, hogy a végén azt állapítsa meg, amit én előre elhatároztam: szuggeráltam *nekik*, hogy mit mondjanak" (Karinthy 33).

3.3.2.3. Az egyéb névmások közül a korpuszban csupán a visszaható névmással történő pronominalizációra akadt példa, egyes számú egyeztetéssel: „Urasági vagy grófi, azaz közös, amelyből *mindenki* nyalábol, mielőtt meggondolatlan pazarlással a *magáéhoz nyúlna*" (Illyés 29).

3.3.3. A mennyiségnévvel való értelmi egyeztetés a birtokos személyjelezésben is megmutatkozhat, ez rendszerint együtt jár az állítmány hasonló egyeztetésével; pl. „*Mindenki* hallgat, *végzik* tovább a *munkájukat*" (Nagy 104); „*Mindegyik* így beszél, mikor beszegődik. Aztán mikor kanalat *vesznek* a *kezükbe*, kiderül, hogy *fogalmuk* sincs" (Kosztolányi 50); „Mert valóban egyazon lélek *ez a kettő*, s ha *elszakadtak* is egy időre, most *összeömlöttek*, *emlékeik* azonosak, és ... *jellemük, mélyük* is azonos" (Babits 95); — az állítmány egyeztetésétől független példa, a tallózó adatgyűjtésből: „A tengerlakó cápák *legtöbbje* egyenként vagy csapatosan főleg a langyos vizű térségekben ... kóborol; *zsákmányuk* elsősorban makrélákból, heringekből, bonitókból áll" (Népszabadság 1985. júl. 13. 11). — Ha azonban az állítmány alaki egyeztetéses, akkor természetesen a birtokos személyjel is egyes számú; vö. „*Mindenki* szedhetne róluk [ti. gyümölcsöt], *csillapíthatná éhségét* és *szomjúságát*" (Nagy 86).

Másutt viszont a birtokos személyjeles szó értelmi egyeztetése már eleve eldönti a rá következő (tag)mondat állítmányának számhasználatát: „*Mindkettő* föltette, hogy kiböjtöli a másikat. *Haragjuk* egyre gyűlt. Közel *jártak* hozzá, hogy gorombaságokat *mondjanak* egymásnak" (Hunyady 33). — Ellenben a birtokos személyjeles szó alaki egyeztetése itt sem zárja ki a rá következő

(tag)mondatbeli állítmány értelmi egyeztetését; pl. „A szeme *mindkettőnek* csillogott, *arca* kipirult. Vidáman *énekeltek*."

Egyébként a mennyiségnév a f ő n é v i i g e n é v személyragozásában is előidézhet értelmi egyeztetést; vö. „*Mindkettő* tudta, hogy előbb-utóbb el kell *menniük*".

3.3.4. Elkülönített vizsgálatot igényel a *m i n d* s z ó v a l kapcsolatos szöveggrammatikai jellegű egyeztetés kérdése.

3.3.4.1. A *mind* szó g r a m m a t i k a i m i n ő s í t é s e nem egyszerű: egyike a nyelvtani kategorizálás legsikamlósabb eseteinek. Szófaji tekintetben a névmás és a határozószó, mondattani szempontból pedig az értelmező és a számállapot-határozó határsávjában helyezkedik el (vö. Simonyi 1888, 212, 357, 364; 1895, 649; Zolnai Gy. 1893, 163; Lehr 1914, 316—7, 446—51; Klemm 1928a, 139, 151, 194; 1942, 424; 1954, 165; Gombocz 1951, 42; Juhász 316—7; Balázs 1952, 160—6; 1955, 40—50; 1973, 84; Berrár 1957, 63; Hámori 1957, 138—47; Károly 1958a, 34—8; 1961, 154—62; 1962a, 303—4; Tompa 1962, 140; 1976b, 131; B. Lőrinczy 1962, 236; Rácz 1968, 251, 354; Gálffy 1971, 169; stb.; vö. még: ÉrtSz. IV, 1318—9; TESz. II, 925—6).

3.3.4.2. A mondat alanyának az elmaradásával a *mind* — akár értelmezői, akár számállapot-határozói szerepéből — átértékelődhet (látszólagos) alannyá (Zolnai i. h.; Lehr i. h.; Klemm 1928a, 139, 151, 194; Tompa 1962, 140; vö. 1976b, 134; Rácz 1968, 251; vö. uo. 231, 233—4; vö. még: Kelemen J. 1956, 351—2). Ilyenkor az állítmány egyes és többes számba egyaránt kerülhet; pl. „*Mind elment*" vagy „*Mind elmentek*" (vö. az idézetteken kívül még: Joannovics 1874, 346; Balassa é. n.[1], 94; 1943, 376; Dengl 1937, 194; Fábián—Köves 11; Rácz 1969, 246).

Ez az ingadozó egyeztetés csak látszólag a mondategység belügye (ha az volna, itt nem tárgyalnánk): tulajdonképpen s z ö v e g g r a m m a t i k a i jelenség. Tudniillik az állítmány számhasználata nagymértékben függ annak az antecedens főnévnek vagy főnévi csoportnak a nyelvtani számától, illetőleg jelentésétől, amelyet a *mind*-del mintegy névmásítunk.

Jól látta ennek a kongruenciának a kérdését Lehr (1914, 450—1), aki ilyen példákat idéz: „Tudja-e *a tanú? Mind tudja* bizonnyal" (Arany J.: Toldi szerelme III.); „[És jőnek *a zenészek* . . .] *Mind boldogok s vigadnak* | A nyár utoljaig" (Vörösmarty M.: Madárhangok). — Értelmi egyeztetéssel: „*Válogatott nép* az, *mind* derék *emberek*" (Arany J.: Murány ostroma I., id. Varga K. 300). (Vö. még: Klemm 1928a, 151.)

Hasonló névmásítással találkozni a feldolgozott korpuszban is: „Azt hittem, *valamelyik fejes* a barátod. [Bekezdés.] — Ismeretlenül is *mind az*" (Dobozy 92); de: „*az urak* így is rosszul jártak, mert nem tudták, hogy az Ábel fejében víz van, s abba *mind belefulladtak*" (Tamási 7); értelmi egyeztetéssel: „*Az állam* a pénzt húzza ki adóba a néptől, *a képviselő* a szavazatot, *a pap* a lelket s *a fogorvos* a fogat. *Mind* ebből *élnek*" (Tamási 92). Az értelmi egyeztetés azon-

ban a halmozás után persze nem kötelező; vö. „A háború alatt még a dekadencia *krónikása* és *magyarázója, a patologikus* és a halál *szerelmese*, az örvénynyel kacérkodó *esztéta (mind* az *ő szava)* . . ." (Pók 90). — Adataim közt olyanok is akadnak, amelyekben többes számú előzményre egyes szám következik: „Megjöttek *az agárkutyák*, szép *dög vót mind*" (Móricz 36). Egyébként az egyes számú állítmány az alanynak látszó *mind* után gyűjtésemben némileg gyakoribb a többesnél (a korpusz 16 egyes számú adatával 13 többes számú áll szemben).

3.3.4.3. A *mind* szó szöveggrammatikai szerepe azonban nem merül ki anaforikus használatában. Mint mennyiségnévi e l ő z m é n y az új tagmondatban vagy mondatban ugyanúgy kiválthat é r t e l m i e g y e z t e t é s t, akár a többi mennyiségnév.

Ez az értelmi egyeztetés megmutatkozhat az á l l í t m á n y többes számában: „De már a pályaudvaron egész kis csokor ismerős, főként asszonyok, és *mind* hozott valami útravalót, és *nevetnek* és *biztatnak*" (Karinthy 97). — Mindamellett az állítmány ilyenkor is lehet egyes számú: „Szép kerthelyiség volt, tele majdnem minden asztal, legtöbbnyire egészen fiatalokkal, diáklányok és fiúk, munkából jövő kislányok, köztük csúnyák, esetlenek, kövérek, rendetlenek, de *mind* nagy önbizalommal s jóféle örömmel tele, hogy szabad *ideje* van, cukrászdában *töltheti* ismerősökkel" (Sarkadi 19).

A *mind* előzmény utáni n é v m á s í t á s is lehet értelmi egyeztetéses; tehát többes számba kerülhet például a személyes vagy a mutató névmás: „Vidd el *mind*, nekem *ezek* nem kellenek!"; — a vonatkozó névmás: „*Mind* eljöttek, *akiket* meghívtam"; de vö.: „Előre hát, *mind, aki* költő . . ." (Petőfi S.: A XIX. század költői).

3.4. AZ EGYES SZÁMÚ FŐNÉV + MÁS MONDATRÉSZ MINT IRÁNYÍTÓ TAG

Ezen a kategórián belül más mondatrészen természetesen főleg a társhatározó, illetőleg a kölcsönös (reciprok) viszony egyik partnerét kifejező határozó értendő, de más bővítményekkel is kell számolni, elsősorban a névmásítás vizsgálatakor.

3.4.1. Ha az egyes számú alanyhoz társhatározó vagy reciprok vonzat jellegű határozó kapcsolódik, akkor az azonos mondategységbeli állítmány mai köz- és irodalmi nyelvünkben — mint a 2.4. fejezetben kimutattuk — igen csekély kivétellel egyes számba kerül. Ha azonban ehhez a mondategységhez egy új tagmondat, illetőleg egy új mondat csatlakozik, annak az állítmánya többes számba csaphat át.[12]

[12] Ez a jelenség nem ismeretlen a régi nyelvben, illetőleg a nyelvjárásokban sem; vö. „*felkele* azert *az papa az Cazarokkal: es mind az köffeűel:* es eufemianufnak hazahoz *menenek* : Tunc imperatores Archadius et Honorius una cum pontifice Innocentio ad

3.4.1.1. Az efféle mondatszerkezetre korpuszunk csak kevés példát tartalmaz, legtöbbet mégis arra az esetre, ha az előzményben 3. személyű explicit alany van (23 adat). Így az idevágó adatszámok megoszlását táblázatba foglalhatom (l. a 16. táblázatot):

16. táblázat

Az állítmány	a) egyes számú	b) többes számú	Összesen
A) mellérendelő szintagma második tagja	2	0	2
B) mellérendelt tagmondatban van	5	6	11
C) alárendelt tagmondatban van	0	3	3
D) fölérendelt tagmondatban van	0	0	0
E) új mondatban van	0	7	7
Összesen	7	16	23

Az adatok összesége tehát itt is — akárcsak egyéb előzmény után — a többes számú egyeztetés fölényét mutatja (69,6%-nyi részesedéssel), s ez a fölény legerősebben szintén a mondathatáron túl, az új mondatban érvényesül.

Példák az adatolt típusokra:

A)a) „Ez nem kevesebb, mintha *a fejedelemné a kapusnéval* sütyörög és *ölelkezik*" (Illyés 82).

B)a) „küzdelmei nyomban megszűnnének, ha *ő* most *ezzel a férfival* eltűnne, *elmenne* isten tudja hová" (Török 79).

B)b) „*Kovács tiszteletes úr* kart karba öltve sétál *egy másik úrral* — úrnak bizonnyal úr, ruha nélkül is, ha már *a pap* így összekapaszkodik *vele* —, fölalá *járnak* a víz szélén" (Nagy 69); — az előzménybeli szabad társhatározós viszony a reciprokba is átcsaphat: „*Arafat a két államfővel* együtt utazott

domum praedicti viri *venerunt*" (KazK. 77); „Ennek vtanna *apapa: . . . ómaga fel veve az czazarokal* azent teſtet es mikoron *vinnyk* avaraſnak kőzepen: hire leen akeez nepnek hog meg leltek az iſtennek zolgaiat : Tunc *pontifex cum imperatoribus* posuerunt corpus in honorato feretro: et *duxerunt* in mediam civitatem, et nuntiatum est populo inventum esse hominem Dei" (LobkK. 241—2); — ill.: „felült *a király a leányával* [a hintóba], s *elhajtottak* az alá a cím alá" (Gálffy 1979, 16, Marosmagyaró).

Alexandriából Kairóba, és már a különvonaton *folytatták az eszmecserét* a palesztinai kérdésről" (MH. 5).

C)b) „Tavaly decemberben *H. M. társaival együtt* Dunaújvárosból Előszállásra utazott vonattal, hogy *részt vegyenek* a község művelődési otthonában rendezett táncmulatságon" (F. 8).

E)b) „*Blanche kisasszony a gróffal* az utca túlsó soráról leste, mikor nyitom ki az ablakot. Amikor *megpillantottak*, VII. Emánuel odakiáltotta nekem . . ." (Heltai 43).

Az adatok csekély száma miatt nincs értelme firtatni stilisztikai megoszlásukat az egyes típusokon belül, csupán annyit jegyzek meg, hogy a 23 adatból 14 a szépirodalmi stílusrétegből kerül ki, 8 a publicisztikaiból s mindössze egyetlen adat a tudományos ismeretterjesztés területéről.

3.4.1.2. Még kevesebb — mindössze 8 — adat példázza azt az esetet, amelyben a 3. személyű alany már az előzményben is implicit. Példák az egyes számú folytatásra (5 adat); — mellérendelt tagmondatban: „Margit nyomban *Péter után* sietett . . . Rövid keresés után *reá* is talált: ott ült a kerti lugasban egy kis *társasággal*, és közömbös dolgokról *beszélgetett*" (Török 80; az utolsó tagmondat állítmánya a reciprok viszony kifejezésének ellenére is egyes számban maradt); — alárendelt tagmondatban: „Ennek [ti. *az új stílusnak]* építészeti és más föltételei még hiányoztak; ehelyett — legjobbjai között *Bieber Károllyal, Páder Nándorral, Sima Sándorral, Sóty Zoltánnal* — elsősorban arra törekedett, hogy az átmeneti idő bizonytalanságaiból *kivezesse* a művészi színvonalú vaskovácsolást" (ÉT. 27—9); — új mondatban: „*A pincér* is előkerült, s *a cigány fickóval együtt* minden kérdés nélkül borospalackokat rakott az asztalra. Négyet-ötöt *hozott*" (Móricz 65); — a többes számú állítmányra (3 adat); — mellérendelt tagmondatban: „Úgy jár, mint Hajdu József, *aki* ha hazaér és megismerkedik *Fleischernével*, s *beszélgetni kezdenek* arról, mi újság Pesten, hát olyanokat mond, hogy . . ." (Nagy 83); — új mondatban: „Első nagyobb megbízása [ti. *Breuer Marcellé]* . . . a párizsi UNESCO székház volt, melyet B. Zehrfuss francia és P. L. Nervi olasz *építészekkel együtt* alkotott meg. A Place de la Fontenois negyedkör alakú beépítési előírásához alkalmazkodva *jutottak el* közismert *megoldásukhoz*" (Kósa 118).

Ebben a típusban találkozni olyan mondattal is, amelyben a mondategység határán túl, az új tagmondatban is egyes számban marad az állítmány, s csak a következő tagmondatban vált át többesre: „De hiszen — mondja —, nem fél *ő* az ördögtől sem, tud *ő* puskával bánni; azelőtt, amíg bírta, együtt vadászott *férjével*, sok havas éjszakát kint *töltött* fedél nélkül; csikorgó télben együtt *járták* a prémvadászok fáradságos napi sétáját" (Széchenyi 81).

3.4.1.3. Ha az előzményben az alany egyes szám 1. vagy 2. személyű, ennek egyes számú állítmánya az esetek többségében szintén átcsap többesbe (a kor-

puszbeli 7 adat közül hatban); pl. mellérendelő tagmondatban: „*Etelkával* már egész bizalmas voltam, *játszottunk*, mint két gyermek" (Babits 77); — alárendelő tagmondatban: „azon alkudozom *Andyval*, hogy *gyerünk* lefelé" (Széchenyi 100); — új mondatban: „később felkért engemet a bakter, hogy legyek nála vendég, s egyem *vele* paszujkalevest. Utána meggypálinkát is *ittunk*" (Tamási 85).

Az egyetlen egyes számú állítmány alárendelt tagmondatban fordul elő: „*én* addigelé olyan jó barátságban voltam *édesapámmal*, hogy véle meg is *beszéltem* az égvilágon mindent!" (Tamási 12). Érdekes, hogy az előzményben explicit alany van, s alkalmasint ennek a hatására marad egyes számban a mellékmondat állítmánya, annak ellenére, hogy kölcsönös viszonyt fejez ki, akárcsak az előzmény.

Érdemes feleleveníteni, hogy ha nem az alany, hanem a határozó kerül 1. vagy 2. személybe, ez a körülmény a mondategységen belül nem teheti 1. vagy 2. személyűvé az állítmányt: **A fiú velem sétálunk; *A fiú veled sétáltok* (l. a 2.4.3. pontban mondottakat). A mondategységen túl azonban bekövetkezhet az efféle személyváltás: „Ma munkaidő után *az egész tanácsháza átjött velem*, hogy *végezzünk* már a pucolással" (Örkény 76).

3.4.1.4. Előfordulhat, hogy az előzménybeli egyes számú alany nem társ-, illetőleg reciprok határozóval, hanem más mondatrésszel párosul, s vele együtt tölti be a rá következő tagmondat vagy mondat implicit alanyának szerepét. Az új tagmondat, illetőleg az új mondat állítmánya ilyenkor — adataim szerint — mindig többes számba kerül. A következő típusokkal számolhatunk:

3.4.1.4.1. Az előzményben egyes szám 3. személyű explicit alany van, s ez tárggyal párosul (a korpuszban 7 adat). Az állítmány többesbe való átcsapása megtörténhet mellérendelt tagmondatban: „*Balogh* erre összeszedte *barátait*, s botokkal és karókkal felszerelve *vonultak* a presszóhoz" (MN. 6); — alárendelt tagmondatban: „*Péter* maga mellett látta *az asszonyt*, amint egy virágzó, végtelen fasorban *haladnak* karonfogva" (Török 48); — új mondatban: „*A Jóska* szereti *az Etelt*, de akadályok vannak. Ha *legyőzik* az akadályokat, és *egymáséi lesznek*, kész a vígjáték" (Nagy 75).

3.4.1.4.2. Az előzményben az egyes szám 3. személyű explicit alany határozóval párosul. A korpusz idevágó 2 adatában az állítmány többes számba való átcsapása alárendelt (de mellérendelő jellegű) tagmondatban, illetőleg új mondatban megy végbe: „*Ez a város* [ti. St. Paul] jóformán hozzánőtt a szomszédos *Minneapolishoz*, amiért is »Twin Cities« — Ikervárosok — néven *ismeretesek*" (Széchenyi 30); — ill. (figyelemreméltó reciprok előzménnyel): „*Mrs. Haxton* meg volt elégedve *a pincérrel*. És *Leonidasnak* [ti. a pincérnek] is kedvére való volt *a hölgy*. . . . De a reggeli végére . . . meghitt viszonyba *kerültek*" (Hunyady 24).

3.4.1.4.3. Az előzményben az egyes szám 3. személyű explicit alany birtokos jelzővel párosul (3 adat); az állítmány többesbe csap át mellérendelt tagmondatban: „Befutott a rádiósok kocsija Fikár László riporterrel, *aki a gyereksereg* élére állt és együttesen *megrohamozták* a Köztisztasági Hivatalt a lapátokért" (Nsz. 4); — alárendelt tagmondatban: „Itt jó dolgod lesz — sietett *Ficsor a méltóságos asszony* segítségére, hogy közös erővel *bírják* elhatározásra" (Kosztolányi 51); — új mondatban: „*Tom Haxton az asszony* férje volt. Tizenöt éve *éltek* külön" (Hunyady 9).

3.4.1.4.4. Az előzménybeli 3. személyű implicit alany tárggyal párosul. A 2 korpuszbeli adat mellérendeléssel folytatódik; pl. „Minden óvatosság ellenére megcsúszik *az utolsó előtti ló*. Kapkodva igyekszik megkapaszkodni, de elveszti egyensúlyát, oldalára esik, elkezd gurulni, magával rántja *a következőt, hömpölyögnek* vagy húsz métert" (Széchenyi 90).

3.4.1.4.5. Az előzménybeli 3. személyű implicit alany határozóval párosul (2 korpuszbeli adat, a folytatásban mellérendelt tagmondattal, illetőleg új mondattal): „Aztán siet haza *Kisné*, kiált *a lányának*, Bözsinek, *tanakodnak*" (Nagy 19); — ill.: „[A 17 éves betanított *munkásnő*] *édesanyjával* is elolvastatta Kosztolányi »Édes Anna« című regényét. *Meg is beszélték*" (L. 161).

3.4.1.4.6. Előfordulhat, hogy az előzménybeli alany 1. vagy 2. személyű, a többesre váltás persze ilyenkor is bekövetkezik. Néhány példa: explicit egyes szám 1. személyű alany + tárgy előzménnyel, mellérendelt tagmondatbeli folytatással: „*Én* lelkes érzéseimmel jól kiegészítettem *ezt a hideg kedélyt*, és kölcsönösen *imponáltunk* egymásnak" (Babits 66); — implicit egyes szám 1. személyű alany + határozó előzménnyel, alárendelt tagmondatbeli folytatással: „*Szerettem volna* megfogni a kezét, és azt mondani *neki*, hogy ne eresszen el engem, hanem *szövetkezzünk* a további keresetre" (Tamási 58); — implicit 1. személyű alany + tárgy előzménnyel, új mondatbeli folytatással: „Délután lesétálunk a kikötőbe, megkeressük *hajónkat, a Yukont*. Kíváncsi vagyok, *tetszünk-e* egymásnak ?" (Széchenyi 36).

3.4.1.4.7. Az is megesik, hogy előzménybeli főnevek közül egyik sem alany, hanem más-más mondatrész; pl. különböző határozók: „hajszolt szeme *egyik társáról a másikra* ugrik: vajon *elhiszik-e* neki valaha is, hogy el akarta pusztítani magát" (Dobozy 61); „Közelítsünk a függő *mágnestű északi sarkához* egy kezünkben tartott *mágneses kötőtű északi sarkával* — *taszítják* egymást" (Üveges 52).

3.4.2. A következőkben áttekintjük a határozóval, illetőleg egyéb mondatrésszel bővített főnév névmásítását.

3.4.2.1. Az anaforikus személyes és mutató névmás az ilyen előzménnyel értelmileg egyezik, vagyis többes számba kerül; pl.

alany + társhatározó előzménnyel: „Van tehát *kastély* is, hatalmas, gyönyörű park közepén *teniszpályával*, mesterséges *tóval*, *gyümölcsössel* és fejedelmi *allékkal*, és *mindezek körül* remekbe kovácsolt vaskerítéssel" (Illyés 5); „*Farkas Mihályné két kolleganőjével* ... naponta hatvan-hetven olvasó kérését [,] kívánságát igyekszik teljesíteni. *Ők* hárman, közvetlenül is kapcsolatban vannak a város lakóival" (N. 5); — alany + tárgy előzménnyel: „Barnabás István *leányát*, Julist, elvette *Bugyi Mihály*, és *őróluk* maradtak Bugyiékra a holmik" (Nagy 90); — alany + egyéb határozó: „*Az óriási kan* éppen felkapaszkodott *egy kocára* ... A kanász nyugodtan szemléli *őket*" (Nagy 22); „*Wright* mindig nagy tisztelettel beszélt *mesteréről*, még akkor is, amikor Wright hibájából a kapcsolat megszakadt *köztük*" (Kósa 17).

Mint előzőleg (a 2.4.3.2.2. pontban) már említettük, implicit alany + társhatározó esetén kataforikus névmásításra is akad példa a korpuszban: „Lám, *Májer* is boldog volt, mert Sárközyék megérkeztek; *rájuk* mosolyogtam, amint szótalan eltáncoltak mellettem *az Ellával*" (Babits 18).

3.4.2.2. A többi névmás közül a vonatkozó és a visszaható csak 1-1 adattal van képviselve, mindkettő többes számú: „A hajrában erősített a nyíregyházi csapat, *helyzet helyzet után* adódott, *melyekből* egyet sikerült értékesíteni" (Népsport 1977. aug. 14. 2); ill.: „*Mrs. Haxton* egyedül maradt legújabb *gavallérjával*. *Magukhoz* vették a whiskys palackot és a jeget" (Hunyady 79). — Több példa akad a számnévhez közel álló *mindkettő*, *mindketten* formák anaforikus szerepére (ilyenek a mennyiségjelzős főnév után is gyakran előfordulnak, l. a 3.2.2.3. pontban mondottakat): alany + társhatározó előzménnyel: „a nézők közé csatlakozott Hewitt kapitány, *aki Tóth Istvánnal* sétált a fedélzeten. *Mindketten* megálltak udvarias távolságra a pingpong asztaltól" (Hunyady 47); — alany + tárgy előzménnyel: „A hagyományosan komponált zene esetében a szólót játszó *muzsikust* az együttes *többi tagja* csak »kíséri«, ezúttal azonban *mindhárman*, kivételes technikai felkészültséggel, kollektív »improvizációs szóló-zenét« produkáltak" (MN. 4); — alany + egyéb határozó előzménnyel: „De a tilalomból csak az lett, hogy *az asszony vele* is megkóstoltatta a koktéljét. Hamar beszeszeltek *mind a ketten*" (Hunyady 29—30); implicit alannyal is: „Kicsit elmosolyodott *[Kerek Ferkó]* s kicsit kíváncsian, kicsit félve nézett *a lányra*. Aztán *mind a ketten* várták az első szót" (Móricz 94); — alany + egyéb határozó + birtokos jelző előzménnyel: „Hisz ezeknél éppen az teszi a megoszlást, hogy *az egyik személyiség* nem tud *a másikról*, nem rendelkezik *a másiknak* emlékeivel; de különben *mind a kettő* teljességgel a valóságban él" (Babits 62).

3.4.3. A főnév + társhatározó, ill. más mondatrész képletű előzménnyel való értelmi egyeztetés a birtokos személyjelezésben is megmutatkozik, ez rendszerint együtt jár az új (tag)mondatbeli állítmány hasonló egyeztetésével; pl. „Mrs. Haxton megtudta, hogy *a férje egy másik nővel* állt

össze. . . . Társaságba nem *járnak* rendezetlen *viszonyuk* miatt" (Hunyady 9); — ill.: „A szomszéd szobában *[Bodonyi bácsi]* felcibálta *Vincze barátját*, aki egy széken keresztüldőlve aludt, s együtt *elindultak* szent *kötelességüket* teljesíteni" (Móricz 83). A birtokos személyjeles szó értelmi egyeztetése azonban megtörténhet az állítmányétól függetlenül is (további egyeztetését is befolyásolva): „Tatán is csak *mint a válogatott keret tagja* tartózkodtam *több társammal együtt* . . . Az volt *a feladatunk*, hogy az olimpiások *edzőpartnereiként* mindent *megtegyünk* az ő sikeres müncheni szereplésük érdekében" (DM. 6). Hasonló értelmi egyeztetés a mondategységen belül is bekövetkezhet, függetlenül az állítmány alaki egyeztetésétől: „Miután belefáradt abba, hogy *urával együtt mint szövetséges vitassa* meg *é l e t ü k* nagy, sohase szűnő gondját, efféle zendülésekkel adott kifejezést bosszúságának" (Kosztolányi 16).

3.5. A HALMOZOTT JELZŐJŰ FŐNÉV MINT IRÁNYÍTÓ TAG

Ebben a kategóriában *az első és második helyezett* típusú halmozott jelzőjű főnévnek, s ehhez kapcsolódva *a zsír- és olajszag* típusú halmozott főneveknek a mondategység határán túlnyúló egyeztetési hatásával foglalkozunk.

3.5.1. Az ilyen szerkezetű a l a n y mellett az azonos mondategységbeli á l l í t m á n y — mint a 2.5. fejezetben kimutattam — az esetek túlnyomó többségében egyes számba kerül; de az implicit alanyú folytatásban (új tagmondatban vagy mondatban) átcsaphat többes számba is. MÁRTON (74) a halmozott főnévi alanyok tárgyalása során a többes számú állítmányt helyesnek minősíti az ilyen szerkezetű mondatokban: „*A cseh és a bolgár kormányküldöttség* tegnap este érkezett meg a román fővárosba. Ma tisztelgő látogatást *tettek* a miniszterelnöknél". Ilyenkor — mint Márton példája is mutatja — az új mondatra nézve kötelező szöveggrammatikai szabályként működik az állítmány értelmi egyeztetése.

A korpusznak idevágó — mindössze 6 — adata közül 4-ben egyes számú, 2-ben pedig többes számú az állítmány. E g y e s s z á m ú állítmány található a l á r e n d e l t t a g m o n d a t b a n: „*Egy amerikai* . . . *és egy osztrák* . . . *mérnök* szinte egyidőben jött arra a gondolatra . . ., hogy az izzószál és az anódlemez közé egy átlyuggatott lemezt, úgynevezett rácsot *iktasson*" (Üveges 102); — a l á - és m e l l é r e n d e l t t a g m o n d a t b a n vegyesen: „*az egyéni és a társadalmi ízlés*, bár rendkívül sokféle és eltérő minőségű elemből *építkezik*, ezt a sokféleséget és különbözőséget nem tetszőleges és esetleges formában valósítja meg, hanem a belső szerveződés határozott jegyeit magán viselő szerkezetet *alkot*" (L. 155). — T ö b b e s s z á m ú állítmány m e l l é r e n d e l t tagmondatban jön elő (ez közelebb áll az új mondathoz, mint az alárendelt tagmondat): „A hejőcsabai nagyberuházás felvonulási előkészületeit már megkezdte *a 31-es építőipari és a Borsod megyei*

Mélyépítő Vállalat, s a kitavaszodáskor *fognak hozzá* az építési munkákhoz" (Nsz. 1); másik példámban a többes szám — fonák módon — visszavált egyesre: „Ezekben a csoportokban nem különül el egymástól napszakonként *az iskolai és a napközis tevékenység*, hanem arányosan elosztva *váltakoznak*, s így a tanulók otthoni felkészülését szükségtelenné *teszi*[!]" (Z. 5; a többes számú állítmány itt kölcsönösséget fejez ki, s ez a körülmény is indokolja használatát). A tallózó adatgyűjtés alárendelt — igaz, mellérendelő jellegű — tagmondatban is felszínre hoz többes számú állítmányt, gyűjtőnévi jellegű jelzett szóval: „*A magyar és az olasz csapat* kedden délelőtt együttesen ellátogatott a nemzetközi vásárra, ahol fogadáson *vettek* részt" (Népszabadság 1968. máj. 22. 12).

Ha az előzmény nem az alany szerepét tölti be, a folytatás állítmánya szintén többes számba kívánkozik: „Az általam imént felolvasott nyilatkozat kifejezésre juttatja *a szovjet és az amerikai kormány* legmagasabb szintű elkötelezettségét arra, hogy *elérjék* ezt a célt" (MN. 2).

3.5.2. Rátérve a névmásításra, azt állapíthatjuk meg, hogy az anaforikus használatú személyes és mutató névmás a vizsgált előzmény után rendszerint többes számba kerül, értelmi egyeztetéssel. Ez a névmásítás végbemehet mellérendelt mondatban (1 adat): „Van ugyan *egy olasz, egy svéd, egy lengyel, egy csehszlovák meg egy japán pavilon* is, de *ezek* nem sok vizet zavarnak" (Széchenyi 28); — új mondatban (4 adat): „Forrasszunk üvegcsőbe *egy korong alakú és egy K alakú fémet*. Kössük *hozzájuk* egy több ezer voltos egyenfeszültségű áramforrás sarkait" (Öveges 88); érdekes a halmozott jelzőkre való visszautalás a következő adatban: „*Alkotó és tanító értelmiségről* szoktak beszélni. *Ezek* azonban nem szétválasztó, hanem összekötő, összekapcsoló jelzők kell hogy legyenek" (L. 118).

Az egyes számú névmásításnak egyetlen korpuszbeli jelentkezését is tüstént követi a többes számú: „*A* B_3-, B_4-, B_5-*vitamin* például az ember számára nem vitamin, mert nincs *rá* kívülről szüksége, hiszen maga is fel tudja építeni *azokat*" (Kontra 63). Tehát a halmozott jelzőjű főnévi előzménnyel kapcsolatban is megfigyelhetni, milyen erős szöveggrammatikai szabály a névmásításban a többes szám alkalmazása, vagyis az értelmi egyeztetés. Tóth Gyula (9) is a többes számú névmás használatát mutatja ki ilyen előzmény után Arany prózájából: „ha *egyik vagy másik jellem* conceptiójában typikus is, a kivitelben szerző sok eredeti apró vonással tudta *őket* érdekessé tenni".

Az egyéb névmások közül a visszahatók rendszerint az új (tag)mondat állítmányához kapcsolódik, s annak a számhasználatát követi: „A legutolsó évek óta már *a hanglemez- és filmtechnika* is úgy dolgozik, hogy legelőször mágneses úton veszi fel a hangot, és ezt *alakítja át* azután a *maga* sajátos eszközeivel mechanikai vagy optikai jellé" (Tábori 120). — A vonatkozó névmás, melynek egyeztetése csak kevéssé szöveggrammatikai jellegű —

mint más kategóriákban is –, egyaránt kerülhet egyes és többes számba (de ez utóbbinak a fölényével): „Különösen nagy sikere volt *a május elseji, az augusztus 20-i, az Anna-báli és a szüreti mulatságnak, amelyen* több tízezren vettek részt" (EH. 8); – ill.: „Tekintetem nyugtalan madárként rebbent *hol az egyik, hol a másik öreg arcra, amelyeket* oly egyformára faragott a közös sors" (Illyés 55); „Mindenekelőtt *a verseny- és a törzsgárda-szabályzatról* kell szólni, *amelyeknek* mindegyike nemcsak elveket, hanem gyakorlati tennivalókat is rögzít" (ÉM. 3); vö. még a tallózó adatgyűjtésből: „mellé van rendelve kizáró ellentétes utótagként *a 4., 5. és 6. tagmondat, melyek* egymással egyszerű kapcsolatos mellérendelő viszonyban állnak" (Mondattani elemzések. 1985. 346). – Végül itt is találkozni á l t a l á n o s n é v m á s i, illetőleg s z á m n é v h e z k ö z e l á l l ó n é v m á s i visszautalással: „Az erjedésnek több formája ismeretes. Van *alkoholos, ecetsavas és tejsavas erjedés. Valamennyinek* az a lényege, hogy a folyamat során a bonyolult szénvegyületek egyszerűbbekké alakulnak át" (Kontra 60); – ill.: „*Akár induktív, akár kapacitív ellenállás* van az ohmikus ellenállást is tartalmazó áramkörben, *mindkettő* növeli az összes ellenállást" (Öveges 121).

3.5.3. A tárgyalt előzménnyel való értelmi egyeztetés a b i r t o k o s s z e m é l y j e l e z é s b e n is megmutatkozhat; ez rendszerint együtt jár az állítmány hasonló egyeztetésével: „Börtönben ismerkedett meg *Lázár János szekszárdi és Bálint Tibor budapesti lakos,* és abban *állapodott meg,* hogy *szabadulásuk* után újabb bűncselekményekre *indulnak*" (Magyar Nemzet 1977. máj. 21. 6; érdekes, hogy az állítmány csak „a második ütemben" került többes számba: az előzményt közvetlenül követő tagmondatban még egyes számú maradt, a kölcsönös viszony kifejezésének ellenére is: *állapodott meg).* A birtokos személyjeles szó értelmi egyeztetése azonban független is lehet az állítmányétól, sőt idézendő példámban szabálytalan módon rántja többesbe saját állítmányát: „*az izraeli és az amerikai fél* manőverezésre igyekszik kárhoztatni a Jarring-missziót. *Erőfeszítésük* nem a békés rendezés előkészítését, hanem az időhúzást *szolgálják*[!]" (Népszabadság 1971. jan. 26. 1). A birtokos személyjeles értelmi egyeztetés itt is végbemehet a mondategységen belül, a mondategység állítmányának alaki egyeztetése ellenére is: „A határozói *j e l e n t é s ü k e t* is részben megőrző *egyrészt . . . másrészt; részben . . . részben; részint . . . részint; hol . . . hol kötőszópár* a mondatok tartalmának egyszerre összefoglaló meg megosztó jelleget is *kölcsönöz*" (MMNyR. 2: 417). – Ugyancsak a mondategységen belül mutatkozik meg anyagunkban a f ő n é v i i g e n é v s z e m é l y r a g j á n a k értelmi egyeztetése: ez a folytatásban irreverzibilissé teszi az implicit alanyú állítmány s a vele kapcsolatos birtokos személyjeles szó többes számú, értelmi egyeztetését: „*Egy skót és egy amerikai léghajósnak* elsőízben sikerült *á t k e l n i ü k* az ötezer méter magas Monte Rosa csúcs felett. A svájci Zermatt üdülőhelyről *szálltak* fel négyezer köbméteres *ballonjukkal*" (DM 8).

3.6. KÉT VAGY TÖBB EGYES SZÁMÚ (HALMOZOTT) FŐNÉV MINT IRÁNYÍTÓ TAG

3.6.1. Ha a mondat alanya két vagy több egyes számú (halmozott) főnév, az állítmány — mint a 2.6. fejezetben láttuk — bizonyos feltételek esetén már a mondategységen belül is többes számba kerülhet (a vizsgált korpusz idevágó adatainak 6,9%-ában).

Ha azonban az egyeztetés túllépi a mondategység határát, az implicit alanyú új tagmondatban, illetőleg mondatban többes számba csaphat át az állítmány akkor is, ha az előzményben, vagyis az első mondategységen belül egyes számban szerepelt.

3.6.1.1. Ezzel a kérdéssel eddigi szakirodalmunk nemigen foglalkozott, mégis idézhetünk néhány ide vonatkozó megjegyzést.

DENGL (1937, 193) megállapítja, hogy a több egyes számú alanyra vonatkozó állítmány a távolabbi mondatban többes számba kerül: „Az osztrák *miniszterelnök* és *külügyminiszter* késő este *érkezett* meg; másnap mindjárt látogatást *tettek* a kormány fejénél". Denglhez hasonlóan nyilatkozik BENCÉDY (91). Példamondata: „*Vietnam* és *Franciaország megállapodott* a fegyverszünet feltételeiben. *Kikötötték*, hogy ..." — MÁRTON (74) — jóllehet téves megokolással (többes számú előzményre hivatkozva) — értelmi egyeztetésesnek minősíti s így nem kifogásolja az alábbi mondatkapcsolatot: „Az RNK Írószövetségének *elnöke* és *titkára* Kolozsvárra *érkezett*. Szerdán előadást *tartottak* a színházban". — DIENES DÓRA (1978, 27) az alany hiányával foglalkozva megállapítja: „Természetesen akkor is többes számú az állítmány, ha az alany több egyes számú főnév lenne, feltéve, hogy nincsenek feltüntetve a mondategységben". Példáit Móricz Zsigmondnak Rokonok című regényéből veszi: „nem is *ismerték* közelebbről egymást"; „Így karonfogva *mentek* a Ferenc József körúton végig a városháza felé". Az előzmény mindkét esetben: *Kardics és Pista*. — Legújabban TOMPA (1980a, 148) az alábbiakat állapítja meg: „Ha a mondatnak több egyes számú alanya van, az állítmány általában magyarosabb egyes számban. Pl.: a *búza* és a *rozs* jól *fejlődött; Nagy Gábor* és *Papp Kálmán* 1000—1000 forint jutalmat *kapott*. Személyeket jelentő alanyok mellett azonban nem idegenszerű a többes számú állítmány sem, például utóbbi példánkban: jutalmat *kaptak*. Csak az alanyok elé tett állítmányt tesszük ilyenkor is rendesen egyes számba: jutalmat *kapott* N. G. és P. G. [!] : 1000—1000 forintot. (De ilyenkor egy következő mondatban már inkább többes számban beszélünk róluk: azóta már bizonyára *el is költötték* a pénzt.)" (A ritkítás tőlem való. R. E.)

Előfordul, hogy a halmozott egyes számú főnévi előzmény nem az alany szerepét tölti be. Ilyen szerkezetű az a mondat is, amelynek egyeztetését BALÁZS (é. n., 13) hibásnak minősíti: „az igazgató vállalati kocsin küldte *a titkárnőt* és *az anyagbeszerzőt* Budapestre, hogy *vásároljon* egy teljes igazgatói-

iroda-berendezést". Balázs szerint ilyenkor a mellékmondat állítmányának ugyancsak többes számba kell kerülnie: *vásároljanak*.

Akad azonban ellenvélemény is. BENKŐ LÁSZLÓ (1957, 336) csúnya egyeztetési hibát vél fölfedezni az alábbi mondatban, amely a megengedő mondat kötőszavairól szól, és a Magyar nyelvhelyesség című kézikönyv 1. kiadásából való: „Ezek közül a *mikor*, *amikor* és *közben* még ma sem egészen *irodalmi*, bár eléggé *ismeretesek*" (12). Érdekes, hogy a Benkőtől idézett szerző, Tompa József a 2. kiadásban (18) már egyes számba teszi a második tagmondat állítmányát: *ismeretes*. — RUZSICZKY (1961b, 20) a következőképpen nyilatkozik: „Két vagy több egyes számú alany mellett szintén magyarosabb az állítmány egyes számban, nemcsak a főmondaté, hanem a főmondattól függő mellékmondaté is. E mondatban tehát: »*Angelo* és *öccse* ült éjszakánként a halászbárkába, hogy *megkeressék* a család kenyerét« (MIfj. 1960. XII. 31—5) szerencsésebb lett volna — miként a főmondat állítmányát — a mellékmondatét is egyes számba tenni: *megkeresse*."

3.6.1.2. A tárgyalt mondattípusnak régi nyelvi és nyelvjárási használatával nemigen foglalkoztak. Mindamellett érdekes, hogy a nyelvjárásokból idézhetők olyan mondatok, amelyekben az állítmány többes számba csap át: „*Odanéz Vasgyuró* és *Fanyövő* és nagyon *csodálkoztak*"; „Azt *határozta el* az öreg *kiráj* és *a felesége*, hogy *el fognak menni*" (Pandur Péter meséiből idézi őket KLEMM 1954, 171). — Ellenben a régi nyelvből olyan példa is felhozható, amelyben az új tagmondat állítmánya nem csap át többesbe: „Es vg *bèménè kiȝal* ȝ *Aman* hog *innèc kiȝalne azzonnal*" (BécsiK. 63, id. HÁMORI 1956, 220). Magam ehhez hozzátehetem, hogy a latin minta ellenére alakult így az egyeztetés; vö. „Intravit itaque rex et Aman, ut *biberent* cum regina".

3.6.1.3. Vizsgáljuk meg korpuszunkat, s vonjuk le az elemzés idevágó tanulságait.

Úgy látszik, hogy — akárcsak a gyűjtőnévi, mennyiségjelzős főnévi és mennyiségnévi előzmény után — a két vagy több egyes számú főnévi előzmény esetében szintén nem a szemantikai tényezők döntenek a mondategység határán túl érvényesülő egyeztetés alakulásában, hanem a szintaktikai, illetőleg szöveggrammatikai mozzanatok. Vö. „Ha zárjuk az áramkört, *a tekercs* és a tekercsben elhelyezett *lágyvas* mágnesessé *válik*, és magához *vonzza* a közvetlen közelében elhelyezett vasrudacskát" (Tábori 46; az előzményben a halmozott főnevek a l a n y i szerepűek, és a folytatás új t a g m o n d a t b a n áll); de: „Szegecseljünk vagy forrasszunk egymáshoz *egy rézlemezt* és *egy vaslemezt*. Ha *melegednek*, akkor a réz jobban kitágul, mint a vas" (Öveges 41; az előzményben a halmozott főnevek n e m a l a n y i szerepűek, és a folytatás új m o n d a t b a kerül).

A következőkben bemutatjuk az idevágó adatoknak szintaktikai (szöveggrammatikai) megoszlását, a 17. táblázat segítségével.

Példák az egyes típusokra:

17. táblázat

Az állítmány	1. A halmozott egyes számú főnevek az előzményben alanyok					2. A halmozott egyes számú főnevek az előzményben nem alanyok					Összesen				
	a) egyes számú		b) többes számú		összesen	a) egyes számú		b) többes számú		összesen	a) egyes számú		b) többes számú		összesen
	db	%	db	%	db	db	%	db	%	db	db	%	db	%	db
A) mellérendelő szintagma második tagja	9	100	0	0	9	—	—	—	—	—	9	100	0	0	9
B) mellérendelt tagmondatban van	34	77,3	10	22,7	44	0		0		0	34	77,3	10	22,7	44
C) alárendelt tagmondatban van	7	50,0	7	50,0	14	1		2		3	8	47,1	9	52,9	17
D) fölérendelt tagmondatban van	0		0		0	0		2		2	0		2		2
E) új mondatban van	3	21,4	11	78,6	14	0		2		2	3	18,8	13	81,3	16
Összesen	53	65,4	28	34,6	81	1	14,3	6	85,7	7	54	61,4	34	38,6	88

A)1.a) „Hogy egy *jobbágy* vagy *rabszolga* mit evett és *tervezett* mondjuk Szent László alatt, arról elenyésző keveset tudunk" (Illyés 61—2).

A)1.b) Nincs adat.

A)2.a) Nem lehetséges.

A)2.b) Nem lehetséges.

B)1.a) „Hasonló *levél* már máskor is érkezett, sőt szóbeli *üzenet* is, de nem *vezetett* a fiú nyomára" (Nagy 62).

B)1.b) „A pályázaton *Corbu* és *tervezőtársa*, Pierre Jeanneret ... szintén részt vett, és el is *nyerték* a kitűzött tíz első díj egyikét" (Kósa 64).

B)2.a) Nincs adat. — A tallózó adatgyűjtésből: „*A gépkocsivezetőnek* és Halász István 39 éves *kocsikísérőnek* sikerült e l h a g y n i a a vezetőfülkét, és a víz felszínére *vergődött*" (Népszabadság 1969. okt. 11. 8); itt a második tagmondatbeli állítmánynak egyes számban maradását az első tagmondat főnévi igenevének ugyancsak egyes számú egyeztetése idézhette elő.

B)2.b) Nincs adat. — Vö. „*A gépkocsivezetőnek* és *a kocsikísérőnek* sikerült elhagyni(uk) a vezetőfülkét, és a felszínre *vergődtek*".

C)1.a) „a legtöbb helyen annyi fáradságot sem vesz magának *a ház-* vagy *tömbfelügyelő*, a társasház *gondnoka*, hogy napjában kétszer 10-15 méteres szakaszon néhány perc alatt *végigvonuljon* egy falapáttal, és sóval, salakkal *felhintse* a síkos részeket" (Nsz. 5).

C)1.b) „*az elnök* és *a miniszterelnök* mindjárt a megbeszélés kezdetén megállapodott abban, hogy a tárgyalások menetéről egyelőre semmi tájékoztatást nem *adnak*" (MN. 2).

C)2.a) „itt látható a véleményem rólatok, *magamról*, az egész *életemről*, úgy, ahogy *sikerült*, ahogy itt *áll* most a bécsi utca szélén, és köszönettel *visszaköpi* a csodálatos ajándékot" (Karinthy 83—4).

C)2.b) „Bevezetőjében külön köszöntötte *Perényi Pált* és *Radácsi Ferencet* abból az alkalomból, hogy kitűnő s p o r t e r e d m é n y e i k é r t *elnyerték* a Magyar Népköztársaság Érdemes Sportolója címet és kitüntető jelvényt" (HN. 7).

D)1.a) Nincs adat. — Vö. „Ha *Péter* és *Pál* nem beteg, biztosan *eljön*".

D)1.b) Nincs adat. — Vö. „Ha *Péter* és *Pál* nem beteg, biztosan *eljönnek*".

D)2.a) Nincs adat. — Vö. „Ha *Pétert* és *Pált* meghívom, biztosan *eljön*".

D)2.b) „Ha *a villanyvasalót* vagy az elektromos *főzőlapot* elfelejtjük kikapcsolni, olyan tüzesre *melegedhetnek*, hogy megolvad a fűtőszál" (Üveges 40—1).

E)1.a) „Alaszka *állatvilága*, valamint az alaszkai eszkimó mongol vágású *szeme* ma is Ázsiáról beszél. Indiszkréten *feltárja* a múltat" (Széchenyi 8).

E)1.b) „1945-ben itt ült *Sztálin*, *Truman* és *Attlee*. Itt *írták* alá az egyezményt" (EH. 3).

E)2.a) Nincs adat.

E)2.b) „*Ficsornak* és *feleségének* csak ez kellett. Úgy *álltak*, mint a villámsújtottak" (Kosztolányi 39).

3.6.1.4. Amikor a következőkben a táblázat adatait értékelni fogjuk, a két vagy több, halmozott egyes számú főnévi előzménynek a (tag)mondat határán túlnyúló egyeztetésbeli hatását igyekszünk összevetni azokkal az eredményekkel is, amelyeket a hasonló helyzetű gyűjtőnévi, mennyiségjelzős főnévi, mennyiségnévi, illetőleg társhatározóval stb. bővített főnévi irányító tag és az állítmány egyeztetésével kapcsolatban már korábban megismertünk (l. a 3.1.1.6., 3.2.1.6., 3.3.1.2. és a 3.4.1.1. pontot). Megállapíthatjuk, hogy a halmozott egyes számú főnévi irányító tag — mint implicit alany — jóval ritkábban, a korpuszbeli adatoknak mindössze 38,6%-ában vált ki értelmi (többes számú) egyeztetést, mint a többi felsorolt előzmény, ugyanis a gyűjtőnév után 58,5%, a mennyiségjelzős főnév után 63,4%, a mennyiségnév után 64,9%, a társhatározóval stb. bővített főnév után pedig 69,6% a többes számú egyeztetés részesedése.

A finomabb analízis megmutatja, hogy a számhasználat az egyes kategóriákban eltérő lehet, két szélső esettel.

Az egyik szélső esetet a halmozott állítmány második tagja (az A) kategória) képviseli: itt — akárcsak a többi előzmény után — kizárólagos az egyes számú állítmány; az eltérés mindössze annyi, hogy valamivel több, összesen 9 adat van rá (a gyűjtőnév után 4, a mennyiségjelzős főnév után 2, a mennyiségnév után 3, a társhatározóval stb. bővített főnév után 2).

Az ellenkező végletet most is a mondategész határán túlnyúló egyeztetés, az új mondat állítmányának a számhasználata (az E) kategória) mutatja, bár a többes szám részesedése (81,3%) kisebb, mint a többi előzmény esetén: a gyűjtőnév és a mennyiségnév után 100%, a mennyiségjelzős főnév után 93,2%; a társhatározóval stb. bővített főnév ide számítható kevés (7) adatában kivétel nélküli a többes számú állítmány.

Az E) kategóriabeli 3 egyes számú adat közül azonban kettő igen sajátos. — Az egyik adat föltehetőleg az MTI-től való: „Hangsúlyozták [ti. Pompidou és Gromiko], hogy *a Szovjetunió* és *Franciaország* az együttműködés kiterjesztésére, a nemzetközi feszültség enyhülésének előmozdítására, a szovjet—francia kapcsolatok elmélyítését célzó politika folytatására törekszik. Kívánatosnak *tartja*, hogy a kapcsolatok minden területen elmélyüljenek" (Z. 1). Feltűnő, hogy ugyanez a szövegrész egy másik adatban (F. 2) olyan módon szerepel, hogy a *kívánatosnak tartja* mondategység nem kezd új mondatot, csak új tagmondatot (vesszővel elkülönítve), s valószínűleg ez lehet a sajtóközlemény eredeti formája (így a B) 1. kategóriába tartozik). Az egyik újság — a Zala megyei Hírlap — az MTI közleményét két mondatra bontotta, de nem változtatott az egyeztetés eredeti formáján. — A másik egyes számú egyeztetéses adatban az előzménymondatra két új mondat is következik, de közülük az elsőnek olyan a szerkezete, hogy az állítmány nem is kerülhetne többes számba: „Minden *ezüstkanál*, minden *kockacukor*, minden *zsebkendő* gyanús. Hány *van?* Hol *van?*" (Kosztolányi 69). Nem lehetne így: **Hány*

vannak? Sőt így sem: **Hányan vannak?* (ti. nem személyekről van szó). A második új mondat állítmánya pedig az előzőéhez igazodik *(Hol van?)*, bár egyébként többesbe is kerülhetne *(Hol vannak?)*. — Mindezeket számba véve tehát bízvást kimondhatjuk: a halmozott egyes számú főnévi előzmény esetében is igen erősnek bizonyul az a szöveggrammatikai szabály, hogy az új mondat állítmánya többes számba csap át.

Vizsgáljuk meg ezek után a közbülső kategóriákat, tehát a tagmondat határán túlnyúló egyeztetést az összetett mondaton belül. A D) kategóriát a kevés — mindössze 2 — adat miatt bízvást mellőzhetjük, megjegyezvén, hogy az ide tartozó adatok száma a többi előzmény után is oly csekély, hogy szintén nem értékelhető.

A B) és a C) kategória vizsgálata két meglepetéssel szolgál. Közülük az egyik kisebb fokú: az alárendelt új tagmondatban (a C) kategóriában) az értelmi egyeztetés némileg felülmúlja az alakit: a többes szám részesedése 52,9%. Minthogy a C) kategória grammatikai szerkezete (az alárendelés) távolabb áll a szövegbeli mondatkapcsolattól, mint a mellérendelés, azt várhatnánk, hogy az ide tartozó adatokban az alaki egyeztetés, az egyes számú állítmány dominál. Így is áll a dolog a gyűjtőnév és a mennyiségjelzős főnév után (ott a többes szám részaránya mindössze 41,4, ill. 40,0%). A mennyiségnévi előzmény után viszont ismét a többes szám használata van fölényben (61,5% a részesedése). — Nem lehetetlen, hogy a halmozott egyes számú alanyok után a mellékmondatbeli állítmány többes számának gyakoriságához a rá következő új mondatnak törvényszerűen többes számú állítmánya is hozzájárult, mintegy visszafelé hatva (vö. még a 3.6.1.5. pontban foglaltakkal); pl. „Idősebbik *lánya* és *fia* visszautazik Münchenbe, hogy *tájékozódjanak. Felhívják* apjukat telefonon" (Pók 104).

A nagyobb meglepetést a B) kategóriába sorolt, mellérendelt mondatok váltják ki. Joggal várhatnánk, hogy itt is a többes szám legyen a domináns, még inkább, mint az alárendelt mondatokban. A többi irányító tag után jórészt valóban ilyesmi tapasztalható: a mennyiségjelzős főnév után 55,7, a mennyiségnév után 64,3% a többes szám részesedése; a társhatározóval stb. bővített főnév után pedig csaknem egyenlő az egyes és a többes számú egyeztetés aránya. Csupán a gyűjtőnév után tesz szert valamelyes fölényre az egyes szám; itt a többes számú kongruencia részesedése 42,1%, tehát még mindig eléggé tekintélyes arányú. — Nos, az egyes számú halmozott főnévi előzmény után másképp áll a dolog: az új, mellérendelt tagmondatok állítmánya az eseteknek még az egynegyed részében sem kerül többesbe (csupán 22,7%-ában). Ennek oka talán összefügghet egy később említendő tényezővel (l. a 3.6.1.5. pontot). Mindamellett a mellérendelt tagmondat állítmányának a domináló egyes számú egyeztetése — kontrasztként tekintve — még erősebben emeli ki a mondategész határán túl, az új mondatban érvényesülő többes számú, értelmi egyeztetés szöveggrammatikai szabályszerűségét.

Minthogy a B) kategóriába tartozó mondatok éppen a felét teszik ki az egyes számú halmozott főnévi előzmény adatainak, nem meglepő, hogy az összesítésben is alulmarad a többes számú egyeztetés. Ezért is alakul hát másképpen az értelmi egyeztetés aránya itt, mint a többi előzményfajta után.

Ehhez még hozzátehetem, nagyon kevés adatunk van az olyan mondatszerkezetre, amelyben az egyes számú halmozott főnév nem az alany szerepét tölti be; márpedig ez a kategória hajlamos a többes számú egyeztetésre. Összesen 7 ilyen adat bukkan fel a korpuszban (1 egyes számú, 6 pedig többes számú állítmánnyal az implicit alany mellett). A gyűjtőnévi előzmény esetén 26 idevágó adat került ki a korpuszból (7 egyes számú és 19 többes számú állítmánnyal), a mennyiségjelzős főnévi előzmény után pedig 25 (7 egyes számú és 18 többes számú állítmánnyal).

A többi előzményfajta vizsgálatában a számszerűen értékelt adatoktól elkülönítettem azokat a mondatokat, amelyekben az első mondategység után előbb egyes számú, majd pedig többes számú állítmány szerepelt. Ilyen mondatszerkezetre a most vizsgált típusban nem akadtam; inkább az jellemző rá, hogy az új tagmondatban szereplő egyes számú állítmány mintegy befolyásolja, konzerválja az egyeztetésnek folyamatosan egyes számú alakulását; vö. „Ez az árok a kacsák üdülőtelepe; *egy-egy kisfiú* meg *kislány* mezítláb topog az árokban, de csupán csak *játszik*, tévedés lenne azt hinni, hogy *üdíti* testét, mert hiszen észre sem *vette* a meleget" (Nagy 20). Nagyon érdekes, hogy éppen az az irányító tag konzerválja az egyes számot, amely után már a saját mondategységében is többes számba kerülhetne az állítmány.

3.6.1.5. Az egyesszám-pártiságnak ez a feltűnő érvényesülése talán összefüggheet egy ugyancsak érdekes jelenséggel, amely magyarázatot adhat a most vizsgált típusnak viszonylag csekély adatszámára is: itt mindössze 88 adat kerül ki a korpuszból, míg például a gyűjtőnévi előzmény esetén 106, a mennyiségjelzős főnévi előzmény esetén pedig 134. Maga az említett jelenség pedig abban áll, hogy a beszélő, illetőleg az író szívesen él azzal a lehetőséggel, hogy a halmozott egyes számú alanyok (kivált a személyt jelölők) után már az előzménymondatban, illetőleg -tagmondatban is többes számba teheti az állítmányt (a többi irányító tag esetén ez nemigen lehetséges). Így a továbbiakban már nem kerül sor számváltásra, s ezáltal a mondatszerkesztés simább, gördülékenyebb lesz. Tehát az egyik oldalon az egyes szám konzerválása, a másik oldalon meg eleve a többes számmal való indítás szépen kiegészítik egymást.

A vizsgált korpusz 19 idevágó adattal szolgál. A táblázatban megadott kategóriák szerint idézünk belőlük, azzal a megjegyzéssel, hogy most nem jöhetnek szóba sem az a) jelű (vagyis egyes számú), sem pedig a 2. jelű (azaz nem alanyi előzményű) csoportok. Íme a példák (zárójelben a megadott kategóriába tartozó adatok száma):

A)1.b):(2) „*a szocializmus* és *a tudomány* egymásra *találtak* és *szövetségesek*" (L. 119).

B)1.b):(6) „*Boltos* és *boltosné* egymásra *néznek*, megkönnyebbülten *kacagnak*" (Nagy 35).

C)1.b):(5) „*Apám* és *az alispán lejöttek*, amint *megláttak*" (Babits 19).

D)1.b):(1) „*Etel* és *Stefi*, mikor a második emeleti folyosó két szemben levő ajtajában ülve *kavargatták* a tortának való cukros tojáspépet, éppen erről *társalogtak*" (Kosztolányi 43).

E)1.b):(5) „*Az apja* meg *az anyja* szokás szerint *veszekedtek*. Legalább olyan hangosan *társalogtak*, mintha nem *volnának* messze a civakodástól" (Móricz 87).

A 19 adatból 13-ban az alanyok személyt jelölnek, 9-ben kölcsönös viszonyt fejeznek ki az állítmányok, 11 adat a szépirodalmi stílusrétegből kerül ki. Ezek a tényezők az azonos (tag)mondatbeli alany és állítmány esetén — mint értekezésemnek idevágó szakaszaiban (a 2.6.2.3. és a 2.6.2.8.3. pontban) kimutatom — egyaránt kedveznek az értelmi (vagyis a többes számú) egyeztetésnek. De akadnak az adatok között olyanok is, amelyekben egyik tényező sem forog fenn, mégis eleve többes számmal indítanak (esetleg egyéb okból); pl. „Érdekes *Iparművészeti Múzeuma* (1893), *Takarékpénztára* (1900) . . . nagyjából Otto Wagner bécsi épületeivel egyidőben *épültek*, és rangban, kompozícióban *tartják* velük a versenyt" (Kósa 43); „A miskolci *húskombinát* és a borsodi *sörgyár* ma az ország legjelentősebb élelmiszeripari *beruházásai*. És távolról sem mindegy, hogyan *valósulnak* meg" (ÉM. 3).

A tárgyalt jelenség egyébként összhangban van a korábbi nyelvművelő szakirodalomnak azzal a — bár nem tudatos — szöveggrammatikai jellegű megfigyelésével, tanácsával, hogy ha az alanyokról — megnevezésük nélkül — tovább is akarunk beszélni, tegyük az állítmányt többes számba (Fábián—Köves 10; Rácz 1969, 247; Tompa 1980a, 148).

3.6.1.6. A többes számba való átcsapás eseteit szaporítják azok a — tulajdonképpen nem is a tárgyalt típusba tartozó — mondatszerkezetek, amelyekben előzményül (irányító tagként) egy-egy egyes számú főnévi alany szerepel, külön-külön mondatokban, illetőleg tagmondatokban. Pl. „*Péter* végre diadalmasan húzott elő egy hosszúkás kottát. *Pál* ezalatt már egy széket tolt a zongorához; néhány pillanat múlva egymás mellett *ültek*" (Török 14—5); „a konyhasátorban már nagyon is ébren vannak; *egyik* perel, *a másik* dalol, akkora zajt *csapnak*, mintha mi a világon se volnánk" (Széchenyi 94). Érdemes megemlíteni, hogy az ilyen mondatszerkesztés a szépirodalmi stílusra jellemző (az idevágó 9 adat közül 8 ebből a stílusrétegből kerül ki).

Megeshet, hogy a külön-külön (tag)mondatbeli előzmények nem alanyok, hanem más — de szintén azonos, párhuzamos — mondatrészek. Érdekes, hogy Deme (1960a, 431) kevéssé megokoltnak tartja a többes számba való átcsapást az ilyen előzmény után, ha az nem személyt jelöl, hanem például testületet; vö. „A kongresszus utasította *a Központi Bizottságot* és felhívta *a kormányt*, hogy az irányelvek alapján *gondoskodjanak*".

3.6.1.7. Visszatérve a halmozott egyes számú főnévi előzménynek mint az egyeztetés irányító tagjának a problémakörére, vizsgáljuk meg végezetül a korpusz idevágó adatainak megoszlását az egyes stílusrétegek között. Elemzésünkből kihagyjuk azokat a szintaktikai, illetőleg szöveggrammatikai kategóriákat, amelyekben az egyeztetés már eleve egyoldalúan alaki, vagyis egyes számú (mint a 17., részletező táblázat A) kategóriájában, tehát a halmozott állítmány második tagjában), illetőleg azokat, amelyekben az egyeztetés túlnyomórészt értelmi, azaz többes számú (mint a 17., részletező táblázat E) kategóriájában, tehát a mondategész határán túl, vagyis az új mondatban). Nézzük csupán a mondategység határán túl, vagyis az új tagmondatban mutatkozó — tehát a B), C) és D) kategóriabeli — egyeztetésnek a megoszlását az egyes stílusrétegek szerint. Az ide tartozó 63 adat a következőképpen rendeződik el (l. a 18. táblázatot).

18. táblázat

Stílusréteg	Az állítmány				
	a) egyes számú		b) többes számú		összesen
	db	%	db	%	db
Szépirodalmi	12	75,0	4	25,0	16
Tudományos ismeretterjesztő	11	61,1	7	38,9	18
Publicisztikai	19	65,5	10	34,5	29
Összesen	42	66,7	21	33,3	63

Elemzésünkből kiderül, hogy a halmozott egyes számú főnévi előzmény után a többes számba való átváltás a leggyakoribb a tudományos ismeretterjesztő stílusban (38,9%), valamivel kisebb részesedésű publicisztikában (34,5%), és legritkább a szépirodalom nyelvében (25,0%).

Hasonlítsuk össze ezeket az arányokat az egyéb irányító tagok utáni jelentkezőkkel. A csekély adatszám miatt azonban ajánlatos ezek közül az irányító tagok közül kihagyni a mennyiségnevet, a halmozott jelzőjű, valamint a társhatározóval stb. bővített főnevet. Így a 19. táblázat a halmozott egyes számú főnévi előzményen kívül a gyűjtőnévi és a mennyiségjelzős főnévi előzményt követő új tagmondat állítmányának a többes számba való átcsapását, az idevágó adatoknak az egyes számúakhoz viszonyított százalékarányát mutatja be.

A táblázatot áttekintve feltűnő, hogy míg leglátványosabb módon a gyűjtőnév után — de szerényebb mértékben a mennyiségjelzős főnév után is — a tudományos ismeretterjesztő stílus hajlamos legkevésbé az új (tag)mondatbeli többes számú egyeztetésre, addig a halmozott egyes számú főnévi előzmény

19. táblázat

Stílusréteg	Az irányító tag		
	halmozott egyes számú főnév	gyűjtőnév	mennyiségjelzős főnév
	többes számú egyeztetés	többes számú egyeztetés	többes számú egyeztetés
Szépirodalmi	25,0%	73,7%	54,5%
Tudományos ismeretterjesztő	38,9%	15,4%	42,9%
Publicisztikai	34,5%	33,3%	47,8%

esetén éppen ebben a stílusrétegben legnagyobb arányú a többesbe való átcsapás. Az ellentmondás úgy oldható fel, ha tekintetbe vesszük a tudományos ismeretterjesztő stílusnak a precízebb egyeztetésre való hajlamát. Ez a hajlam — mint idevágó egyéb vizsgálataim bizonyítják — a halmozott egyes számú alanyok mellett a mondategységen belül is az átlagosnál gyakoribbá teszi az értelmi egyeztetést: a tudományos ismeretterjesztő stílus részesedése a többes számú egyeztetést tekintve az átlagos 6,9%-kal szemben 9,6% (a szépirodalmi stílusé: 6,3%, a publicisztikaié: 4,3%; l. a 4. táblázatot), így nem meglepő, hogy a tudományos ismeretterjesztő stílus a most tárgyalt esetben is viszonylag gyakran csap át többes számba. A gyűjtőnévi és a mennyiségnévi alany mellett azonban a mondategységen belül csakis az egyes számú egyeztetés minősül szabatosnak, így ennek szokásosabb megtartása a mondategység határán túl szintén a precízségre való törekvésből fakad.

Fordítva áll a helyzet a szépirodalmi stílust illetően: ez a halmozott egyes számú alanyok után a mondategység határán túl sokkal kevésbé él a számváltással, mint a két másik irányító tag esetében (sőt a társhatározóval stb. bővített főnév után is). A publicisztikai stílus valamennyi esetben — még a mennyiségnévi előzmény után is — a közbülső helyet foglalja el a többes számba való átcsapás gyakoriságában.

Hogy a szépirodalmi stílus a halmozott egyes számú főnevek után az új tagmondatban ritkábban vált át többesbe, mint a többi irányító tag után, ennek oka abban a jelenségben rejtőzhet, amelyet előbb, a 3.6.1.5. pontban fejtegettünk. Ne feledjük el: ez a stílusréteg a leghajlamosabb arra, hogy a hosszabb folytatásra felkészülvén már eleve, a legelső mondategységben is többes számba tegye az állítmányt: a korpusz idevágó 19 adata közül 11 ebből a stílusrétegből került ki.

3.6.2. A következőkben megvizsgáljuk a két vagy több, halmozott egyes számú főnév mint irányító tag (előzmény) n é v m á s í t á s á t, elsősorban

az anaforikus személyes és mutató névmás számbeli egyeztetését, de kitérünk a vonatkozó névmással, illetőleg más névmásfajtával történő pronominalizációra is.

3.6.2.1. Az anaforikus személyes vagy mutató névmás számbelileg megegyezik a halmozott egyes számú főnévi előzménnyel. Ez az egyeztetés csaknem mindig értelmi (többes számú) kongruencia. Az egyeztetési típusok felsorolásakor zárójelben feltüntetjük az adatok számát.

3.6.2.1.1. Az anaforikus személyes vagy mutató névmás a halmozott egyes számú főnévi előzmény után az új tagmondatban vagy mondatban betöltheti az alany szerepét. Ilyenkor az állítmány a névmással egyezik, tehát a halmozott egyes számú főnévi irányító taggal csak közvetett viszonyban van. Az ide tartozó 10 adat közül 9-ben többes számba kerül a névmás.

E csoporton belül a halmozott egyes számú főnév az előzményben is alanyként szerepelhet. Ilyenkor az anaforikus névmás (s persze az állítmány is) adataim szerint mindig többes számú (6 adat). Ugyanez a helyzet a gyűjtőnévi előzmény után, de a mennyiségjelzős főnév után is csaknem mindig többesbe kerül ilyenkor a névmás (18 adat közül 17-ben).

A névmásítás adataink szerint végbemehet a mellérendelt tagmondatban (2); pl. „*A halász* és *a molnár* is odaérkezik, *ezek megragadják* a fiút" (Nagy 77); — új mondatban (4); pl. „úgy festett, hogy *José Arzamendia, Esteban Parris, Fejér Zsuzsa, Esteban Dely, Béres Ilona* és *az Universitas együttes* nem mehetnek pihenőre azon az estén. *Ők voltak az oka* [!]" (F. 3).

Az előzménybeli halmozott egyes számú főnév lehet nem alanyi szerepű is. Az idevágó 4 adat közül 3-ban többes számba kerül a névmás, így a mellérendelt tagmondatban (1): „E *selymet* és *porcelánt* a . . . Fülöpszigetekről hozták, *azok* tehát a fél világot bejárva *érkeztek* meg Spanyolországba" (ÉT. 60); — alárendelt tagmondatban (1): „Ha a tárgy (pl. márványszobor) nem vezetné az elektromos áramot, *alumíniumporral* vagy *grafitporral* dörzsölik be, mert *ezek* jól *vezetik* az áramot" (Öveges 40); — új mondatban (1): „*A férfin* szmoking, *az asszonyon* rezedazöld estélyi ruha. *Ők* is kitűnőnek *találták* Mrs. Haxton koktélreceptjét" (Hunyady 30). — Az egyetlen egyes számú névmásítás alárendelt tagmondatban kap helyet: „Az az érzésem, hogy meg kell kapaszkodnom. De mibe? *Az asztalba* vagy *a pamlagba* nem, mert *az* is *hullámzik*" (Karinthy 25).

3.6.2.1.2. A halmozott egyes számú főnévi előzménynek az új tagmondatban, illetőleg az új mondatban végbemenő névmásítása nem korlátozódik a névmás alanyi szerepére: ez a személyes vagy mutató névmás bármilyen mondatrész lehet. A többes számú egyeztetés ilyenkor is dominál: az ide tartozó 42 adat közül csak 5-ben (a példáknak 11,9%-ában) találunk egyes számú egyeztetést (a gyűjtőnév után a hasonló helyzetű névmás 27 adat közül csak 1-ben, a mennyiségjelzős főnév után a 110 adatból 8-ban került egyes számba, tehát a példáknak 3,7, ill. 7,3%-ában).

A névmásítás végbemehet mellérendelt tagmondatban. Az egyes számú egyeztetés részesedése itt a legfeltűnőbb (15 adatból 3, azaz 20,0%; hasonló a helyzet a mennyiségjelzős főnévi előzmény után, ahol az egyes számú egyeztetés részesedése 12,0%). — Példák a többes számú egyeztetésre: „Kaptunk egy »*Central time*«-*t*, egy »*Mountain time*«-*t*, meg egy »*Pacific time*«-*t*, s *ezeknek* ... nem csupán a nevük *különbözik*" (Széchenyi 34—5); „Elég sok az idősebb, nyugdíjas *férfi* és *nő*, természetesen *közülük* kerül ki ... a törzsközönség egy része" (Mo. 26); — az egyes számú egyeztetésre: „Nem *a szédülés* és *fejfájás* tör le — nyolc felé *ezen* többnyire túl vagyok" (Karinthy 58).

A névmásítás végbemehet a fölérendelt tagmondatban (4 adat, valamennyi többes számú egyeztetéssel); pl. „Később azonban, amikor *a szamárral* és *a lóval* kezdtek igát húzatni, *ezekre* is rárakták a régi szerszámot" (Czére 37); — továbbá az alárendelt tagmondatban (6 adat, valamennyi többes számú egyeztetéssel); pl. „*az asszony* meg *az ember* körülmentek, veszekedtek, ahogy kiment *alóluk* a nagy főd" (Sarkadi 85).

Legtöbbször az új mondatban következik be a névmásítás (17 adat, 15 többes számú, 2 egyes számú egyeztetéssel). Példák a többes számú egyeztetésre: „elpanaszolta, hogy neki bizony sem *szülője*, sem *testvére* nincsen. Nem is ismerte *őket*" (Tamási 71); „Attól fogva ahányszor átkocsiztunk *Sárszentlőrincen* és *Borjádon*, szorongás fogott el ... Gyakran átkocsiztunk *rajtuk* Kölesdre menet" (Illyés 23); — az egyes számú egyeztetésre: „*A kukoricakenyeret* meg *a sajtot*, melyet első nap otthagyott, másnap is megkapta vacsorára. Akkor se nyúlt *hozzá*" (Kosztolányi 61; itt esetleg az egyes számú *vacsorára* főnév is felfogható előzménynek).

Megemlítem még, hogy a halmozott egyes számú főnév a saját mondategységében is kiválthat (többes számú) névmásítást, de csak a mondat alsóbb szintjén; vö. „*Az építőipar* és a *gépkocsiipar* válsága termeléscsökkenést és elbocsátásokat váltott ki a *velük* kapcsolatban álló amerikai vállalatok ezreinél" (Mo. 15). — Közbevetett mondatban is bekövetkezhet a névmásítás, egyeztetése eltérhet az alanyától elszakított állítmány egyeztetésétől; vö. a tallózó adatgyűjtésből: „Másnap *Herman* és *Gencsi* — a leány már nem tartott *velük* — újra *megjelent* a vadászháznál" (Népszabadság 1971. máj. 6. 8).

3.6.2.1.3. Az anaforikus személyes és mutató névmásnak valamennyi (a 3.6.2.1.1. és a 3.6.2.1.2. pontban tárgyalt) adatát figyelembe véve azt tapasztaljuk, hogy a többes szám használata a halmozott egyes számú főnevek névmásítása terén is túlnyomó fölényben van: az 52 adatból 46-ban, tehát az esetek 88,5%-ában többesbe kerül a névmás. Ez a mutató közel áll a mennyiségjelzős főnév, illetőleg a mennyiségnév többes számú névmásításának százalékarányához (92,9, ill. 88,9), annak ellenére, hogy — mint a 3.6. 1.4. pontban kimutattuk — a halmozott egyes számú főnév után az adatoknak csupán 38,6%-ában, tehát sokkal ritkábban kerül többesbe az új (tag)mondat állít-

mánya, mint a mennyiségjelzős főnévi vagy a mennyiségnévi előzmény esetében. Ez a körülmény óvatosságra int: az állítmány egyeztetését és a névmásítást — legalábbis a magyarra vonatkozólag — nem tanácsos közvetlen összefüggésbe hozni, s az állítmány egyeztetését a névmásítással, majd a névmás törlésével magyarázni.

Az sem érdektelen, amit a halmozott egyes számú főnévi irányító taggal kapcsolatban a tüzetesebb elemzés kimutat: az alanyi előzmény után erőteljesebb a névmás többes számú egyeztetése, mint a nem alanyi előzményt követően. Az alanyi előzmény után az idevágó 28 adatból 26 esetben (92,9%) kerül a névmás többes számba, s csupán 2 alkalommal (7,1%) egyesbe. A nem alanyi előzményt követően pedig az ide tartozó 24 adatból 20 esetben (83,3%) lesz a névmás többes számú. A hasonló előzményeket követő új (tag)mondatbeli állítmány esetében éppen fordítva áll a dolog: alanyi előzmény után az állítmány az adatok 34,6%-ában kerül többesbe, és 65,4%-ukban egyesbe, míg a nem alanyi előzmény után 6 adatban többes számú az állítmány, s csupán 1 adatban egyes számú. Igaz, a nem alanyi előzményre itt mindössze 7 adat van, így ez utóbbi számarány nem nyugszik szilárd alapon, de talán nem is véletlen.

3.6.2.1.4. Ami az anaforikus személyes vagy mutató névmás egyeztetésének stílusrétegenkénti jellemzőit illeti, a halmozott egyes számú főnévi előzmény esetében is azt tapasztaljuk, hogy a kevésbé precíz — egyes számú — egyeztetésre leginkább az ilyen szempontból legkötetlenebb stílusréteg, a szépirodalom nyelve hajlamos. A 6 egyes számú adatból 4 innen kerül ki, 2 pedig a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegből (közülük is az egyik a szépirodalmi igénnyel fogalmazó Széchenyi Zsigmond művéből való). — Egyébként az egyes számú névmásítás itt is — akárcsak a mennyiségjelzős főnév után — elsősorban a mellérendelt tagmondatban szerepel (3 adat), a további egyes számú névmások közül 2 új mondatban, 1 pedig alárendelt tagmondatban bukkan fel.

3.6.2.1.5. Az anaforikus személyes és mutató névmás egyeztetését vizsgálva, eddig nem vehettük tekintetbe ennek a *mindaz, mindez* névmással végbemenő megvalósulását: ebben ugyanis a *mind-* elem a számnévi névmással történő pronominalizáció irányába mutat (l. a 3.6.2.3. pontban), s ezáltal kedvez a névmás egyes számba kerülésének. A halmozott egyes számú főnévi előzmény után 5 idevágó adattal szolgál a korpusz, s közülük mindössze 1-ben kerül pluralisba az anaforikus névmás, mégpedig mellérendelt tagmondatban: „Tele van Kis Ferencné *mesélni valóval, kezdéssel, folytatással* és *befejezéssel*, de meg *kérdezni valóval is, mindezekről* már volt szó meg lesz is még szó" (Nagy 98). Az egyes számú névmást tartalmazó 4 mondat közül 2-ben mellérendelés szerepel; pl. „Madách korai . . . műve tele van romantikus *elrajzoltsággal, pártütéssel, tőrrel, gyilokkal, árulással* és *mészárlással* — de *mindebből* a történelemre ismerünk" (Nsz. 7). 1—1 esetben alárendelt tagmondatban, illetőleg új

mondatban fordul elő az egyes számú névmás: „Arról a rendkívüli esztendőről . . . annyi *esetet, kalandot* tudok, hogy sokáig azt hittem, *mindaz* az én időmben történt" (Illyés 56); — ill.: „Vizyné arcáról már eltűnt *a csalódás* és *ámulat. Mindez* valami kellemes derengéssé enyhült" (Kosztolányi 47). — Az 5 adat közül 4 a szépirodalmi stílusrétegből kerül ki.

3.6.2.1.6. Itt említhetem meg az anaforának azt a fajtáját, amely a főnévi előzményre úgy mutat vissza, hogy megismétli a főnevet, megtoldva mutató névmási jelzővel (BÁNRÉTI 1979a, 406—15 és 1979b, 323—38). A halmozott egyes számú főnevekre ilyenféle anafora csak akkor utalhat, ha ezek részben vagy egészben azonosak, illetőleg hasonló jelentésűek. A névmási jelzős szerkezet ilyen előzmény után — akárcsak általában az anaforikus névmás — többes számba kerül, s főnévi tagja egészben vagy részben megismétli az előzménybeli főnevet, illetőleg összefoglalja a hasonló jelentésűeket; pl. „A földfelszín felett ugyanis kb. 100 km távolságban egy ionizált gázatomokból álló *réteg* van, majd 250—400 km magasságban egy másik hasonló *réteg. Ezek a rétegek* visszaverik a térbe sugárzott hullámok nagy részét" (Öveges 132); — ill.: „Az ősi *szekér* és *a csónak* primitív k ö z l e k e d é s i e s z k ö z v o l t. De *ezeket az egyszerű segítőeszközöket* már csak tökéletesítenie kellett a közlekedő embernek" (Czére 21). Mint példáink is mutatják, az anaforának ez a fajtája a tudományos ismeretterjesztő stílusban a leggyakoribb.

3.6.2.1.7. Az eddig vizsgált adatokban a halmozott egyes számú főnevek az előzménymondat, ill. -tagmondat valamilyen mondatrészének a szerepét töltötték be. Ez a mondatrész lehet az alany (esetleg az állítmány), de más, bővítmény jellegű mondatrész (tárgy, határozó, birtokos jelző) is.

Előfordulhat azonban, hogy az előzményül szolgáló halmozott egyes számú főnevek (olykor főnévi igenevek) nem mondatrész szerepűek, hanem tulajdonképpen halmozott t a g o l a t l a n t a g m o n d a t o k (az efféle — puszta vagy bővített főnevekből, néha főnévi igenevekből álló — grammatikailag szerkesztetlen mondatok tagolatlan voltára nézve vö. RÁCZ 1968, 211—2; DIENES 1977, 90—4 és 1978, 7—13; a tagolatlan mondatnak mint mondatösszetételi tagmondatnak a minősítésére nézve vö. KELEMEN J. 1970, 111—20; DEME 1971, 102; KESZLER 1977, 124—5).

A halmozott egyes számú főneveknek mint tagolatlan (tag)mondatoknak a pronominalizációja szintén végbemehet e g y e s vagy t ö b b e s s z á m ú m u t a t ó (igen ritkán személyes) n é v m á s s a l. Ez a névmás új, tagolt tagmondatot, ritkábban új önálló mondatot vezet be (olykor hátrább kerül az első helyről).

3.6.2.1.7.1. A névmás az új, tagolt tagmondatban betöltheti az a l a n y szerepét. Ilyen alanyi szerepű névmás korpuszunk 13 adatában fordul elő, mégpedig 8-ban egyes, 5-ben többes számú alakban. — Példák az e g y e s s z á m ú névmásításra: „*Kenyér* és *szalonna* — *ez* a reggeli" (Nagy 12); „*Acél, üveg, beton* — *ez* volt alkotóeleme valamennyi épületnek" (Kósa 56); „*Paprika,*

szalámi, textilipar, halászat és *kultúra* — *ez* volt a régi Szeged hírneve" (HH. 3) — a többes számú névmásításra: „Férfias szabású *ruha, kalap, szivar,* erőltetetten durva *stílus* — *ezek* tették azt a különben nemes célt szolgáló mozgalmat az élclapok céltáblájává" (HN. 3).

3.6.2.1.7.2. A névmás az új tagmondatban nem alanyi szerepű is lehet. A korpusz idevágó 4 adata közül 3-ban egyes számú, 1-ben pedig többes számú névmást találunk; pl. „*Megkérni* látatlanban, s *megszöktetni,* ismeretlenül, *erre* csak ezek a bárdolatlan kocsistempójú urak képesek" (Móricz 58); — ill.: „Egy grófi *uradalom* és öt-hat *falu,* ha felidézem *őket,* most látom, hogy . . ." (Illyés 20).

3.6.2.1.7.3. Az idézett mondatokkal kapcsolatban felvetődhet az a kérdés, hogy bennük a névmás értelmezői funkciót tölt be. Látszólag így áll a dolog az alanyi szerepű névmást illetően. Ám ha ez volna a helyzet, akkor az előzménybeli halmozott egyes számú főnevek (illetőleg főnévi igenevek) nem tagolatlan tagmondatok volnának, hanem a tagolt mondat alanyai. Ennek a felfogásnak a téves volta azonban tüstént kiderül, ha a nem alanyi szerepű névmásokat is tekintetbe vesszük. Ezek esetében az előzmény semmiképp sem lehet a tagolt mondat szerves része, így persze az alanya sem, hiszen a névmás nem egyezik vele a nyelvtani eset tekintetében, tehát nem minősülhet értelmezőnek.

A vizsgált mondatokra az is jellemző, hogy a névmást rendszerint gondolatjel (ritkábban kettőspont vagy vessző) választja el az előzménytől. Ez az írásjel — mint a hosszabbnak érzékelt szünetnek a jele — arra utal, hogy az előzményként álló, tagolatlan tagmondat értékű főnevek (főnévi igenevek) a topik szerepét töltik be (Keszler 1985, 184—5; l. még a 2.6.2.1.4.2., 2.6.2.2.3.1. és a 2.6.2.2.3.2. pontban mondottakat). Így mondatszerkezeteink valóban hasonlítanak az olyanokhoz, amelyekben a mutató névmás mint értelmező a topik kiemelésére szolgál (vö. Papp I. 1956b, 102—5; Károly 1958a, 67—8; Elekfi 1964, 353; Tompa 1976a, 165—73; Szabolcsi 1980, 77; l. még a 3.7.2. pontot). Ám ez utóbbiak teljes mondatok, a topik bennük világosan mondatrész értékű, pl. alany: „*Mátyás, az* itt maradt" (Aranytól id. Károly i. h.).

Az alanyi és nem alanyi szerepű névmásokat egybevéve, a halmozott egyes számú főnevek (főnévi igenevek) mint tagolatlan tagmondatok után a korpuszban 11 egyes számú és 6 többes számú, összesen 17 anaforikus névmást találunk; tehát az egyes szám részesedése 64,7, a többesé 35,3%. Ez merőben más arány, mint amilyent a mondatrészi szerepű, halmozott egyes számú főnevek névmásításakor tapasztaltunk, ahol is a többes szám dominált (88,5%). Ebből is kitűnik, hogy ez alkalommal más jellegű, sajátos előzménnyel van dolgunk. Igaz, az egyes szám fölényéhez a most vizsgált esetben az a körülmény is hozzájárul, hogy az adatok nagyobb része (17-ből 11) a szépirodalmi stílusrétegből való, szerkesztésmódjuk erre a stílusrétegre jellemző. A szép-

irodalom nyelve pedig — mint láttuk — a névmásításnak egyéb eseteiben is hajlamos a kevésbé precíz, kötetlenebb, egyes számú egyeztetésre, bár korántsem oly mértékben, mint ahogy most tapasztaljuk; tudniillik az e stílusrétegbe tartozó 11 adatunk közül 8-ban (!) egyes számba kerül a névmás.

3.6.2.1.7.4. A névmásítás a tagolatlan tagmondatos előzmény után is végbemehet a *mindez*-zel. Valamennyi idevágó adatunkban egyes számú egyeztetést találunk; pl. alanyi szerepű névmás esetén (3): „*Szöveg, sorkezdés, papírtovábbítás, mindez* ismétlődik a másik fél készülékén" (Tábori 28); — nem alanyi szerepű névmás esetében (2): „*Kossuth, 48, szabadság — mindezt* afféle falusiaknak való dolognak tartották" (Illyés 58).

Itt is találkozni a mutató névmási jelzős főnév anaforikus használatával. Az ilyen anafora is lehet alanyi szerepű; mégpedig egyes számú (3); pl. „*Utazni,* idegen tájakat *felfedezni,* más népek életét *megismerni* — legtöbb emberben él *ez a vágy*" (Z. 7); ill. többes számú (2); pl. „*Okmány . . . iskolai bizonyítvány . . . ilyen szók* jártak az eszemben" (Babits 56); — nem alanyi szerepű (1 többes számú adatban): „*Egészség* és *betegség, demokrácia* és fasiszta *terror: ezekből a dialektikus ellentétpárokból* bontakoztak ki az egymással szembekerülő ideológiák" (Pók 86).

Mint látjuk, az e pontban idézett adatokra is jellemző a tagolatlan tagmondatok topik szerepe és a vele kapcsolatos írásjelzés.

3.6.2.1.8. Csak lazán tartozik témánkhoz az olyan egyes számú főnevek névmásítása, amelyek az előzményben külön-külön mondategységek párhuzamos mondatrészeként, rendszerint alanyaként szerepelnek. A névmás — adataim szerint — ilyenkor többes számú; pl. „egyre világosabb lett, hogy csakugyan *Bolha* van ott. S még világosabb az, hogy *Zsemle* is ott van mellette. [Bekezdés.] De hiába hívtuk-csalogattuk *őket*" (Tamási 42). — Az előzménybeli főnevek maguk is halmozottak lehetnek: „*a vasút* és *a gőzhajózás* alig másfél száz esztendős, *a gépkocsi* és *a repülőgép* még ennél is sokkal fiatalabb. *Ezek* azonban csak úgy jöhettek létre, hogy . . ." (Czére 5).

Az alanyon kívül más párhuzamos mondatrész szerepét is betölthetik a külön-külön mondategységben levő főnevek; pl. a tárgyét: „Blanka azt akarta, hogy . . . vegyek más *inget* is, városit; s kössek *nyakravalót*" [Bekezdés.] — Honnét varázsoljam *azokat*? — kérdeztem" (Tamási 70).

3.6.2.2. A halmozott egyes számú főnévi előzménnyel kapcsolatban — akárcsak egyéb előzmények esetében — megvizsgáljuk a vonatkozó névmás egyeztetését is, s tapasztalatainkat összevetjük a személyes és mutató névmásnak az imént tárgyalt egyeztetési sajátságaival.

3.6.2.2.1. A halmozott egyes számú főnév és a rá utaló vonatkozó névmás egyeztetésével — a személyes és a mutató névmáséval ellentétben — szakirodalmunk eddig is viszonylag részletesen foglalkozott, ám korántsem olyan bőségben, mint a mennyiségjelzős főnévre utaló vonatkozó névmás számhasználatával.

A halmozott egyes számú főnévi előzmény esetében a szakirodalom általában a vonatkozó névmás értelmi (többes számú) egyeztetését ajánlja, főleg akkor, ha a főnevek személyt jelölnek (TOMPA 1954a, 176; 1956, 251–2; 1959, 288; 1962, 344; 1968, 310; 1977, 17; 1985a, 1258–9; SZENDE 1969, 303; RÓNAI–KEREKES 468; RÁCZ 1976, 69). Ilyenkor az *aki* névmás többes száma egyértelművé teszi, hogy ez valamennyi egyes számú főnévre vonatkozik, nemcsak az utolsóra.

Hasonló okból az *amely* névmás is többes számba kerülhet a nem személyt jelölő egyes számú főnevek után (SZENDE 1969, 303). Mégis — ha félreértés nem következhet be — az *amely*-nek inkább az egyes számú használatát javasolja TOMPA (1954a, 177; 1956, 252; 1959, 289), sőt SZENDE (i. h.) is, ezt a példát hozva fel: „*Azt a modort és öltözködést* utánozta, *amelyet* a filmeken [!] látott". MAJTYINSZKAJA (280) is lehetségesnek tartja az *amely* névmás egyes számú használatát két egyes számú főnévre vonatkoztatva, sőt csak az ilyen egyeztetésre hoz fel példát, az újságnyelvből: „A *közrendet* és *biztonságot*, . . . *melyet* . . . közönséges bűnözők megbántottak és veszélyeztettek, sikerült helyreállítani". — Érdekes, hogy TOMPA (1972b, 204–5) a külföldiek számára írt egyik grammatikájában nemcsak az *amely* névmás egyes számú egyeztetését ajánlja, hanem az értelmi egyeztetéses *akik*-on kívül az egyes számú *aki* használatát is szabályosnak mondja a halmozott egyes számú főnevek után. Példamondata: „*Pál* és *János, akit [~ akiket]* meghívtam, már itt *van [~ vannak]*".

Régi grammatikáink csakis a többes számú egyeztetést említik, ill. tartják helyesnek a halmozott egyes számú főnevekkel kapcsolatban, nem tévén különbséget az *aki* és az *amely* számhasználata között, így PERESZLÉNYI (512; vö. KLEMM 1942, 491); J. FARKAS (1771, 187; 1779, 198), MNyR.[1] (274), MNyR.[2] (274), SZVORÉNYI (1846, 109; 1864, 267); RIEDL (1864, 141) (vö. még: GELEJI KATONA 313); stb. — TÓTH GY. (9) szerint Arany prózájában is a többes számú egyeztetés a szokásos.

3.6.2.2.2. A feldolgozott korpusz idevágó 65 adatából 45 (69,2%) az alaki egyeztetést mutatja, 20 adat (30,8%) pedig az értelmit. A többes számú egyeztetés részesedése tehát nagyobb, mint a gyűjtőnév és a mennyiségnév után (l. a 3.1.2.2.2., ill. a 3.3.2.2.2. pontot), de alatta marad a mennyiségjelzős főnév utáni többes számú egyeztetés százalékarányának (41,9%; l. a 3.2.2.2.2. pontot). Mivel a vonatkozó névmás számbeli egyeztetése kevésbé szöveggrammatikai jellegű, mint az anaforikus személyes vagy mutató névmásé, nem meglepő, hogy a halmozott egyes számú főnevek után a vonatkozó névmás ritkábban kerül többes számba, mint a személyes és a mutató névmás (ezeknek egyeztetésében 88,5% a többes szám részesedése).

Természetesen a halmozott egyes számú főnevek után is eltérő arányban kerülnek többesbe a különböző vonatkozó névmások. Ezt a megoszlást mutatja be a 20. táblázat:

20. táblázat

A főnévi vonatkozó névmás	Egyes számú adat		Többes számú adat		Összesen
	db	%	db	%	db
aki	7	36,8	12	63,2	19
amely	26	78,8	7	21,2	33
ami	12	92,3	1	7,7	13
Összesen	45	69,2	20	30,8	65

Lássuk őket egyenként.

Az *aki* — mint a táblázatból kitűnik — a leghajlamosabb a többes számú egyeztetésre, sőt gyakrabban kerül többes számba (63,2%), mint egyesbe (36,8%). Ebben nincs semmi meglepő, hiszen az *aki* személyt jelölő főnevekre vonatkozik, s a szakirodalom éppen ebben az esetben javallja a többes számú egyeztetést. Példák a korpuszból: „Találtam ott *egy vasútit* s utána még *egy másikat*, *akik* kitanítottak engemet" (Tamási 85); „Ezért valamiféle ördögi kör a felelős, állapította meg *Judith Mausner* és *Robert Steppacher*, *akik* az Egyesült Államokban e kérdéssel foglalkoztak" (Mo. 19).

E példák láttán — ahol is a többes szám használata nemcsak természetes, hanem a kommunikáció világossága érdekében szinte szükségszerű is — felvetődhet, miért nem kap itt még nagyobb részesedést a többes számú egyeztetés, miért kerül az *aki* névmás egyes számba az adatoknak — ha nem is a többségében — eléggé tekintélyes részében (több mint egy harmadában).

A tüzetesebb elemzésből kiderül, hogy az egyes számú (alaki) egyeztetést több körülmény is kiválthatja. Ilyen például az az eset, ha a halmozott főnevek jelentése közel áll egymáshoz (ez a tényező az állítmány egyeztetésében is hasonló következményekkel jár; l. a 2.6.2.1.5.1. és a 2.6.2.2.5.1. pontot); vö. „Vállalkozhat ilyen szerepre például az *a gyermektelen asszony*, esetleg *hajadon*, *aki* . . . eldöntötte, hogy sohasem akar szülni" (ÉT. 57). — A halmozott főnév adatai között appozicionális jellegű mellérendelés is akad, s az ilyen szerkezetre természetesen csak egyes számú névmás vonatkozhat: „Az *a diáktárs* és jó *barát*, *aki* oly rajongó tisztelettel . . . örökítette meg a nagy tudós emberi vonásait, . . . bizonytalanná válik" (Szilágyi 14; l. még — az állítmány egyeztetésére vonatkozólag — a 2.6.2.1.1.5 pontot). Ugyanígy alakulhat az egyeztetés — a közös mennyiségjelző ellenére — a kifejtő-magyarázó viszonyú főnevek után is: „Ez a számítás nagyjában-egészében *minden* olyan úgynevezett »*bevándorolt munkásra*«, *azaz vendégmunkásra* vonatkoztatható, *aki* a nyugateurópai iparban, szolgáltatásban vagy mezőgazdaságban dolgozik" (Mo. 13). — Elősegítheti a névmás egyes számú használatát az a körülmény is, ha a

halmozott főneveknek egyedítő jelzőjük van, illetőleg ha külön-külön utalószó előzi meg őket: „Ide-oda vándorolgattunk ... néha csak rokonlátogatóba *valamelyik ángyunkhoz, sógorunkhoz, aki* öt-hat éves közelség után hirtelen elszakadt tőlünk" (Illyés 18); — ill.: „Nyugtalanul kérdezősködöm: itt van-e még *az az orvos, az a titkár, az a kedvesnővér, akit* akkor láttam" (Karinthy 78).

Ha csupán a tisztán kapcsolatos viszonyú: Ns *és* Ns képletű előzményt vizsgáljuk — a szakirodalom általában ilyet emleget —, akkor még világosabban kirajzolódik az értelmi egyeztetés fölénye: a 7 idevágó adat közül 6-ban többes számú a vonatkozó névmás.

Az *(a)mely* névmás — a szakirodalmi előjelzéseknek megfelelően — jóval kevesebbszer (az adatok 21,2%-ában) kerül többesbe, mint az *aki*, mivel nem személyjelölő főnevekre vonatkozik. Példák a többes számú egyeztetésre: „Ilyen vegyületek ... *a kalciumkarbonát* és *a magnéziumkarbonát, amelyek* a csontok szilárd állományát adják" (Kontra 19); „Még mindig újdonságnak számított a nyári *alma* és *a körte, amelyek* kedden jelentek meg a piacokon" (MH. 11). Elősegítheti a többes számú egyeztetést a halmozott főnevek közös mennyiségjelzője is: „Fejlettségükről *számos ősi városcímer és pecsét* tanúskodik, *amelyeknek* fő motívuma csaknem mindig a hajó" (Czére 52).

A nagy fölényben lévő alaki egyeztetéses adatokban szintén előfordulnak hasonló jelentésű főnevek; pl. „Így azonban meg is szűnik az a lelki *koncentráció* és *figyelem, amely* tulajdonképpeni előfeltétele az igazi műélvezetnek" (Tábori 84); „Újvári doktor nem szenved olyan *elmebetegségben* vagy *tudatzavarban, amely* kizárta vagy korlátozta volna cselekménye társadalmi veszélyességének felismerésében" (Nsz. 9). — Mindamellett egyéb főnevek után is találkozunk egyes számú névmással; pl. „Egy-egy *gyűrűt*, egy-egy *ezüstórát* is kapott, *melyet* puritánságára való tekintettel nem használt" (Kosztolányi 38). Emiatt olykor nem is egyértelmű a mondatszerkezet; vö. „kelletlenül hozták *a feketekávét* meg *a konyakot, amelyből* Ivanics mester tekintélyes mennyiséget fogyasztott" (Heltai 76).

Az *ami* névmás hajlamos a legkevésbé a többes számú egyeztetésre; ezt már a mennyiségjelző főnévi és mennyiségnévi előzmény esetében is tapasztaltuk (l. a 3.2.2.2.2. és a 3.3.2.2.2. pontot). Az ide tartozó 13 adat közül csak egyetlenegyben kerül többesbe a vonatkozó névmás: „A pult előtt, nagy farekeszekben, *kukorica*, töretlen *mák, kendermag, amiknek* hűvös sűrűségébe olyan nagyszerű volt belemélyeszteni piszkos kezemet" (Babits 27). — Az egyes számú *ami* hasonló vagy eltérő jelentésű főnevekre egyaránt vonatkozhat; pl. „volt benne *merészség* és *erő, ami* Corbu alkotásait mindig fémjelezte" (Kósa 114); — ill.: „Azt hitte, hogy egyszerűen ráragadt a Manci *szelessége, naivsága, amit* egész napon át nem tudott feledni" (Móricz 110).

Ami a halmozott egyes számú főnevek és a vonatkozó névmás egyeztetésének a s t í l u s r é t e g e k között való megoszlását illeti, arra nézve a 21. táblázat adatai nyújtanak tájékoztatást:

21. táblázat

Stílusréteg	A vonatkozó névmás				
	egyes számú		többes számú		összesen
	db	%	db	%	db
Szépirodalmi	22	84,6	4	15,4	26
Tudományos ismeretterjesztő	12	63,2	7	36,8	19
Publicisztikai	11	55,0	9	45,0	20
Összesen	45	69,2	20	30,8	65

Mint látható, legkevésbé a szépirodalmi stílusréteg hajlik a többes számú (precízebb) egyeztetésre. Ez egybevág az anaforikus személyes és mutató névmás egyeztetése kapcsán tapasztaltakkal (l. a 3.6.2.1.4. pontot): ott a kivételesnek számító egyes számú adatok többsége szintén a szépprózából kerül ki.

Az egyes vonatkozó névmások stiláris rétegeként megoszló adatainak a számát a 22. táblázat mutatja be (elkülönítve az egyes és többes számúakat).

22. táblázat

Stílusréteg	*aki*		*amely*		*ami*	
	egyes számú	többes számú	egyes számú	többes számú	egyes számú	többes számú
Szépirodalmi	3	3	12	0	7	1
Tudományos ismeretterjesztő	3	3	6	4	3	0
Publicisztikai	1	6	8	3	2	0

Mint látható, az *aki* a szépirodalmi és a tudományos ismeretterjesztő stílusrétegen belül egyenlő arányban kerül egyes, illetőleg többes számba; a publicisztikai stílusrétegből zömükben többes számú adatok kerülnek ki. Ez a stiláris megoszlás némileg eltér attól a képtől, amelyet az *aki* névmásnak a menynyiségjelzős főnévi előzménnyel való egyeztetése mutat (l. a 3.2.2.2.2. pontot), különösen a publicisztikai stílus mutatójában (ott az idevágó adatoknak csaknem a felében egyes számba kerül a vonatkozó névmás), bár ez az eltérés az adatok csekély számából is fakadhat. Feltűnőbb ennél az *amely* névmás viselkedése, egyesszám-pártisága: a halmozott egyes számú főnévi előzmény után a szépirodalmi stílusból kikerülő valamennyi adatban egyes számú a névmás,

míg a mennyiségjelzős főnév után ugyanebben a stílusrétegben jelentős mértékű (42,9%-nyi) a többes számú egyeztetése is. Mindamellett az *amely* egyeztetésének stílusrétegenkénti eltérése a most vizsgált esetben is igazolni látszik, hogy a vonatkozó névmás precízebb egyeztetésére elsősorban a tudományos ismeretterjesztő stílus hajlik, s legkevésbé a szépirodalom.

3.6.2.3. A halmozott egyes számú főneveknek a (tag)mondat határán túl történő pronominalizációja ritkábban más névmással is végbemehet, elsősorban a visszaható névmással; ez egyébként az új (tag)mondat állítmányának számhasználatához igazodik: „*Anglia* és *Franciaország* ... nagyobb önállóságra tehet szert katonai ügyekben, *függetlenítheti magát* az Egyesült Államoktól" (MN. 3); — ill.: „A lap szerint sem *Watteau*, sem *Blancard* nem kalandor, nem gengszter — s ha ilyen »tanácsokat« adnak, annak csak az lehet a magyarázata, hogy fedezve *érzik magukat*" (Népszabadság 1961. dec. 10. 6).

A halmozott egyes számú főnevek pronominalizációja végbemehet összefoglaló jelentésű általános névmással is; pl. „*Josef Hoffmann* ..., *Adolf Loos* ... és *J. M. Olbrich* ... egyaránt úttörő munkát végeztek. *Mindegyik* érdekes művészegyéniség" (Kósa 28); „[Az oktató mesterek sorában ott volt *Lyonel Feininger*, a festő, *Gerhard Marcks*, a szobrász és keramikus,] később *Georg Muche*, *Paul Klee*, *Oskar Schlemmer*, *Wassily Kandinsky* és *Moholy Nagy László* is a Bauhausba kerültek. Nemsokára *valamennyiüket* világhírű művészekként emlegették" (Kósa 55).

A halmozott egyes számú főnevek névmásítására a számnévhez közelebb álló-formák is alkalmasak (*mind a kettő, mindkettő, mind a három, mindhárom* stb.); pl. „A gyerek bal kezében egy mandulás *sütemény* volt, jobbjában egy piros *gumilabda*. *Mind a kettőt* vigasztalásul kapta" (Hunyady 85). Lehetnek jelzők is, anaforikus szerepű főnév mellett: „Egyszer *egy huszártiszt*, máskor *egy színész*, aztán a híres *író* állott vele szemben, hanem az utolsó pillanatban *mind a három úr* csinált valami olyat ..." (Török 21). — Számállapot-határozói formát is ölthetnek: „*Mariska* meg *az apja* egyszerre pillantottak rá. *Mindketten* olyanformán néztek, ahogy a felnőttek néznek a mérgeskedő gyerekre" (Móricz 52). — Itt is előfordul a *mind*-del történő névmásítás (ennek problematikáját l. a 3.3.4. pontban): „Hát már a többi *tyúk*, *csirke* meg *a kakas* ott veszkődtek körüle, majdhogy rá nem ugrottak, mintha *mind* megbolondultak volna" (Nagy 45—6).

A névmásított előzmény, a két vagy több egyes számú főnév külön-külön (tag)mondatban is állhat, pl. „*A nagyasszony* az iménti párbeszédből kétségbevonhatatlanul megállapította, hogy balfelől *Péter*, jobb oldalt pedig *Pál* áll mellette. [Bekezdés.] Elgondolkoztak *mind a hárman*" (Török 46).

3.6.3. A halmozott egyes számú főnévi előzményt követően, az új (tag)mondatban föllépő szöveggrammatikai jellegű, értelmi egyeztetés a birtokos személyjelezésben is megmutatkozhat.

Ez az egyeztetés független lehet a saját tagmondatbeli állítmány nyelvtani számától, s szinte kivétel nélkül értelmi kongruencia; pl. „*Ella* és *Ági* . . . mindenkit összetelefonált, aki éppen az *eszükbe* jutott" (Sarkadi 25). Az efféle birtokos személyjeles szó értelmi egyeztetését az a körülmény is elősegítheti, ha a halmozott egyes számú főneveket alanyként tartalmazó előzménymondatnak az állítmánya eleve többes számú: „*Henry Willock* s *fivére*, George Willock *fölkarolják* ügyét: az ő *támogatásuk* révén négy hónapot időzik a perzsa fővárosban" (Szilágyi 35).

A birtokos személyjelezésnek az új (tag)mondatbeli számhasználata azonban már eleve függhet attól, hogy a saját mondategységének az állítmánya értelmi vagy alaki egyeztetéssel kapcsolódik-e az előzményhez. Világos példákat mutat erre a gyűjtőnévi, mennyiségjelzős főnévi és a mennyiségnévi előzményt követő egyeztetés, ilyenkor az alaki (egyes számú) és az értelmi (többes számú) kongruencia egyaránt előfordulhat (l. a 3.1.3., 3.2.3. és a 3.3.3. pontot). A halmozott egyes számú főnévi előzmény után sem a korpuszban, sem a tallózó adatgyűjtésben nem találtam ilyen esetben egyes számú egyeztetést, hanem kivétel nélkül többes számút: „először *a Barát* és *Apáca* csoportjához érünk: a monda szerint bűnös *szerelmükért váltak* kővé" (ÉT. 16); „*Zsuzsa* és *nővére*, Csilla Illinois államban született, de 1978 nyarán *édesanyjukkal visszaköltöztek* Magyarországra" (Népszabadság 1983. márc. 6. 9). Természetesen még inkább ez a helyzet, ha a halmozott főneveket alanyként tartalmazó előzményben eleve többes számba került az állítmány (ami — mint a 3.6.1.5. pontban láttuk — gyakori eset): „Hanem *összejátszottak*, ez *a ringyó* meg az *a taknyos*. Hogyha majd fölakasztják a juhászt, akkor aztán *élik világukat*" (Nagy 80). — Mindamellett az egyes számú egyeztetés is elképzelhető az új (tag)mondatban, de akkor az előzményben is ilyen egyeztetésnek kell lennie: „*Péter* és *Pál elutazott*, hogy *fölkeresse szülőfaluját*".

Az a jelenség, hogy a halmozott egyes számú főnevek után az új (tag)mondatbeli állítmány és a benne foglalt birtokos személyjeles főnév sokkal inkább kerül többes számba, mint egyesbe, összefügg azzal is, miképpen egyezik az állítmány és a birtokos személyjeles főnév az azonos mondategységbeli alanynyal. Nyelvművelőink (Szarvas 1893, 191; Dengl 1937, 193; Bencédy 91, Rácz 1969, 248; l. még a 2.6.1.2.5. pontot) joggal javasolják az utóbbi esetben is a többes szám egyöntetű használatát; mert így elkerülhető a felemás egyeztetés: a birtokos személyjeles szó tudniillik a saját mondategységbeli halmozott egyes számú főnevek mellett hajlamos többesbe kerülni, az egyes számú állítmány ellenére is; vö. „Veigel Ferenc 82 éves *nyugdíjas* és *felesége* gázzal *fűtötte* Kerepesi úti *lakásukat*" (Népszabadság 1967. febr. 18. 12); „*Ebedli* és *Beles* két sárga *lapjuk* miatt *hiányzik* majd a csapatból" (Népszabadság 1981. nov. 7. 24).

3.6.4. A halmozott egyes számú főnevek után az új (tag)mondatban a f ő n é v i i g e n é v személyragozása is alakulhat az értelmi egyeztetés szerint,

korpuszbeli adatunkban az anaforikus névmás hasonló egyeztetésével párosulva: „Kara Szabó középtermetű, nyurga ember, fekete szakálla van, mert — azt mondja — *az asszony* meg az egész *család* utálja a szakállt, hadd legyen *nekik* mit *utálniok*" (Nagy 28). Persze ebben a kategóriában az azonos mondategységen belül is végbemehet az értelmi egyeztetés, s természetesen az alaki is: „*B. Nagynak* és *Schmidtnek* ... meg kellett *verekedniük* a továbbjutásért" (Népsport 1966. júl. 13. 1); — ill.: „mind *az írásképnek*, mind *a kiejtésnek* ... közel kell *állnia* egymáshoz" (Fábián: MMNy. 489).

3.6.5. A halmozott egyes számú főnevek az értelmi egyeztetésnek egész sorozatát is kiválthatják, láncszerűen: „vak irigység vett elő, mikor néztem ott *Prédlt* és *Lesznert* és *Sprungot*, *akikkel* együtt voltam az osztályban, milyen nyugodtan *reszelik* a *körmüket*, *ezekkel a német nevekkel*, mert *ők* eredeti *keresztények*, mily könnyű *nekik*, nem is *tudják*!" (Szép E.: Lila ákác. 1976. 57).

3.7. KÉT VAGY TÖBB KÜLÖNBÖZŐ NYELVTANI SZÁMÚ (HALMOZOTT) FŐNÉV MINT IRÁNYÍTÓ TAG

A különböző nyelvtani számú főnevek szöveggrammatikai jellegű irányító szerepéről szakirodalmunkban nem esik szó, s a korpuszban is csak kevés idevágó adatra bukkanhatunk.

3.7.1. Ami az új (tag)mondat állítmányának egyeztetését illeti, korpuszunk egyetlen olyan adatában, ahol az előzménybeli vegyes számú főnevek mint alanyok után az állítmány egyes számba kerül, az új tagmondat (mellékmondat) állítmánya is egyesben marad: „az NDK *sportvezetői*, minden egyes *sportoló tudja*, hogy a pályán elért eredményekkel is *segíti* fiatal hazája nemzetközi elismerését" (Nsz. 12). — Az előzményben nem alanyként szereplő vegyes nyelvtani számú főnevek után a hasonlóképpen alárendelt mellékmondat állítmánya viszont többes számú lesz: „Ez az értelem segítette *őt és utódait*, hogy ... kényelmesen *berendezkedjenek* a földön" (Czére 9 + még egy ilyen adat). — A többesbe való átcsapás, tehát az értelmi egyeztetés ritka előfordulásának az a valószínű oka, hogy az ide tartozó adatok többségében már az előzménymondat állítmánya is többes számban szerepel. A korpusznak 10 ilyenfajta adatában az új tagmondat kivétel nélkül mellérendelő jellegű; pl. „*Papok*, *tanítók*, *jegyző*, *írnokok*, *földbirtokos és kereskedő leheverednek* elsötétített szobáikban, *szundítanak* egyet" (Nagy 54).

3.7.2. A halmozott vegyes nyelvtani számú főneveknek személyes vagy mutató névmási pronominalizációja kivétel nélkül többes számú egyeztetéssel jár; pl. „Veszélyes világ a maga *törvényeivel*, *szokásaival*, *magántulajdonával*, *szerelmi életével* — ki ismerné ki magát *azokban*?" (Illyés 27; érdekes, hogy a folytatásban egyes számba csap át a névmás: „*Abba* is születni kell"). Az összefoglaló *mindez* egyes és többes számba is

kerülhet: „A regény egyes elemzői túlzott jelentőséget tulajdonítottak a tizenkétfokú sorral való komponálás artisztikus *mozzanatainak*, a disszonáns hangközök sűrűségére épülő *technikának*. *Mindez* csak mint egy folyamat tükrözője fontos" (Pók 148—9); — ill.: „A vérkeringés szervrendszere például az emlősöknél: *a szívből, a verő- és gyűjtő-, valamint a hajszálerekből* áll. *Mindezek* közös eredetűek" (Kontra 50). — Itt is előfordulhat anaforikus szerepben a *mindkettő* stb.; pl. „A zsírok részben *zsírsavakból*, részben *glicerinből* állanak, s *mindkettő* a cukorból képződhet" (Kontra 55). Találkozni a tagolatlan mondat névmásításával is (l. a 3.6.2.1.7. pontot): „Alacsony, szürke, szomorú kis *épület*, rajta zavaros cirill *betűk* — *ez* volt az állomás" (Heltai 77).

A visszahatók névmás egyeztetése az állítmányét követi. Csak a tallózó adatgyűjtés bukkant rá ide tartozó mondatszerkezetekre, s ezekben is csupán az azonos mondategységen belül megy végbe az egyeztetés: „Ha a t. *ingyenolvasók, léhűtők, viccfaragók* és egyéb fővárosi *elem* arra *határozná* el *magát*" (az újságnyelvből id. Klaniczay 1909, 159); — ill.: „*Védőjátékosai és Kiss Tibor* ugyan *megtették* a *magukét*" (Népsport 1971. máj. 14. 3).

A vonatkozó névmás rendszerint a hozzá legközelebb álló főnévvel egyezik (a korpusz 6 adatában); pl. „*Lucio Costa, Oscar Niemeyer és társai, akik* ennél az épületnél vele együtt dolgoztak, ugyanazokat az építészeti elveket vallották, mint Corbu" (Kósa 70); — ill.: „ragaszkodtak korábbi *elképzeléseikhez, programjukhoz*, politikai *előrejelzésükhöz, amelynek* egy része akkor valóban délibábossá vált" (ÉT. 78). — Az egyetlen — tisztán értelmi egyeztetéses — kivétel a következő: „Vad világ az a fenti, a föld kérgéhez hasonlóan kihűlt és megkeményedett *elveivel és erkölcsével, amelyekben* . . . alig van már élet" (Illyés 27).

3.7.3. Az új (tag)mondatbeli birtokos személyjeles szónak a vegyes számú halmozott főnevekkel mint előzménnyel való egyeztetésére a korpuszban nem akadt példa, sőt a tallózó adatgyűjtés is csak az azonos mondategységbeli egyeztetésre szolgáltatott adatokat, túlnyomórészt többes számú birtokos személyjellel; pl. „Hátsó *alakzatuk* és *középpályásaik* ügyesen oldották meg a *feladatukat*" (Népsport 1971. márc. 1. 3). Az egyes számú egyeztetést a frazeológiai egységbeli személyrag megkövülése idézheti elő: „a *fiataloknak* — és némely *szülőnek* is — keserű lett a *szája* íze" (Népszabadság 1966. 11. 4).

4. ÖSSZEGEZÉS

Összefoglalólag a következőket állapítjuk meg:

4.1. Az egyeztetés a mondat, illetőleg a szöveg szerveződésének egyik legfontosabb grammatikai eszköze, amely az irányító tag és az egyeztetett tag koreferenciáján alapul, s szerepe — különösen a szöveggrammatika síkján — az anaforáéhoz hasonló. Sajátos vonása — az anaforától eltérően (de az anaforikus névmás számbeli egyeztetését szintén magába foglalva) — az azonos vagy hasonló alakú, úgynevezett ismétlődő morfémákkal való megjelöltsége mindkét tagon, ami markánsan a redundancia körébe vágó nyelvi jelenség. Az egyeztetett tag morfológiai jelöltsége főleg akkor kötelező vagy ajánlatos, ha a redundanciának kommunikációbeli haszna, értéke van, vagyis ha az irányító és az egyeztetett tag — nyelvünk sajátos szórendi viszonyainak következtében — távol kerül(het) egymástól. Ez figyelhető meg például az alany és az állítmány, az értelmezett és az értelmező egyeztetésében, továbbá mindazokban az esetekben, amikor az egyeztetés kilép a szoros szintagmatikus viszonyból (például a szintagmán kívüli birtokviszonyban, állapothatározós viszonyban), de különösen akkor, ha az egyeztetés túlnyúlik a tagmondat, illetőleg a mondat határán, vagyis ha az egyeztetett tag új (tag)mondatba kerül (például az ilyen helyzetű állítmány, anaforikus névmás, birtokos személyjeles vagy főnévi igenévi személyragos egyeztetett tag esetén). — A szoros szintagmatikus viszonyon belül azonban az egyeztetés részleges is lehet (például az egyenes szórendű birtokos jelzős szintagmában: „a fiúk *könyve*", ill.: „az *ő* könyvük"), sőt el is maradhat, így a minőség- és mennyiségjelzős szintagmában (*jó embert*, de: **jót embert; két ember*, de: **két emberek;* ez utóbbiban az értelmi egyeztetés az, ami nem következik be, l. később).

4.2. Nyelvünkben az egyeztetésnek négy fő kategóriájával számolhatunk. Ide soroljuk — a magyar grammatikai hagyománnyal is egyetértésben — a s z e m é l y b e l i, a s z á m b e l i és az e s e t b e l i egyeztetést, továbbá — főleg a nemzetközi nyelvészeti szakirodalom újabb eredményeinek tekintetbevételével — a h a t á r o z o t t s á g b e l i egyeztetést, amit nyelvünkben a tárgyas igeragozás tesz lehetővé. — A nembeli egyeztetésnek a magyarban

csupán szórványos nyomai vannak, persze csak a természetes nemet illetően, annak redundáns megjelölésében *(Kissné kartársnő)*.

Vannak nyelvünkben olyan alárendelő (alanyos, tárgyas és birtokos jelzős) szószerkezetek, amelyeknek kettős jelöltsége részben az egyeztetésnek, részben a viszonyításnak (a szerkezettagok közötti szintaktikai viszony jelölésének) a körébe vág. Munkám fontos eredményének tekintem az egyeztetés és a viszonyítás jelölésének a szétválasztását ezekben az esetekben. Így az alanyos és a birtokos jelzős szintagmában a szám- és személybeli egyeztetést az alárendelt tag irányítja, s jelölése a fölérendelt tagon megy végbe: „a tanár *említette* példa"; „a fiú(nak a) *könyve*". Ezzel szemben a viszonyítást természetesen a fölérendelt tag irányítja, s jelölése az alárendelt tagon történik „a *tanár*[Ø] említette példa"; „*a fiú*[Ø] könyve", ill. „a *fiúnak* a könyve". A tárgyas szintagmán belül ugyanígy áll a dolog: a határozottságbeli egyeztetést az alárendelt tag irányítja, s jelölése a fölérendelt tagon megy végbe, igei személyraggal: „*látja* az erdőt"; de: „*lát* egy erdőt". A viszonyításban itt is a fölérendelt tag játssza a vezérszerepet, s a jelölés az alárendelt tagon történik: „látja az *erdőt*"; „lát egy *erdőt*". Tehát a szám- és személybeli, valamint a határozottságbeli egyeztetés ellenkező irányú, mint a viszonyítás. Az esetbeli egyeztetés ellenben azonos irányú a viszonyítással, mindkettőnek jelölése a fölérendelt tagtól függ, és az alárendelt tagon megy végbe: „*ezt* az embert", „csizmát, *pirosat*".

Van olyan felfogás, amely a mellérendelő szerkezeteket is az esetbeli egyeztetés körébe vonja. Ám ezekben a viszonyítás a k ö z ö s fölérendelt tagtól függ, a szerkezettagok alaki összecsengését pedig nem az egyiknek a másikkal való (esetbeli) egyeztetése, hanem a fölérendelt taghoz való azonos viszonyuk hozza létre, ami ráadásul nem követeli meg az esetbeli egyeztetéssel együtt járó számbeli összhangot (pl. „vett *könyvet* és *füzeteket*" ← „vett *könyvet*" és „vett *füzeteket*").

Mindezek alapján az értelmezős szerkezeteket világosan elkülöníthetjük a mellérendelő szerkezetektől, annak ellenére, hogy néhányan ide sorolják őket. Az értelmezős szerkezetekben ugyanis valóban egyeztetés megy végbe: az értelmező megegyezik az értelmezettel, mégpedig nemcsak esetben, hanem számban is: *csizmát, pirosat; csizmákat, pirosakat*. Levezetésük is eltér a mellérendelt szintagmákétól. Míg ezek közös fölérendelt tagú szerkezetekből vezethetők le, addig az értelmezős szerkezet a predikatív szintagmából eredeztethető, illetőleg transzformálható. Ráadásul az értelmezős szerkezet tagjai törvényszerűen koreferensek, míg a mellérendelő szerkezetei csak kivételesen ilyenek.

4.3. Az egyeztetés fő kategóriáit keresztező kongruenciafajtáknak tekinthetjük az a l a k i, az é r t e l m i és a k ö z e l s é g i egyeztetést. Az értelmi egyeztetés tulajdonképpen (elsősorban az irányító tag jelentése okozta) alaki inkongruencia. De nem minden inkongruencia tekinthető értelmi egyeztetés-

nek; például *az ő házuk*, ill. az *emberek háza*, továbbá a *hűtlen lettek a szavak*, valamint az *őket jónak tartom* típusú inkongruens szerkezetek nem tartoznak az értelmi egyeztetés körébe, s csak érintőlegesen vonhatók e körhöz a *fáj a lábaim*-féle inkongruens formák is. Az utóbbi három esetben *(őket jónak tartom, hűtlen lettek a szavak, fáj a lábaim)* ősi inkongruens szerkezetek őrződtek meg, s csak később váltak — köznyelvi szinten — kongruenssé. Az *őket jónak tartom* típusú formákban a kongruenssé válás folyamata napjainkra sem fejeződött be köznyelvünkben; a *hűtlen lettek a szavak*, illetőleg a *fáj a lábaim* fajtájú inkongruens szerkezetek pedig leszorultak a nyelvjárások szintjére, bár az utóbbiak kezdenek visszaszivárogni, elsősorban a regionális köznyelvbe.

4.3.1. Az alaki egyeztetésnek és a valódi értelmi egyeztetésnek az eltérése, az ebből fakadó kettősségnek az érvényesülése a számbeliség területén a leggyakoribb (pl. *a fiú és a lány vizsgázik* vagy *vizsgáznak*), s szakirodalmunk is főleg ebben a vonatkozásában ismeri. Az értekezés azonban kiterjeszti az értelmi egyeztetés fogalmát a személybeli és a határozottságbeli egyeztetésre is, az alaki és az értelmi egyeztetésnek hasonló kettősségeit mutatva ki, mint a számbeli kongruenciában; így a személybeli egyeztetés területén pl. „*te* vagy az, *aki segíthet az övéinek*", ill. „*te* vagy az, *aki segíthetsz a tieidnek*"; a határozottságbeli egyeztetés területén pl. „*elvitte* három *könyvemet*", ill. „*elvitt* három könyvemet". — Az olyan nyelvekben, amelyek ismerik a nyelvtani nemet, természetesen nembeli értelmi egyeztetés is előfordulhat.

4.3.2. A közelségi egyeztetés — amelyet a magyar szakirodalom eddig nem tartott számon (illetőleg az alaki egyeztetés körébe sorolt) — akkor léphet fel, ha legalább két — eltérő egyeztetéssel járó — irányító tag szerepel a szerkezetben. Ebben a kongruenciafajtában az egyeztetett tag a közvetlenül előtte álló irányító taghoz igazodik. Napjaink nyelvhasználatában erősödő tendenciával érvényesül (nemegyszer az értelmi egyeztetés rovására) a számbeliség tekintetében *(a fiúk és a lány vizsgázik)*, de megmutatkozik a személybeliség területén *(mi is, ti is sokat dolgoztatok)*, sőt a határozottságbeli kongruenciában is *(a műszaki dolgozókat és egy ügyintézőt megjutalmaztak)*. Szinte kizárólagos a használata akkor, ha az irányító tagok nem egyszerű kapcsolatos viszonyban állnak egymással *(nemcsak én, hanem ő is sokat dolgozik)*, s szabálya egyáltalán nem sérthető meg abban az esetben, amikor az egyeztetett tag az irányító tagok közé ékelődik *(a fiú vizsgázik és a lányok; őt szeretem, nem téged)*.

4.4. Az értekezés fontos témaként kezeli az értelmi egyeztetésnek (főleg a számbelinek) a szöveg szervezésében betöltött — s eddig kellő figyelemre nem méltatott — szöveggrammatikai szerepét, és ennek mintegy kontrasztjaként — előzetesen, szembesítés végett — tüzetesen megvizsgálja, milyen mértékben érvényesülhet az értelmi kongruencia a mondategységen belül, elsősorban az alany és az állítmány egyeztetésében.

Maga az értelmi egyeztetés kétféle formát ölthet: 1. többes számú irányító tag — egyes számú egyeztetett tag; 2. egyes számú irányító tag — többes számú egyeztetett tag.

4.4.1. Az olyan értelmi egyeztetésnek, amelyben az irányító tag többes számú, az egyeztetett tag pedig egyes számú, kétféle indítóoka lehet: vagy az irányító tag jelentése, vagy pedig az egyeztetett tagé.

4.4.1.1. Többes számú irányító tag akkor válthat ki értelmi (egyes számú) egyeztetést, ha ez egyetlen egyedet jelentő, plurale tantum alakú tulajdonnév (pl. *Egyesült Államok)*. Az ilyen típusú egyeztetés mind erőteljesebben érvényesül (pl. „Az *Egyesült Államok megválasztotta* új *elnökét)*, s mai nyelvünkben egyeztetésbeli ingadozás jobbára csak olyankor következik be, ha az irányító tagban a tulajdonnévi jelentés még nem nyomta el teljes egészében a köznévit (pl. *Klinikák*, egy metróállomás neve), vagy ha a köznévi jelentés kezd eltolódni a tulajdonnévi felé (pl. *szegedi ünnepi játékok)*.

4.4.1.2. A többes számú irányító tag mellett az egyeztetett tag akkor is egyes számban maradhat, ha ez utóbbi gyűjtőnév, elvont főnév, anyagnév, mennyiségjelzős főnév, mennyiségnév, halmozott főnév. Az értelmi egyeztetésnek ezt a fajtáját — mint említettük — az egyeztetett tag jelentése hozza létre. Az alany és az állítmány egyeztetésében ilyenkor a névszói-igei állítmány igei része többesbe is kerülhet (pl. „A régi *magyarok* harcias *nép voltak*")*.*

4.4.2. Az egyes számú irányító tag akkor járhat együtt értelmi egyeztetéssel, ha az alábbi — a fordított irányú egyeztetéssel kapcsolatban nagyrészt már említett — kategóriákba tartozik: gyűjtőnév *(nép)*, mennyiségjelzős főnév *(két ember)*, mennyiségnév *(mindenki)*, halmozott egyes számú főnév *(a fiú és a lány)*. Ide vonható még a társhatározóval (ill. reciprok viszonyt kifejező határozóval) bővített főnév *(a fiú a lánnyal)* vagy *a jó és a rossz fiú* típusú halmozott jelzőjű főnév. (Ez utóbbiak a halmozott főnevek transzformjainak tekinthetők: *a fiú a lánnyal ← a fiú és a lány; a jó és a rossz fiú ← a jó fiú és a rossz fiú.*)

4.4.2.1. Efféle irányító tagok esetén (a halmozott egyes számú főneveket és a társhatározóval stb. bővített főneveket leszámítva) az alany és az állítmány egyeztetésében három változat léphet fel:

1. Egyes számú alany — egyes számú állítmány: Ss Ps
2. Egyes számú alany — többes számú állítmány: Ss Pp
3. Többes számú alany — többes számú állítmány: Sp Pp

Az 1. változat (Ss Ps) tisztán alaki egyeztetéses, s valamennyi közül a legkevésbé redundás (a többes szám egyszer sincs megjelölve). Nem csoda, hogy a mai köznyelvben ez vált a domináns egyeztetési formává *(a nép beszéli, két ember jön, a többi is örül, az első és a második helyezett jutalmat kapott)*.

A 2. változat (Ss Pp) értelmi egyeztetéses, s — a többes szám egyszeres megjelölésével — redundánsabb az elsőnél. Ez a változat a mai köznyelvből — csekély kivétellel — már kiszorult, irodalmi nyelvünkben is csak archaikus,

illetőleg népies elemként funkcionál, tudniillik a régi nyelvben és a mai nyelvjárásokban egyaránt előfordul *(a nép beszélik, két ember jönnek, a többi is örülnek)*. Csupán a halmozott jelzőjű irányító tag esetében bukkan fel köznyelvi szinten, bár ott is némileg kétes a grammatikalitása: (*) *az első és a második helyezett jutalmat kaptak.*

A 3. változat (Sp Pp) — amely ismét csak alaki egyeztetéses, és a többes szám kétszeres megjelölésével a legredundánsabbnak bizonyul — tarka képet mutat. Gyűjtőnévi irányító tag esetén főleg nyelvjárási szinten fordul elő, ahol is nem ritka a gyűjtőnév többesbe kerülése *(a népek beszélik)*. — Mennyiségjelzős főnévi irányító tag mellett elsősorban régi nyelvi és nyelvjárási jelenség *(két emberek jönnek)*, de az *összes* és a *többi* jelzővel mai köznyelvünkben sem szabálytalan, noha kiszorulófélben van *(a többi emberek eljöttek)*. Ez az alváltozat egyébként csak az alany és az állítmány viszonyában tekinthető alaki egyeztetésesnek, tudniillik a mennyiségjelzős szerkezeten belül értelmi egyeztetés áll be, régi nyelvünkben főleg latin hatásra. — A mennyiségnévi irányító tag elsősorban szintén latin hatásra vált többes számúvá *(sokak)*, de nem latinizmusként is előfordulhat a többes számú forma *(a többiek)*, így a mai köznyelvben sem szokatlan az Sp Pp típus *(a többiek is eljöttek)*, még akkor sem, ha eredetileg latinizmus volt is *(ezrek és ezrek szurkolnak a lelátókon)*. — A halmozott jelzőjű főnév többes számát — a mennyiségjelzős főnévhez hasonlóan — szintén a jelzős szerkezeten belüli értelmi egyeztetés hozhatja létre, s ez a köznyelvben egyáltalán nem ritka jelenség, sőt a kommunikáció világossága érdekében nemegyszer ajánlatos is. Az alany és az állítmány között persze itt is az alaki egyeztetés érvényesül *(Tóth és Horváth mérnökök is ott voltak)*.

Megjegyzendő még, hogy a felsorolt irányító tagok mellett a köznyelvben egyébként eléggé ritka (régi nyelvi, népnyelvi stb.) 2. változatú (Ss Pp típusú) egyeztetés a norma sérelme nélkül is előfordulhat akkor, ha az alanyt az állítmánytól többes számú értelmező vagy olyan mellékmondat választja el, amelyben a többes számú vonatkozó névmás az alany szerepét tölti be; pl. „*A két fiú, a barátaim*, szintén *eljöttek*"; ill. „*A két fiú, akik* a barátaim közé *tartoznak*, szintén *eljöttek*".

4.4.2.2. A társhatározóval (ill. reciprok vonzattal) bővült egyes számú főnév mellett a köznyelvben explicit 1. vagy 2. személyű alany esetén csak az 1. változat (Ss Ps) fordul elő: „*Én a lánnyal sétálok*". A 3. személyű explicit alany mellett is ez az egyeztetésfajta van túlnyomó többségben („*A fiú a lánnyal sétál*"), de beszivároghat a köznyelvbe — újabban esetleg russzicizmusként — az értelmi egyeztetéses Ss Pp változat is, amely a régi nyelvben és a nyelvjárásokban gyakran előfordul: „*A fiú a lánnyal sétálnak*". — Implicit alany esetén a köznyelvben is felbukkan az értelmi egyeztetés, főleg akkor, ha az implicit alany 1. vagy 2. személyű: „*A lánnyal sétálunk* [ti. *én* és *a lány*]"; de előfordulhat 3. személyű implicit alannyal is: „*A lánnyal sétálnak* [ti. *ő* és

a lány]". — A 3. változat (Sp Pp) csak névmásított alany esetén realizálódhat: „*Ők a lánnyal sétálnak* [ti. *ő* és *a lány*]". Az implicit, illetőleg névmásított alanyú mondatokban — ha a kontextusból nem derül ki az ellenkezője — az efféle egyeztetés többes számú alanyt is tükrözhet.

4.4.2.3. A halmozott egyes számú alanyok (tulajdonképpen mellérendelő szerkezetek) mellett szintén az alaki egyeztetéses 1. változat a szokásosabb *(a fiú és a lány sétál)*, de ilyenkor a köznyelvben is szabályos, bár az eddigi vélekedésekhez képest nem túlságosan gyakori az értelmi egyeztetéses 2. változat (*a fiú és a lány sétálnak;* ez a változat a vizsgált korpusz adatainak alig 7%-át teszi ki).

Nyelvtani szakirodalmunk eléggé általánosan, kellő empirikus ismeretanyag híján nyilatkozott arról a kérdésről, mi válthatja ki nyelvünkben az értelmi egyeztetést a két vagy több egyes számú alany mellett. Ráadásul — bár nem tudatosan — szinte kizárólag az egyszerű kapcsolatos viszonyban álló egyes számú alanyok egyeztetésbeli hatását tartotta szem előtt. E tekintetben — ha önkéntelenül is — voltaképpen helyes úton járt, hiszen főleg az ilyen szerkezetű alanyok mellett van esély az értelmi egyeztetésre. Alig találunk azonban utalást arra, hogy a nem egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyok mellett miképpen alakul az egyeztetés, jóllehet ezt a típust más (pl. a német, az angol és a francia) nyelvek grammatikái világosan elkülönítik.

Akkor, ha az alanyok egyszerű kapcsolatos viszonyban vannak egymással, az értelmi egyeztetésre — megfigyelésünk szerint — különleges tényezők adnak alkalmat. Ilyen tényező az alanyok tekintetében az, ha ezek személyt jelölnek (főleg tulajdonnévvel), valamint ha számuk kettőnél nagyobb. Ilyen tényező az állítmány tekintetében ennek az alanyhoz képest elfoglalt helyzete, ami másképp befolyásolhatja az egyeztetést az igei, mint a névszói(-igei) állítmány esetében: az igeiek közül az alanyok után állók, a névszói(-igei) állítmányok közül pedig az alanyokat megelőzők kerülhetnek inkább többesbe, s ez utóbbiak sorában főleg a topik szerepűek.

A szakirodalom eddigi megállapításaihoz képest különösen feltűnő, hogy leginkább éppen az alanyok előtt álló, topik szerepű névszói(-igei) állítmány hajlik a többes számú egyeztetésre, kiváltképpen akkor, ha kettőnél több alany van a mondatban, pl. „*Szereplők: Kiss Mari, Németh József* és *Kertész Péter*" (az efféle mondatokban az átlagosan 7%-nyi értelmi egyeztetéssel szemben az adatoknak 40%-ában találni többes számú állítmányt). Az alanyt alkotó szerkezettagok fokozódó számát (2, 3, 4 stb. alany), valamint a névszói(-igei) állítmánynak a topik szerepére való alkalmasságát s a többes számú egyeztetésre ebből fakadó hajlamosságát szakirodalmunk eddig nem vette figyelembe, s így alakult ki az a tévhit, hogy a névszói(-igei) állítmány, valamint az alanyokat megelőző állítmány csak ritkán kerülhet többes számba.

Az alaki egyeztetés malmára hajtja a vizet az alanyt illetően a szerkezettagok hasonló értelműsége (ami eddig szintén alig került szóba), s ennek szélső

esete, a — szakirodalmunkban szintén nem tárgyalt, de más nyelvek grammatikáiban számon tartott — appozicionális mellérendelés, amelyben a szerkezettagok koreferensek egymással (vö. *a hű tanítvány és a legjobb barát*). — Az állítmány vonatkozásában az alaki egyeztetésnek kedvez az igei állítmány elülső pozíciója, s kivétel nélkül egyes számba kerül a két alany közé ékelődő állítmány.

A nem egyszerű kapcsolatos viszonyú alanyok mellett az értelmi egyeztetés teljesen elenyésző (az idevágó adatoknak csupán 2%-ában érvényesül). Még leginkább akkor jelentkezhet, ha az alanyok hozzátoldó kapcsolatos vagy megosztó viszonyúak: „*Pista és Jóska is eljöttek*"; „*Pista is, Jóska is eljöttek*". Előmozdíthatja az értelmi egyeztetést a többes számú értelmező, illetőleg vonatkozó mellékmondat: „*Pista és Jóska, a barátaim*, szintén *eljöttek*"; ill.: *Pista és Jóska, akik* barátaim közé *tartoznak*, szintén *eljöttek*".

A két vagy több (halmozott) egyes számú alany mellett az értelmi egyeztetés viszonylagos ritkasága azért is feltűnő, mert a régi nyelvben (jórészt latinizmusként) eléggé gyakori volt, sőt nyelvjárásaink is kedvelik; nem is beszélve az areális vonatkozásokról, a környező népeknek a többes számú egyeztetést preferáló nyelvéről.

4.5. Az értelmi egyeztetés különös jelentőségre tesz szert a szöveg szerveződésében, a szövegmondatok egymáshoz kapcsolásában, a szövegbeli lineáris kohézió biztosításában.

A szövegtani irodalomban eléggé el van terjedve az a vélemény, hogy nincsenek külön szöveggrammatikai szabályok; amelyeket ilyennek lehetne tekinteni (pl. a névmásítást, a határozott névelő szerepét), azok tulajdonképpen csak a mondatgrammatikai szabályok meghosszabbításai, s működésük már az összetett mondatban, sőt olykor az egyszerű mondatban is kimutatható. Eszerint szöveggrammatikai szabályról csak akkor beszélhetnénk, ha sikerülne olyan grammatikai jelenséget találni, amely másképp viselkedik a mondaton belül, mint a szövegben, a mondatok között.

Nos, úgy véljük, hogy — legalábbis a magyar nyelvre vonatkozóan — sikerült felfedeznünk egy ilyen grammatikai jelenséget, mégpedig a számbeli értelmi egyeztetést. Mai köznyelvünkben a mondategységen belüli értelmi egyeztetés — mint már láttuk — sérti a nyelvhasználati normát akkor, ha gyűjtőnévi, mennyiségjelzős főnévi vagy mennyiségnévi irányító tag mellett következik be: *„*A tömeg énekelnek*"; *„*Sok vendég érkeztek*"; *„*Mindenki örültek*". Hasonlóképpen áll a dolog a társhatározóval (ill. másféle határozóval, tárgygyal stb.) bővült főnévi, valamint némely halmozott jelzőjű főnévi irányító tag esetén: (*)„*A fiú a lánnyal* a parkban *sétálnak*"; (*)„*Az első és a második helyezett* jutalmat *kaptak*".

Ha azonban az efféle mondatokat egy olyan újabb mondat követi, amelyben — implicit módon — ugyanaz az irányító tag szerepel, mint az előzményben, akkor az értelmi egyeztetés nem csupán lehetségessé, hanem törvényszerűvé

válik: „*A tömeg* énekel. Vidáman *integetnek*"; „*Sok vendég* érkezett. Alig *tudtak* helyet kapni a szállodában"; „*Mindenki* örült. Hosszasan *tapsoltak*"; „*A fiú a lánnyal* a parkban sétál. Később *leülnek* egy padra"; „*Az első és a második helyezett* jutalmat kapott. Külföldi üdülésben *részesültek*".

A halmozott egyes számú főnévi irányító tag mellett — mint láttuk — már a mondategységen belül is fölléphet (noha viszonylag ritkán) az értelmi egyeztetés: „*A fiú és a lány* a parkban *sétál* vagy *sétálnak*". Az új mondatban viszont mindenképpen kötelezővé lesz, még akkor is, ha az előzményben nem érvényesült: „*A fiú és a lány* a parkban *sétál*. Később *leülnek* egy padra".

Igaz, az efféle értelmi egyeztetés már az összetett mondat második tagmondatában is bekövetkezhet, csakhogy nem kötelező érvénnyel: „Mindenki örült, hosszasan *tapsolt(ak)*".

Az értelmi egyeztetést mint szöveggrammatikai jelenséget mindenekelőtt az állítmány, valamint a visszautaló névmások, továbbá a birtokos személyjeles főnevek és a személyragos főnévi igenevek egyeztetésében ragadhatjuk meg.

4.5.1. Eddigi példáink éppen az á l l í t m á n y értelmi egyeztetését illusztrálták; de a vizsgált korpusz adatai is világosan bizonyítják, hogy a felsorolt irányító tagok mint előzmények után az új mondat állítmánya — csekély kivétellel — többes számba került. Ingadozik azonban az efféle állítmány egyeztetése abban az esetben, ha nem új mondatban, hanem csupán egy új tagmondatban helyezkedik el. A mellérendelt tagmondat állítmánya rendszerint jobban hajlik a többes számú egyeztetésre, mint az alárendelt tagmondaté, ami természetes is, hiszen a mellérendelt tagmondatok kapcsolata, viszonya közelebb áll a szövegmondatok viszonyához, mint az alárendelésben szereplő tagmondatoké. Például a mennyiségjelzős főnévi irányító tag után a mellérendelt tagmondatoknak mintegy 56%-ában többesbe kerül az állítmány („*Két fiú* lépett be a szobába, és *üdvözölték* a bent levőket"), az alárendelt tagmondatoknak viszont csupán 40%-ában („*Két fiú* lépett be a szobába, hogy *üdvözöljék* a bent levőket"). Tehát az állítmány értelmi egyeztetésének szöveggrammatikai szabálya gyengébb fokon már az összetett mondaton belül is érezteti hatását; mindamellett a teljes szabályszerűség csupán a szövegszinten, két önálló mondat viszonyában érvényesül. — Az összetett mondaton belül is nagyobb esélye van az értelmi egyeztetésnek akkor, ha az irányító tag az előzményben nem az alany szerepét tölti be („Megkértem *a két fiút*, hogy *jöjjenek* el hozzám").

Feltűnő viszont, hogy a halmozott egyes számú főnévi előzmény a mellérendelt tagmondatoknak alig egynegyed részében vált ki értelmi egyeztetést (s itt ráadásul ritkábban, mint az alárendelt tagmondatban). E jelenség valószínű oka abban a körülményben rejlik, hogy az ilyen irányító tag már a saját mondategységén belül is indukálhat értelmi egyeztetést (a többi irányító tag mellett ez alig-alig volt lehetséges), s így a számváltás elkerülése végett már

az előzmény mondatban is szokásos a többes szám használata: „*Pista és Jóska* velünk *jöttek*, de hamarosan *elbúcsúztak* tőlünk"; — de vö. (az előzménymondat egyes számú állítmánya után) számváltással: „*Pista és Jóska* velünk *jött*, de hamarosan *elbúcsúztak* tőlünk"; — számváltás nélkül: „*Pista és Jóska* velünk *jött*, de hamarosan *elbúcsúzott* tőlünk". Így a mondatszerkesztés gördülékenységét elősegítő két tényező — az egyik oldalon a többes számmal való indítás, a másikon az egyes szám konzerválása — szépen kiegészíti egymást.

Megjegyzendő még, hogy a referenciális viszonyok pontos jelölésében az állítmány értelmi egyeztetése az ún. indikátor szerepét is betöltheti: „Az úton *két fiú* szalad. Az *alacsonyabbnak* télikabát van a karján. Ha *sétálnának*, fel sem tűnnének" (vö. az effélékkel: „*A tanár* jól felkészítette *a diákokat*. A szakfelügyelő előtt sikerrel *szerepelt* [vagy *szerepeltek*]").

4.5.2. Az értelmi egyeztetésnek fontos szöveggrammatikai szerepe az anaforikus névmások számbeli egyeztetésében is szépen megmutatkozik.

Az anaforikus személyes és mutató névmás a felsorolt előzményeket követő új (tag)mondatban az esetek túlnyomó többségében, több mint 90%-ában pluralisba kerül: „A *házaspár* a szőlőben kapál. Nem messze *tőlük* gyerekek szaladgálnak". — Egyes számú névmás leginkább a mellérendelt tagmondatban szerepelhet; vö. (az idézett előzménnyel): „s nem messze *tőle* gyerekek szaladgálnak". Ezúttal is legkevésbé az új mondatban kerülhet egyesbe a névmás (a korpusznak csaknem harmadfélszáz adata közül mindössze négyben).

Figyelemreméltó jelenség, hogy az új (tag)mondatbeli névmás többes számú egyeztetése jóval nagyobb arányú, mint a hasonló helyzetű állítmányé. Különösen feltűnő ez az arányeltolódás a halmozott egyes számú főnévi előzmény után, ahol is a névmás értelmi egyeztetése több mint kétszeresen felülmúlja az állítmányét. Ez a körülmény óvatosságra int: az állítmány egyeztetését és a névmásítást — legalábbis a magyarra nézve — nem tanácsos közvetlen összefüggésbe hozni, s az állítmány egyeztetését névmásítással, majd a névmás törlésével magyarázni.

A vonatkozó névmás — minthogy rendszerint csak alárendelt tagmondat élén fordul elő — kevésbé szöveggrammatikai jellegű kapcsolatra utal, mint az anaforikus személyes és mutató névmás; ennek megfelelően értelmi egyeztetése is ritkább, mint amazoké. Míg az anaforikus személyes és mutató névmás a felsorolt előzmények után az adatoknak mintegy 90%-ában többesbe kerül, addig a vonatkozó névmás hasonló egyeztetése globálisan nem éri el az 50%-ot sem. Legkevésbé az *ami* névmás hajlik a többes számra (alig-alig találni rá példát). Leginkább az *aki* névmás kedveli a pluralist, ami érthető is, hiszen személyekre vonatkozik, s az efféle irányító tagok másutt (pl. az alany és az állítmány kongruenciájában) is kiválthatják az értelmi egyeztetést. Az *aki* névmásnak többes számú egyeztetése a mennyiségjelzős főnév után *(két fiú)* meghaladja az 50, a halmozott egyes számú főnevek után

(a fiú és a lány) pedig a 60%-ot, míg hasonló esetekben az *amely* névmás értelmi egyeztetése csupán 47, illetőleg 21%-nyi. Az *aki* még a gyűjtőnév után is lehet többes számú, bár igen ritkán.

Érdekes jelenség, hogy a többes számú (értelmi) egyeztetés kiváltására képes előzmények után a pronominalizáció összefoglaló jelentésű névmással, illetőleg számnévvel *(minden, mind, mindnyájan, mindkettő, mindketten)* is végbemehet; pl. „*A két fiú* hazasietett, *mindkettőnek* sok dolga volt még". Itt említem meg, hogy az anaforikus *mindez, mindaz* névmás kevésbé hajlik az értelmi egyeztetésre, mint az *ez* és *az* névmás.

4.5.3. A felsorolt irányító tagok előidézhetik új (tag)mondatbeli birtokszavuk értelmi egyeztetését is. Az alaki és az értelmi egyeztetésnek ez a megoszlása többnyire a birtokszóval azonos mondategységben lévő állítmány egyeztetésével van összefüggésben: „A munkások nagy *része* a gyár közelében lakik, így gyalog is *eljuthat* a *munkahelyére*"; — ill. „... gyalog is *eljuthatnak* a *munkahelyükre*". Ám a birtokszó efféle egyeztetése elszigetelten, önállóan is végbemehet: „A *két fiú* nevetett, *arca* kipirult"; — ill. „... *arcuk* kipirult". Ha a birtokszó azonos mondategységbe kerül az explicit irányító taggal, nem kívánatos konfliktus léphet fel az állítmány és a birtokszó egyeztetése között: „*Nagy Károly és felesége* gázzal *fűtötte* családi *házukat*" (ilyenkor egységesíteni kell a számhasználatot).

Az új (tag)mondatbeli személyragos főnévi igenév is felmutathat hasonló egyeztetésbeli ingadozást: *mindkettő elszomorodott, hogy el kellett mennie* vagy *menniük*.

Mindamellett az említett ingadozások az új szövegmondatban alig-alig lépnek fel, ilyenkor a szöveggrammatikai jellegű értelmi egyeztetés dominál.

4.6. Végezetül összefoglaljuk az egyeztetésnek az egyes stílusrétegek szerinti megoszlására vonatkozó főbb eredményeinket.

4.6.1. Ami a mondategységen belüli többes számú értelmi egyeztetést (Ss Pp) illeti, ez mai irodalmi nyelvünkben régies vagy népies stíluselemként funkcionál, leszámítva a halmozott főnévi irányító tag mellett való használatát.

A halmozott egyes számú főnévi alanyok esetében legtöbbször a tudományos ismeretterjesztő stílus él az alkalmasint precízebbnek vélt értelmi egyeztetéssel, s ugyanígy áll a dolog az eltérő nyelvtani számú, halmozott főnevek mellett is. — A szépprózában is viszonylag gyakori az értelmi egyeztetés, főleg a személyt jelölő, *meg* kötőszóval kapcsolt egyes számú alanyok után, ha igei állítmány követi őket. Ugyanakkor szaporítja itt az egyes számú egyeztetés adatait az alanyok közé ékelődött állítmány közelségi egyeztetése *(csend volt és hajnal)*, ez a sorrend tudniillik a szépirodalmi stílusra jellemző. — Az újságnyelvben sajátos kettősség mutatkozik. Az egyes számú alanyokat követő igei állítmány értelmi egyeztetése itt meglepően ritka, az alanyokat megelőző — többnyire névszói(-igei) — állítmány viszont

csaknem olyan arányban kerül pluralisba, mint a tudományos ismeretterjesztő stílusban. Ennek oka, hogy az újságnyelvben gyakran találkozni topik szerepű és helyzetű állítmánnyal, a topikalizáció viszont kedvez a többes szám használatának.

4.6.2. A mondategység határát túllépő egyeztetés esetén akkor feltűnő az egyes stílusrétegek viselkedése, ha az egyeztetés az új tagmondatban, tehát az összetett mondaton belül megy végbe (tudniillik csak ilyenkor van esély az egyeztetés ingadozására).

Itt is megmutatkozik a tudományos ismeretterjesztő stílusnak a hajlama a szabatosabbnak vélt egyeztetésre. Az új tagmondat állítmányának az egyeztetésében (a halmozott egyes számú főnévi irányító tagot nem tekintve) a precízségnek ez a követelménye úgy érvényesül, hogy az adatok többségében nem következik be számváltás (az új tagmondat állítmánya egyes számban marad). A névmásításkor ennek az ellenkezője látszik szabatosabbnak; ezért az anaforikus személyes vagy mutató névmás — csekély kivétellel — többes számba kerül, s a mennyiségnévi, valamint halmozott egyes számú főnévi előzmény után a vonatkozó névmás is gyakrabban szerepel többes számban, mint egyesben.

A szépprózát ezzel szemben a lazább egyeztetés jellemzi: az új tagmondat állítmánya (a halmozott egyes számú főnévi előzménytől itt is eltekintve) — számváltással — gyakrabban kerül többes, mint egyes számba, s az anaforikus személyes és mutató névmásoknak a kevésbé szabatos egyes számú egyeztetése is ebben a stílusrétegben a leggyakoribb. A vonatkozó névmások közül legtöbbször az *aki* szerepel többes számban. Ez összefügg azzal a körülménnyel, hogy a személyt jelölő irányító tagok mellett általában megvan a hajlam az értelmi egyeztetésre.

Az újságnyelv az új tagmondatbeli állítmány és névmások értelmi egyeztetését tekintve nagyjából a közbülső helyet foglalja el, mégis közelebb áll a tudományos ismeretterjesztő stílusréteghez, mint a szépprózához.

A KORPUSZT ALKOTÓ FORRÁSOK JEGYZÉKE*

Széppróza

Babits	=	Babits Mihály: A gólyakalifa. 1968.
Dobozy	=	Dobozy Imre: A tizedes meg a többiek. 1969.
Heltai	=	Heltai Jenő: Kiskirályok. 1970.
Hunyady	=	Hunyady Sándor: A hajó királynője. 1969.
Illyés	=	Illyés Gyula: Puszták népe. 1969.
Karinthy	=	Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül. 1970.
Kosztolányi	=	Kosztolányi Dezső: Édes Anna. 1968.
Móricz	=	Móricz Zsigmond: Kerek Ferkó. 1968.
Nagy	=	Nagy Lajos: Kiskunhalom. 1968.
Örkény	=	Örkény István: Jeruzsálem hercegnője. 1968.
Sarkadi	=	Sarkadi Imre: A gyáva. 1969.
Tamási	=	Tamási Áron: Ábel az országban. 1970.
Török	=	Török Gyula: Ikrek. 1968.

Tudományos ismeretterjesztő irodalom

Czére	=	Czére Béla—Nagy Ernő: A legyőzött távolság. 1967.
ÉT.	=	Élet és Tudomány 1972. jan. 7. és 14.
Kontra	=	Kontra György—Stohl Gábor: Az élet tudománya. 1967.
Kósa	=	Kósa Zoltán: A XX. század építészete. 1968.
L.	=	Látóhatár 1974. december.
Öveges	=	Öveges József: Sugárözönben élünk. 1968.
Pók	=	Pók Lajos: Thomas Mann világa. 1969.
Széchenyi	=	Széchenyi Zsigmond: Alaszkában vadásztam. 1970.
Szilágyi	=	Szilágyi Ferenc: Kőrösi Csoma Sándor hazai útja. 1966.
Tábori	=	Tábori—Valkó—Ambrózy D.: A hírközlés regénye. 1969.

Publicisztika

DM.	=	Délmagyarország 1972. aug. 23.
EH.	=	Esti Hírlap 1971. okt. 9.

* A feldolgozott anyag stílusrétegenként mintegy 2-2 millió n terjedelmű.

ÉM. = Észak-Magyarország 1972. okt. 18.
F. = Fejér megyei Hírlap 1972. jún. 14.
HH. = Délutáni Hétfői Hírek 1971. okt. 11.
HN. = Hajdú-Bihari Napló 1972. dec. 20.
MH. = Magyar Hírlap 1971. jún. 26.
MN. = Magyar Nemzet 1971. máj. 21.
Mo. = Magyarország 1975. febr. 23.
N. = Napló (Veszprém m.) 1971. febr. 11.
Nsz. = Népszabadság 1971. jan. 5.
Z. = Zalai Hírlap 1972. jún. 14.

AZ IDÉZETT SZAKIRODALOM JEGYZÉKE

E. Abaffy = E. Abaffy Erzsébet, Mondattani problémák a XVI. században: MNy. 60: 155—61, 1964.

Agostiniani = Agostiniani—Boggio, Damico—Guardigli—Salani, Poggi—Schiannini, Grammatica per parole. Padova, 1984.

Alhoniemi = Alhoniemi, Alho, Über die Kasuskongruenz von Adjektiv und Partizip in den tscheremissischen Dialekten: NyK. 85: 281—9, 1983.

Andor = Andor József, Az esetgrammatika elméletének új útjai: NyK. 81: 451—9, 1979.

Antal 1964 = Antal László, A magyar jelző három különböző nyelvtani koncepció fényében: MNy. 60: 61—8, 1964.

Antal 1976a = Antal László, Gondolatok a magyar pronominalizációról: MNy. 72: 271—81, 1976.

Antal 1976b = Antal László, Gondolatok a nominális szintagmáról: Nyr. 100: 194—200, 1976.

Antal 1977 = Antal László, Egy új magyar nyelvtan felé. Budapest, 1977.

Antal 1980 = Antal László, A magyar nyelv szinkrón leírásának kérdései. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 1980.

Bacsó = Bacsó Gyula, Az adavidéki nyelvjárás, fő tekintettel a mondattani sajátságokra: NyF. 37. sz., 1906.

Balassa é. n.[1] = Balassa József, Helyes magyarság. Budapest, é. n.

Balassa é. n.[2] = Balassa József, A helyes magyarság szótára: A Pesti Hírlap nyelvőre (szerk. Kosztolányi Dezső). Budapest, é. n. 55—97.

Balassa 1943 = Balassa József, A magyar nyelv könyve. Budapest, 1943.

Balázs é. n. = Balázs János, A Tolna megyei Népújság nyelvhasználatáról. Sokszorosított kézirat. MUOSZ, Budapest, é. n.

Balázs 1952 = Balázs János, *Mindën*: MNy. 48: 160—6, 1952.

Balázs 1955 = Balázs János, *Mind:* MNy. 51: 40—50, 1955.

Balázs 1956 = Balázs János, A nyelvtanirodalom alapjai és a magyar nyelvtanirodalom kezdetei. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest, 1956.

Balázs 1958 = Balázs János, Sylvester János és kora. Budapest, 1958.

Balázs 1969 = Balázs János, Nyelvtörténet és „transzformáció": MNy. 65: 154—60, 1969.

Balázs 1973 = Balázs, János, Funktionswerte der Pronominalität. Budapest, 1973.

Balázs 1985 = Balázs János, A szöveg. Budapest, 1985.

Balogh D. = Balogh Dezső, Mondattan: A mai magyar nyelv kézikönyve (szerk. Gálffy Mózes). Bukarest, 1971. 271—427.

BALOGH J. = BALOGH JUDIT, A mellérendelő szószerkezetek gyakorisága a mai magyar nyelvben: Nyr. 107: 57—65, 1983.

BALOGH P. = BALOGH PÉTER, Névszói és mondatbeli kapcsolatok: Nyr. 20: 345—9, 394—8, 445—9, 492—7, 1891.

BÁN = BÁN VALÉR, Egyeztessünk is!: Élet és Tud. 28: 2291, 1973.

BÁNRÉTI 1979a = BÁNRÉTI ZOLTÁN, Téma és anaforikus viszonyok a szövegben: MNy. 75: 406—15, 1979.

BÁNRÉTI 1979b = BÁNRÉTI ZOLTÁN, A szöveg interpretációja és témája: NyK. 81: 323—38, 1979.

BARCZA = BARCZA JÓZSEF, A „Metamorphosis Transsylvaniae" mondattana: Nyr. 24: 355—61, 404—10, 455—60, 562—66, 1895.

BÁRCZI 1953 = BÁRCZI GÉZA, Hozzászólás Tompa Józsefnek „Anyanyelvünk leíró nyelvtana" c. előadásához: I. OK. 4: 58—66, 1953.

BÁRCZI 1956 = BÁRCZI GÉZA, A tárgyas igeragozás használata Zrínyi műveiben: Pais-Eml. 206—14, 1956.

BÁRCZI 1963 = BÁRCZI GÉZA, A magyar nyelv életrajza.[1] Budapest, 1963.

BÁRCZI 1967 = BÁRCZI GÉZA, A magyar nyelvtörténet összefoglaló áttekintése: A magyar nyelv története (szerk. BENKŐ LORÁND). Budapest, 1967. 487—592.

BARTA = BARTA LÁSZLÓ, Csurgóvidéki nyelvjárás. Budapest, 1918.

BARTENS = BARTENS, RAIJA, Zur Kongruenz des lappischen Adjektivattributs: FUF. 39: 31—40, 1971.

BARTHA J. = BARTHA JÓZSEF, A palóc nyelvjárás: IV. Mondattani sajátságok: Nyr. 21: 553—62, 1892.

BATTA = BATTA BÉLA, A melléknévi mondatok népies használata: NyF. 51. sz., 1908.

BEAUGRANDE—DRESSLER = BEAUGRANDE, ROBERT-ALAIN DE — DRESSLER, WOLFGANG ULRICH, Einführung in die Textlinguistik. Tübingen, 1981.

BEKE 1946 = BEKE ÖDÖN, A névmás értelmezője: Nyr. 70: 31—2, 1946.

BEKE 1962 = BEKE ÖDÖN, A népnyelv mondattanához: MNy. 58: 109—11, 1962.

BÉKÉSI 1979 = BÉKÉSI IMRE, A kapcsolás problematikája: MNyTK. 154. sz. 73—82, 1979.

BÉKÉSI 1982 = BÉKÉSI IMRE, Szövegszerkezeti alapvizsgálatok. Budapest, 1982.

BÉKÉSI 1986 = BÉKÉSI IMRE, A gondolkodás grammatikája. Budapest, 1986.

BENCÉDY = BENCÉDY JÓZSEF, Nyelvművelő tanácsok.[1] Budapest, 1967.

BENKŐ LÁSZLÓ 1957 = BENKŐ LÁSZLÓ, Magyar nyelvhelyesség. (Ismertetés.): Nyr. 81: 330—7, 1957.

BENKŐ LÁSZLÓ 1958 = BENKŐ LÁSZLÓ, Stilisztikai szemlélet, nyelvtani kategorizálás: MNy. 54: 305—11, 1958.

BENKŐ LÁSZLÓ 1968 = BENKŐ LÁSZLÓ, Halmozott mondatrészes mondatok: Nyr. 92: 446—52, 1968.

BENKŐ—KÁLMÁN = BENKŐ LORÁND—KÁLMÁN BÉLA, Magyar nyelvtan az általános gimnáziumok I—IV. osztálya számára.[9] Budapest, 1957.

BERRÁR 1957 = BERRÁR JOLÁN, Magyar történeti mondattan. Budapest, 1957.

BERRÁR 1960 = BERRÁR JOLÁN, A mondattan: Nyelvtan, stílus, szónoklás (szerk. TERESTYÉNI FERENC). Budapest, 1960. 363—449.

BERRÁR 1967 = BERRÁR JOLÁN, Mondattörténet: A magyar nyelv története (szerk. BENKŐ LORÁND). Budapest, 1967. 389—485.

BERZE NAGY = BERZE NAGY JÁNOS, A hevesmegyei nyelvjárás: NyF. 16. sz., 1905.

BIHARI = BIHARI MIHÁLY, A magyar nyelv törvényeinek érvényesülése a magas fokú gyorsírásban: Nyr. 91: 132—8, 1967.

W. Bíró—Grétsy—Kemény = W. Bíró Ágnes—Grétsy László—Kemény Gábor, Hivatalos nyelvünk kézikönyve.[2] Budapest, 1978.

Blinkenberg = Blinkenberg, A., La problème de l'accord en français moderne. København, 1950.

Bogner = Bogner Mihály, A Bécsi-, Müncheni- és Apor-kódex mondattana. Zsombolya, 1912.

Bolla—Keszler = Bolla Kálmán—Keszler Borbála, Az alany és az állítmány közötti írásjelek: MNy. 81: 435—42, 1985.

Bosch = Bosch, Peter, Agreement and Anaphora. A Study of the Role of Pronouns in Syntax and Discourse. London, 1983.

Brüll = Brüll Emánuel, Nyelvtani és értelmi egyeztetés: Nyr. 74: 435—8, 1950.

Budenz = Budenz József, Nyelvészeti hulladékok: 9) Többi: MNyszet 6: 49—51. — 19) Még valami az „a' több, a' többi"-rül, meg a' „minden — nelkül"-rül: uo. 388—91, 1861.

Chomsky 1957 = Chomsky, Noam, Syntactic Structures. 's Gravenhage, 1957.

Chomsky 1965 = Chomsky, Noam, Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, Mass., 1965.

Csefkó = Csefkó Gyula, Kelemen Béla: Jó magyarság. (Ismertetés.): Nyr. 40: 123—5, 1911.

Csűry = Csűry Bálint, Egy terjedező nyelvi szokatlanság: Msn. 3: 152—3, 1934.

DebrGramm. = Magyar grammatika, mellyet készített Debreczenben egy magyar társaság. Bécs, 1795.

Deme 1953 = Deme László, Gondolatok a „Pályamunkások" nyelvéről: Nyr. 77: 183—92, 1953.

Deme 1955—56 = Deme László, Jelentés a rádió nyelvhasználatáról. Sokszorosított kézirat. MUOSZ, Budapest, 1955—56.

Deme 1960a = Deme László, Köznapi fogalmazásunk mindennapi botlásaiból: III. A mondatbeli egyeztetés kérdései: Nyr. 84: 430—6, 1960.

Deme 1960b = Deme László, Apáczai Csere János nyelvhasználatáról: MNy. 56: 21—31, 1960.

Deme 1965 = Deme László, A mondatok egymáshoz kapcsolása a beszédben: Nyr. 89: 292—302, 1965.

Deme 1969 = Deme László, Az általános nyelvészet alapjai. Bratislava, 1969.

Deme 1971 = Deme Lászlo, Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata. Budapest, 1971.

Deme 1976 = Deme László, A beszéd és a nyelv. Budapest, 1976.

Deme 1983 = Deme László, A szövegség és a szövegegység néhány jellemzője: Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből (szerk. Rácz Endre és Szathmári István). Budapest, 1983. 31—60.

Dengl = Dengl János, Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus. Budapest, 1937.

Dezséry—Terestyéni = Dezséry Judit—Terestyéni Tamás, Élő szöveg — stúdió-szöveg: ÁltNyTan. 11: 51—77, 1976.

Dezső = Dezső László, A főnévi csoport: ÁltNyTan. 6: 25—158, 1969.

Dienes 1977 = Dienes Dóra, Tagolatlan mondatok beszédfunkció szerinti megoszlása: NéprNytud. 21: 89—95, 1977.

Dienes 1978 = Dienes Dóra, A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése: NytudÉrt. 98. sz., 1978.

DONGÓ = DONGÓ ORBÁN, A kiskunfélegyházi nyelvjárás. Szeged, 1911.
DRESSLER = DRESSLER, WOLFGANG, Einführung in die Textlinguistik. Tübingen, 1973.

ÉDES = ÉDES JENŐ, Hibák az alárendelt mondatok szerkesztésében: Msn. 8: 62—7, 106—10, 1939.
ELEKFI 1964 = ELEKFI LÁSZLÓ, Az aktuális tagolás egyik alapformája a magyarban: NyK. 66: 331—70, 1964.
ELEKFI 1966 = ELEKFI LÁSZLÓ, A predikatív viszony: Nyr. 90: 62—75, 1966.
ELEKFI 1980a = ELEKFI LÁSZLÓ, Azokat — őket: MNy. 76: 176—87, 323—31, 1980.
ELEKFI 1980b = ELEKFI LÁSZLÓ, Névmási elemek visszautaló (anaforikus) használata: NytudÉrt. 104. sz. 299—305, 1980.
ELEKFI—RÁCZ = E. L.—R. E., aki: NyKk. 1: 132—3, 1980.
E. L.—K. M.—R. E. = E. L.—K. M.—R. E., őket — azokat — ezeket: NyKk. 2: 448—50, 1985.
ERDÉLYI 1896, 1897 = ERDÉLYI LAJOS, Az „összevont mondat" modern szempontból: NyK. 26: 280—309, 1896.; 27: 273—306, 404—27, 1897.
ERDÉLYI 1906 = ERDÉLYI LAJOS, Értelmi egyezés és hasonló incongruentiák a magyarban, finnben és törökben: NyK. 36: 251—7, 1906.
ERDÉLYI 1907 = ERDÉLYI LAJOS, Válasz Kertész Manónak: NyK. 37: 146—8, 1907.
ERDÉLYI 1915 = ERDÉLYI LAJOS, A háború mondattanából: MNy. 11: 207—11, 1915.
ERDŐDI 1954 = ERDŐDI JÓZSEF, Az alany és az állítmány egyeztetése, valamint a pluralitás kérdése a mari nyelv történeti mondattanában. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest, 1954.
ERDŐDI 1972 = JÓZSEF ERDŐDI, A propos de la question de la pluralité non-marquée de l'objet et du sujet dans quelques langues ouraliennes: Mélanges offerts à Aurélien Sauvageot. Budapest, 1972. 67—79.

FÁBIÁN 1956 = FÁBIÁN PÁL, A határozott névelő használata egynemű mondatrészek előtt: MNy. 52: 489—91, 1956.
FÁBIÁN 1969 = FÁBIÁN PÁL, A szóalkotás kérdései: Magyar nyelvhelyesség (szerk. DEME LÁSZLÓ és KÖVES BÉLA).[4] Budapest, 1969. 134—66.
FÁBIÁN I. = FÁBIÁN IMRE, A tata-tóvárosi nyelvjárás: Nyr. 39: 17—22, 73—85, 1910.
FÁBIÁN—KÖVES = FÁBIÁN PÁL—KÖVES BÉLA, Nyelvi segédkönyv szerkesztők számára. Budapest, 1954.
FAJCSEK = FAJCSEK MAGDA, Hagyományossá vált mondatképletek középkori és XVI. századi verseinkben. Budapest, 1942.
J. FARKAS 1771 = FARKAS, JOHANN, Ungarische Grammatik.[1] Wien, 1771.
J. FARKAS 1779 = FARKAS, JOHANN, Ungarische Grammatik.[3] Wien, 1779.
FARKAS V. 1961 = FARKAS VILMOS, A halmozott mondatrészek szinkron rendszerezésének néhány problémája: Nyr. 85: 83—6, 1961.
FARKAS V. 1962 = FARKAS VILMOS, A többtagú (halmozott) mondatrészek: MMNyR. 2: 315—27, 1962.; A mellérendelő összetett mondat: MMNyR. 2: 408—440, 1962.
FERENCZY G. 1960 = F. G., *X vállalattól Y beszél* vagy *X vállalattól Y beszélek*?: Nyr. 84: 127—8, 1960.
FERENCZY G. 1961 = F. G., *Aki* — állatra vonatkoztatva: Nyr. 85: 375—6, 1961.
FERENCZY G. 1964a = F. G., Borjú, bárány béget — vagy bégetnek?: Nyelvművelő levelek (szerk. FERENCZY GÉZA és RUZSICZKY ÉVA). Budapest, 1964. 242.
FERENCZY G. 1964b = F. G., Többek közt — a többi közt: Nyelvművelő levelek (szerk. FERENCZY GÉZA és RUZSICZKY ÉVA). Budapest, 1964. 240.
FERENCZY G. 1969 = F. G., Az állítmány egyeztetése: Nyr. 93: 305—6, 1969.

FERENCZY G. 1971 = FERENCZY GÉZA, Az „aki, amely, ami" használata: Anyanyelvi őrjárat (szerk. FERENCZY GÉZA). Budapest, 1971. 158—61.

FERENCZY G. 1972a = FERENCZY GÉZA, A munkásoknak ma több a keresetük vagy keresete?: Édes anyanyelvünk (szerk. LŐRINCZE LAJOS).[3] Budapest, 1972. 343—4.

FERENCZY G. 1972b = F. G., Elvtársnak vagy elvtársnőnek szólítsuk-e a nőket?: Nyr. 96: 252, 1972.

FILLMORE = FILLMORE, Ch. J., The Case for Case: Universals in Linguistic Theory (eds. E. BACH—R. T. HARMS). New York, 1968. 1—81.

FINDRENG = FINDRENG, ÅDNE, Zur Kongruenz in Person und Numerus zwischen Subjekt und finitem Verb im modernen Deutsch. Oslo—Bergen—Tromsø, 1976.

FODOR 1958, 1959 = FODOR ISTVÁN, A nyelvtani nem kialakulása: NyK. 60: 339—68, 1958.; 61: 29—43, 1959.

FODOR 1960 = FODOR ISTVÁN, A statisztikai módszer alkalmazásának néhány kérdése: Nyr. 84: 196—205, 1960.

FODOR 1962 = FODOR ISTVÁN, Otto Jespersen: The Philosophy of Grammar. (Ismertetés.): NyK. 64: 256—68, 1962.

FODOR 1968 = FODOR ISTVÁN, Mire jó a nyelvtudomány? Budapest, 1968.

FOGARASI = FOGARASI JÁNOS, Müvelt magyar nyelvtan elemi része. Pest, 1843.

M. FOGARASI = FOGARASI, MIKLÓS, Grammatica italiana del novecento. Budapest, 1969.

FŐLDI = FŐLDI JÁNOS Magyar Grammatikája. Közzéteszi GULYÁS KÁROLY. Budapest, 1912.

FÜLÖP 1957 = FÜLÖP LAJOS, A számbeli egyeztetés főbb kérdései Gyöngyös és vidékének nyelvjárásában: MNyj. 4: 49—63, 1957.

FÜLÖP 1959 = FÜLÖP LAJOS, Incongruentia-jelenségek a mátraalji palóc nyelvjárásban. Gyöngyös, 1959.

FÜLÖP 1984 = FÜLÖP LAJOS, A mátraalji nyelvjárás mondattanához: Tanulmányok Gyöngyösről (szerk. HAVASSY PÉTER és KECSKÉS PÉTER). Gyöngyös, 1984. 661—71.

FÜLÖP 1987 = FÜLÖP LAJOS, Az inkongruencia és a többesjelek kérdéséhez: MNy. 83: 157—62, 1987.

FÜREDI = FÜREDI IGNÁC, Nyelvhibáink.[2] Budapest, 1903.

GAÁL E. = GAÁL EDIT, A birtoklás kifejezése a mai magyar nyelvben: NytudÉrt. 97. sz., 1978.

GABÁNYI = GABÁNYI JÁNOS, A katonai magyar nyelv. Budapest, 1923.

GÁCSER = GÁCSER JÓZSEF, Telegdi Miklós nyelve, különös tekintettel a mondattanra: NyF. 18. sz., 1905.

GÁLFFY 1971 = GÁLFFY MÓZES, Alaktan: A magyar nyelv kézikönyve (szerk. GÁLFFY MÓZES). Bukarest, 1971. 138—270.

GÁLFFY 1979 = GÁLFFY MÓZES, Egyeztetési eljárások a marosmagyarói nyelvjárásban: MNyj. 22: 9—26, 1979.

GÁLFFY 1981 = GÁLFFY MÓZES, A többtagú (halmozott) állítmányú egyszerű mondatok és a mellérendelő összetett mondatok elhatárolásának kérdéséhez: MNy. 77: 385—95, 1981.

GARDINER = GARDINER, SIR ALAN, The Theory of Speech and Language.[2] Oxford, 1951.

GELEJI KATONA = GELEJI KATONA ISTVÁN, Magyar Grammatikatska. 1645.: CorpGr. 291—329.

GERSTNER = GERSTNER KÁROLY, A magyar—német nyelvi kölcsönhatás néhány grammatikai esete: MNy. 75: 199—205, 1979.

GINTER = GINTER KÁROLY, Leíró nyelvtanunk és a magyar mint idegen nyelv oktatásának két kérdése: Nyr. 97: 77—80, 1973.

GIVÓN = GIVÓN, TALMY, Topic, Pronoun and Grammatical Agreement: Topic anp Subject (ed. CH. N. LI). University of Texas Press, Austin and London, 1976. 149—88.

GOMBOCZ 1898 = GOMBOCZ ZOLTÁN, A jelenkori nyelvészet alapelvei: VI. Néhány mondattani jelenség: Nyr. 27: 433—8, 1898.

GOMBOCZ 1951 = GOMBOCZ ZOLTÁN, Syntaxis. Budapest, 1951.

GRAUR = GRAUR, AL. (ed.), Einführung in die Sprachwissenschaft. Berlin, 1974.

GREBE = GREBE, PAUL (szerk.), (Duden-)Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Mannheim, 1959.

GREENBERG = GREENBERG, JOSEPH H., A Quantitativ Approach to the Morphological Typology of Language: International Journal of American Linguistics 26: 178—94, 1960.

GREMSPERGER 1979 = GREMSPERGER LÁSZLÓ, Kölcsönös jelentésű igéink szintaktikai viselkedésének néhány kérdése: MNy. 75: 62—8, 1979.

GREMSPERGER 1985 = GREMSPERGER LÁSZLÓ, A kölcsönviszony kifejeződése a magyar nyelvben. Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat. Budapest, 1985.

GRÉTSY 1961 = GRÉTSY LÁSZLÓ, A műszaki nyelv művelésének útjai: Nyr. 85: 1—14, 1961.

GRÉTSY 1964 = GRÉTSY LÁSZLÓ, Szaknyelvi kalauz. Budapest, 1964.

GRÉTSY 1973 = GRÉTSY LÁSZLÓ, Az ifjúság, aki?: Anyanyelvi kaleidoszkóp (szerk. GRÉTSY LÁSZLÓ). Budapest, 1973. 180.

GREVISSE = GREVISSE, MAURICE, Le bon usage.[8] Gembloux—Paris, 1964.

GRIESBACH—SCHULZ = GRIESBACH, HEINZ—SCHULZ, DORA, Grammatik der deutschen Sprache. München, 1962.

GUSZKOVA = GUSZKOVA, ANTONYINA, A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a magyar nyelvben: NytudÉrt. 106. sz., 1981.

CS. GYÍMESI = CS. GYÍMESI ÉVA, Mindennapi nyelvünk. Bukarest, 1975.

HADROVICS = HADROVICS LÁSZLÓ, A funkcionális magyar mondattan alapjai. Budapest, 1969.

HAJDÚ 1955 = HAJDÚ PÉTER, Opponensi vélemény Erdődi Józsefnek „Az alany és az állítmány egyeztetése, valamint a pluralitás kérdése a mari nyelv történeti mondattanában" c. kandidátusi értekezéséről: I. OK. 6: 438—54, 1955.

HAJDÚ 1966 = HAJDÚ PÉTER, Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest, 1966.

HAJDÚ 1969 = HAJDÚ PÉTER, A szamojéd konnektív-reciprok képző genetikai és areális-tipológiai összefüggései: NyK. 71: 61—78, 1969.

HAKULINEN = HAKULINEN, L., Megjegyzések és gondolatok a magyar nyelv tanításáról a helsinki egyetemen: MNyj. 12: 23—34, 1966.

HÁMORI 1956 = HÁMORI ANTÓNIA, Az alany és az állítmány egyeztetése a Huszita Bibliában: Pais-Eml. 220—4, 1956.

HÁMORI 1957 = HÁMORI ANTÓNIA, Mind: MNy. 53: 138—47, 1957.

HÁMORI 1961 = HÁMORI ANTÓNIA, A névszói személyragozás: MMNyR. 1: 531—51, 1961.

HARRIS = HARRIS, Z., Methods in Structural Linguistics. Chicago, 1951.

HAVAS = HAVAS FERENC, A magyar, a finn és az észt nyelv tipológiai összehasonlítása: NytudÉrt. 85. sz., 1974.

HEGEDŰS = HEGEDŰS ISTVÁN, Értelmi egyeztetés a görögben: NyK. 25: 201—13, 1895.

HEGEDŰS R. = HEGEDŰS RITA, A szórend tanításának néhány kérdése a magyar mint idegen nyelv tükrében. Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat. Budapest, 1985.

HERCZEG 1956 = HERCZEG GYULA, A nominális stílus a magyarban. Nyr. 80: 40—57, 204—17, 1956.

HERCZEG 1970 = HERCZEG GYULA, Olasz leíró nyelvtan. Budapest, 1970.
HERNÁDI = HERNÁDI SÁNDOR, Szó-beszéd. Budapest, 1981.
HETZRON 1969 = HETZRON, ROBERT, Des Compléments obligatoires en hongrois: Word 25: 140—54, 1969.
HETZRON 1973 = HETZRON, ROBERT, Conjoining and Comitativization in Hungarian — A Study of Rule Ordering: Foundations of Language 10: 493—507, 1973.
HJELMSLEV 1928 = HJELMSLEV, LOUIS, Principes de Grammair Générale: KVDS His.-filol. Medd. 16/1. 1928.
HJELMSLEV 1959 = HJELMSLEV, LOUIS, Essais Linguistiques: Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague 12., 1959.
HORGER = HORGER ANTAL, A magyar nyelvjárások. Budapest, 1934.
HORVÁTH E. = HORVÁTH ENDRE, A bakonyalji nyelvjárás: NyF. 34. sz., 1906.
HORVÁTH M. = HORVÁTH MÁRIA, Megfigyelések az orvosi nyelvhasználat köréből: Nyr. 92: 263—78, 1968.
HUSZÁR 1983 = HUSZÁR ÁGNES, Az aktuális mondattagolás szövegépítő szerepe drámai művekben: Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből (szerk. RÁCZ ENDRE és SZATHMÁRI ISTVÁN). Budapest, 1983. 124—51.
HUSZÁR 1985 = HUSZÁR ÁGNES, A rádió és a televízió beszélt nyelvének mondattana: Nyelvészet és tömegkommunikáció (szerk. GRÉTSY LÁSZLÓ). Budapest, 1985. 2: 73—117.

ICKOVICS = ICKOVICS, V. A., Jazikovaja norma. Moszkva, 1969.
IMRE 1953 = IMRE SAMU, Többi, többiek: Nyr. 77: 212—8, 1953.
IMRE 1958 = IMRE SAMU, A Szabács Viadala. Budapest, 1958.
IMRE 1962 = IMRE SAMU, A minőség- és mennyiségjelző: MMNyR. 2: 265—85, 1962.; A minőség- és mennyiségjelzői mellékmondat: MMNyR. 2: 394—403, 1962.
IMRE 1964 = IMRE SAMU, Megjegyzések a jelzőkről: MNy. 60: 433—40, 1964.
IMRE 1969 = IMRE SAMU, Az egyszerű mondat vizsgálata. II. rész: Magyar nyelvhelyesség (szerk. DEME LÁSZLÓ és KÖVES BÉLA).[4] Budapest, 1969. 260—86.
IMRE 1971 = IMRE SAMU, A felsőőri nyelvjárás: NytudÉrt. 72. sz., 1971.
INCZEFI = INCZEFI GÉZA, Abafája és vidékének nyelvjárása. Budapest, 1938.
E. ITKONEN = ITKONEN, ERKKI, Kieli ja sen tutkimus. Helsinki, 1960.

JAKAB I. 1977 = JAKAB ISTVÁN, Az értelmező és az értelmezett szószerkezeti viszonya: Nyr. 101: 9—19, 1977.
JAKAB I. 1978 = JAKAB ISTVÁN, Igen, az értelmező mellérendelés: Nyr. 102: 293—8, 1978.
JAKAB I. 1979 = JAKAB ISTVÁN, A névszói személyragozás kérdéséhez: MNy. 75: 205—8, 1979.
JAKAB I. 1980 = JAKAB ISTVÁN, Nyelvünkről — nyelvünkért. Bratislava, 1980.
JAKOBSON = JAKOBSON, ROMAN, Hang — jel — vers. Budapest, 1969.
JESPERSEN 1946 = JESPERSEN, OTTO, Mankind, Nation and Individual. London, 1946.
JESPERSEN 1958 = JESPERSEN, OTTO, The Philosophy of Grammar.[7] London, 1958.
JOANNOVICS 1874 = JOANNOVICS GYÖRGY, Szóegyeztetés: Nyr. 3: 243—7, 292—7, 340—7, 389—98, 1874.
JOANNOVICS 1882 = JOANNOVICS GYÖRGY, Hibás szók és szólások IV.: Nyr. 11: 417—9, 1882.
JUHÁSZ = JUHÁSZ JENŐ, Mind: MNy. 39: 316—8, 1943.
JUNG = JUNG, WALTER, Grammatik der deutschen Sprache. Leipzig, 1968.

KAINZ 1960, 1965, 1969 = KAINZ, FRIEDRICH, Psychologie der deutschen Sprache. Stuttgart. 2.[2], 1960.; 5/1., 1965.; 5/2., 1969.

KÁLMÁN 1951 = KÁLMÁN BÉLA, A mai magyar nyelvjárások, Budapest, 1951.

KÁLMÁN 1955 = KÁLMÁN BÉLA, Opponensi vélemény Erdődi Józsefnek „Az alany és az állítmány egyeztetése, valamint a pluralitás kérdése a mari nyelv történeti mondattanában" c. kandidátusi értekezéséről: I. OK. 6: 433—8, 1955.

KÁLMÁN 1966 = KÁLMÁN BÉLA, Nyelvjárásaink. Budapest, 1966.

KÁLMÁN 1973a = KÁLMÁN, BÉLA, Eine Kongruenz-Erscheinung im Wogulischen: FUF. 40: 66—73, 1973.

KÁLMÁN 1973b = KÁLMÁN, BÉLA, Ein Beitrag zur Kongruenz im Wogulischen: MSFOu. 150: 144—50, 1973.

KÁLMÁN 1974 = KÁLMÁN BÉLA, Értelmi és alaki egyeztetés: I. OK. 29: 33—46, 1974.

KÁLMÁN 1984 = KÁLMÁN BÉLA, Szövegtan és tipológia: Értekezések, emlékezések. Budapest, 1984.

KARDOS J. = KARDOS J. CELESZTIN, A Keszthelyi Codex alaktana és mondattana. Esztergom, 1896.

KARDOS L. = KARDOS LÁSZLÓ, Tóth Árpád.[2] Budapest, 1965.

KARLSSON = KARLSSON, GÖRAN, Einige statistische Daten über die Numeruskongruenz zwischen Subjekt und Prädikat in der finnischen Volkssprache: Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum. Helsinki, 1968. 1: 239—43.

KÁROLY 1947 = KÁROLY SÁNDOR, A Jókai-kódex mondattana. Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat. Budapest, 1947.

KÁROLY 1956 = KÁROLY SÁNDOR, Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában: NytudÉrt. 10. sz., 1956.

KÁROLY 1958a = KÁROLY SÁNDOR, Az értelmező és az értelmezői mondat a magyarban: NytudÉrt. 16. sz., 1958.

KÁROLY 1958b = KÁROLY SÁNDOR, Az egyszerű mondat szerkezeti egységei: Nyr. 82: 438—56, 1958.

KÁROLY 1960 = KÁROLY SÁNDOR, A Történeti Nyelvtani Adattár tervmunkálataival kapcsolatos kérdések: MNy. 56: 333—43, 1960.

KÁROLY 1961 = KÁROLY SÁNDOR, A minden -*n*-je: MNy. 57: 154—62, 1961.

KÁROLY 1962a = KÁROLY SÁNDOR, Az értelmező jelző: MMNyR. 2: 295—314, 1962.

KÁROLY 1962b = KÁROLY SÁNDOR, Az értelmező jelzői mellékmondat: MMNyR. 2: 403—7, 1962.

KÁROLY 1964a = KÁROLY SÁNDOR, Az alany és az állítmány elemzéséhez: Nyr. 88: 156—68, 1964.

KÁROLY 1964b = K. S., Egyes szám — többes szám a „mind", „mindenki", „mindnyájan" mellett: Nyelvművelő levelek (szerk. FERENCZY GÉZA és RUZSICZKY ÉVA). Budapest, 1964. 239—40.

KÁROLY 1967 = KÁROLY SÁNDOR, A magyar intranzitív — tranzitív igeképzők: ÁltNyTan. 5: 189—218, 1967.

KÁROLY 1969 = KÁROLY SÁNDOR, A melléknévi csoport: ÁltNyTan. 6: 159—227, 1969.

KÁROLY 1970 = KÁROLY SÁNDOR, Általános és magyar jelentéstan. Budapest, 1970.

KÁROLY 1978 = KÁROLY SÁNDOR, Valóban mellérendelés az értelmező?: Nyr. 102: 48—64, 1978.

KÁROLY 1979 = KÁROLY SÁNDOR, A szöveg és jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben: MNyTK. 154. sz. 23—32, 1979.

KAUSCH = KAUSCH MIHÁLY, A Tihanyi Codex nyelvezete. Budapest, 1901.

KECK = KECK BALÁZS, Az egyes számú halmozott alany és az állítmány számbeli egyeztetése a magyar és a szerbhorvát nyelvben: Hungarológiai Közlemények 30—31. sz. Újvidék, 1977. 69—90.

KÉKI = KÉKI LAJOS, Latinosságok a magyar népköltésben: Nyr. 30: 310—9, 1901.

J. KELEMEN = KELEMEN, JOLÁN, Syntaxe du français moderne.[2] Budapest, 1974.
KELEMEN B. 1906 = KELEMEN BÉLA, Jó magyarság.[1] Budapest, 1906.
KELEMEN B. 1910 = KELEMEN BÉLA, Jó magyarság.[2] Budapest, 1910.
KELEMEN B. 1918 = KELEMEN BÉLA, Jó magyarság.[3] Budapest, 1918.
KELEMEN J. 1956 = KELEMEN JÓZSEF, Hozzászólás Tompa Józsefnek „Készülő leíró nyelvtanunk vitás kérdéseiről" c. előadásához: I. OK. 9: 349—55, 1956.
KELEMEN J. 1970 = KELEMEN JÓZSEF, A mondatszók a magyar nyelvben. Budapest, 1970.
KELEMEN JÁNOS 1975 = KELEMEN JÁNOS, Hozzászólás Kiefer Ferencnek „Irányzatok és problémák a mai jelentéstudományban" c. előadásához: NyK. 77: 391—5, 1975.
KELEMEN JÁNOS 1976 = KELEMEN JÁNOS, Szöveg és jelentés: ÁltNyTan. 11: 183—96, 1976.
KEMENES PÁL = KEMENES PÁL [=Melich János], A népek, akik ... A népek, amelyek ...: MNy. 40: 75, 1944.
KEMENES PÉTER = KEMENES PÉTER [=Simonyi Zsigmond], Érdekes egyeztetés: Nyr. 43: 327, 1914.
KEMÉNY = KEMÉNY GÁBOR, A mutató névmási birtokos jelzőről és (annak?) használatáról: Nyr. 104: 417—9, 1980.
KENEDI = KENEDI GÉZA, Rovás: MNy. 3: 469—70, 1907.
KENESEI = KENESEI ISTVÁN, Mivel egyeztetjük a vonatkozó névmásokat?: NytudÉrt. 104. sz. 467—74, 1980.
KENÉZ = KENÉZ ZSUZSANNA, A mezőberényi nyelvjárás. Szeged, 1940.
KERTÉSZ é. n. = KERTÉSZ MANÓ, Szállok az úrnak. Budapest, é. n.
KERTÉSZ 1905 = KERTÉSZ MANÓ, Analógia a mondatszerkesztésben: NyF. 21. sz., 1905.
KERTÉSZ 1907 = KERTÉSZ MANÓ, Értelmi egyezés: NyK. 37: 145—6, 1907.
KERTÉSZ 1913 = KERTÉSZ MANÓ, Egyik, másik, többi: Nyr. 42: 448—54, 1913.
KERTÉSZ 1914 = KERTÉSZ MANÓ, Finnugor jelzős szerkezetek: NyK. 43: 1—101, 1914.
KESZLER 1977 = KESZLER BORBÁLA, Az egyszerű és az összetett mondat határsávja: Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből (szerk. RÁCZ ENDRE és SZATHMÁRI ISTVÁN). Budapest, 1977. 111—33.
KESZLER 1985 = KESZLER BORBÁLA, A magyar írásjelhasználat és grammatikai alapjai. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest, 1985.
KIEFER 1973 = KIEFER, FERENC, Generative Morphologie des Neufranzösischen. Tübingen, 1973.
KIEFER 1975 = KIEFER FERENC, Irányzatok és problémák a mai jelentéstudományban: NyK. 77: 345—82, 1975.
KIEFER 1976 = KIEFER FERENC, A szövegelmélet grammatikai indokoltságáról: ÁltNyTan. 11: 197—222, 1976.
KIEFER 1979 = KIEFER FERENC, Szövegelmélet — szöveggrammatika — szövegnyelvészet: Nyr. 103: 216—25, 1979.
KIS-ERŐS = KIS-ERŐS FERENC, A magyar nyelv rendszeresen vizsgálva. Kalocsa, 1915.
É. KISS 1978 = É. KISS KATALIN, A határozott főnévi csoport pronominalizációja: MNy. 74: 445—52, 1978.
É. KISS 1983 = É. KISS KATALIN, A magyar mondatszerkezet generatív leírása: NytudÉrt. 116. sz., 1983.
É. KISS 1985 = É. KISS KATALIN, Az anaforikus névmások értelmezéséről: ÁltNyTan. 16: 155—87, 1985.
É. KISS 1987 = É. KISS, KATALIN, Configurationality in Hungarian. Budapest, 1987.

Kiss I. 1879 = Kiss Ignác, Pázmány nyelve: NyK. 15: 177—247, 325—88, 1879.

Kiss I. 1883 = Kis [!] Ignác, Káldi György nyelve: AkNyÉrt. 11/8., 1883.

Kiss J. 1979 = Kiss Jenő, Fejezetek a nyelvjárási mondattanból: Nyr. 103: 66—70, 1979.

Kiss J. 1982 = Kiss Jenő, Fejezetek a mihályi nyelvjárás mondattanából: MNyTK. 164. sz., 1982.

Klaniczay S. 1909 = Klaniczay Sándor, Zeugma a szóegyeztetésben: Nyr. 38: 156—61, 1909.

Klaniczay S. 1917 = Klaniczay Sándor, Szóegyeztetés az alany és az állítmány közt történeti szempontból: Nyr. 46: 256—62, 1917.

Klemm 1923—27 = Klemm Antal, A vonatkozó mondatok eredete: NyK. 46: 34—65, 1923—27.

Klemm 1928a, 1940, 1942 = Klemm Antal, Magyar történeti mondattan. Budapest, 1928., 1940., 1942.

Klemm 1928b = Klemm Antal, A mondattan elmélete. Budapest, 1928.

Klemm 1954 = Klemm Imre, A számbeli egyeztetés főbb kérdései a magyarban: Nyr. 78: 165—75, 1954.

Klemm 1956 = Klemm Imre, A létige mondatbeli szerepe: Pais-Eml. 224—30, 1956.

Kocsner = Kocsner Róbert, Pesthy Mizsér Gábor „Új testamentumá"-nak mondattana. Budapest, 1913.

Kodály = Kodály Zoltán, Visszatekintés. 1. Budapest, 1974.

Kollányi = Kollányi Teréz, Az *ami* az *amely* helyén: MNy. 61: 200—9, 1965.

Komlósy = Komlósy András, A mélyszerkezet bővítményei és az ergativitás néhány kérdése: NyK. 75: 155—75, 1973.

Konsza = Konsza Samu, Nagybacon nyelvjárása: NyF. 75. sz., 1916.

M. Korchmáros 1975—76 = M. Korchmáros Valéria, A mutató névmás tartalmi feltöltődésének forrásai: NéprNytud. 19—20: 331—60, 1975—76.

M. Korchmáros 1980—81 = M. Korchmáros Valéria, A „kettős alany" megítéléséhez: NéprNytud. 24—5: 179—95, 1980—81.

M. Korchmáros 1984 = M. Korchmáros, Valéria, The Problems of the „Double Object": NyK. 87: 374—8, 1984.

Kossa 1965 = Kossa János, Így írunk mi. 2. Novi Sad, 1965.

Kossa 1968 = Kossa János, Magyarul, magyarán. Újvidék, 1968.

Kosztolányi = Kosztolányi Dezső, Erős várunk a nyelv.[2] Budapest, é. n.

Kovács A. = Kovács Asztrik [=Simonyi Zsigmond], Furcsa magyarság: Nyr. 41: 420—2, 1912.

Kovács É. = Kovács Éva, Egy szerkezeti alternációról: MNyj. 25: 149—60, 1983.

Kovalovszky 1964 = K. M. [= Kovalovszky Miklós], A többes szám első személy használata hivatalos levélben: Nyelvművelő levelek (szerk. Ferenczy Géza és Ruzsiczky Éva). Budapest, 1964. 72—4.

Kovalovszky 1977 = Kovalovszky Miklós, Nyelvfejlődés — nyelvhelyesség. Budapest, 1977.

Kövesdi = Kövesdi, Pauli, Elementa Linguae Hungaricae. 1686.: CorpGr. 549—84.

Lakatos = Lakatos Vince, A *maga* névmás hibás használata: Nyr. 30: 138—9, 1901.

Lakoff—Peters = Lakoff, George—Peters, Stanley, Phrasal Conjunction and Symmetric Predicates: Modern Studies in English (eds D. Reibel—A. Schane). 1969. 113—42.

Lehmann 1983 = Lehmann, Ch., Rektion und syntaktische Relationen: Folia Linguistica 17: 339—78, 1983.

LEHR 1911 = LEHR ALBERT, P. Gy. úrnak: MNy. 7: 336, 1911.
LEHR 1914 = LEHR ALBERT, „Mi a különbség a Mind elmentek és a Mind elment között?": MNy. 10: 316—7, 446—51, 1914.
LOSONCZI 1931 = LOSONCZI ZOLTÁN, A magyar nyelv a XIV. század közepétől a XVI. század végéig. Budapest, 1931.
LOSONCZI 1933 = LOSONCZI ZOLTÁN, A magyar nyelv 1600 óta. Budapest, 1933.
LOTZ 1939 = LOTTZ, JÁNOS, Das ungarische Sprachsystem. Stockholm, 1939.
LOTZ 1967 = LOTZ JÁNOS, A személy, szám, viszonyítás és tárgyhatározottság a magyarban: NytudÉrt 58. sz. 249—55, 1967.
LOTZ 1968 = LOTZ JÁNOS, Egy nyelvtani modell: MNyTK. 122. sz., 1968.
LOTZ 1973 = LOTZ JÁNOS, Metrika: Helikon 19: 137—58, 1973.
LOTZ 1974 = LOTZ JÁNOS, A magyar nyelv grammatikai kategóriái: NytudÉrt. 83. sz. 344—7, 1974.
LOTZ 1976 = LOTZ JÁNOS, Szonettkoszorú a nyelvről. Budapest, 1976.
LŐRINCZE 1968 = LŐRINCZE LAJOS, Nyelvőrségen. Budapest, 1968.
LŐRINCZE 1972 = LŐRINCZE LAJOS, Megbocsásson, méltóságtok: Édes anyanyelvünk (szerk. LŐRINCZE LAJOS).[3] Budapest, 1972. 315—7.
B. LŐRINCZY 1961 = B. LŐRINCZY ÉVA, A szóösszetétel: MMNyR. 1: 421—58, 1961.
B. LŐRINCZY 1962 = B. LŐRINCZY ÉVA, A határozó : MMNyR. 2: 162—259, 1962.
LYONS = LYONS, JOHN, Introduction to Theoretical Linguistics. Cambridge, 1968.

MADAY = MADAY JÓZSEF, A hajdúk beszéde: NyF. 56. sz., 1909.
MAJTYINSZKAJA = MAJTYINSZKAJA, K. E., Vengerszkij jazik. 3. Moszkva, 1960.
MARTINET 1960 = MARTINET, A., Elements of a Functional Syntax: Word 16: 1—16, 1960.
MARTINET 1961 = MARTINET, A., Éléments de linguistique generale.[2] Paris, 1961.
MÁRTON = MÁRTON GYULA, Írjunk, beszéljünk helyesen ! Bukarest, 1952.
MELICH 1916 = MELICH JÁNOS, Többi és társai: MNy. 12: 118—22, 1916.
MELICH 1918 = MELICH JÁNOS, Adatok a történeti magyar nyelvtanhoz: III. Az *-i* többes képzőről: MNy. 14: 230—52, 1918.
MÉSZÖLY = MÉSZÖLY GEDEON, A Halotti Beszéd hangtörténeti és alaktani sajátságai. Szeged, 1926.
MEY = MEY, J. L., La catégorie du nombre en finnois moderne. Copenhague, 1960.
MEYER-HERMANN = MEYER-HERMANN, REINHARD, Zur Textgrammatik von Verweisformen im Französischen: Textgrammatik. Beiträge zum Problem der Textualität (herausgegeben von MICHAEL SCHECKER und PETER WUNDERLI). Tübingen, 1975. 146—65.
MMNy. = RÁCZ ENDRE (szerk.), A mai magyar nyelv.[1] Budapest, 1968.
MMNyR. = TOMPA JÓZSEF (szerk.), A mai magyar nyelv rendszere.[1] 1. Budapest, 1961.; 2. Budapest, 1962.
MNyR. 1846 = A' magyar nyelv' rendszere.[1] Közre bocsátá A' Magyar Tudós Társaság. Buda, 1846.
MNyR. 1847 = A magyar nyelv' rendszere.[2] Közre bocsátá A' Magyar Tudós Társaság. Buda, 1947.
MOLECZ = MOLECZ BELA, Egy kis konkolyozás: Nyr. 28: 117—20, 1899.
H. MOLNÁR 1956 = H. MOLNÁR ILONA, Kötőszóval kezdett önálló mondatok: PaisEml. 230—4, 1956.
H. MOLNÁR 1969 = H. MOLNÁR ILONA, Az igei csoport, különös tekintettel a vonzatokra: ÁltNyTan. 6: 229—70, 1969.
MOLNÁR A. = ALBERTI MOLNÁRI SZENCIENSIS Novae Grammaticae Ungaricae Libri duo. 1610.: CorpGr. 115—290.

MOLNÁR J. = MOLNÁR JÁNOS, Több alany, de egyes-számú állítmány: MNy. 5: 365—6, 1909.

MORAVCSIK 1971 = MORAVCSIK, EDITH A., Agreement: Working Papers on Language Universals 5: A1—A69, Stanford, 1971.

MORAVCSIK 1974 = MORAVCSIK, EDITH A., Object-Verb Agreement: Working Papers on Language Universals 15: 25—140, Stanford, 1974.

MORAVCSIK 1978 = MORAVCSIK, EDITH A., Agreement: Universals of Human Language (ed. GREENBERG). 4. Stanford, 1978. 331—74.

MUNKÁCSI = MUNKÁCSI BERNÁT, A moldvai csángók nyelvjárása: VI. Mondattani sajátságok: Nyr. 10: 199—205, 1881.

NAGY F. = NAGY FERENC, Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába. Egyetemi jegyzet. Kézirat. Budapest, 1981.

NAGY J. = NAGY JÓZSEF, A csökölyi nyelvjárás. Budapest, 1910.

NAGY J. B. 1953a = NAGY J. BÉLA, Nyelvhelyességi babonák: Nyelvművelésünk főbb kérdései (szerk. LŐRINCZE LAJOS). Budapest, 1953. 241—65.

Nagy J. B. 1953b = NAGY J. BÉLA, Hibák vagy babonák?: MNy. 49: 484—92, 1953.

NAGY J. B. 1956 = NAGY J. BÉLA, Nyelvhelyességi babonák: Nyelvművelő (szerk. LŐRINCZE LAJOS). Budapest, 1956. 303—27.

NAGY J. B. 1959 = NAGY J. BÉLA, Nyelvhelyességi babonák: Iskolai nyelvművelő (szerk. LŐRINCZE LAJOS). Budapest, 1959. 312—38.

NAGY J. B. 1968 = NAGY J. BÉLA, Egy emberöltő nyelvünk védelmében. Budapest, 1968.

NAGY K. = NAGY KÁLMÁN, Kis magyar nyelvkönyv.[2] Bukarest, 1980.

NyKk. = Nyelvművelő kézikönyv (főszerkesztők: GRÉTSY LÁSZLÓ és KOVALOVSZKY MIKLÓS). 1. Budapest, 1980.; 2. Budapest, 1985.

OLÁH = OLÁH GÁBOR, A debreceni nyelvjárás: NyF. 26. sz., 1906.

PAIS 1945—46 = PAIS DEZSŐ, A meggyilkolt tovább él: Msn. 14—15: 31—2, 1945—46.

PAIS 1955 = PAIS DEZSŐ, Egymást: MNy. 51: 183—8, 1955.

PAIS K. = PAIS KÁROLY, Nyelvművelés az iskolában: Msn. 3: 158—62, 1934.

PÁL = PÁL ANTAL, A Döbrentei-codex nyelvi sajátságai. Gyulafehérvár, 1889.

PALEK = PALEK, B., Cross-reference. Praha, 1968.

PÁPAY 1807 = PÁPAY SÁMUEL, Észrevételek a' magyar nyelvnek a' polgári igazgatásra, és törvénykezésre való alkalmaztatásáról. Veszprém, 1807.

PÁPAY 1808 = PÁPAY SÁMUEL, A' magyar literatúra' esmérete. 1/1—2. Veszprém, 1808.

PAP M. = PAP MÁRIA, Generatív grammatikai vázlatok a koordinációról: NyK. 73: 113—28, 1971.

PAPP A. = PAPP ANTAL, Tudományos nyelvünk magyartalanságai. Budapest, 1953.

PAPP F. = PAPP FERENC, A magyar szószerkezet-rendszer néhány sajátosságáról: NyK. 66: 129—39, 1964.

PAPP I. 1950 = PAPP ISTVÁN, Társas tudat és a magyar nyelvszerkezet: MNy. 46: 15—27, 1950.

PAPP I. 1956a = PAPP ISTVÁN, Az állítmányi szerkezet őstörténete: MNyj. 3: 3—28, 1956.

PAPP I. 1956b = PAPP ISTVÁN, Hozzászólás Fokos Dávidnak „A névragozás történetéből" c. előadásához: NyK. 58: 98—105, 1956.

PAPP I. 1959 = PAPP ISTVÁN, A magyar nyelv szerkezete: Nyr. 83: 451—64, 1959.

PAPP I. 1962 = PAPP, ISTVÁN, Zur Frage der Kongruenz des Adjektivattributs im Finnischen: MSFOu. 125: 399—412, 1962.

PATKANOW—FUCHS = PATKANOW, S.—FUCHS, D. R., Laut- und Formenlehre der süd-ostjakischen Dialekte: III. Formenlehre: Keleti Szemle 7: 125—39, 1906.; 10: 313—36, 1909.

PAUL = PAUL, HERMANN, Prinzipien der Sprachgeschichte.[5] Halle, 1920.

PEI = PEI, MARIO, Szabálytalan nyelvtörténet. Budapest, 1966.

PENAVIN = PENAVIN OLGA, A szerémségi magyar szigetek nyelve: NytudÉrt. 79. sz., 1972.

PERESZLÉNYI = PERESZLÉNYI, PAULI, Grammatica Linguae Ungaricae. 1682.: CorpGr. 403—548.

PINTÉR = PINTÉR JENŐ, Magyar nyelvvédő könyv.[4] Budapest, 1940.

PLÉH 1981 = PLÉH CSABA, A visszautaló (anaforikus) nyelvi eszközök értelmezése: Magyar Pszichológiai Szemle 38: 215—30, 1981.

PLÉH 1984 = PLÉH CSABA, Néhány szemantikai és pragmatikai tényező az anafora értelmezésében a magyarban: Nyr. 108: 208—18, 1984.

PLÉH—RADICS = PLÉH CSABA—RADICS KATALIN, „Hiányos mondat", pronominalizáció és a szöveg: ÁltNyTan. 11: 261—77, 1976.

PUSZTAI F. = PUSZTAI FERENC, Tegezés és magázás a XVIII. század első felében: MNy. 63: 297—307, 1967.

QUIRK 1972 = QUIRK, R.—GREENBAUM, S.—LEECH, G.—SVARTVIK, J., A Grammar of Contemporary English. New York and London, 1972.

QUIRK 1980 = QUIRK, R.—GREENBAUM, S., A University Grammar of English. London, 1980.

RÁCZ 1957 = RÁCZ ENDRE, A személybeli egyeztetés a vonatkozó mellékmondatokban: NéprNytud. 1: 87—103, 1957.

RÁCZ 1961 = RÁCZ ENDRE, Az állítmány egyeztetése az értelmezős szerkezetekkel: Nyr. 85: 403—15, 1961.

RÁCZ 1964a = RÁCZ ENDRE, Nyelvművelő jegyzetek a mondatszerkesztés köréből: NéprNytud. 8: 33—9, 1964.

RÁCZ 1964b = RÁCZ ENDRE, „A birtokos jelző és társának" alakja: Nyr. 88: 106—10, 1964.

RÁCZ 1967 = RÁCZ ENDRE, Az alany és az állítmány egyeztetésének néhány kérdése a mai magyar nyelvben: NytudÉrt. 58. sz. 273—8, 1967.

RÁCZ 1968 = RÁCZ ENDRE, Mondattan: A mai magyar nyelv (szerk. RÁCZ ENDRE).[1] Budapest, 1968. 205—458.

RÁCZ 1969 = RÁCZ ENDRE, Az egyszerű mondat vizsgálata: I. rész: Magyar nyelvhelyesség (szerk. DEME LÁSZLÓ és KÖVES BÉLA).[4] Budapest, 1969. 225—59.

RÁCZ 1971 = RÁCZ ENDRE, Az állítmány számbeli egyeztetése több különböző számú alannyal a mai magyar nyelvben: MNy. 67: 144—55, 288—96, 1971.

RÁCZ 1972 = RÁCZ ENDRE, Erdő, mező ázik: Édes anyanyelvünk (szerk. LŐRINCZE LAJOS).[3] Budapest, 1972. 313—4.

RÁCZ 1974 = RÁCZ ENDRE, Az értelmi egyeztetés a magyar nyelvben: NytudÉrt. 83. sz. 476—82, 1974.

RÁCZ 1975 = RÁCZ, E., Über einige Fragen der Kongruenz zwischen Subjekt und Prädikat in der ungarischen Sprache: Congressus Tertius Internationalis Fenno-Ugristarum. 1. Tallin, 1975. 661—5.

RÁCZ 1976 = RÁCZ ENDRE, Anyanyelvünk új szófűzési, mondatszerkezeti jelenségeinek bemutatása, értékelése: Mai magyar nyelvünk (szerk. GRÉTSY LÁSZLÓ). Budapest, 1976. 45—73.

RÁCZ 1977a = RÁCZ ENDRE, Az egyeztetés főbb kérdései a magyar nyelvben: Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből (szerk. RÁCZ ENDRE és SZATHMÁRI ISTVÁN). Budapest, 1977. 35—77. = MNyTK. 149. sz., 1977.

RÁCZ 1977b = RÁCZ ENDRE, Az állítmány egyeztetése a gyűjtőnévi alannyal: Nyr. 101: 385—402, 1977.

RÁCZ 1980 = RÁCZ ENDRE, Az állítmány egyeztetése a mennyiségjelzős alannyal a mondategységen belül: Nyr. 104: 257—73, 1980.

RÁCZ 1981 = RÁCZ ENDRE, A tulajdonnevek és az egyeztetés: MNyTK. 160. sz. 231—4, 1981.

RÁCZ 1982 = RÁCZ ENDRE, „Fáj a lábaim" (Az állítmány egyeztetése a többes számú birtokszóval): Hagyományápolás és megújulás (szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1982. 141—61.

RÁCZ 1983a = RÁCZ ENDRE, Egyeztetés és szöveggrammatika: Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből (szerk. RÁCZ ENDRE és SZATHMÁRI ISTVÁN). Budapest, 1983. 249—95.

RÁCZ 1983b = RÁCZ ENDRE, Komitativizáció és kongruencia: MNy. 79: 129—37, 1983.

RÁCZ 1983c = RÁCZ ENDRE, Egy nyelvjárási inkongruencia beütései a köznyelvbe: MNy. 79: 416—20, 1983.

RÁCZ 1985 = RÁCZ ENDRE, Tárgyas vagy alanyi ragozás . . .: NyKk. 2: 959—74, 1985.

RÁCZ 1987 = RÁCZ ENDRE, Redundáns formák a magyar nyelv grammatikai rendszerében: MNy. 83: 274—84, 1987.

RÁCZ—TAKÁCS = RÁCZ ENDRE—TAKÁCS ETEL, Kis magyar nyelvtan.[6] Budapest, 1983.

RADICS 1974 = RADICS KATALIN, A névmások egy csoportjáról: Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből (szerk. RÁCZ ENDRE és SZATHMÁRI ISTVÁN). Budapest, 1974. 75—89.

RADICS 1975 = RADICS KATALIN, Újabb irányzatok a generatív grammatikában: NyK. 77: 445—79, 1975.

RADÓ = RADÓ ANTAL, A magyar rím. Budapest, 1921.

RADVÁNYI = RADVÁNYI KÁLMÁN, Ipolyszalkai nyelvjárás. Budapest, 1910.

RAVILA 1941 = RAVILA, PAAVO, Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen: FUF. 27: 1—136, 1941.

RAVILA 1960 = RAVILA, PAAVO, Adjektiiviattribuutin kongruenssin synty suomen kielessä: Sanonjalka 2: 28—35, 1960.

RIEDL 1856 = RIEDL SZENDE, A' többes szám képeztetése a' magyar és rokon nyelvekben: MNyszet. 1: 137—50, 1856.

RIEDL 1864 = RIEDL SZENDE, Magyar nyelvtan. Pest, 1864.

RÓNAI—KEREKES = RÓNAI BÉLA—KEREKES LÁSZLÓ, Nyelvművelés és beszédtechnika. Budapest, 1974.

RÓZSÁS = RÓZSÁS JÓZSEF, Magyarosan, katonásan.[3] Budapest, 1944.

ROZSLAY = ROZSLAY GYÖRGY, Egyes szám, többes szám: Új anyanyelvi kaleidoszkóp (szerk. FELDE GYÖRGYI és GRÉTSY LÁSZLÓ). Budapest, 1980. 207.

RUZSICZKY 1961a = RUZSICZKY ÉVA, Egy év a telefon mellett: Nyr. 85: 170—84, 1961.

RUZSICZKY 1961b = RUZSICZKY ÉVA, A Magyar Ifjúság című napilap nyelvének elemzése. Sokszorosított kézirat. MUOSZ, Budapest, 1961.

RUZSICZKY 1961c = RUZSICZKY ÉVA, A szóképzés: MMNyR. 1: 333—420, 1961.

Sátai Bartha = Sátai Bartha Döme József, Egri nyelvsajátságok: Nyr. 19: 313—7, 1890.

Sauvageot = Sauvageot, Aurélien, L'édification de la langue hongroise. Lille—Paris, 1971.

Sebestyén 1959 = Sebestyén Árpád, A mutató névmások anaphorikus használatához: Nyr. 83: 464—70, 1959.

Sebestyén 1965 = Sebestyén Árpád, A magyar nyelv névutórendszere. Budapest, 1965.

Semetkay = Semetkay József, „Gyönyörű magyar beszéd": Msn. 10: 24—7, 1941.

Shroyer; l. Andor 452

Simonyi é. n. = Simonyi Zsigmond, Jó magyarság. Szentgotthárd. É. n.

Simonyi 1879 = Simonyi Zsigmond, Antibarbarus. Budapest, 1879.

Simonyi 1880 = Antibarbarus [= Simonyi], Istóczy mint nyelvész és valami a szóegyeztetésről: Nyr. 9: 224—8, 1880.

Simonyi 1881 = S. Zs. [= Simonyi Zsigmond], Kérdések és feleletek: Nyr. 10: 379—80, 1881.

Simonyi 1884 = Simonyi Zsigmond, Szóegyeztetés az állapothatározásban: Nyr. 13: 404—9, 446—51, 1884.

Simonyi 1888, 1892 = Simonyi Zsigmond, A magyar határozók. 1. Budapest, 1988.; 2. Budapest, 1892.

Simonyi 1889a = Simonyi Zsigmond, A tárgyas ragozásról: Nyr. 18: 554—9, 1889.

Simonyi 1889b = Simonyi Zsigmond, A magyar nyelv.[1] 1. Budapest, 1889.

Simonyi 1895 = Simonyi Zsigmond—Balassa József, Tüzetes magyar nyelvtan. Budapest, 1895.

Simonyi 1900 = Simonyi Zsigmond, Alany és állítmány: Nyr. 29: 1—6, 1900.

Simonyi 1903 = Simonyi Zsigmond, Helyes magyarság[2]: NyF. 8. sz., 1903.

Simonyi 1905 = Simonyi Zsigmond, A magyar nyelv.[2] Budapest, 1905.

Simonyi 1907 = Antibarbarus [= Simonyi], Pontoskodó szóegyeztetés: Nyr. 36: 39—40, 1907.

Simonyi 1911 = Simonyi Zsigmond, Az udvariasság nyelvéről: Nyr. 40: 1—8, 1911.

Simonyi 1913a = Simonyi Zsigmond, A jelzők mondattana. Budapest, 1913.

Simonyi 1913b = Simonyi Zsigmond, Hevesmegyei népmesék. (Ismertetés.): Nyr. 42: 366—9, 1913.

Simonyi 1914 = Simonyi Zsigmond, Helyes magyarság.[3] Budapest, 1914.

Simonyi 1916 = Simonyi Zsigmond, Jelentéstani szempontok: AkNyÉrt. 23/3., 1916.

J. Soltész = J. Soltész Katalin, Babits Mihály költői nyelve. Budapest, 1965.

Sylvester = Ioannis Sylvestri Grammatica Hungaro-Latina. 1539.: CorpGr. 3—78.

Szabó D. = Szabó Dénes, A mai magyar nyelv. Egyetemi jegyzet. Kézirat. Budapest, 1955.

Szabó G. 1969 = Szabó Géza, Helyhatározóink rendszeréhez: MNy. 65: 160—72, 1969.

Szabó G. 1983 = Szabó Géza, Egy jelentéskategória néhány nyelvtani összefüggése a mai magyarban: MNy. 79: 42—7, 1983.

Szabó I. = Szabó István, Koltó, szatmárvármegyei falu nyelvjárása. Székesfehérvár, 1914.

Szabó L. = Szabó Lajos, A nagykanizsai nyelvjárás: NyF. 48. sz., 1907.

Szabó T. A. = Szabó T. Attila, Anyanyelvünk életéből. Bukarest, 1970.

Szabolcsi 1980 = Szabolcsi Anna, Az aktuális mondattagolás szemantikájához: NyK. 82: 59—82, 1980.

Szabolcsi 1986 = Szabolcsi Anna, A birtokos szerkezet és az egzisztenciális mondatok. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest, 1986.

Szalay = Szalay Imre, Magyar nyelvtudományi rövid oktatás.[4] Pest, 1831.

Szamosi = Szamosi, Michael, Verb-Object Agreement in Hungarian: Papers from the Tenth Regional Meeting — Chicago Linguistics Society. Chicago, Illinois, 1974. 701—12.

Szarvas 1876 = Szarvas Gábor, A slavóniai tájszólás: Nyr. 5: 9—13, 61—5, 1876.

Szarvas 1893 = Szarvas Gábor, Kérdések és feleletek: Nyr. 22: 189—91, 1893.

Szarvas 1894 = Szarvas Gábor, Kérdések és feleletek: Nyr. 23: 34—5, 1894.

Szarvas 1895 = Szarvas Gábor, „Nyelvidomárok": Nyr. 24: 38—9, 1895.

Szathmári = Szathmári István, Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Budapest, 1968.

Szemere—Szende = Szemere Gyula—Szende Aladár, Magyar nyelvtan a gimnáziumok számára.[1] Budapest, 1960.

Szende 1965 = Szende Aladár, Szóról szóra. Budapest, 1965.

Szende 1969 = Szende Aladár, Az összetett mondat kérdései: Magyar nyelvhelyesség (szerk. Deme László és Köves Béla).[4] Budapest, 1969. 287—325.

Szendrey 1927 = Szendrey Zsigmond, Az alany és az állítmány egyeztetése a zürjénben: MNy. 23: 341—8, 1927.

Szendrey 1929 = Szendrey Zsigmond, Adatok a népnyelv mondattanához: MNy. 25: 313—8, 1929.

Szendrey 1930 = Szendrey Zsigmond, Adatok a szegedi népnyelv mondattanához: Népünk és Nyelvünk 2: 281—8, 1930.

Szépe = Szépe György, Az egyeztetés kérdéséhez: NytudÉrt. 40. sz. 355—9, 1963.

Szerebrennyikov 1970 = Szerebrennyikov, B. A. (szerk.), Obscseje jazikoznanyije. 3. Moszkva, 1970.

Szerebrennyikov 1986 = Szerebrennyikov, B. A. és munkatársai, Általános nyelvészet. A nyelv belső struktúrája és a nyelvészeti kutatás módszerei. Budapest, 1986.

Szinnyei 1923—27 = Szinnyei József, Az -i többesképző: NyK. 46: 150—3, 1923—27.

Szinnyei 1933a = Szinnyei József, Rendszeres magyar nyelvtan.[17] Budapest, 1933.

Szinnyei 1933b = Szinnyei József, Jó magyarság: Msn. 2: 49—59, 73—81, 1933.

Sz. L. = Sz. L., Kiéi, kikéi?: Nyr. 88: 77—8, 1964.

Szököt. = A' magyar szókötés' főbb szabályai. A' Magyar Tudós Társaság' külön használatára. Buda, 1843.

Szombathy = Szombathy Viktor, Aki? Ami? Amely?: Új anyanyelvi kaleidoszkóp (szerk. Felde Györgyi és Grétsy László). Budapest, 1980. 205.

Szőke-Molnár = Szőke-Molnár Ilona, A tárgyas ragozás ingadozása a mai magyar nyelvben. Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat. Budapest, 1984.

Szvorényi 1846 = Szvorényi József, Magyar ékes szókötés. Buda, 1846.

Szvorényi 1864 = Szvorényi József, Magyar nyelvtan.[2] Pest, 1864.

Takáts = Takáts Lajos, Az apátfalvai nyelvjárás. Makó, 1926.

Telegdi = Telegdi Zsigmond, Bevezetés az általános nyelvészetbe. Budapest, 1977.

Temesi = Temesi Mihály, A szófajok: MMNyR. 1: 193—269, 281—94, 1961.

Temesi—Rónai—Vargha = Temesi Mihály—Rónai Béla—Vargha Károly, Anyanyelvünk. Budapest, 1955.

Tiszamarti 1936 = Tiszamarti (Frey) Antal, Babits nyelvhelyességi attitűdje: Msn. 5: 144—6, 1936.

Tiszamarti 1940 = Tiszamarti Antal, Pellengér. Budapest, 1940.

TISZAMARTI 1943a = TISZAMARTI ANTAL, Szeplőtlen magyarság. Budapest, 1943.

TISZAMARTI 1943b = TISZAMARTI ANTAL, Orvosi nyelvünk magyarsága. Budapest, 1943.

TOLNAI = TOLNAI VILMOS, A nyelvújítás. Budapest, 1929.

TOMPA 1948 = TOMPA JÓZSEF, Magyar nyelvismeret. Budapest, 1948.

TOMPA 1953a = TOMPA JÓZSEF, A leíró nyelvtan kérdéseihez: I. OK. 4: 501—9, 1953.

TOMPA 1953b = TOMPA JÓZSEF, Melléknévi igeneveink állítmányi használatáról: MNy. 49: 128—40, 1953.

TOMPA 1954a = TOMPA JÓZSEF, Törődjünk többet vonatkozó névmásaink számbeli egyeztetésével !: Nyr. 78: 176—9, 1954.

TOMPA 1954b = TOMPA JÓZSEF, A stílusvizsgálat módszeréhez: Nyr. 78: 44—59, 1954.

TOMPA 1954c = TOMPA JÓZSEF, „Kettős tárgy" — „kettős alany"?: NyK. 56: 129—48, 1954.

TOMPA 1955 = TOMPA JÓZSEF, Az irodalmi nyelv: Nyelvünk a reformkorban (szerk. PAIS DEZSŐ). Budapest, 1955. 313—434.

TOMPA 1956 = TOMPA JÓZSEF, Vonatkozó névmásaink számbeli egyeztetése: Nyelvművelő (szerk. LŐRINCZE LAJOS). Budapest, 1956. 250—6.

TOMPA 1957 = TOMPA JÓZSEF, A szavak ismétlődő alkotórészeinek elhagyása: Nyr. 81: 297—306, 1957.

TOMPA 1959 = TOMPA JÓZSEF, Mindazoknak, „aki" nem vigyáz a vonatkozó névmás számbeli egyeztetésére: Iskolai nyelvművelő (szerk. LŐRINCZE LAJOS). Budapest, 1959. 286—92.

TOMPA 1961a = TOMPA JÓZSEF, A birtokjeles szók számbeli egyeztetése: MNy. 57: 94—8, 1961.

TOMPA 1961b = TOMPA JÓZSEF, Bevezetés: MMNyR. 1: 5—54, 1961.; Az igeragozás: MMNyR. 1: 482—514, 1961.

TOMPA 1962 = TOMPA JÓZSEF, A szószerkezetek: MMNyR. 2: 65—79, 1962.; A főmondatrészek: MMNyR. 2: 105—46, 1962.; Az alárendelő összetett mondat: MMNyR. 2: 330—53, 1962.

TOMPA 1963 = TOMPA JÓZSEF, „s néked én te vagyok" (Radnóti Miklós): MNy. 59: 322—33, 1963.

TOMPA 1964a = TOMPA JÓZSEF, Nyelvünk jellegzetességeinek védelme a műszaki nyelvben: Műszaki nyelvőr (szerk. KISMARTY LORÁND). Budapest, 1964. 9—42.

TOMPA 1964b = TOMPA JÓZSEF, „Egyik legnagyobb tévedése"?: MNy. 60: 428—32, 1964.

TOMPA 1964c = TOMPA JÓZSEF, Ragozástanunk vitatott kérdései és nyelvtani oktatásunk: Nyr. 84: 439—49, 1964.

TOMPA 1965a = TOMPA JÓZSEF, Az állítmány egyeztetése: Magyartanítás 8/1. 36—7, 1965.

TOMPA 1965b = TOMPA JÓZSEF, Határozói egyeztetésünk nyelvtani vonatkozásai: NytudÉrt. 46. sz. 93—113, 1965.

TOMPA 1968 = TOMPA, JÓZSEF, Ungarische Grammatik. Budapest, 1968.

TOMPA 1970 = TOMPA JÓZSEF, A magyar mondattanírás néhány elvi kérdése: MNy. 66: 13—29, 1970.

TOMPA 1972a = TOMPA JÓZSEF, A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv. Budapest, 1972.

TOMPA 1972b = TOMPA, JÓZSEF, Kleine Ungarische Grammatik. Budapest, 1972.

TOMPA 1975 = TOMPA JÓZSEF, Mellékneveink *-ul/-ül* toldalékos alakja a mai szinkróniában: MNy. 71: 132—42, 308—18, 1975.

TOMPA 1976a = TOMPA JÓZSEF, Anyanyelvi olvasókönyv. Budapest, 1976.

TOMPA 1976b = TOMPA JÓZSEF, *Öten* típusú számnévi alakulataink mai használata: Nyr. 100: 129—36, 1976.

TOMPA 1977 = TOMPA JÓZSEF, Leíró mondattanunk néhány kérdése tudománytörténeti szempontból: Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből (szerk. RÁCZ ENDRE és SZATHMÁRI ISTVÁN). Budapest, 1977. 7—21.

TOMPA 1980a = T. J. [= TOMPA JÓZSEF], alany és állítmány egyeztetése: NyKk. 1: 145—50, 1980.

TOMPA 1980b = T. J. [= TOMPA JÓZSEF], *-é* birtokjeles szók egyeztetése: NyKk. 1: 454, 1980.

TOMPA 1982 = TOMPA JÓZSEF, Két morfémánk mai stilisztikai értékéhez: MNy. 78: 8—19, 1982.

TOMPA 1983a = TOMPA JÓZSEF, Ady *hatok* szava: MNy. 79: 197—8, 1983.

TOMPA 1983b = TOMPA JÓZSEF, Egy(ek) vagyunk: MNy. 79: 451—5, 1983.

TOMPA 1984 = TOMPA JÓZSEF, Szintaxisunk kitagadott gyermekei?: Nyr. 108: 137—45, 1984.

TOMPA 1985a = T. J. [= TOMPA JÓZSEF], vonatkozó névmás számbeli egyeztetése: NyKk. 2: 1258—9, 1985.

TOMPA 1985b = T. J. [= TOMPA JÓZSEF], minőségjelzős szók egyes vagy többes száma: NyKk. 2: 173, 1985.

TOMPA 1985c = TOMPA JÓZSEF, „Ez hármak egy": MNy. 81: 466, 1985.

TÓTH GY. = TÓTH GYULA, Arany prózájának szófűzése. Budapest, 1911.

TÖRÖK 1965 = TÖRÖK GÁBOR, A költői mondat-összekapcsolás kérdéseihez: NytudÉrt. 46. sz. 128—38, 1965.

TÖRÖK 1969 = TÖRÖK GÁBOR, „Mellyett . . . bizonyittyuk": MNy. 65: 315—7, 1969.

VAJDA P. = VAJDA PÉTER, Magyar nyelvtudomány. Kassa, 1835.

VAN DIJK = VAN DIJK, TEUN A., Pragmatikai kötőelemek: Tanulmányok 15. sz. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1982. 83—90.

G. VARGA = G. VARGA GYÖRGYI, Alakváltozatok a budapesti köznyelvben. Budapest, 1968.

VARGA J. = VARGA JÁNOS, A pluralitás és a konnektivitás mint a részleges nyelvi szolidaritás jele: NyK. 83: 422—31, 1981.

VARGA K. = VARGA KÁROLY, A szám szerinti egyeztetés Arany Jánosnál: Nyr. 29: 299—305, 356—61, 407—12, 1900.

VARGA L. = VARGA LÁSZLÓ, A topicról és a fókusz utáni elemek sorrendjéről (egy szintaktikai modell kapcsán): MNy. 77: 198—200, 1981.

VASS B. = VASS BERTALAN, A Zrínyiász mondattana: Nyr. 12: 318—22, 359—63, 409—13, 545—52, 1883.; 13: 26—30, 69—77, 127—9, 168—75, 224—7, 1884.

VASS BÉLA = VASS BÉLA, A nagykőrösi nyelvjárás: NyF. 57. sz., 1909.

VATER = VATER, HEINZ, Pro-formen des Deutschen: Textgrammatik. Beiträge zum Problem der Textualität (herausgegeben von MICHAEL SCHECKER und PETER WUNDERLI). Tübingen, 1975. 20—42.

VELCSOVNÉ = VELCSOV MÁRTONNÉ, A szófajok. Alaktan: A mai magyar nyelv (szerk. RÁCZ ENDRE).[1] Budapest, 1968. 9—204.

VERSEGHY 1816, 1817 = VERSEGHY FERENC, Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae. Pars I. Buda, 1816.; Pars II. Buda, 1817.

VERSEGHY 1818 = VERSEGHY FERENC, Magyar Grammatika. Buda, 1818.

VÉRTESY 1907 = VÉRTESY DEZSŐ, Magyartalanságok: Nyr. 36: 186—7, 1907.

VÉRTESY 1909 = VÉRTESY DEZSŐ, Különös egyeztetések: Nyr. 38: 137, 1909.

VISKI = VISKI KÁROLY, A szalontai nép nyelvéből: NyF. 69. sz., 1913.

WIGGER = WIGGER, A., Rácz Endre (ed.): A mai magyar nyelv (Die ungarische Gegenwartssprache). (Ismertetés.): UrAltJb. 43: 180—2, 1971.

ZOLNAI GY. 1893 = ZOLNAI GYULA, Mondattani búvárlatok: NyK. 23: 35—59, 145—77, 1893.

ZOLNAI GY. 1907 = ZOLNAI GYULA, Kazsui Borbála elismervénye: Nyr. 36: 165—9, 1907.

ZOLNAI GY. 1943 = ZOLNAI GYULA, Barangolás a nyelvérzék vadonában: Msn. 12: 18—28, 58—62, 88—92, 124—8, 1943.

ZOLTVÁNY = ZOLTVÁNY L. IRÉN, A Nádor-codex nyelvi sajátosságairól: NyK. 17: 190—246, 1883.; 19: 1—57, 1885.

ZSIRAI = ZSIRAI MIKLÓS, A magyar nyelv a vádlottak padján: Msn. 3: 25—49, 1934.

Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Библиотека

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte
Felelős vezető: Zöld Ferenc igazgató
Budapest, 1991
Nyomdai táskaszám: 91.18910
Felelős szerkesztő: Grozdits Judit
Műszaki szerkesztő: Szakács Sándorné
A fedéltervet készítette: Székely Edit
Megjelent: 23,95 (A/5) ív terjedelemben
Kiadványszám: 2780

Az egyeztetés a mondat-, illetőleg a szövegalkotás egyik legfontosabb grammatikai eszköze: kapcsolatot teremt a mondat, illetve a szöveg összefüggő részei között, s ezáltal a hallgató, olvasó számára is megkönnyíti a mondanivaló áttekintését, megértését. A legtöbb esetben alaki összhangot hoz létre a két rész között (alaki egyeztetés), de az is előfordul, hogy az egyeztetett rész az irányító résznek nem az alakjához, hanem a jelentéséhez igazodik (értelmi egyeztetés). A magyar nyelvben a következő kategóriái érvényesülnek: személybeli, számbeli, esetbeli és határozottságbeli egyeztetés. A szerző mind a négy kategóriában feltárja az alaki és az értelmi egyeztetés megnyilvánulásait, s kitér az úgynevezett közelségi egyeztetésre is. A mondaton belüli egyeztetési formák közül az alany és az állítmány egyeztetését elemzi a legrészletesebben, majd tüzetesen megvizsgálja a problémakör szöveggrammatikai vonatkozásait.
A könyv eredményei mindenekelőtt a magyar leíró és történeti nyelvtani, a nyelvjárástani és szövegtani kutatásokban hasznosíthatók. Jelentősek az általános nyelvészet, elsősorban a kommunikációelmélet, a tipológia és az areális nyelvészet szempontjából. Haszonnal forgathatják a kötetet a nyelvművelés és a stilisztika kutatói is.

Ára: 180,– Ft

507843

RÁCZ ENDRE

Az egyeztetés a magyar nyelvben